МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції

20 квітня 2018 рік
Маріуполь

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У 45

Головний редактор: **К.В. Балабанов**, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ.

Головна редколегія: **О.П. Реєнт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак,** д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ; **Г.І. Батичко,** канд. мистецтвозавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності, **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волониць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, старший викладач кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н, доцент кафедри філософії та соціології; **С.В. Тарасов**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін. Відповідальний редактор: **В.М. Романцов** д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін**.**

Затверджено на засіданні кафедри історичних дисциплін (протокол №8 від20.03.2018).
Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Маріупольського державного університету (протокол №9 від 18.04.2018).

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У45

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 20 квітня 2018 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2018. – .191 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії та культури як складової всесвітньої історії.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, історичного краєзнавства.

В сборнике представлены научные материалы, включенные в программу Всеукраинской научно-практической конференции «Украина в мировом историческом пространстве». В нем освещаются различные аспекты украинской истории и культуры как составляющей всемирной истории.

Для ученых, преподавателей, аспирантов, студентов, магистрантов и всех тех, кто интересуется вопросами истории, культуры, исторического краеведения.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the Ukrainian history as a part of the global history as well as the acute problems in Ukraine's foreign policy.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy.

© Маріупольський державний університет, 2018
© Історичний факультет, 2018

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Почесний консул Республіки Кіпр в Маріуполі.

РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України.

БУЛАТОВА ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА, проректор з наукової роботи Маріупольського державного університету, доктор економічних наук, професор.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки).

ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА, декан історичного факультету Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор.

СИВАК ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА, заступник декана історичного факультету Маріупольського університету, кандидат педагогічних наук, старший викладач.

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор.

БРАТЧИКОВА ТЕТЯНА ІВАНІВНА, начальник департаменту освіти Маріупольської міської ради Донецької області.

КАПУСТНІКОВА НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, директор Маріупольського краєзнавчого музею.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ З ДЕРЖАВООХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ БІЛОГО РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1919-1920 РР.)

Білай Ю. В.

Питання співпраці державоохоронних структур Білого руху з німцями колоністами ніколи широко не досліджувалося і не обговорювалося у наукових колах. Однак дана тема є доволі актуальною, особливо зважаючи на те, що сьогодні продовжується війна на Сході України, частина методів якої (особливо в питанні діяльності спецслужб стратегічного опонента) доволі схожа на дії у 1918 – 1920 рр.

Мета дослідження – проаналізувати взаємовідносини німців-колоністів з державоохоронними структурами Білого руху на півдні України у 1919 – 1920 рр. та окреслити їх специфіку.

Історіографія дослідження представлена працями українських [1; 2; 5; 6] та російських авторів [8; 7], що певним чином торкалися питання діяльності спецслужб Білого руху на теренах України.

Джерела дослідження представлені мемуарами провідників ідеї Білого руху А. Денікіна [4] та П. Врангеля [3].

На зайнятих білогвардійцями територіях південноукраїнського регіону білогвардійські державоохоронні органи встановили певні союзні відносини із німцями-колоністами. Це було пов’язано із тим, що останні маючи певні гарантії від української влади втратили їх при захопленні регіону більшовиками. Непомірні реквізиції, грабунки та репресії проти німців призвели до того, що вони почали союзників у військово-політичному протистоянні в регіоні.

Зауважимо, що німці-колоністи відігравали доволі важливу роль в політичному та економічному житті південноукраїнського регіону. У їх руках було зосереджено велику частину економічного потенціалу Півдня, а відповідно й великі фінансові ресурси [2]. Те політичне угрупування, що мало у своєму активі домовленості з німцями-колоністами могло розраховувати на фінансову та військову допомогу останніх.

Білогвардійська влада від самого початку зносин із німцями-колоністами мала до них певну недовіру, ототожнюючи їх із німцями, з якими до того більшість офіцерів та солдат Добровольчої армії воювала на фронтах Першої світової війни. Однак, переконав білогвардійське керівництво у доцільності союзу з німцями-колоністами відвертий прихильник Білого руху, британський генерал А.Г. Хольман та Верховний комісар Антанти на півдні Росії Д. Мак-Кіндер. Вони заявляли про те, що використання міліційних загонів німців-колоністів в організації Державної варти на півдні України надасть чисельну перевагу над стратегічним опонентом, і, що більш важливо, лише за подібні прояви виваженої національної політики британський політикум згодиться в більшому об’ємі допомагати Білому руху[4, с. 63].

Німці-колоністи доволі швидко стали тимчасовими союзниками білогвардійців. Цьому сприяла політика «воєнного комунізму», що впроваджувалася більшовиками на захоплених територіях. Дії більшовиків завдавали великих матеріальних збитків колоністам, що й підштовхнуло їх до тимчасового союзу з Білим рухом [5, с. 138-140]. Даний союз дозволив доволі успішно дезорганізувати тили більшовиків та дав змогу білогвардійцям встановити контроль над значною територією південноукраїнського регіону.

Німці-колоністи, аби добитися союзних відносин з білогвардійцями, створювали воєнізовані загони для допомоги Добровольчій армії або ж допомагали підтримувати правопорядок на зайнятих територіях у співпраці з Державною вартою. Так, міліційні загони німців-колоністів у січні 1919 р. допомогти білогвардійцям зайняти Верхній Токмак [1, с. 78-79].

У середині 1919 р. німці-колоністи своїми силами допомагали Державній варті та регулярним військовим частинам утримувати одеський оперативний район, про що свідчить сам А. Денікін [4, с. 84]. З цією метою 19 грудня 1919 р. створений Одеський загін самооборони (у складі Державної варти) під командуванням полковника Г.В. Жданова (командувач Державної варти Одеського повіту). Головним завданням частини було підтримання громадського порядку в Одеському повіті [2].

Хоча той же таки А. Денікін зазначає, що німці-колоністи дуже часто поповнювали ряди дезертирів, тільки-но отримуючи до рук зброю [4, с. 78]. Однак, не зважаючи на це, білогвардійці підтримували союзницькі відносини із колоністами. Це пояснювалося як суто тактичними можливостями німців, так і тим, що махновці, що оперували в регіоні вважали німців-колоністів «біляками», а отже у останніх не було іншого виходу ніж пристати на сторону білогвардійців. Стосунки ж між білими та махновцями можна вважати найбільш антагоністичними за всю історію громадянської війни. Ненависть, що охопила супротивників, не піддається опису. Потрапити в полон означало бути підданим негайній і лютій смерті. Н.Махно вів проти білогвардійців безкомпромісну війну на знищення. Трагедія колоністів була в тому, що справжніми “біляками” німці-колоністи не стали навіть попри своє бажання [6, с. 55].

11 січня 1920 р. більшовицькі війська Південно-Західного фронту під керівництвом О. Єгорова розпочали операцію по окупації одеського оперативного району. Білогвардійці через малу чисельність, нестачу боєприпасів, низький моральних дух та низку інших проблем відступали в напрямку Придністров’я, а саме Тирасполя. 23 січня 1920 р. стало зрозуміло, що захоплення більшовиками Одеси – питання декількох днів. В ці дні білогвардійський генерал М. Брєдов отримав наказ прийняти командування всіма військами, що зосереджені в оперативному районі, у тому числі підрозділами Державної варти та загонами німців-колоністів, що входили до її складу. У цій відступальній операції німці-колоністи та Державна варта використовувалися як війська заслону, завданням яких було прикривати загальний відступ на територію Румунії. Однак, війська через румунський кордон не відійшли, більшість з них, у тому числі німецькі загони змушені були пробиватися на зайняті поляками Поділля та Галичину [7]. Цей безпрецедентний на той момент похід увійшов в історію як «похід генерала М. Брєдова»[8].

Під час останнього періоду існування Білого рух та його державоохоронних структур тодішній командувач П. Врангель стверджував, що німці-колоністи робили не аби який фінансовий вклад у боротьбу проти більшовиків та допомагали державоохоронним структурам не тільки поповненням особового складу, а й інформацією з окупованих стратегічним опонентом, що у той час було доволі важливим [3, с. 182-241]. Однак, зіткнувшись з буденними реаліями врангелівської політики, що змушувала домовлятися з усіма, в тому числі з колишніми махновцями, колоністи починають дистанціюватися від білогвардійського режиму. Восени 1920 р., коли розгром останніх був неминучим німці-колоністи починають відмовлятися від допомоги та військової служби у лавах Білого руху.

Отже, взаємовідносини німців-колоністів з державоохоронними структурами Білого руху на півдні України у період нестабільної військово-політичної ситуації на півдні України у 1919 – 1920 рр. складалися з низки ситуативних домовленостей, а також з конфліктів які провокували в основному білогвардійці своїми консервативно-шовіністичними поглядами. Крім того, варто відзначити, що самі німці-колоністи як і білогвардійці розглядали свої союзні зносини як вимушений крок у період складної військово-політичної ситуації на Півні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безносов А. Колонистское население и вооруженная борьба на Юге Украины (конец 1918 – осень 1920 гг.) // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр. – Днепропетровск, 2005. – С. 78-79.

2. Безносов О. За «Heimatland»: збройні формування німецьких колоністів та менонітів Півдня України (1918-1921) / О. Безносов// Військово-історичний альманах. –2011.– Ч.1 (22). – С. 7-23.

3. Врангель П. Записки: книга вторая / П. Врангель; под ред. Л. Суриса. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 474 с.

4. Деникин А. Очерки русской смуты. [в 5 т.]: Т. 5. Вооруженные силы Юга России / А. Деникин - Берлин : Медный всадник, 1926. - 367 с.

5. Коган С. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (1919 рік) / С.Коган, Н. Межберг // Літопис революції. – 1929. – № 2.– С. 138 - 156

6. Котляр Ю. Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917-1931)/ Ю. Котляр. – Київ Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – Історична бібліотека МДГУ. – Кн. 1. – 156 с.

7. Симонова Т. «Войска брошены на произвол судьбы». Бредовский поход в Польшу. / Т. Симонова // Источник. 2000. № 2. С. 10.

8. Симонова Т. Поход генерала Бредова. Эпизод Гражданской войны в России» / Т. Симонова //. «Родина». 2014. № 12. С. 88 - 91.

ПОЄДНАННЯ ВІЙСЬКОВИХ СТРУКТУР ЧОРНОМОРСЬКОГО І КАВКАЗЬКОГО ЛІНІЙНОГО КОЗАЦЬКИХ ВІЙСЬК У КУБАНСЬКОМУ КОЗАЦТВІ: ЗМІСТ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Задунайський В.В.
Задунайський Д.В.

Кожне військове формування має необхідну структуру, що не тільки відповідає функціональним потребам його застосування під час бойових дій, але й може виявляти певні традиції розвитку військової системи впродовж минулих часів. Зрозуміло, що структура збройних утворень завдяки як розвитку воєнного мистецтва, так і соціокультурним змінам зазнає відповідної трансформації. Все це вповні стосується й козацьких формувань упродовж всього часу їх існування.

Серед козацьких утворень ІІ половини ХІХ – початку ХХ ст. важливе місце посідає Кубанське козацьке військо, яке було одним з найбільших у Російській імперії. При цьому, досить цікавим є й те, що його основу становило найпотужніше українське козацьке формування І половини ХІХ ст. – Чорноморське козацьке військо, до якого було приєднано частину Кавказького лінійного козацького війська, яке в свою чергу теж мало самобутній військовий зміст з домінуванням своєрідної російсько-кавказької козацької спадщини. Інакше кажучи, військова структура Кубанського козацтва мала виявити наслідки поєднання двох військових традицій, що є досить цікавим явищем у тогочасному військово-козацькому розвитку. За таких обставин дослідження обставин, змісту та наслідків творення військової системи Кубанського козацького війська заслуговує на відповідне зацікавлення науковців.

Треба зазначити, що загальні аспекти історії Кубанського козацтва (у тому числі й Чорноморського та Кавказького лінійного козацтва, які його утворили) привернули увагу авторитетних дослідників ще в ІІ половині ХІХ – на початку ХХ ст. [1; 13; 15; 16; 18]. В їх роботах головну увагу спрямовано на висвітлення становлення цих формувань та участь у різноманітних військових конфліктах.

Сучасні науковці поглиблюють дослідження військово-політичних та соціокультурних аспектів історії козацьких формувань на Кубані [2; 3; 4; 5; 6; 17]. Окремо хотілося б виділити А.Малукала, який підготував досить змістовну монографію з історії Кубанського козацтва [14]. Варто відзначити й попередні розробки авторів статті, в яких досліджено окремі складові військової системи Чорноморського і Кубанського козацьких військ [7; 8; 9; 10; 11].

Попри зазначене, окремого огляду причин, змісту і наслідків поєднання військових структур Чорноморського і Кавказького лінійного козацьких військ у новоствореному Кубанському козацтві досі бракувало, що й обумовило актуальність представленої статті та визначило її мету.

Розпочинаючи огляд зазначеної проблематики відразу треба наголосити на домінуванні в Кубанському козацтві (на момент створення) чорноморської військової структури, бо саме

Чорноморське козацьке військо стало його основою. До речі, у відповідних розпорядженнях йшлося про перейменування Чорноморського козацького війська у Кубанське з додаванням до його структури частини формувань Кавказького лінійного козацького війська [12, с. 117]. За таких обставин далі треба проаналізувати військову структуру Чорноморського козацтва. Зазначимо, що ретельність у становленні та розвитку згаданої структури було виявлено ще в 1842 р., коли з'явилося комплексне «Положення про Чорноморське козацьке військо» [10, с. 38]. У ньому достатню увагу було приділено чіткому визначенню основ структурного поділу цього козацького формування. В подальші часи мало місце лише доопрацювання окремих елементів військової структури Чорноморського козацтва, які не заперечували базисні основи, виписані в 1842 р.

Наголосимо, що на 1860 р. військова структура згаданого війська мала такий вигляд: 12 піших батальйонів, 9 кінних полків, 3 кінно-гарматні батареї, Лейб-Гвардії Чорноморський козацький дивізіон (2 кінні сотні) та гарнізонна артилерійська рота [12, с. 117; 15, с. 120]. Окремо наголосимо на витвореному у середовищі чорноморських козаків-піхотинців своєрідного різновиду піхоти – пластунів (відповідні команди додавалися до піших батальйонів і кінних полків) [15, с. 163-165]. Окрім цього існувала низка гармат застарілих взірців, що знаходились у відповідних прикордонних укріпленнях «Чорноморської лінії» (своєрідна система захисту кордону на Правому березі річки Кубань).

Специфічними рисами представленої структури є не тільки значна кількість піхотних батальйонів, які переважали за кількістю й чисельністю кінні полки, але й існування пластунських команд, що поєднували ознаки загонів відбірних стрільців та спеціальних підрозділів диверсійно-розвідувального характеру. Все це було наслідком як специфічних обставин несення військової служби в ході Кавказької війни на відповідному театрі бойових дій, так і традицій та військової спадщини попередніх українських козацьких утворень.

На думку авторитетного чорноморського козацького генерала і дослідника І.Попка, саме чорноморські пластуни та добра піхота були сильними сторонами військової структури Чорноморського козацтва, бо чорноморську кавалерію він вважав досить слабкою у порівнянні як з кінними загонами горців, так і підрозділами й частинами кінноти сусіднього Кавказького лінійного козацького війська [15, с. 123-125].

Далі перейдемо до короткого огляду тих військових частин Кавказького лінійного козацького війська, які у зв'язку з утворенням Кубанського козацтва було приєднано до Чорноморського козацького війська. До таких військових частин треба віднести наступні: 13 кінних полків (їх було зведено до 6 кінних бригад), 1 піший батальйон та 2 кінно-гарматні батареї [12, с. 117]. До речі, внаслідок згаданих змін Кавказьке лінійне козацьке військо припинило своє існування, бо з його залишків було створено Терське козацьке військо.

Наведена інформація засвідчує суттєву відмінність військової структури приєднаних частин колишнього Кавказького лінійного козацького війська від Чорноморського козацтва. Маємо на увазі абсолютну перевагу козацької кавалерії над піхотою (існував лише один піший батальйон). Також відзначимо й відсутність спеціальних пластунських підрозділів та окремого гвардійського кінного дивізіону. Все це було наслідком як специфіки ведення бойових дій козацькими підрозділами колишнього Кавказького лінійного війська у відповідному регіоні, так і окремою військовою спадщиною попередніх козацьких утворень (переважно російського коріння).

Окремо варто наголосити на тому, що попри наведену досить значну кількість частин і підрозділів, що були приєднані до структур Чорноморського козацтва, кількість населення, пов'язана з функціонуванням цих формувань, була в кілька раз меншою від аналогів чорноморців. Так, на 1860 р. у складі Кубанського козацького війська нараховувалось 213.624 особи козацького населення (включно із жінками і дітьми), з яких переважна більшість (до 180 тисяч осіб) належала до Чорноморського козацтва [14, с. 136-147]. Інакше кажучи, майже в 5 разів менша кількість лінійних козаків виставляла лише в 2 рази менше військових частин і підрозділів (у порівнянні з чорноморцями). Очевидно, така диспропорція мала позначитись на подальших змінах і трансформаціях військової структури Кубанського козацтва.

Внаслідок згаданого поєднання військова структура Кубанського козацького війська відразу набула відмінних ознак як від Чорноморського, так і Кавказького лінійного козацьких військ. Підкреслимо й те, що згадана структура тривалий час зазнавала більших або менших змін

внаслідок різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Саме тому, у представленій статті увагу буде зосереджено перш за все на тих складових військової структури, які були актуальні відразу після утворення Кубанського козацького війська: 22 кінних полки, 13 піших батальйонів, 5 кінно-гарматних батарей та гарматна артилерійська рота.

До речі, колишній Лейб-Гвардії Чорноморський козацький дивізіон у складі 2 кінних сотень був перейменований у «Власний Його Величності Конвой» із додаванням кінного гвардійського підрозділу Терського козацького війська (3/4 складу Конвою мали становити кубанські козаки) [12, с. 120]. За таких обставин його можна, значною мірою, вважати окремим структурним підрозділом Кубанського козацького війська.

Наведена інформація свідчить, що військова структура Кубанського козацького війська на початках його створення набула ознак більш кінного, а не пішого козацького утворення. Попри зазначене, козацька піхота й надалі існувала у військовій структурі цього формування, відіграючи досить помітну роль. Щодо кінної артилерії, то її значення й бойова роль у співвідношенні з піхотою і кіннотою й надалі залишалась незначною й суттєво не змінилась (загальна кількість зросла, але одночасно із суттєвим зростанням кількості кінноти й частковим збільшенням піхоти). Отже, внаслідок згаданого поєднання виникла нова військова структура, що зберігала самобутні риси притаманні Чорноморському козацтву, до яких додалась якісна кавказька лінійна кавалерія.

Треба мати на увазі, що згадані зміни відбувались впродовж Кавказької війни, яка офіційно тривала до 1864 р. Саме тому, на першому етапі трансформації Чорноморського козацького війська в Кубанське, що супроводжувалось приєднанням значних контингентів Кавказького лінійного козацького війська, відповідні частини й підрозділи діяли за звичним «сценарієм» й короткий час не перетворювалися в щось абсолютно нове. Ситуація змінюється у подальші роки, особливо після завершення широкомасштабних військових дій на Північному Кавказі, але це стосується іншого хронологічного періоду й не буде проаналізовано у представленому огляді.

Далі перейдемо до короткого аналізу причин, що призвели до творення нової військової структури Кубанського козацького війська. Відзначимо, що не обійшлося без певного політичного підтексту, який на думку низки дослідників був головним [2, с. 407; 4, с. 290-302]. Мається на увазі ослаблення самобутнього військово-козацького чорноморського середовища, яке зберігало і розвивало своєрідну українську спадщину (у тому числі й елементи козацької автономії).

Поряд із цим не варто виключати й намагання російського військового керівництва спростити поділ між новими козацькими утвореннями (Кубанським і Терським), котрі за тогочасним звичаєм досить чітко співвідносились з регіонами розселення козаків вздовж відповідних рік. Цей аргумент вповні стосувався й Чорноморського козацтва, яке виникло ще за часів російсько-турецької війни 1787-1791 рр. у Причорномор'ї, звідки й переселилось на західну частину Правобережної Кубані [13, с. 194-256].

Припускаємо, що певне значення могло мати й сусідство з тими чи іншими кавказькими народами, бо Кубанське козацтво межувало з народами, більшість з яких належала до адигів, а Терське козацтво контактувало здебільшого з народами Дагестану і чеченцями та інгушами (їх організований збройний опір на той час вже було зломлено).

Окремо варто згадати й міркування того ж І.Д.Попка, який, порівнюючи чорноморських і лінійних козаків, не тільки засвідчував їх відмінні бойові риси, але й припускав слушність об'єднання цих формувань заради підвищення боєздатності нового війська [15, с. 126]. Зокрема, йдеться про поєднання чорноморської піхоти (включно з загонами пластунів) і артилерії та кавалерії лінійних козаків, що забезпечило б надзвичайну перевагу відповідному військовому утворенню над усіма вірогідними противниками (не тільки на Північному Кавказі).

До речі, окрім наведених причин згаданого поєднання варто взяти до уваги й загальну тенденцію реорганізації військової системи як у регулярній армії, так і в іррегулярних формуваннях (у тому числі й козацьких військах), що відбувались наприкінці 1850-х – впродовж 1860-х рр. Йдеться зокрема й про ідею переселення на Лівобережну Кубань всього Азовського козацького війська (реально було переселено 48 % його складу) [3, с. 360]. Тоді ж мали місце й переселення у згаданий регіон чорноморських, лінійних і донських козаків та колишніх козаків Гетьманщини (відомих як «малоросійські» козаки). Інакше кажучи, провід Російської імперії в контексті успішного завершення Кавказької війни намагався за рахунок військово-козацької

колонізації забезпечити стабільний контроль на завойованих теренах Північного Кавказу (у тому числі й на Лівобережній Кубані).

Отже, причин проведення реорганізації-трансформації Чорноморського козацького війська у Кубанське козацьке військо за рахунок приєднання значної частини Кавказького лінійного козацького війська було багато і вони мали різноманітні контексти, але всі разом обумовили факт подальшого існування у згаданому регіоні вже нового козацького формування зі специфічною військовою структурою.

Якщо обмежитись лише військовим контекстом наслідків поєднання військових структур Чорноморського і Кавказького лінійного козацьких військ у Кубанському козацтві, то їх не багато. Так, мобілізаційний потенціал козацького середовища на Кубані, зведеного до рівня окремого козацького утворення, став більш потужним і продовжував надалі зростати за рахунок подальшої військово-козацької колонізації Лівобережної Кубані. Нове військо нараховувало у своєму складі значні контингенти козацьких кавалерійських полків, більшість з яких мала високоякісний досвід кавказьких лінійних полків, що могло суттєво вплинути й на покращення бойових якостей чорноморських кінних частин. Піхотні батальйони зберегли кращі надбання чорноморської козацької піхоти, а кінна артилерія не втратила досягнень минулих років. При цьому, зберігались й відчутні відмінності військових пріоритетів повсякдення та бойової націленості двох частин згаданого війська. Зрозумілим було й те, що з огляду на кількаразову перевагу чисельності козацького населення у «Чорноморії» над аналогічним населенням районів лінійних козаків на порядку денному стояла подальша реорганізація військової системи (у тому числі й військової структури) Кубанського козацтва щодо скорочення кількості частин, які формувались шляхом мобілізації лінійних козаків та формуванням нових частин у новозаселених районах Лівобережної Кубані. Вочевидь, визрівала й потреба суттєвої реорганізації всіх козацьких військових формувань Російської імперії у контексті загальної військової реформи в державі, яка ставала дедалі нагальною. Щодо інших наслідків утворення Кубанського козацького війська (у тому числі й національно-культурних), то їх огляд виходить за межі військової проблематики даної статті.

Підсумовуючи аналіз причин, змісту і наслідків поєднання військової структури Чорноморського і Кавказького лінійного козацтва у складі Кубанського козацького війська треба підкреслити наступне:

- Творення Кубанського козацького війська відбувалось на основі Чорноморського козацтва в силу низки військових та політичних пріоритетів російського царату, що мали як закономірні, так і формальні передумови;
- Самобутня військова структура Чорноморського козацького війська де-факто на короткий час збереглася у складі нового утворення, але втратила свою завершеність і комплексність через формальне приєднання кінних частин Кавказького лінійного козацького війська;
- Співіснування в одному козацтві двох відмінних військових структур і систем було тимчасовим і потребувало подальших змін, особливо з огляду на відчутну перевагу чисельності чорноморських козаків та посилену військово-козацьку колонізацію Лівобережної Кубані;
- Військова співпраця в межах одного козацького утворення різних структур і військових традицій мала призвести до часткового взаємовпливу, у тому числі й взаємозбагачення військовим досвідом;
- Територіальний принцип формування козацьких частин мав і надалі забезпечити збереження відмінних військово-козацьких традицій у «чорноморських» і «лінійних» формуваннях.

Таким чином, поєднання військової структури Чорноморського і Кавказького лінійного козацтва у складі Кубанського козацького війська в 1860 р. мало вимушений характер і призвело до короткочасного існування формально єдиної військової структури, в якій не тільки домінували чорноморські частини і підрозділи, але й паралельно існували переважно кавалерійські частини кавказьких лінійних козаків. Відмінності в чисельності козацького населення, зростання військово-козацької колонізації Лівобережної Кубані та рух Російської імперії шляхом реформ обумовили закономірність подальших суттєвих реорганізацій військової структури Кубанського

козацького війська, але з урахуванням попередніх надбань як Чорноморського, так і Кавказького лінійного козацьких військ.

У цій статті зроблена лише спроба короткого аналізу одного з важливих аспектів військової історії козацьких формувань II половини XIX ст., що має посприяти активізації подальших досліджень дотичного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаза К. Казаки: Донцы, Уральцы, Кубанцы, Терцы. – СПб., 1890. – 334 с.
2. Авраменко А., Фролов Б., Чумаченко В. Козацьке військо на Кубані // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. II. – С. 364-414.
3. Бачинська О.А. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. – Т. II. – С. 303-362.
4. Білий Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. – Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – 543 с.
5. Бурда Э. Очерки о терском казачестве. – Нальчик: «Полиграфсервис и Т», 2003. – 213 с.
6. Великая Н.Н. Казаки Восточного Предкавказья в XVIII – XIX вв. Ростов н/Д., 2001. – 278 с.
7. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.
8. Задунайський В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець XVIII – 60 рр. XIX ст.) // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80-83.
9. Задунайський В. Особливості військової системи пластунів Кубанського козацького війська (кінець XIX – початок XX ст.) // Україна і світ: проблеми історії: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 28 листоп. 2014 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2014. – С. 16-19.
10. Задунайський В., Задунайський Д. Військова структура Азовського і Чорноморського козацьких військ: спільні й відмінні риси // Україна у світовому історичному просторі: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, під заг.ред. К.В. Балабанова. - Маріуполь: МДУ, 2016. - С. 37-40.
11. Задунайський В., Задунайський Д. Азовське, Дунайське та Кубанське козацтва: спільні й відмінні риси окремих аспектів військової системи // Україна у світовому історичному просторі: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, під заг.ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2017. – С. 9-14.
12. Казачьи войска. Хроника / Оформ. Н.Саута. – Москва: АО “Дорваль”, 1992. – 480 с.
13. Короленко П.П. Черноморцы // Черноморские казаки. – Млсква: Вече 2009. – С. 189-438.
14. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860 – 1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус. – Краснодар, 2003. – 216 с.
15. Попко И.Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту // Черноморские казаки. – Москва: Вече, 2009. – С. 3-188.
16. Попко И.Д. Терские казаки со стародавних времен. Исторический очерк. Выпуск первый. Гребенское войско. Нальчик: Эльфа, 2001. – 526 с.
17. Фролов Б.Е. Оружие кубанских казаков. – Краснодар: Традиция, 2009.– 128 с.
18. Щербина Ф.А. История Кубанского Казачьего Войска. В 2-х т. – Краснодар: Советская Кубань, 1992.

РОЗВИТОК СТРІЛЕЦЬКОГО СПОРТУ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Лозовик М. П.

У статті на основі комплексного аналізу джерел та літератури показаний розвиток стрілецького спорту в Україні в першій половині XX століття. Розглядуються основні напрямки

діяльності органів управління фізичною культурою і спортом. Проаналізована специфіка діяльності сільських колективів фізкультури.

Ключові слова: фізкультура, спортивний рух, масовість, Україна, село, стрілецький спорт, кульова стрільба, Вінниччина, змагання.

Стрілецький спорт є одним з найпопулярніших військово-прикладних видів спорту, від якого в певній мірі залежить обороноздатність країни. Зважаючи на хворобливу особливість радянської влади, тримати в таємниці всі питання, що стосувалися армії, можна зрозуміти таку малу кількість публікацій з цього питання в країні. Лише останнім часом почали з'являтися матеріали з цієї безперечно актуальної теми. Серед авторів слід відмітити Л.Вайнштейна – одного з кращих радянських стрільців повоєнного періоду [10], Д. Мустафаєву – майстра спорту міжнародного класу з кульової стрільби [5]. Метою даного дослідження є не лише з'ясування умов, за яких в країні розвивалася кульова стрільба, але й висвітлення практичної роботи у цьому напрямку. Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, які зберігаються в фондах державного архіву Вінницької області [3, 4, 7] та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) [9].

В кінці XIX ст. кульова стрільба стає дуже популярною в багатьох країнах світу. Змагання зі стрільби з гвинтівки та пістолета були включені в програму перших Олімпійських ігор 1896 року завдяки ініціативі П'єра де Кубертена, семикратного чемпіона Франції зі стрільби із пістолету, змагання з кульової стрільби проводилися регулярно на всіх Олімпіадах (окрім Олімпіади 1924 року в США та Олімпіади 1928 року в Нідерландах). Вже з 1897 року стали проводитися чемпіонати світу по кульовій стрільбі. Популярність та широке розповсюдження стрілецького спорту обумовлено створенням в 1905 році Міжнародного союзу національних стрілецьких федерацій, який був розпущений в 1915 році та знову створений в 1921 році під назвою «Міжнародний стрілецький союз» [1].

В 20-х роках XX століття стрілецький спорт починає набувати великої популярності в містах та селах України. В країні створюється велика кількість стрілецьких гуртків та секцій. 4 березня 1924 року в Вінниці створюється спортивний гурток ДПУ «Динамо». Динамівці власними силами збудували на території парку відпочинку тир на 25 м [2,с.24]. Перші стрілецькі змагання на Вінниччині були проведені в 1925 році. У 1926 році відбулося 6 таких змагань, а в 1927 р. вже – 50. З 1925 року стрілецькі змагання проводяться у Запоріжжі, Артемівську (нині м. Бахмут). Значна частина змагань проводилася в районних центрах і селах республіки. У 1927 році були проведені всеукраїнські змагання із стрільби в Києві, в тому ж році у м. Харкові відбулися міжнародні змагання [3, арк.11]. Створюються стрілецькі гуртки В Могилеві-Подільському на Вінниччині. В 1928 році округова рада фізичної культури проводить змагання на кращого стрільця з малокаліберної гвинтівки [4, арк.4]. Стрілецький спорт, який має велике військово-прикладне значення став по справжньому масовим. Особливо сприяв цьому введений в 1931 році комплекс «Готовий до праці та оборони», а потім – запровадження нагрудного знаку «Ворошиловський стрілець» I та II ступеню. В 1932 році М.Мельничук організовує гурток кульової стрільби в м. Хмільнику, у Крижополі стрілецьким гуртком керує Г.Кушнір. З часу проведення перших селянських спартакіад України стрільба завжди включалася до програми цих змагань. Регулярно змагалися між собою стендовики Проскурова, Бердичева, Кам'янця-Подільського, Вінниці [2, с.39]. Кроки, які здійснювалися в країні задля розвитку стрілецького спорту приносили результати. Збільшується кількість стрілецьких гуртків, зростає спортивна майстерність їх членів. Серед відомих довоєнних українських стрільців можна назвати киянина М.Титова, який в 1935 році покращив два світових рекорди, відомих майстрів Г.Онісімова, М.Писаренка [5, с.1].

В роки 2-ї світової війни українські снайпери Л. Павлюченко, В. Дяченко, Ф. Харченко, Ф. Рубахо та інші зробили вагомий внесок у перемогу.

Новий поштовх розвитку стрілецький спорт одержав в Україні у перші повоєнні роки. Несприятлива зовнішньо-політична ситуація змушувала приділяти велику увагу питанням військової підготовки. В повоєнні роки військову і фізкультурно-спортивну підготовку об'єднували в одне ціле. В областях і районах існував відділ військово-спортивної підготовки, викладачі фізичної культури проходили командирські курси, в змаганнях спартакіад сільської

молоді приймали участь команди призовників районів. Військово-прикладним видам спорту (стрільбі, парашутному спорту, метанню гранати) приділялась особлива увага. Вся робота фізкультурних колективів була спрямована на масову підготовку значкистів ГПО, іншими словами підготовку населення до праці та оборони [6, с.765]. В кожній школі, на всіх підприємствах були обладнані для зберігання зброї приміщення, а більшість з них мали свої стрілецькі тири. В 1946 році обласні відділи народної освіти відали наказ про безкоштовне забезпечення всіх районних відділів освіти малокаліберною зброєю [7, арк.17]. Починаючи з 1946 року в Україні проводяться заочні змагання школярів з кульової стрільби, в яких брали участь тисячі дітей та підлітків. Стрілецькі змагання неодмінно включалися до програм повоєнних спартакіад. Звертаючись до учасників 3-ї Вінницької обласної спартакіади сільської молоді світовий рекордсмен зі стрільби з бойової гвинтівки Г. Купко говорив: «Стрілецький спорт набуває в нашій країні масового розвитку. Радянські стрільці вже давно завоювали славу найсильніших в світі. Більшість всесоюзних рекордів перевершують рівень офіціальних світових. Дуже хотілось би бачити на лінії вогню наступних всесоюзних змагань представників молодого спортивного товариства «Колгоспник». Щоб домогтись цього сільським спортсменам Вінниччини треба зробити стрілецький спорт таким же масовим, як легка атлетика, плавання, мото і вело спорт» [8, с.3].

В 1949 році в країні була введена єдина всесоюзна спортивна класифікація, яка відіграла важливу роль в підвищенні майстерності радянських спортсменів, в тому числі і стрільців. Успіхи масового спорту зумовили високий рівень досягнень ведучих спортсменів. З 1950 року радянські стрільці починають приймати участь в міжнародних змаганнях і вже в 1952 році успішно дебютують на XV літніх Олімпійських іграх в місті Гельсинки, завоювавши золоту, срібну, дві бронзові медалі та перше місце в командному заліку.

1950-ті роки подарували нам таких визначних українських стрільців, як кияни Григорій Купко, Василь Онищенко, Віталій Романенко, львів'яни Володимир Кришневський, Микола Калініченко, Дмитро Бобрун, які в 1954 році завоювали звання чемпіонів світу, багаторазового чемпіона світу Моїсея Іткіса з Кіровоградщини.

Велику допомогу сільським фізкультурним організаціям в організації тренувань, підготовці спортсменів-стрільців та проведенні змагань, завдяки наявності спортивної бази, зброї та кадрового потенціалу надавало спортивне товариство «Динамо» [9, арк.7]. Під керівництвом досвідчених тренерів підвищували спортивну майстерність представники новоствореного сільського спортивного товариства, в якому розпочинали спортивну кар'єру славетні стрільці радянської епохи, доля яких пов'язана з Вінниччиною Антон Ясинський та Борис Мельник. А. Ясинський народився 30 листопада 1911 року в селі Білий Камінь Чечельницького району Вінницької області. Почавши виступати в змаганнях в 40 років Антон Ясинський зумів стати триразовим чемпіоном світу, дворазовим чемпіоном Європи 1955 року, срібним призером чемпіонату Європи, шестиразовим чемпіоном СРСР, рекордсменом світу та Європи [10, с.30].

Майбутній срібний призер Мюнхенської Олімпіади, неодноразовий чемпіон та рекордсмен світу Борис Мельник народився в селищі Літин 2 лютого 1945 року. В школі Борис займався легкою атлетикою, баскетболом, мріяв бігати довгі дистанції. Про стрілецький спорт і гадки не мав. Та згодом вже в старших класах його помітив вчитель фізкультури Юхим Кельнер. Після недовгих тренувань Борис впевнено виграв районні змагання. Далі, після вступу в будівельний технікум спортсмен тренувався вже у Вінниці в стрілецькому спортивному клубі ДТСААФ під керівництвом тренерів Д. Вінера і М. Незнанова. Саме там Борис вперше виконав норматив майстра спорту. Після закінчення технікуму хлопця призвали до лав збройних сил, де його одразу ж помітили тренери спортивного клубу Прикарпатського воєнного округу, з яким і пов'язані подальші спортивні результати спортсмена [11, с.284].

В цілому слід відзначити, що стрілецький спорт завжди користувався в містах та селах України великою популярністю, яка досягла своєї найвищої точки в перші повоєнні роки, коли стрільбою займалися десятки тисяч жителів країни. Завдяки зусиллям влади, ентузіазму та професіоналізму спортсменів і тренерів була вихована ціла плеяда майстрів стрільби, кращі з яких в подальшому здобували славу країни на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія розвитку кульової стрільби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.shooting – ua.com/books/book.
2. Кулик Я. Спортивна Вінниччина./Я. Кулик. – Вінниця: «ЛОГОС», 1996. –145 с.
3. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), ф.516, оп.1, спр.25.
4. ДАВіО, ф.484.оп1.спр.257.
5. Мустафаєва Д. Стрільба. Захоплююча історія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htp://ito.vspu.net/
6. Лозовик М.П. Розвиток сільського фізкультурно-спортивного руху на Вінниччині в 50-х роках ХХ століття / М.П. Лозовик, І.М.Романюк. // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наук. праць. – Випуск №17 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; головний редактор В. М. Костюкевич. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2014. – С. 764-769
7. ДАВіО, ф.4877, оп.2, спр.10.
8. Купко Г. Привітання учасників 3-ї обласної спартакіади колгоспної молоді// Вінницька правда. – 1950. – 3 вересня
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1,оп. 24, спр. 1/012.
10. Вайнштейн Л. Путь на олимп / Л.Вайнштейн. – Москва: ФИС, 2005. – 357 с.
11. Лозовський І. Олімпійці та зірки спорту Вінниччини / І. Лозовський – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. – 812 с.

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РОЗФОРМУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Мельников Е.О.

Основні пріоритети будівництва Збройних Сил України визначаються характером завдань у сфері національної безпеки і геополітичними пріоритетами розвитку країни. У зв'язку з цими обставинами набуває великого значення дослідження історичного досвіду розвитку і забезпечення безпеки Харківського військового округу у складі Російської імперії, розуміння причин та наслідків його розформування для раціонального формування сучасних збройних сил.

Аналіз історіографічного матеріалу засвідчує, що означена проблема не досягла належного наукового вивчення. До цієї теми у своїх працях зверталися такі дослідники як Л. Бескровний, А. Безугольний, П. Зайончковський, М. Корольов, Ю. Саламахіна [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати причини та наслідки розформування Харківського військового округу Російської імперії.

Харківський округ було створено під час військових реформ Д. Мілютіна 6 серпня 1864 р. Він обіймав територію Харківської, Полтавської, Чернігівської, Курської, Орловської та Воронезької губерній які перебували у складі Російської імперії [1; 2; 3; 4]. Під час царювання Олександра ІІ та Олександра ІІІ в окрузі йшло переозброєння піхотних та артилерійських частин, з січня 1874 р. було впроваджено всестанову військову повинність, протягом 1864 – 1888 рр. вдосконалювалась система бойової підготовки військ. «Реформи військово-навчальних закладів, проведені на території Харківського військового округу істотно змінили всю систему підготовки офіцерських та унтер-офіцерських кадрів, було вирішене питання про укомплектування військ округу офіцерами й унтер-офіцерами в мирний та воєнний час» [5].

У зв'язку нестачі коштів на утримання військових округів та складної фінансової ситуації в імперії російські урядовці вирішили скасувати Харківський військовий округ. Факт розташування округу вглибині українських земель та його функціонування, як тилової бази для забезпечення Київського та Одеського округів виявився доречним для розформування з метою економії коштів. Згідно з положенням «Про порядок та умови скасування Харківського військового округу» від 13

вересня 1888 р. до 1 листопада 1888 р. скасовувались звання командуючого військами Харківського військового округу та призначені при ньому чини, Харківська військово-окружна рада та всі відділи військово-окружного управління цього округу [7, с. 498].

Установи, які перебували у розпорядженні окружного управління Харківського військового округу та військові слідчі переходили у повному складі до своїх обов'язків за місцем свого призначення у складі Київського або Московського округів. Перейменовувався «окружний артилерійський склад і навчальний артилерійський полігон Харківського військового округу… перший – в Курський окружний артилерійський склад, а другий – в Чугуївський учбовий артилерійський полігон Київського військового округу» [7, с. 498].

Наказом по Військовому відомству від 27 жовтня 1888 р. за № 220 військовий міністр Російської імперії П. Ванновський розписав план дій щодо скасування військового окружного управління Харківського військового округу. Згідно з ним Брянський місцевий арсенал та артилерійська бригада при ньому та Брянський відділ Харківського окружного артилерійського складу переходили до Київського військового округу з заміною назви на Брянський відділ Київського окружного артилерійського складу. «Завідуючі пересуванням військ по залізничним шляхам Харківського і Дінабургсько-Царицинського районів потрапили під управління «перший – Київського, а другий – Московського військових округів» [7, с. 498 – 499].

Військово-окружна рада Харківського округу припиняла усі справи, але торги та закупівля припасів для військ розформованого округу на 1889 р. продовжувалась. Військово-окружна рада і відділи окружного управління остаточно припинили роботу 31 грудня 1888 р. Скасовані відділи окружного управління передали військово-окружним управлінням Київського та Московського округів, як і «всі надіслані з військ і управлінь вимоги на постачання, які залишилися ще невиконаними, всі розрахунки по задоволенню військ і управлінь різного роду постачанням» [7, с. 499].

У зв'язку з скасуванням Харківське інтендантське управління до 31 грудня 1888 р. виконувало обов'язки щодо асигнування військ речами та грошима по строку 1889 р. Інтендантські контракти на постачання продовольства передавались до Київського та Московського окружних інтендантських управлінь. Усі справи передавались разом з чиновником, по одному на кожне інтендантство, яке відало ними у Харківському інтендантському управлінні. Так само передавались в інтендантства невиконані вимоги і розрахунки щодо забезпечення військ речами та строковими коштами. Речове постачання перейшло до Київського округу [7, с. 499].

З 31 грудня 1888 р. припинялось ведення діловодства у скасованих відділах окружного управління. Справи з окружного архіву були передані у ведення управління начальника чотирнадцятої місцевої бригади. Господарча обстановка, меблі зі скасованих управлінь підлягали занесенню в окрему відомість, яка доставлялась в головні управління. Пошкоджені речі продавались. Грошові суми, а саме «капітал місцевих військ, скасованих у 1881 р., капітал скасованих господарчих комітетів управлінь повітових військових начальників, артільні і інші суми, а також гроші виручені продажем негідного майна» передавались на депозити головного штабу [7, с. 500].

Чини, які перебували на дійсній службі у Харківському військовому окрузі до 1 січня 1889 р. отримували жалування. З дозволу військового міністра та головного управління вони отримували право прикомандировуватися до інших частин імператорської армії. У випадку призначення їх в подальшому «на посади нижчі за класом і утриманням, їм зберігаються переваги за попередніх посад і оклади» [7, с. 500].

Район дислокації тринадцятої та чотирнадцятої місцевих бригад було поділено між Київським та Московським округами. Отже, до Київського військового округу відійшли чотирнадцята місцева бригада та Харківська і Курська губернії. Хотинський повіт Бессарабської губернії з Одеського округу перейшов під управління Київського.

Наказом по Військовому відомству від 31 жовтня 1888 р. за № 221 до Київського військового округу приєднувались з розформованого Харківського військового округу Харківська, Полтавська, Чернігівська та Курська губернії. Розширення тилової бази Київського військового округу відкривало можливість для використання більших ресурсів та можливостей відпрацювання

тактичних завдань для частин розташованих на українських землях у другій половині XIX ст. [5;6].

Отже, як оперативно-стратегічне територіальне об'єднання імперії Романових Харківський військовий округ функціонував впродовж 1864 – 1888 р. Нова політика російського уряду щодо скорочення фінансування армії призвела до розформування не тільки військових установ, а й округів. Немаючі подальших перспектив у стратегічних планах російського уряду, Харківський округ було скасовано, а землі та установи,які входили до його складу перейшли до Московського та Київського округів. Значна кількість грошей, які йшли на утримання Харківського округу переправлялася на забезпечення частин та установ інших військових округів. Приєднання чотирьох нових губерній до складу Київського округу надавало змогу для координації мобілізаційних дій з одного командного центру. Київський військовий округ отримав спільні кордони з Московським округом, що змінило у подальшому стратегічні плани царату щодо забезпечення обороноздатності Російської імперії на західних кордонах, а на українських землях залишилось два військових округи – Київський та Одеський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенціал. Москва: Наука, 1973. 432 с.

2. Безугольный А. Ю., Ковалевский Н. Ф., Ковалев В. Е. История военно-окружной системы в России. 1862-1918. Москва: Центрополиграф, 2012. 502 с.

3. Зайончковский П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX– XX столетий: 1881 – 1903. Москва, 1973. 429 с.

4. Королёв М. А. Преобразование армии и флота Российской империи в контексте военных реформ (вторая половина XIX – начало XX вв.): Дис… канд. історичних наук 07.00.02: Отечественная история. М., 2009. 214 с.

5. Саламахіна Ю.І. Харківський військовий округ у 1864 – 1888 роках // Збірник наукових праць «Історія і географія». 2013. № 49. С. 142 – 146

6. Саламахіна Ю.І. Інтендантська служба в Харківському військовому округу в 1864 – 1888 роках // Збірник наукових праць «Історія і географія». 2014. № 50. С. 44 – 48

7. О порядке и условиях упразднения Харьковского военного округа // ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. 8, № 5461. Санкт-Петербург, 1890. С. 498 - 500

ОХРА В РИТУАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ ПЛЕМЕН ИНГУЛЬСКОЙ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ

Небрат С. Г.

Присутствие охры в погребальном обряде – характерная черта для степных культур ранней и средней поры бронзового века Северного Причерноморья. Особенно ярко эта сторона ритуальной сферы выразилась в погребальном обряде носителей катакомбных культур, на что уже неоднократно обращали внимание исследователи [2; 3; 4; 6; 9; 11; 12]. Особый интерес в этом плане представляют древности ингульской катакомбной культуры (ИКК).

В данной работе для анализа была привлечена выборка, насчитывающая 1397 погребений, исследованных на территории Украины, Молдовы и РФ. Проанализировав источниковую базу, было учтено 869 комплекса (62%), где были обнаружены следы использования охры. Стоит заметить, что носителями ИКК было проявлено определенное разнообразие в ее использовании.

Окраска покойника и/или **посыпка дна катакомбы**. Наиболее распространенные приемы. Трудно сказать, использовался ли для этого порошок либо охровый раствор. Тем не менее, кроме порошка охры, в погребениях встречаются и комья разных размеров. Наблюдается определенная тенденция: пятна охры находят на участках могилы возле правой руки/справа у изголовья покойного, около входа в камеру. В некоторых случаях охра входила в состав погребального ложа. Следы краски встречаются и на костях, чаще всего на черепе, правой руке. Известны черепа (с

моделировками лица глиняной массой), с нанесенными на них рисунками в виде линий (Заможное, к. 6, п. 3; к. 7, пп. 2, 3; Виноградное, к. 9, п. 2) [8, с. 226, 227]. Крайне редко охрой покрыты все кости (в ряде случаев это детские погребения).

Рисунки на дне катакомбы представлены изображениями стоп, символами и знаками. В 45 комплексах (3,2%) удалось проследить изображения 1 (13 случаев), 2 (28 случаев), 3 (1 случай) и 4 (3 случая) стоп на дне камеры катакомбы. Выполненное картографирование этих комплексов показало, что большинство погребений со «стопами» было открыто в междуречье Южного Буга и Днепра. Интересно и то, что они как бы цепочкой тянутся на восток. Создается впечатление о локальном характере этой традиции. Впоследствии она распространяется на другие территории. Не исключено, что это является результатом продвижения отдельных групп катакомбного населения из Правобережья в Приазовские степи.

Справедливости ради стоит отметить, что традиция изображать охрой стопы на дне погребения не является исключительно ингульской. Подобные примеры хорошо известны по материалам курганов Северского Донца. Данный аспект заслуживает отдельного исследования. Идея изображать стопы возникла намного раньше и отобразилась на каменных стелах эпохи палеометалла [10, с. 64 - 69].

Сложные рисунки в виде абстрактных символов, линий, петель и т.п. встречаются крайне редко. Известны три подобных комплекса. Все они происходят из Северного Приазовья (Виноградное, к. 9, п. 2; Виноградное, к. 13, п. 2; Угледар, к. 1, п. 4). Так же примечательно изображение «топора» (?) на дне могилы из кургана у г. Токмак [1, с. 125].

Изделия из охры, как правило, просты. Чаще всего это т.н. «хлебцы». Интересны два случая из курганов на левом берегу Ингульца. В погребении Украинка, к. 1, п. 4 был обнаружен комок охры, внутри которого был человеческий зуб. В погребении у с. Рыбасово II, к. 1, п. 4 у таза умершего был обнаружен довольно большой ком охры (30×25×7 см) с пятнами мела на поверхности [5, с. 19; 232]. В связи с этим имеет смысл вспомнить меловый стержень, покрытый охрой из п. 2, к. 5 у с. Заможное [7, с. 62]. Не исключено ритуально-магическое назначение брусков и валиков из охры. Такие изделия могут достигать размеров 12 и даже 24,5 см в длину.

Инкрустация охрой. Не менее чем в 6 случаях был прослежен подобный способов орнаментации керамической посуды, а глиняная масса, из которого был вылеплен сосуда из Розовки, к. 1, п. 10, кроме всего прочего содержал охру [5, с. 180]. Также краска присутствовала в качестве одного из элементов **в составе глиняных моделировок черепов** – одной из визитных карточек ИКК. Следы охры прослеживались на дне керамических и деревянных сосудов, на каменных орудиях, при помощи которых комья растирались в порошок.

Таким образом, можно говорить об исключительно важном значении охры в ритуальной практике ингульских племен. В последующий, бабинский период, ее практически перестают использовать в погребальном обряде.

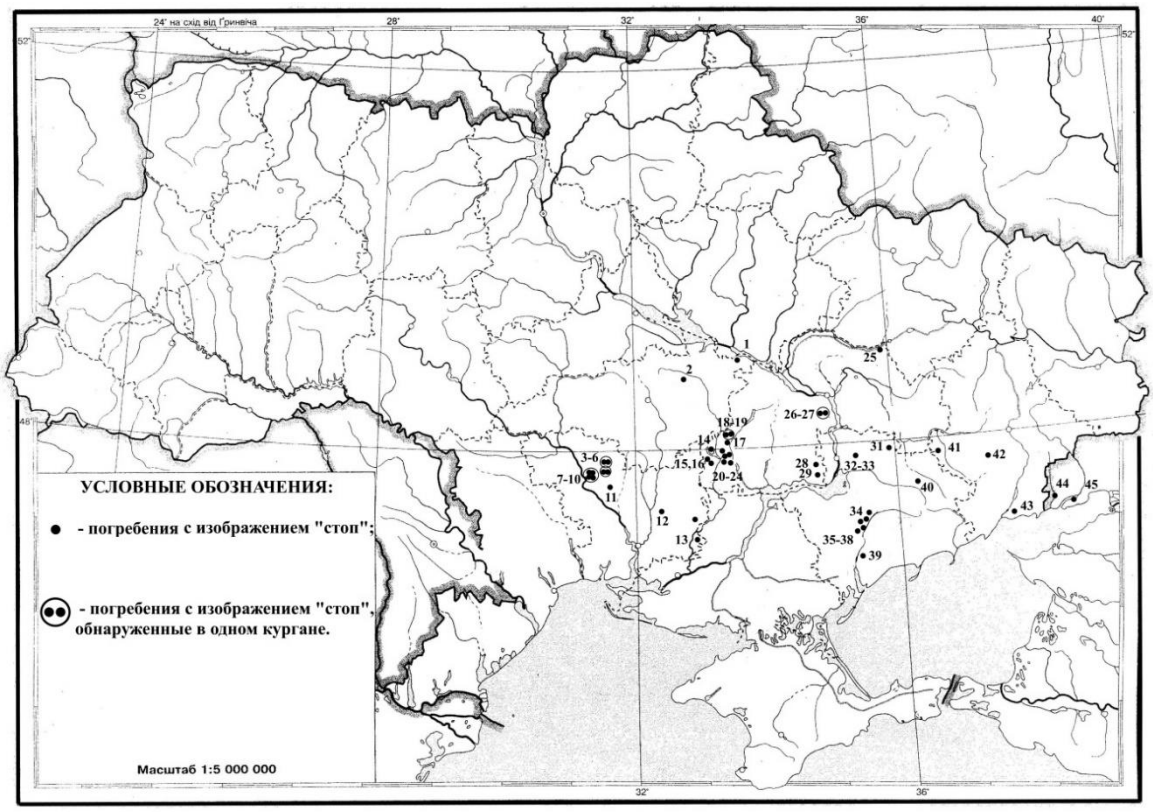

Погребения ингульской катакомбной культуры с изображениями охрой стоп

1. Успенка, к. 1, п. 9; 2. Головковка II, к. 11, п. 4; 3 – 6. Актово, к. 1, пп. 2, 14; к. 7, пп. 14, 20; **7 – 10.**Таборовка, к. 37, пп. 2, 11, 12, 16; **11.** Васильевка, к. 1, п. 5; **12.**Марьяновка к. 7, п. 4; **13.** Тамарино, к. 1, п. 9; **14.**Камова Могила, п. 2; **15 – 16.** Мойсеївка, (Зеленый Гай), к. 1, п. 8; к. 5, п. 6;**17 – 19.** к.гр. Приворотна балка (Лукъяновка), к. 1, п. 10; к. 4, пп. 9, 15; **20.**к.гр. Рядові Могили, к. 1, п. 12; **21.** к.гр. Блызнюкы, к. 5, п. 6; **22 – 23.** Рыбасово II, к. 3, п. 4, к. 4, п. 3; **24.** Ремонтирська Могила, п. 5; **25.** Терны II, к. 4, п. 6; **26 – 27.** Васильевка II, к. 5, пп. 4, 5; **28.** КисличеватаяII, к. 1, п. 4; **29.** Новый Мир II, к. 2, п. 7; **30.** Пришиб, к. 4, п. 3; **31.** Заливное, к. 1, п. 4; **32 – 33.** Барвиновка, к. 7, пп. 11, 16; **34.** Заможное, к. 12, п. 4; **35 – 38.** Виноградное к, 3, п. 36;к. 32, п. 10; к. 33, п. 4; к. 34, п. 12; **39.** Сосновка, к. 1, п. 4; **40.** Соколовский Курган, к.1,п.6; **41.** Бурлацкое, к. 3, п. 4; **42.** Угледар, к. 1, п. 4; **43.** Мариуполь к. 1, п. 2; **44.** Щербаково, к. 5, п. 3; **45.** Дарагановка, к. 1, п. 9.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрух С., Тощев Г. Курган у г.Токмак (исследования 2011 г.) // Revista Arheologică, serienouă, vol. VIII, nr. 1-2, 2012, p. 121-136
2. Балабина В.И. К вопросу об использовании охры в катакомбных погребениях // Древности Дона. – М.: Наука, 1983. – С. 188-197.
3. Гаврилов А.В. О значении охры в погребальном обряде археологических культур эпохи палеолита – бронзы // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности: тез.докл. Всесоюзного семинара. – Запорожье, 1990. – С. 12-14.
4. Довженко Н.Д., Солтыс О.Б. О традиции изображения «стоп» в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К.: ИА НАН УССР, 1991 – С. 117-127.
5. Мельник О.О., Стеблина І.О. Кургани Криворіжжя. – Кривий Ріг, 2012. – 474 с.

6. Небрат С.Г. Охра в погребальном обряде катакомбных культур Северного Приазовья // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Маріуполь, 2011. – Вип. 2. – С. 121-125.

7. Отрощенко В.В., Пустовалов С.Ж. Обряд моделировки лица по черепу у племен катакомбной общности // Духовная культура древних обществ. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 59-84.

8. Пустовалов С.Ж. Моделирование лица по черепу у населения ингульской катакомбной культуры // STRATUM plus. От Балкан до Гималаев: Время цивилизаций. – СПб, 1999. – № 2. – С. 225-255.

9. Пустовалов С.Ж. Знакова система населення інгульської катакомбної культури та проблема появи писемності у Північному Причорномор'ї // Наукові записки НА УКМА. – К., 2000. – Т.18. – С. 19-40.

10. Рычков М.О. Про зображення «ступнів ніг» на антропоморфних стелах доби раннього металу // Археологія. – К., 1982. – № 38. – С. 64-69.

11. Санжаров С.Н. Охра в изобразительной деятельности племен эпохи средней бронзы Донетчины // Советская археология. – М., 1989. – № 2. – С. 97-107.

12. Фещенко Е.Л. К вопросу об использовании охры в катакомбных погребениях // Проблемы изучения катакомбной культурно-историеской общности: тез.докл. Всесоюзного семинара. – Запорожье, 1990. – С. 97-99.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ГУЖОВИМ ТРАНСПОРТОМ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ XIX СТ.

Романцов О. В.

Від моменту свого винайдення, колесо рухало дорогами людей, товари, нові ідеї та знання. Перевезення з одного місця в інше з'єднували різні суспільства, культури, а часом і цивілізації. В XIX столітті на теренах Північного Причорномор'я відбувались активні зміни в економічній, соціальній, культурній галузях. В межах цього розвитку зазнала змін і система транспортування.

Тема шляхів сполучень та транспортування вантажів в Російській імперії не є достатньо досліджена. Серед тих, хто безпосередньо розглядав ті, чи інші аспекти даної проблеми варто відзначити таких істориків: Гончарук Т. В., Гордуновський О. М., Гуржій І. О., Решетченко Д. В., Слабєєв І. С. Метою цієї статті є виявлення типів та якості шляхів сполучення в XIX столітті на території Півдня України, того, часу та засобів доставки товарів.

Протягом зазначеного періоду дороги для гужового транспорту переважно були двох типів – поштові та транспортні. Перші використовувались для поштових, кур'єрських та пасажирських перевезень. Кошти на їх утримання виділялись місцевими організаціями. Транспортні, відповідно назві, обслуговували внутрішній товарообіг. Доволі часто вони утворювались стихійно самими перевізниками. Місцями торгові тракти могли перетинати поштові дороги чи, навіть, з'днуватись з ними.

У 1833 році був виданий указ, згідно з яким всі дороги в Російській імперії поділялись за своєю важливістю на п'ять типів – 1) дороги головних сполучень, 2) дороги великих сполучень, 3) поштові дороги, що з'днували губернії, 4) повітові поштові дороги та 5) сільські дороги [5, 180-183]. З них лише перші два типи доріг мали бути покращені коштами казни до шосе. Проте, в реальності будівництво шосе виявилось занадто витратним для російського уряду й проводилось вкрай повільно.

Більшість сухопутних доріг були грунтовими. Перше шосе (щебінка з гранітного каменю) було прокладено в Катеринославській губернії лише в 1854 році. Його відстань складала трохи більше 9 верст (близько 9 км.).

Уряд, час від часу, намагався покращити стан торгових доріг. В різні роки з цією метою утворювались спеціальні комісії для покращення трактів. Від них вимагалось обстежити існуючі чумацькі тракти, будувати та ремонтувати мости й переправи, робити пологішими пагорби й спуски. Деякі з них діяли досить успішно. Інші – «тонули» в бюрократичних процедурах, навіть не почавши своєї роботи [12, 17]. Так, у 1838 році Міністерство фінансів вирішило відстрочити

утворення комісії з покращення торгових трактів, розробивши попередньо інструкцію. Для розробки інструкції планувалось створити спеціальний комітет.

Часом, приводом до утворення подібних спеціальних дорожних комісій ставала загроза зовнішньої торгівельної конкуренції. За допомогою покращення шляхів сполучень намагались не втратити зовнішні ринки. Проте, діяли досить локально – ремонтувались та відновлювались лише критичні ділянки, які викликали найбільше занепокоєння уряду чи влади на місцях. Так, новоросійський генерал-губернатор граф Воронцов у 1838 році вказував на небезпеку розвитку торгівлі в князівствах Молдавії та Валахії, пропонував поліпшити експорт. При цьому він зазначав: «пенька же, сало и маслобойныя семена, имеющие больше ценности, не боятся иностранного соревнования и ничто не может остановить нынешняго успешнаго отпуска оных за границу» [11, 2-4].

В 60-х роках на території України розпочинається будівництво залізниць. Саме вони стають пріоритетним напрямком в розвитку торгівельних перевезень. Будівництво якісних грунтових доріг та шоссе відійшло на задній план. В Міністерстві шляхів сполучень панувала думка про другорядність цих трактів. Вони мали з'єднувати виробничі центри з місцями їх відправки та реалізації. Грунтові дороги підводили до залізничних станцій, морських та річкових портів. У 1865 році будівництво нових шосе передали під контроль земств. Там, де земства були відсутні, утворювались розпорядчі комітети.

Наприкінці XIX століття дороги знаходились у підпорядкуванні таких структур – 1) під контролем Міністерства шляхів сполучень, 2) губернські та повітові, нагляд за якими здійснювали земства, 3) путівці (степові дороги), що перебували під наглядом поліції [6, 17].

Дороги пролягали повз безліч пагорбів, малих та великих річок. Для перетину річок потрібно було шукати переправи. Переважно, поруч з переправами жили люди, що займались перевезенням через річку. Перевозили на паромах та дубах. В середньому на паромі перевозили від трьох до десяти возів, на дубі – від одного до трьох [4, 34]. Швидкість переправи паромом складала 3 – 4 години, дубом, за гарної погоди, – півгодини. Перевізники вантажів по можливості намагались уникати переправ, на яких досить часто утворювались великі скупчення возів з товарами. Очікування на переправу вимагало часу. До того ж важко було прогодувати волів, адже найближча територія могла бути вже «спустошена» волами тих, хто приїхав раніше.

Часто тракти пролягали в низинах вздовж річок. Найменш придатними для перевезень були зима та початок весни. Восени, під час повені, вода затоплювала долини, унеможливлюючи проїзд. Погода в ці дні була вкрай нестабільною. Сильні морози з снігом могли доволі швидко змінитися на тимчасове потепління з перетворенням землі на «болото». Саме через це перевезення взимку були рідкістю.

Степ забезпечував головну рушійну силу – волів та коней, підніжним кормом. Тому транпортні шляхи проходили подалі від населених пунктів та розораних земель. З часом збільшення оброблюваної землі стало проблемою перевізників. Для їхніх потреб почали виділяти неорану територію, на якій, за певну платню, вони могли випасти своїх тварин. Подібна ситуація негативно позначилась на рентабельності перевезень, ціну за які довелось підняти. На середину XIX століття гужовий транспорт став не лише повільним, але й не дуже дешевим.

Важливою складовою системи торгівельних зв'язків були безпосередні учасники доставки товару з одного місця в інше. В першу чергу варто відзначити традиційний для українських земель чумацький промисел. До середини XVIII ст. основним вантажем чумаків була сіль та імпортні товари, які вони ввозили з кримських міст. З кінця століття, після приєднання Росією території Північного Причорномор'я, вони все частіше задіюються у внутрішніх перевезеннях. Їх наймали для транспортування вантажів до чорноморських портів.

Чумаки працювали артілями, в дорогу відправлялись обозами (валками), що складались з возів запряжених волами. Вози ці називались фури (якщо віз був найнятий для перевезення, а не власний) чи мажі [9, 134]. Конструкція чумацького воза була простою, проте міцною. Всі деталі воза були зроблені з дерева, адже ковальню посеред степу було знайти важко. Вантажність воза визначалась кількістю волів: два воли – близько 900 кг, чотири – близько 1400 кг. Часом запрягали вози шістьма волами. Швидкість, з якою воли долали відстань складала в середньому 25 верст на

добу, за умови гарної погоди. Під час дощу валка зупинялась, щоб убезпечити волів від натирання ший. Останнє могло призвести до поранень тварини і, навіть, смерті.

Деякі поміщики, особливо в Херсонській та Катеринославській губерніях, не бажаючи витрачатись на чумаків, організовували перевезення сировини силами власних селян. Останнім звичайно бракувало необхідного досвіду та знання шляхів. До того ж під час дощів вони не покривали товар на возах шкірами, що призводило до псування. Не маючи часу на просушку, селянин був змушений продавати вантаж дешевше за ціну, встановлену поміщиком. Часом мешканці сіл, за наявності необхідних транспортних засобів, могли й самі запропонувати землевласникам чи купцям свої послуги у перевезенні товарів чи сировини. Особливо часто вони займались перевезеннями вантажів, коли не було польових робіт. Швидкість транспортування була аналогічна до чумацької.

Існував ще один доволі цікавий сегмент перевізників – євреї та росіяни. Євреї були місцевими мешканцями. Займались виключно перевезенням на критих фурах товару роздрібної торгівлі. Замість волів використовували коней. Їх, також, винаймали для термінових доставок. Швидкість пересування возів, запряжених кіньми перевищувала швидкість возів з волами. В середньому коні проходили 50 верст за добу, за гарної погоди – 70. Росіяни, а це, переважно, були вихідці з Московської губернії, влаштовувались перевізниками на сезон, після чого повертались до дому [10, 632]. Використовували так само коней. Транспортували вантажі в межах губернії чи на території портів – від складів і «магазинов» до суден і навпаки.

З появою і розвитком залізниць, поступовим покращенням шосейних доріг зазнала змін і система гужового транспортування. Тривалий час більшість товарів постачалась на великі відстані. Кінцевими пунктами таких перевезень були ярмарки, морські та річкові порти. Із зростанням залізничного товарообігу поступово зникала потреба у багатьох звичних схемах доставки вантажу з однієї точки в іншу. Індустріалізація в другій половині XIX століття створила умови для розвитку гірничої та металургійної галузей. З'явилося чимало заводів, фабрик, шахт, копалень, які не лише збували власну продукцію, але постійно потребували сировину. Головну роль у перевезенні вантажу на великі дистанції остаточно почала відігравати залізниця. Гужовий транспорт зайняв нішу перевізника на маленькі відстані: від місця виробництва чи продажу до вузлових залізничних станцій.

Якщо раніше доставка товарів на великі відстані вимагала більш серйозного професійного підходу (як у випадку з чумаками), то з другої половини XIX століття цим все частіше займались селяни, якщо мали віз та коней. Для дальніх перевезень ідеальним варіантом були воли: витривалість, тягова сила, невибагливість у кормі. Із скороченням дистанції перевезень, покращенням шляхів сполучень та із зростанням важливості швидкої доставки, використання коней стало більш доцільним.

Змінилась і конструкція возів, вони стали менш масивними. Під час їх виготовлення все частіше використовували залізні деталі. Чумацтво в своєму традиційному вигляді зникло. Згідно з переписом 1897 року на теренах Північного Причорномор'я для близько 24 тис. осіб перевізництво було основним джерелом прибутку [8, 341-342]. Ще 14 тис. осіб займались транспортуванням вантажів в якості додаткового заробітку.

В підсумку варто відзначити, що протягом першої половини XIX ст. зміни й покращення шляхів сполучень були незначними. Не зважаючи на збільшення експорту товарів та сировини через чорноморські порти, схема доставки вантажу тривалий час залишалась незмінною. І якщо в певний період це можна було виправдати дешевизною, на яку звертали увагу навіть іноземці, порівнюючи із залізницею. То в другій половині XIX століття навіть цей фактор зник. Грунтові дороги та гужовий транспорт не відповідали зростаючим вимогам з перевезення вантажів. Основним гравцем у цій галузі стала залізниця. Перевезення вантажу возами вже не виходило за межі губерній та було зосереджено на коротких дистанціях між виробниками та відправними пунктами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарук Т. В. Транзит західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст. – Одеса: Астропринт, 2008
2. Гордуновський О. М., Гуржій О. І., Реєнт О. П. Торгівля в Південній Україні: організація товарообігу та людський потенціал (кінець XVIII – початок XX ст.) – К.: Інститут історії України, 2017 – 155 с.
3. Гуржій І. О. Розвиток транспорту на Україні та посилення його ролі у всеросійських економічних зв'язках (60-90-і роки XIX ст.). // Український історичний журнал. – 1965. - № 10. – Ст. 15-23.
4. Екатеринославская губерния / Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Ч.1. – СПб., 1862.
5. Полное Собрание Законов Российской Империи. – Т.8. (1833). – 2 собр. – СПб, 1834.
6. Производственные силы России. Краткая характеристика различных отраслей труда. \ сост. под общею редакциею Директора Департамента Торговли и Мануфактур В. И. Ковалевскаго. – СПб., 1896.
7. Решетченко Д. В. Правобережна Україна в міжнародній торгівлі зерном наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 2007. - № 4. – С. 69-82.
8. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей /Под редакцией В. П. Семенова и под общим руководством П. П. Семенова-Тян-Шанского и В. И. Ламанского — Т. XIV. Новороссия и Крым (Бессарабская, Херсонская, Таврическая, Екатеринославская губернии и область войска Донского) / Сост. Б. Г. Карпов, П. А. Федулов, В. И. Каратыгин и др. — СПб.: Изд. А.Ф. Девриена,1910. – 983 с.
9. Слабєєв. І. С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. – К.: Наукова Думка, 1964. – 134 с.
10. Херсонская губерния \ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Ч.1. – СПб., 1863 г. – 632 с.
11. ЦДІАК України. – Фонд 442. – Опис 71. – Справа 342. – Дело по отношению Министра Внутренних дел с изяснением Высочайшаго повеления об улечшении дорог в прилегающих к Новороссийскому краю частях Подольской и Киевской губерний. – 1838-1851 – Арк. 2-4.
12. ЦДІАК України. – Фонд 442. – Опис 86. – Справа 91. – Дело по отношению генерал-адъютанта Анненкова 2-го о составлении и доставлении ему карты торговых путей сообщений неозначенных на географических картах по Киевской и Подольской Губерниям, и об исполнении требований его и по прочим предметам. – Арк. 1855.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В СЕРЕДИНІ 1940-Х РОКІВ

Романюк Б. І.

Історія українського села XX ст. переповнена драматичними, а часто і трагічними сторінками. Жодна інша подія не залишила такої глибокої рани в народній пам'яті і в людських душах, як Друга світова війна. В історії не було воєн, які за розміром руйнувань та лиха, заподіяного людству, можна було б порівняти з Другою світовою війною. Серед народів, які особливо постраждали від неї, був український народ.

Перемога у кровопролитній боротьбі з ворогом додала авторитету радянській владі. Населення певним чином «вибачило» режиму масові факти репресій, депортацій, терору і підозр, спогади про які витіснялися страхітливими фактами про систему німецьких концтаборів і масові вбивства фашистами цивільного населення. Народ «забув» голод і колективізацію, які тепер були «виправдані» перемогою, що довела могутність і справедливість радянського ладу. Відбудова та розвиток господарства України у повоєнні роки відбувалися в умовах, коли переважна більшість українських земель опинилися у межах однієї держави. Переживши страхіття війни, заплативши за перемогу над загарбниками надзвичайно високу ціну, українці, як і інші народи СРСР, сподівалися

на докорінні зміни в суспільстві, насамперед на припинення репресій та поліпшення матеріальних умов життя. Однак їхні надії не справдилися. Головною метою тоталітарного комуністичного режиму було прагнення до якнайшвидшого відновлення та зміцнення своїх позицій всередині країни і на міжнародній арені, незважаючи на ціну [6, с. 296].

Особливо скрутне становище склалося в сільському господарстві України. За роки війни була підірвана матеріальна база виробництва. Парк тракторів і комбайнів скотився приблизно наполовину, вантажних автомобілів – більш як у 6 разів. За цей час було вивезено до Німеччини 3,9 млн. голів великої рогатої худоби, 4,4 млн. свиней, 5,5 млн. овець і кіз, майже 3млн. коней, мільйони тонн зерна, борошна, картоплі тощо. Істотно зменшилися посівні площі, врожайність і валові збори сільськогосподарських культур. У 1945 р. посівна площа в колгоспах УРСР не перевищувала 60% довоєнної, урожайність зернових сягала лише 7 ц/га (у 1940 р. – 12,4 ц/га). Валовий збір зернових культур становив 46,9% , картоплі – 66,6%, цукрового буряку – 26,1%, соняшнику – 43,7%, овочів – 51,7% від довоєнного. Поряд з цим різко скотилося поголів'я худоби. На початку 1946 р. в республіці поголів'я великої рогатої худоби досягло 75,6% , свиней – 31,6%, овець і кіз – 49,9%, коней – 42,9% порівняно з довоєнним часом. Помітно відставала продуктивність худоби. Колгоспам і радгоспам не вистачало породистих і племінних тварин. Слід особливо підкреслити, що на селі гостро стояла проблема робочої сили: серед працездатного населення 80% становили жінки, широко застосовувалась дитяча праця. Надзвичайно важким залишалося матеріальне становище селянства, яке працювало в радгоспах і колгоспах за символічні трудодні [2, с. 378]. Варто зазначити, що під час війни багато селян позбулося буквально всього: лише на Лівобережній Україні було знищено 319 тис. селянських господарств, спалено кожну четверту селянську хату. Однак, попри всі тогочасні проблеми, на розвиток сільського господарства виділялися значно менші кошти, ніж на піднесення важкої індустрії . За роки четвертої п'ятирічки вони становили, разом з вкладами колгоспів, лише 15% від загальних капітальних вкладень. Словом, аграрний сектор знову став джерелом відбудови промисловості та дальшої надіндустріалізації радянського ладу. Одним із головних засобів викачування коштів з села була політика цін і заготівель сільськогосподарської продукції. За 1928 – 1953 рр. ціни на зерно, картоплю і продукцію тваринництва не змінювались, тоді як ціни на промислову продукцію постійно зростали. Деякі заготівельні ціни навіть не покривали витрат на виробництво продукції. Найзбитковішою галуззю залишалося тваринництво [3, с. 281].

Так, у свій час сталінське керівництво встановило систему заготівель продукції, яка дозволяла вилучити необхідні кошти з села. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) низкою своїх постанов запровадили обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів державі колгоспами, колгоспниками і селянами-одноосібника. Зокрема, було введено обов'язкові поставки м'яса, масла, молока, сиру, дещо пізніше – зернових культур, картоплі, соняшнику, рису, шерсті. Ці поставки мали силу податку, давали основу частину централізованих заготівель і здійснювалися за дуже низькими цінами. До того ж, влада нерідко визначала завищені плани поставок продукції, не зважаючи на об'єктивні можливості господарств. У своїх мемуарах М.Хрущов писав: «виходили головним чином не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави». Політичне керівництво країни визначало різні норми здачі продуктів: для колгоспів і колгоспників вони були меншими, для селян-одноосібників – більшими. Для тих колгоспів, які обслуговувалися машино-тракторними станціями, норми були нижчими, для тих, які не обслуговувалися, – вищими. У таких спосіб органи влади використовували економні важелі, щоб «заохотити» селянство до вступу в колгоспи і «стимулювати» роботу колективних господарств. Існували певні відмінності в нормах здачі продуктів для різних республік, країв та областей. Фактично така система забезпечувала вилучення значної частини продукції сільського господарства за символічними цінами, а також слугувала дієвим засобом тиску на одноосібне селянство.

Соціальне становище селян було вкрай складне, і зумовлювалося рядом чинників, що закономірно виникали і загострювалися в часи окупації.

Найгострішої соціальною проблемою і наслідком війни, який не можна було матеріально відновити – були людські витрати, себто – «демографічна катастрофа » на селі.

Радість перемоги затьмарювалась і отруювалась гіркотою людських втрат, пропалих «без вісти». В Україні гітлерівці знищили і по-звірячому замучили таку кількість населення, яка дорівнювала чисельності жителів деяких європейських держав.

Україна дала армії та флоту Радянського Союзу понад 7 млн. воїнів, із них загинули 4,1 млн. (без партизанів і підпільників, втрати яких точно невідомі). Демографічні втрати України з 1 січня 1941 р. – до 1 січня 1945 р. перевищують 13 млн. 584 тис. осіб (враховуючи 300 тис. українців, які після перемоги не схотіли повертатися на батьківщину з Німеччини та Австрії). Якщо у 109 містах УРСР на 1 січня 1941 р. мешкали 8,5 млн. громадян, то після осені 1944 р. – лише 3,2 млн. [4].

Але основна причина демографічної трагедії України пов'язана з терором нацистів щодо місцевого населення окупованих територій. Нацистський геноцид став найбільш крайнім виявом терору, здійснюваного гітлерівцями в окупованій Україні, мета якого полягала у знищенні великих груп населення за расовими, національними, релігійними, політичними, соціально-економічними мотивами.

Варто зазначити, що до значних демографічних втрат ще в часи окупації призвели й чинники, які зумовили вкрай незадовільний санітарний стан у містах і селах, неймовірно ускладнили умови життя мільйонів громадян, згубно позначилися на їхньому здоров'ї і, зрештою, стали причиною масової смертності як у час війни, так і в перші повоєнні роки.

Серед них надзвичайно негативні наслідки мали масштабні нищення й руйнування житлового фонду. Згідно з довідковими даними міністерства житлово-цивільного будівництва за роки війни та окупації в селах України було зруйновано 565,3 тис. селянських осель. Що становило близько 15% від загальної кількості всіх житлових споруд на селі. Без власного житла залишилися від двох до трьох мільйонів українських селян. Згідно з обстеженням, проведеним Українським інститутом комунальної гігієни влітку 1945 р., найбільша кількість зруйнованих сільських осель була в Чернігівській, Кам'янець-Подільській, Житомирській, Харківській, Сумській, Вінницькій областях. У процентному відношенні вона становила відповідно від 60% до 78% від загальної кількості житлового фонду [6, с. 271].

Завдані війною руйнування значно загострили соціальні проблеми. Сотні тисяч людей жили в землянках, бараках і підвальних приміщеннях. Не вистачало харчів, одягу, інших предметів першої необхідності. Продовжував діяти механізм «мобілізації коштів населення», запроваджений урядом на початку війни. Він передбачав збільшення сільськогосподарського податку, прибуткового податку з населення, підвищення цін на горілку, тютюн, деякі інші товари, введення нового податку на холостяків і малосімейних і т.п. Заохочувалися внески громад у фонд оборони і проводилися підписки на державні позики, які на ділі не мали декларованого добровільного характеру і дозволяли збирати в бюджет держави величезні кошти [6, с. 275].

Отже, підсумовуючи сказане, ми можемо констатувати, що соціально-економічні проблеми українського села залишались в досліджуваний період досить складними і потребували негайного втручання для їх подолання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боєв Ю., Боєва С. Економічна історія / Ю. Боєв, С. Боєва. – К.: Вища школа, 2004. – 173 с.
2. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2т./ В.М. Литвин, Г.В. Боряк, В.М. Теєць та інші – К.: Ніка – Центр, 2011. –Т.2. – 608 с.
3. Економічна історія України: Навчальний посібник / М.О. Уперенко, Є.А. Кузнецов, Т.К. Парієнко та ін. – Харків: Одіссей, 2005. – 494 с.
4. Лисенко О., Прехрест О. Демографічні втрати України у роки Другої світової війни [електронний ресурс] – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU__3_2015/02.pdf
5. Олійник М., Ткачук І. Історія України / М. Олійник, І. Ткачук. – Львів: Новий Світ, 2007. – 262 с.
6. Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір. Навч.посіб. / В.П.Куцур (голов.ред.), О.М. Гончаренко. – Переяслав-Хмельницький, 2014. –574 с.

УКРАИНСКО-ТАТАРСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ ОСЕНЬЮ 1655 ГОДА.

Рябуха Ю. В.,
Горб Є. С.,
Цибрій А. А.

События военной кампании украинско-русских войск против татар осенью 1655 года не нашли должного освещения в исторических исследованиях. Ход военных действий рассматривается весьма поверхностно, заостряя основное внимание на пунктах мирного казацко-татарского договора заключенного под Озерной. Целью данной работы является проследить путь обеих армий, который привел их в ноябре к переправе через реку Высушка возле Озерной. Основными источниками послужили опубликованные документы и письма непосредственных участников событий [1; 4; 7].

В октябре 1655 года на Подолье вторглись и основные татарские силы во главе с ханом. По всей видимости, они шли не за чамбулами Адиль-Гирея «черным шляхом», а последовали «волошским шляхом» или «кучманивским шляхом», т.е. путем вдоль Днестра. В пользу этой версии говорит то, что первые сведения о вторжении хана на украинские земли союзники получили от молдавского господаря Стефана Георгицы. Господарь мог это сделать в том случае, если крымские войска шли вдоль восточной молдавской границы, но ни как в случае их передвижения в нижнем Поднепровье и Киевщине. В поддержку этой версии говорит и содержание письма хорунжего Лукаша Гулевича к неизвестному [4, 325]. В нем Л. Гулевич указывает, что поляки ожидают подхода татарской орды, которая будет следовать вдоль Прута. Также косвенно эту версию подтверждает и письмо М. Яскульского к Гродзицкому. Автор письма сообщает, что хан шел на Замостье, а когда узнал об отходе союзных войск от Львова, повернул на Тернополь [4, 32-33]. Любопытно, что у М. Грушевского в цитировании этого места Яскульского, Замостье ошибочно заменено на Зализцы [3, 1139], что в корне меняет ситуацию. К тому же следует помнить, что основная цель всех крымских походов – это захват добычи.

Смысла идти хану по уже разоренным землям явно не было. Таким образом, главные татарские силы шли с юга на соединение с чамбулами Адиль-Гирея, которое должно было произойти где-то на территории Галичины. Вероятно хан прошел западнее Каменца, после чего двинулся в направлении Львов – Замостье.

3 ноября Б. Хмельницкий получил письмо от молдавского господаря Стефана Георгицы, который информировал гетмана о вторжении на украинские земли крымских татар. В официальной реляции царю В.В. Бутурлин сообщает, что известия о подходе татар в союзный лагерь под Львовом принес казацкий разъезд сотника Михаила Менковского только 6 ноября. Сотник сообщил о том, что крымская Орда во главе с ханом стоит лагерем возле Чолганского камня (Теофиполь). М. Грушевский допускает, что, возможно, Б.Хмельницкий не захотел делиться с московским воеводой ценной информацией, но какая польза была от этого гетману?

Ситуация для союзного войска складывалась весьма угрожающе. В любой момент татары могли нанести удар по тылам осаждающих Львов. К тому же поздней осенью на состоянии армии мог негативно сказаться недостаток провизии и фуража.

Казацко-московская армия начала быстрые сборы. Уже 7 ноября казацкие войска оставили свой лагерь под Львовом и выступили на Глиняны. Московской армии понадобилось еще два дня, и 10 ноября она выдвинулась вслед за казаками. Зачастую украинские исследователи трактуют этот момент как признак существующего противоречия между В. Бутурлиным и Б. Хмельницким. Однако, еще М. Грушевский отметил, что позднее выступление русских войск происходило по согласованию между вождями, приводя в качестве доказательства реляцию В. Бутурлина [3, 1138].

Прибывши под Глиняны, казаки расположились лагерем, чтобы дождаться московское войско. При этом казацкий обоз с добычей был отправлен вперед. Его сопровождало по разным данным от 4 [10, 323] до 7 [9, 536] тысяч казаков. Вероятно, Б. Хмельницкий, понимая, что большой обоз будет задерживать марш главных сил, рассчитывал дать ему небольшую фору в продвижении. Русские пришли к Глинянам 12 (или утром 13) ноября. Примерно в это же время

командование союзников получило известия о том, что татарская орда стоит под Збаражем. Получалось так, что отправленный вперед обоз шел прямо в пасть льва. 14 ноября союзники двинулись за казацким обозом в направлении Белого Камня. И тут как снег наголову свалилось известие о том, что обоз уже прошедший Белый Камень неподалеку от Заложцев атакован татарами. Срочно была созвана рада для принятия решения о дальнейших действиях. Обоз надо было спасать – по этому поводу разногласий не было. Разногласия были в другом – идти ли форсированным маршем в конном строю, так называемым «коммуником» (т.е. использовать только казаков имеющих лошадей), или идти совместно всем войском. Эти споры указывают на то, что союзное командование фактически не располагало сведениями о силе и планах татар. Казавшаяся безопасной дорога оказалась перекрытой татарами, и был ли там один чамбул либо все ханские силы – вот главный вопрос, стоявший перед Б. Хмельницким. В первом случае на стороне казаков была бы скорость, во втором – численность. Возобладала первая точка зрения. Конные части казаков совершили форсированный марш, и 15 ноября соединившись с окруженным обозом, смогли отбить татар.

Любопытные сведения приводит Л. Кубаля. Ссылаясь на «Nowiny zi Lwowa 19 listopada 1655» - письмо, хранившееся в архиве Оссолинских, он указывает, что с обозом попал в окружение и сам Б. Хмельницкий, который оставив основное войско, стремился уйти с добычей на Волынь [10,323]. Вслед за ним это повторяют В.Смолий и В. Степанков, [9, 536] правда не в столь нелицеприятной для украинского гетмана форме – у них Б. Хмельницкий, демонстрируя полководческое искусство, мастерски руководит обороной обоза. Однако ни один из других источников, сообщающих о нападении татар на обоз, это не подтверждает. На наш взгляд, исследователи использовали недостоверную информацию для более яркого создания образа гетмана – в зависимости от взглядов либо «демонизации» либо «героизации».

В Заложцах казаки с обозом дождались остальные части союзных войск. Согласно «Дневнику отступления Богдана Хмельницкого от Львова в Украину» ожидание длилось три дня [1, 96]. Затем войско выступило на Золочев (по-видимому, 17 ноября), а 18 ноября, узнав, что крымский хан идет в направлении Тернополя, союзники двинулись ему навстречу. Возможно, русские войска (либо часть их, в которую уж точно входил обоз) сразу выступили из Белого Камня на Золочев. Ведь затратив три дня на марш от Белого Камня до Заложиц, они никак не могли бы выступить из Золочева 18 ноября.[1]

Здесь стоит остановиться и на вопросе о том, каким было расположение татарских сил в середине ноября 1655 г. Традиционно считается, что к этому времени уже произошло объединение войск идущих под командованием Магомет-Гирея с передовыми отрядами Адиль-Гирея, и вся татарская орда находилась в районе Збаража. Однако здесь возникает несколько нестыковок. Выше мы упоминали, что Б. Хмельницкий получил известие о том, что татарский хан находился в Чолганском Камне. Но если бы гетман действительно так считал, то вряд ли он отправил впереди войска обоз под прикрытием всего нескольких тысяч казаков. Этого хватило бы, чтобы отбиться от отдельных чамбулов, но ни как от всего татарского войска. С другой стороны, если бы крымский хан был под Збаражем – никакой обоз с казацкой добычей от него не ушел. К тому же, если хан находился под Збаражем, то выступившее ему навстречу союзное войско явно шло не в ту сторону. То есть под Збаражем по-видимому находилась часть татарского войска (возможно чамбулы Адиль-Гирея), но не сам хан. Так где же был Магомет-Гирей в это время? Согласно приводимому выше письму М. Яскульского, узнав об отходе казаков и русских от Львова, хан, шедший к Замостью, повернул к Тернополю. При этом обозники все были оставлены, и ханское войско двигалось «kommunikiem», разделившись при этом на четыре отряда. Первый из них шел на Тернополь, второй – на Микулинцы, третий – на Теребовлю, а четвертый (при нем находился сам Магомет-Гирей) – на Струсов. В письме есть один непонятный пассаж. Автор пишет, что

[1] Г. Санин, который также опирается на «Дневник…», что бы не было расхождений в датах отправляет союзное войско сразу из Заложиц в Тернополь, но в этом случае прямая дорога проходила бы по правому берегу Серета, минуя Золочев, Зборов и Озерную, в то время как автор «Дневника» прямо указывает на прохождение через эти города. В. Смолий и В. Степанков отмечают ожидание казаками русских, но без указаний населенных пунктов, указывая, что после соединения союзники сразу выступили на Тернополь. Таким образом наша реконструкция событий выглядит более логичнее.

Магогмет-Гирей устроил совет, на котором обсуждались дальнейшие действия против Б. Хмельницкого – «czy go pod Zbarazem czekac, czy tez isc przeciwko niemu». Отсюда вроде бы напрашивается вывод, что хан уже стоял под Збаражем. Но решив идти на встречу Хмельницкому, Магомет-Гирей почему-то идет не в сторону Заложец или Золочева, где находятся в это время союзники, а поворачивает на юго-запад к Тернополю. Вспомним, что союзное войско шло тоже навстречу хану – к Тернополю, но только после того, как были получены сведения о нахождении там хана. Если учесть, сто дойдя до Тернополя с северо-восточного направления, ханское войско выступило на северо-запад в направлении Озерной, то в чем же заключался смысл этого маневра?

В то же время, если предположить, что хан в момент принятия решения находился не в Збараже, а следуя по маршруту – западнее Каменца – Замостье, мог оказаться где-то в районе юго-западнее Тернополя, то форсированный марш к Тернополю выглядел естественно – Магомет-Гирей опасался упустить врага. Разделенное на шедшие параллельно четыре отряда ханское войско должно было столкнуться с союзниками где-то на отрезке Тернополь – Теребовля. В этом случае один из ханских отрядов, который первым вышел бы к союзному войску, должен был задержать его, а остальные занялись окружением. Однако высокая скорость татар привела к тому, что они вышли к Тернополю раньше казаков. После чего хан, собрав все силы в районе Тернополя (татары Адиль-Гирея возможно не присоединились к хану и действовали самостоятельно, создавая постоянную угрозу левому флангу марширующей армии союзников), выступил навстречу союзникам, которые примерно в это время начали марш из Злочева. В этой версии слабым звеном является фраза М. Яскульского «czy go pod Zbarazem czekac», которая явно подмачивает созданную авторами реконструкцию событий.

В любом случае 17-18 ноября главные силы крымского хана Магомет-Гирея были собраны в районе Тернополя, а передовые чамбулы уже вступили в соприкосновение с союзниками.

18 ноября татарские отряды атаковали правый фланг частей князя Г. Г. Ромодановского. В скоротечном бою было убито два русских офицера, несколько дворян попали в плен. Кстати, удар на правый фланг союзного войска наглядно демонстрирует, что подошедшие татарские войска, шли с юго-западного направления, но ни как со стороны Збаража.

19 ноября русско-казацкая армия подошла к Озерной и на следующий день начала переправу через речку Высушку (левый приток Стрыпы). Река была неширокой, но из-за татарской угрозы и постоянных атак, переправа растянулась на два дня. Решительное наступление татары предприняли 20 ноября на позиции русских войск. Основной удар наносили ногайские татары, поддержанные хоругвями П. Потоцкого и С. Ланскоронского. Но разорвать боевые порядки союзников татары не смогли. На следующий день активность военных действий была снижена, большей частью происходили герцы (поединки). По-видимому, татары пытались выманить казаков и русских из лагеря, но безуспешно, к тому же потеряли при этом от огня казаков ряд воинов (был ранен даже один из военачальников – Камамбет-мурза).

Уже в этот день между казаками и татарами начались активные переговоры, результатом которых стало подписание 22 ноября мирного договора. Подробный анализ дипломатических событий не входит в нашу задачу, а интересующихся отсылаем к монографии Г. Санина, который наиболее полно проанализировал все перипетии переговорного процесса. С большой долей вероятности можно констатировать, что произошел обмен пленными, а также татары получили часть добычи союзного войска. Для достижения больших успехов татарский хан просто не имел сил.

Военное противостояние казаков татар закончилось неопределенностью. В то же время именно вмешательство крымского хана не дало возможности союзной армии победоносно закончить славно начавшийся поход в Галичину и вынудило к прекращению осады Львова.

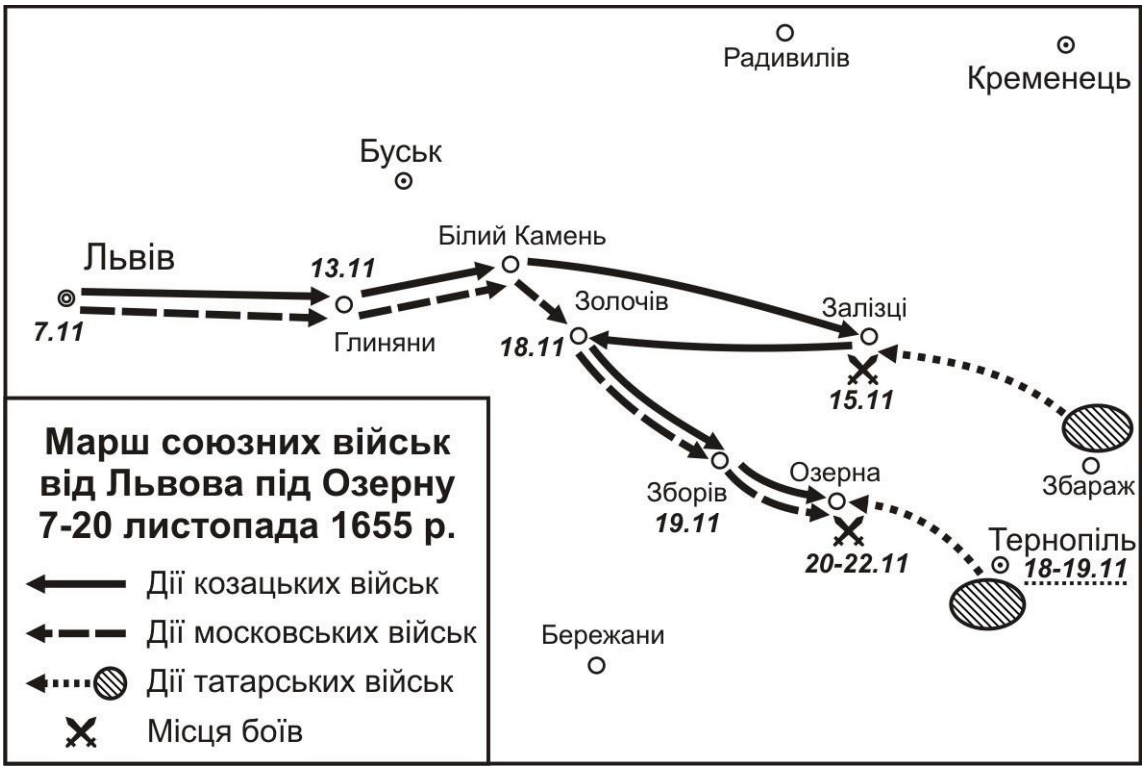

ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России. – Ч.3 Т.VI. Акты Шведскаго Государствен. Архива, относящиеся к истории Малороссии (1649-1660 гг.). – К., 1908. – 424 с.
2. Апанович О. Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50-70-ті роки XVII ст / О. Апанович. – К., 1961. – 300с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – Т.9. Кн.2. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 870-1637.
4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 / Упорядник: Ю. Мицик. – Т.4: (1655-1658). – К., 2015. – 540 с.
5. Донские дела. – Т.5. – Петроград, 1917.
6. Королев В. Босфорская война / В. Королев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://unotices.com/book.php?id=118768&page=61
7. Мальцев А. Боевое содружество русского, украинского и белорусского народов в борьбе за освобождение Украины и Белоруссии (1654-1655 гг.) / А. Мальцев // Воссоединение Украины с Россией 1654-1954. Сборник статей. – М.,1954. – С. 264-306.
8. Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / Г.А. Санин. – М.: Наука, 1987. – 271 с.
9. Смолій В. Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Темпора, 2009. – 680 с.
10. Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654-1655 / L. Kubala. – Poznań: Wydaw. Kurpisz S.A., 2004. – [10], 443, [3] s, [24] s.

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В МІЖНАРОДНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВЧОМУ ПОЛІ

Теміров Б. Ю.

Серед найбільш контроверсійних постатей в історії України – Степан Бандера, послідовний борець за українську державність, в’язень німецьких таборів і жертва НКВС. До цієї історичної постаті не згасає інтерес уже понад півстоліття. Сучасне сприйняття екс-провідника ОУН(б)

базується навколо двох діаметрально протилежних характеристик: герой чи зрадник. Постать цього українського діяча міцно закарбувалася в історичній пам'яті українців і не лише. Більше того, її активно експлуатують в історичній політиці. Нині уявлення про український національно-визвольний рух не можливі без аналізу позиціонування С. Бандери в політичному ландшафті, зокрема в законодавстві.

У дискусіях про місію очільника ОУН(б) важливе значення мають рішення та матеріали Нюрнберзького процесу, який відбувся у 1945-1946 роках. Окрім висновку щодо дій нацистського режиму, було надано окрему оцінку діям окремих політичних і військових угрупувань, які на певному етапі мали співробітництво з нацистським режимом, який панував у Німеччині. З цього приводу у середовищі українських науковців і політиків розгорілася дискусія з приводу оцінки ролі українських націоналістів у Другій світовій війні. Було опубліковано окремі томи з Нюрнберзького процесу, в яких діям ОУН надавалася негативна оцінка. Але Володимир Сергійчук заявив, що опублікованими в Україні були лише 7 з 40 томів матеріалів Нюрнберзького процесу. На його думку, це були лише ті матеріали, які були тотожні оцінкам тогочасної радянської дійсності. Згідно зі словами В. Сергійчука, у неопублікованих томах йдеться про те, що український національно-визвольний рух був антигітлерівським за своєю суттю [6, с.7-8]. Ця точка зору підтверджується і висновком робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, в якому, зокрема, йдеться: «Українських націоналістів не вдалося зв'язати з конкретними епізодами злочинної діяльності німецьких служб, що розглядалися на Нюрнберзькому процесі» [2].

Принципове значення для українського суспільства має прийнятий у 2015 р. Верховною Радою України закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». У преамбулі документу зазначено: «Цей Закон спрямований на визнання учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності України – борцями за незалежність України у ХХ столітті» [4]. Такими визнаються особи, «які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ столітті» у складі, зокрема Організації Українських Націоналістів.

Статтею 5 цього закону держава бере на себе зобов'язання забезпечувати вивчення історії боротьби за незалежність, вшанування її учасників. Стаття 6 публічне заперечення факту правомірності боротьби за незалежність України у ХХ ст. визнає наругою над пам'яттю борців за незалежність України у ХХ ст., приниженням гідності українського народу. Це повною мірою стосується і лідера українських націоналістів.

Масштаби суспільного резонансу довкола постаті С.Бандери демонструють події, що розгорталися довкола присвоєння йому звання «Герой України». Сама ідея такого кроку викликала не просто діаметрально протилежні оцінки у суспільстві та в середовищі науковців, але й супроводжувалася судовими процесами, які мали на меті нівелювати цей статус або навпаки його примножити.

20 січня 2010 р. Президент України підписав указ № 46/2010 про присвоєння звання «Герой України» провіднику ОУН(б) «посмертно» із формулюванням: «За незламність духу у відстоюванні національної ідеї, виявлені героїзм і самопожертву у боротьбі за незалежну Українську державу» [5]. Нагороду отримав онук лідера ОУН(б), якого також звати Степан Бандера.

Невдовзі було розпочато доволі затяжний процес щодо визначення юридичного статусу Степана Бандери. Рішення Президента України оскаржив громадянин В. Оленцевич у Донецькому окружному адміністративному суді, мотивуючи тим, що Степан Бандера ніколи не був громадянином України, що робить неможливим присвоєння йому вказаного звання. Донецький окружний адміністративний суд 2 квітня 2010 р. задовольнив позов В. Оленцевича та скасував указ щодо присвоєння звання «Герой України» Степану Бандері [3].

Незабаром Ю. Шухевич, В. Ющенко та інші подали касаційні скарги до ВАС України про скасування рішення Донецького окружного адміністративного суду. ВАСУ 2 серпня 2010 р. підтвердив рішення апеляційного суду про позбавлення С. Бандери та Р. Шухевича звання «Герой

України». Касаційні скарги були залишені без задоволення. На даний момент юридичний статус С. Бандери залишається без змін: не Герой України.

Щодо С. Бандери мали місце і випадки ініціювання позбавлення його почесного звання громадянина окремих населених пунктів. Наприклад, 20 квітня 2011 р. Хустський районний суд Закарпатської області скасував рішення Хустської міської ради про присвоєння С.Бандері та Р.Шухевичу цих звань. Позивач Д. Скрип у своїй заяві, яку суд і підтримав, наголосив на тому, що ці люди не уродженці міста Хуст, не проживали в ньому і не робили внеску у розвиток цього населеного пункту [7].

Водночас існують приклади шанобливого ставлення до лідера українських націоналістів. Так Львівська обласна рада 13 січня 2011 р. прийняла постанову, в якій висловила протест щодо скасування указу Віктора Ющенка про присудження Степану Бандері звання «Герой України». Цим же рішенням була дана рекомендація про перейменування вулиць Львова та міст Львівської області. Зокрема, у рішенні органу говориться: «Вороги України не могли подолати Бандеру живого, вони бояться його й мертвого. Адже Бандера для мільйонів українців, попри недолугі і нікчемні рішення судів, був і залишається українським Героєм. Війну проти Бандери і терор проти бандерівців ми, депутати Львівської обласної ради, розцінюємо як наступ на громадянські, конституційні та національні права українців» [1]. Депутати облради паралельно із цим ухвалили рішення про проведення комплексу заходів щодо висвітлення українського національно-визвольного руху XX ст. та вагомого особистого внеску усіх борців в ідею незалежності України. Серед них було названо і Степана Бандеру.

1 лютого 2018 р. Сенат Польщі ухвалив закон про Інститут національної пам'яті, відповідно до статті 55 якого передбачена кримінальна відповідальність за заперечення «злочинів українських націоналістів», скоєні щодо громадян Польщі у 1925-1950-х роках. Документ зчинив широкий, переважно негативний резонанс. Відповідальність поширюється і на міркування щодо Степана Бандери.

Отже, історична пам’ять була зведена до рангу державної політики вперше за президентства В. Ющенка, коли діяльність ОУН і УПА на рівні держави почала трактувалася як боротьба за незалежність України. У цьому контексті слід розглядати указ про присудження С. Бандері звання «Герой України», якому згодом чинився жорсткий опір з боку частини суспільства. Довкола рішень загальноукраїнської влади і місцевих органів управління про вшанування С. Бандери, а також стосовно меморіальних проектів уже в незалежній Україні розгорталися силові дії у прямому та переносному розумінні. Ця постать не лише неоднозначно сприймається в українському суспільстві, а й експлуатується політиками в їхній боротьбі за владу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Депутати Львівської міськради проголосували за летовище імені Степана Бандери. URL: //galinfo.com.ua/news/deputaty_lvivskoi_miskrady_progolosuvaly_za_letovyshche_imeni_stepana_bandery_97003.html
2. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: Наукова думка, 2005. 53 с.
3. Про визнання незаконним та скасування Указу Президента України N 46/2010 від 20 січня 2010 року «Про присвоєння С.Бандері звання Героя України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0570805-10
4. Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті. Закон України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/314-19.
5. Про присвоєння С. Бандері звання «Герой України». Указ Президента України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/46/2010
6. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ:Вид-во худ. Літ-ри «Дніпро», 1996. – 496 с.

7. У Бандери і Шухевича забрали звання почесних громадян Хуста. URL: news.tochka.net/ua/65549-u-bandery-i-shukhevicha-zabrali-zvaniya-pochetnykh-grazhdan-khusta/?read-more

«АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ» ТА «ОПЕРАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ»

Трофименко А.В.

Створення та своєчасне оновлення правових засад протидії загрозам національної безпеки є одним з головних напрямків правотворчого процесу будь-якої держави. Особливу актуальність цей напрямок набуває для України з 2014 року після окупації АР Крим та в умовах військової агресії на південному сході держави. З цього часу правове поле України було доповнено великою кількістю нормативних документів, що регулюють політико-правовий режим на територіях, що не контролюються українською владою, тобто є тимчасово окупованими, а також правовий статус учасників військових дій, переміщених осіб та закладів тощо.

Значним кроком у процесі адаптації існуючих правових умов та механізмів стало ухвалення на початку 2018 року нового закону, що стосується державної політики на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, який вніс значні зміни до існуючих правових норм, визнавши Російську Федерацію країною-агресором, змінивши визначення військових дій у Донецькій та Луганській областях з «антитерористичної операції» на «операцію Об'єднаних сил». З огляду на це, науковий інтерес представляє визначення нового для українського законодавства поняття «операцію Об'єднаних сил», його співвідношення з поняттям «антитерористична операція».

Офіційно антитерористична операція розпочалася в Південно-Східній Україні Указом Президента П. Порошенка 14 квітня 2014 р. 5 червня 2014 року було підписано Закон України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом», згідно якого статтю 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» 2003 року було доповнено новим поняттям: «антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності» [4].

7 жовтня 2014 року було видано Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення», у якому районами проведення АТО визначено Донецьку та Луганську області (з 7 квітня 2014 року) і Харківську область (у період з 7 квітня до 14 вересня 2014 року) [3].

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» встановлює, хто є учасниками антитерористичної операції. Так, стаття 13 цього закону постановляє, що за рішенням керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України чи його заступника «до широкомасштабних, складних антитерористичних операцій у районі їх проведення залучаються та використовуються сили та засоби … Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України, Збройних Сил України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, та органів охорони державного кордону, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, Управління державної охорони України» [2].

Для безпосереднього управління конкретною антитерористичною операцією та керівництва силами і засобами, які залучаються до здійснення антитерористичних заходів, утворюється оперативний штаб, очолюваний керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України (стаття 12) [2].

Проте, у жовтні 2017 року Президент П. Порошенко вніс на розгляд до Верховної Ради України законопроект про реінтеграцію Донбасу, що отримав назву «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими

територіями в Донецькій та Луганській областях». Цей законопроект було ухвалено в другому читанні 18 січня 2018 року та підписано Президентом 20 січня 2018 року. Новий закон вніс значні зміни до існуючих нормативно-правових документів, серед яких:

Російська Федерація офіційно називається агресором (преамбула), визначається як окупант частини української території (стаття 7);

- для забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях органи державної влади та їх посадові особи вживають заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (стаття 5);
- на відміну від штабу АТО, що здійснює керівництво операцією, керівництво силами та засобами ЗСУ, МВС, Національної поліції, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, здійснює Командувач об'єднаних сил, який реалізує свої повноваження через Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України (стаття 9) [5].

Отже, новий закон передбачає проведення не АТО, а «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони», що очолить Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ, які прийнято називати «операцією Об'єднаних сил».

При цьому, не дивлячись на заміну в новому законі АТО на «заходи із забезпечення національної безпеки і оборони», офіційно АТО не закінчилася а діє паралельно. Згідно з чинним законодавством, виключно Президент має право своїм указом розпочати АТО і скасувати її проведення. Крім того, новий закон також вніс зміни до діючого ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», стаття 13 постановляє доповнити його наступним положенням: «антитерористична операція може здійснюватися одночасно із відсіччю збройної агресії … та/або в умовах запровадження воєнного чи надзвичайного стану відповідно до Конституції України та законодавства України» [5].

За словами начальника Генерального штабу Збройних сил України Муженко В. наразі триває зміна формату АТО на операцію Об'єднаних сил, яку очолить військове керівництво. Він зазначив: «Закон систематизує задіяння ЗСУ для виконання тих завдань, які вони виконували в АТО, і зміну формату основної операції. Буде завершена АТО і ми перейдемо до операції Об'єднаних сил. Це передбачає чітку структуру системи управління, підпорядкованість визначених сил і засобів військовому керівництву, створення об'єднаного оперативного штабу як основного органу управління цією операцією на території Донецької і Луганської областей» [1].

У свою чергу заступник голови СБУ Кононенко В. наголошує, що від заміни АТО на операцію Об'єднаних сил цілі та форма діяльності силовиків на Донбасі не зміняться, а антитерористична операція триватиме до відновлення державних кордонів України, він зазначає: «Зараз по суті триває те, що відбувалося і раніше. Єдине – змінилося керівництво. Ми офіційно передали керівництво антитерористичною операцією військовим, а СБУ й надалі братиме участь в операції на тих само принципах, як і раніше» [6].

Підтвердженням того, що форма діяльності військових у Донецькій та Луганській областях із зміною АТО на зазначені «заходи» не змінилася може слугувати перелік повноважень в рамках їх проведення. Стаття 15 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» та стаття 12 ЗУ «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» встановлюють майже ідентичний перелік прав, якими наділяються особи, залучені для їх проведення, серед них:

- застосовувати відповідно до законодавства України зброю і спеціальні засоби;
- затримувати і доставляти в органи внутрішніх справ осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до антитерористичної операції, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район проведення антитерористичної операції і перешкоджання її проведенню;
- перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;
- здійснювати в районі проведення антитерористичної операції особистий догляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;

- тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, у тому числі транспортні засоби дипломатичних представництв і консульських установ, та громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби
- входити (проникати) в жилі та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей;
- використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їх згодою), підприємствам, установам та організаціям, за винятком транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій, для запобігання терористичному акту, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні терористичного акту, або для доставки осіб, які потребують термінової медичної допомоги, до лікувальних закладів, а також для проїзду до місця злочину» [2].

Таким чином, розпочата 14 квітня 2014 року антитерористична операція на південному сході України з ухваленням нового закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» не припиняється, а проводиться одночасно. Проте, внесені зміни до українського законодавства передбачають поступову зміну формату АТО на операцію Об’єднаних сил, яку очолить військове керівництво, без зміни форм діяльності із забезпечення безпеки в Донецькій та Луганській областях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Муженко: Формат АТО завершується – операцію об’єднаних сил очолить військове керівництво. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/muzhenko-format-ato-zavershuiettsia-operatsiiu-obiednanykh-syl-ocholyt-viiskove-kerivnytstvo-165449.html.
2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page.
3. Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення: Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 7 жовтня 2014 року. URL: http://cons.parus.ua/_doc_view.asp?rnx=09FH733877711bd2c4a783860caa719233250
4. Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом: Закон України від 5 червня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1313-18.
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/page
6. СБУ: військовим передали керівництво воєнною операцією на Донбасі. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/29119850.html.

БОРОТЬБА ІЗ ПЛИННІСТЮ РОБІТНИКІВ, МОБІЛІЗОВАНИХ ДЛЯ РОБОТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЧЧИНИ У 1943-1945 РР.

Шипік Н.Ф.

Для покриття дефіциту робочої сили, необхідної для відбудовчих робіт на підприємствах важкої промисловості Донеччини у 1943-1945 рр., партійно-радянське керівництво вдалося до випробуваних в рамках командної економіки військового часу мобілізаційних методів, а саме трудової мобілізації міського і сільського населення працездатного віку. В ході її реалізації були використані величезні можливості у розпорядженні людським потенціалом, притаманні

тоталітарним системам. Зневажливе ставлення до умов життя і праці мобілізованих робітників суттєво вплинуло на рівень виконання поставлених державних завдань, у бік його зниження. У відповідь на ігнорування елементарних соціальних потреб мобілізованих, на індивідуальному рівні формувалась своєрідна практика виживання, що проявлялась у втечах з виробництва. Втеча з підприємств військової або прирівняної до неї промисловості каралося згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. ув'язненням терміном від 5 до 8 років. Самовільне залишення підприємства в умовах існування трудової повинності кваліфікувалось як трудове дезертирство або дезертирство з трудового фронту. [5, с.55].

Завідувач відділу вугільної промисловості ЦК КП(б)У Бережний у довідці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка зазначав, що самовільне залишення підприємств Донбасу станом на 10 лютого 1944 р. набуло масового характеру. З 79,2 тис. осіб, які прибули у вугільну промисловість Донбасу, самовільно пішло 9,7 тис. осіб або 12,2 %. Серед причин дезертирства він перелічував: 1) безкарність, бо на його думку керівники районних та сільських парторганізацій цілком відокремилися від боротьби; 2) відсутність політичної роботи як в місцях проведення мобілізацій, так і на підприємствах, до яких вони прибувають; 3) важкі побутові умови мобілізованих. З метою ліквідації дезертирства пропонував встановити ретельний контроль над залізницею з боку Наркомату шляхів сполучення та залізничної міліції, який унеможливить проїзд дезертирів з підприємств, а всіх затриманих повертати під вартою на виробництво. Наполягав на необхідності посилити відповідальність голів сільрад, колгоспів, управдомів, а також керівників будівельних організацій і підприємств за покривання та прийняття на роботу осіб, які дезертирували з підприємств. Рекомендував організувати через органи міліції пошуки та перепровадження уповноваженим Наркомату вугілля осіб, що дезертирували з вугільної промисловості для повернення їх в Донбас. Радив провести в ряді районів показові судові процеси над найбільш злісними дезертирами, а також над особами, що їх покривали. Акцентував на важливості створення необхідних житлово-побутових умов для мобілізованих та їх правильному виробничому використанню на вугільних підприємствах. І наостанок пропонував підсилити політико-виховну роботу, шляхом прикріплення до гуртожитків читців газет, агітаторів, а також проведенням бесід керівними робітниками шахт, комсомольських організацій, профспілок та парторгами [6, арк.3, 4].

Вищий рівень дезертирства серед вихідців з інших областей [2, арк.1], давав підстави завідувачам вугільних підприємств звинувачувати у плинності кадрів керівників областей, з яких робітники прибули. На думку завідувача трестом «Кіроввугілля» комбінату Ворошиловградвугілля, такі керівники «не надавали належного значення вугільній промисловості Донбасу, не вели масово-роз'яснювальну роботу при відправленні». Вказувалося також на безкарність дезертирів при поверненні додому, і навіть влаштування їх на роботу за місцем проживання. «Чимало робітників надсилають листи своїм рідним з проханням повідомити чи засудили тих, хто повернувся додому? Якщо ні, то будемо тікати. З дому їм повідомляють, що такі є та їх не засудили, тому народ продовжує бігти» [7, арк.325]. Уповноважений наркомату вугільної промисловості в січні 1944 р. запропонував прийняти закон, за яким не тільки дезертири вугільних підприємств, а й голови колгоспних сільрад та інші особи за приховування дезертирів засуджувалися б до примусових робіт на шахтах Донбасу [7, арк.272].

Проблема безкарності дезертирів була темою обговорення судовими органами. Так, у донесенні Голови військового трибуналу Ворошиловградської області від 2 травня 1944 р. доповідалося, що по шахтоуправлінню Ізваріне за січень-лютий дезертирувало 196 осіб, а до розгляду не було подано жодної справи. Перевірка факту безкарності дезертирів виявила, що більшість з них не виходила на роботу через відсутність взуття, а також тому, що окремих дітей цих працівників не прийняли до яслів. У деяких випадках мобілізованим було заявлено, що їх призивають лише на 3 місяці, а в Чернівецькій області декому навіть видавали мобілізаційні листки на 3-місячний термін. Після закінчення терміну людей не відпускали і вони йшли самі, вважаючи, що мають на те законні підстави. Коли такого роду дезертири потрапляли до суду, вони справедливо заявляли, що стали дезертирами внаслідок обману з боку вербувальників [8, арк.30,31].

Щоб побороти безкарність трудових дезертирів 29 червня 1944 р. Раднарком СРСР прийняв Постанову «Про усунення недоліків у практиці застосування указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р.». Прокуратура, наркомат юстиції і органи НКВС звинувачувались у тому, що вони пустили на самоплив ситуацію з таким явищем як дезертирство [1, с.120]. Постановою було передбачено обов'язкове ведення слідства по справам, пов'язаним із порушенням трудової дисципліни. Зазначено обов'язкове встановлення факту дезертирства, можливого місцезнаходження та прийняття заходів по затриманню міліцією. Слідство повинно було завершуватися у триденний термін і лише у випадку його особливої складності - до 10 днів. Заочний розгляд справ заборонявся. Процесуальне оформлення скорочене: допит дезертира, в необхідних випадках свідка, вибір запобіжних заходів, постанова слідчого, затверджена прокурором про віддання під суд.

Передбачаючи зростання обсягу роботи органів прокуратури, для низки промислових областей (Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької), збільшили штат слідчих органів. У листі прокурора УРСР до секретаря ЦК КП(б)У влітку 1944 р. було вказано на необхідність підготовки для цих областей України додатково не менше 100 слідчих. [9, арк.12]. Йшлося про необхідність негайно вжити заходи щодо укомплектування та перекидання до головних промислових регіонів слідчих з інших регіонів та виділення на посаду слідчого працівників від парторганізацій [9, арк.13]. Для організації роботи на місцях у 10 областей України відряджались працівники центрального апарату прокуратури УРСР. У райони з цією ж метою направлялися представники обласних прокуратур. Їхньою діяльністю були охоплені в Сталінській області 22 райони, Ворошиловградській – 12, Чернігівській –13, Сумській – 9. У ряді підприємств встановлювався безпосередній нагляд органів прокуратури. Тільки за липень і серпень в органи прокуратури надійшло 30.265 тис. матеріалів на дезертирів військової промисловості з 8 областей, і то не по всіх районах. До видання постанови, в 1-й половині 1944р. щомісяця надходило в середньому по 9.800тис. матеріалів. [9, арк.15-17].

Для виявлення дезертирів вважалося за необхідне провести суцільну перевірку за мобілізаційними списками тих, хто повернувся, та направити матеріали до прокуратури [9, арк.15,16]. До справи було також залучено службу Держбезпеки, що проводила перлюстрацію листувань з метою встановлення фактів дезертирства. Так, у спеціальному зведенні народного комісара Держбезпеки УРСР «Про дезертирство з трудового фронту мобілізованих для відбудови промисловості УРСР» від 11 вересня 1944 р. доповідалося, що з 1 липня до 15 серпня 1944 р. військовою цензурою була оброблена поштова кореспонденція від населення Сумської, Чернігівської, Вінницької, Одеської областей. Виявлено 153 повідомлення про дезертирство [9, арк.24].

Наслідком всієї бурхливої роботи стало збільшення кількості матеріалів, що подавали на дезертирів до суду. В липні 1944 р. було заарештовано та передано до суду військового трибуналу 3,211 тис. осіб [9, арк.17,18.]. Значна кількість справ поверталась для дорозслідування. Так, тільки за 1 половину серпня було повернуто для дорозслідування 398 справ. Серед причин повернення справ була названа неправильна мобілізація: направлення осіб, яким не виповнилося 16 років, важко хворих, наявність у мобілізованих малолітніх дітей, що залишились без догляду. Велика кількість справ були призупинені у зв'язку з нерозшуком. Траплялися і випадки безпідставного засудження. Так, трибунал Сталінської області засудив за дезертирство Мельника В.П., народженого в 1887р., який за віком не підлягав мобілізації та Бубліка М.І., який не дезертирував, а був командирований на іншу роботу. [9, арк.35].

Збільшилася також кількість справ, розглянутих судом військового трибуналу. Огляд роботи військових трибуналів НКВС українського округу у справах засуджених за дезертирство показав, що за ІІІ квартал 1944 р. надійшло 11,1 тис. справ, з яких розглянуто – 7415, направлено на дослідування – 3272. З загальної кількості підсудних на 5 років засуджено 58,9 %, на 6 років – 20, 7 років – 11,2, 8 років – 6,6, умовно – 3,3, менше 5 років – 0,9 %. На ряді підприємств були організовані показові судові процеси військового трибуналу над дезертирами [9, арк.33]. Керуючись принципами народногосподарської доцільності, керівники вишукували можливості використати засуджених в інтересах регіону. Так, на засіданні бюро Ворошиловградського обкому з метою їх трудовикористання було вирішено направити клопотання наркому внутрішніх справ

СРСР Л.Берії про дозвіл організувати в області табір із контингенту засуджених дезертирів з промислових підприємств [4, арк.13, 16].

Одним із наслідків посилення боротьби з дезертирством було збільшення випадків добровільного повернення дезертирів на виробництво. Так, до середини серпня тільки в Сталінській області повернулося понад 1 тис. осіб. Аналогічне явище спостерігалось у Ворошиловградській області [9, арк.2].

Щодо тих, хто повернувся добровільно, прокурор УРСР запропонував пом'якшити покарання: кваліфікувати їх дії як тривалий прогул і засудити до виправно-трудових робіт терміном на 6 місяців згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. [9, арк.3.]. У таких умовах 30 грудня 1944 р. з'являється новий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про надання амністії особам, які самовільно залишили підприємства військової промисловості та добровільно повернулися на ці підприємства». Указ набув широко розголосу. Його текст надруковали у газетах, вивісили на великих щитах у місцях масового скупчення людей. На підприємствах проведено збори для доведення його змісту до робітників, виділено агітаторів [2, арк.1]. Лише в Сталінській області протягом місяця після прийняття указу про амністію, не без допомоги органів прокуратури, міліції, господарських керівників, повернулися на підприємства оборонної промисловості 1962 осіб. Але за цей же час дезертирувало 2719 осіб, що поставило під сумнів ефективність заходів [3, арк.3]. У ході інтенсивної роботи органи прокуратури та суду дійшли власних висновків щодо причин дезертирства. Серед таких називалися: недостатнє роз'яснення указу, неповне охоплення гуртожитками, відсутність лазень (особливо в ряді підприємств вугільної промисловості), клубів і культурних розваг, випадки затримки зарплатні, погана організація громадського харчування, постачання одежі, взуття та медичного обслуговування; безкарність осіб, що приховували дезертирів [9, арк.37].

Таким чином, репресивні дії перемежалися з більш м'якими заходами, що мали на меті повернути мобілізованих робітників обличчям до влади. Проте, за жахливих соціально-побутових умов, справа по вирішенню проблеми плинності робітників пробуксовувала. Боротьбу з трудовим дезертирством за допомогою силових структур не можна назвати успішною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вєтров І. Г. За лаштунками відбудови важкої індустрії УРСР: примусові мобілізації та дезертирство у вугільній промисловості (1943-1945 рр.) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки : збірник наукових праць. Київ : НПУ. 2008. Вип. 5 С. 116-123. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/15007/1/Vetrov.pdf
2. Державний архів Донецької області. Ф.326. Оп.2. Спр.933. арк.1.
3. Там само. Спр.630, арк.3.
4. Державний архів Луганської області. Ф.П.179. Оп.2. Спр.405. арк.13, 16.
5. Кнышевский П.Н. Государственный комитет обороны: методы мобилизации трудовых ресурсов // Вопросы истории. 1994. №2. С.53-62.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп.76. Спр.879. арк.3, 4.
7. Там само. Ф.1. Оп.76. Спр.903. арк.325.
8. Там само. Ф.1. Оп.23. Спр.1185. арк.30-31.
9. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.23. Спр.1244, арк.12.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ГРЕКИ-КУПЦІ В УКРАЇНІ XVII - XIX СТ. В ДОСЛІДЖЕННЯХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Волониць В.С.

Актуальним і водночас вельми важливим завданням сучасних студій з історії греків України та економічної історії є історіографічний аналіз торговельної діяльності греків-купців на українських землях у XVII-XIX ст. В українській історії греки мали три колонізаційні хвилі, ніжинську, маріупольську та одеську. Грецький купецький компонент створив й три різні моделі торговельно-економічної ролі в суспільстві.

Утім, поза увагою дослідників залишаються студії радянської доби, коли існував певний інтерес радянських науковців до грецької тематики.

Для формування привабливого іміджу СРСР на міжнародній арені держава мала сприяти культурно-національному відродженню нацменшин та спрямовувати зусилля на з'ясування й розуміння етносоціальної й етнокультурної ситуації в республіці. Відтак 1920–1930-ті рр. стали часом культурного ренесансу греків. У загальному річищі політики греконізації-еллінізації розпочалося відродження втраченої культури та реконструкція історії перебування греків на українських землях.

Серед праць цієї доби, насамперед слід відзначити науковий доробок К.Харламповича, якому належить фундаментальне дослідження з історії ніжинської грецької громади «До історії національних меншостей в Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII–XVIII ст.)». Із шести запланованих дослідником нарисів опубліковано лише три. К.Харлампович розглядає історію ніжинських греків як одне з головних джерел для вивчення історії української торгівлі XVIII ст. Аналізуючи проблеми правового забезпечення діяльності ніжинських греків, їх чисельність і заможність автор характеризує грецьке ніжинське братство як «видатне явище української, а може й світової історії» [8]. Студії К.Харламповича й по сьогодні залишаються найбільш фундаментальною розробкою проблем історії ніжинських греків, оскільки він опрацював матеріали з архіву ніжинської грецької громади, значна частина яких є вже втраченою. Дослідник особливу увагу приділив розгляду питань економічної та господарської діяльності ніжинських греків. У п'ятому нарисі – «Ніжинські греки й торгівля» – історик реконструював усі основні складові внутрішньої та зовнішньої торгівлі: загальні умови торговельної діяльності греків в Україні, торгові шляхи, зміни митних тарифів, засоби транспортування товарів, маклерську діяльність, розвиток кредитної системи та утворення купецьких торгових товариств [9]. Учений зауважував, що греки, як досвідчені торгівці, за доби визвольних змагань українського народу середини XVII ст. стрімко поширюють свою комерційну присутність і невдовзі стають основними постачальниками на ринки України східних та західноєвропейських товарів. Указуючи на причини цього процесу, автор зауважує, що в середині XVII ст., в умовах усунення з ринку основних конкурентів – євреїв та поляків, а також за відсутності законодавчого регулювання українського купецького стану греки, завдяки своїй підприємливості й заповзятості, посіли провідне місце у сфері торгівлі на українських землях [10].

Занепад ніжинської торговельного братства К.Харлампович, які і його попередники М.Бережков та М.Домонтович, пов'язував із перенесенням Ніжинського ярмарку до Ромен, а ярмарки для греків-купців мали виняткове значення.

Комплексний аналіз зовнішньої торгівлі України у XVIII ст. подано у статті М.Тищенка «Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII в.» [7]. Автор дослідив не тільки процеси заснування та організацію роботи

митних установ, але й виділив основні етапи регламентації царським урядом зовнішньої торгівлі. Цінним є представлений дослідником механізм документального оформлення дозволу здійснювати зовнішньоторговельні операції. Увагу історика привернуло існування традиції кругової поруки, яку часто використовували ніжинські греки-купці. Примітним є те, що М.Тищенко для ілюстрації фактичного матеріалу наводить сюжети з архівних справ, де головними дійовими особами виступають саме ніжинські грецькі купці. Це свідчить про виняткову роль греків у розвитку зовнішньої торгівлі України у XVIII ст. [6].

До ґрунтовного наукового дослідження історії греків Одещини слід віднести працю історика 20-30 рр. XX ст. Т.Теохаріді [5]. Деталізований виклад матеріалу дозволив автору поєднати факт військової колонізації із загальною колонізаційною політикою російського уряду. Дослідник вказує, що військові поселення виконували не лише оборонно-захисні функції, але, що цікаво, повинні були відігравати значну роль в активізації торговельної діяльності в Північному Причорномор'ї.

У своїй праці «Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття» автор підкреслювала, що греки-переселенці були здебільшого купцями II та III гільдій, але не мали достатньо коштів для зведення власних осель, тому змушені були мешкати в казенних будинках. Зафіксовано цікавий факт, який свідчить про існування в Одесі великої грецької громади, до складу якої входили не лише греки (дивізіону), але і торгівці та ремісники.

У 1920–1930-х рр., узявши за основу праці Г.Тимошевського і деякі архівні джерела, історію греків України вивчав С.Ялі, який зробив першу за радянської доби спробу видати узагальнюючу працю з історії греків України. Утім, поданий автором матеріал містить неточності, фактичні помилки, відсутні посилання, нез'ясованим залишилося й місцезнаходження джерел [11]. Крім того, усі висновки С.Ялі ґрунтуються на аналізі матеріалу з історії приазовських греків. Отже, для дослідника історія приазовських греків уособлює історію всіх українських греків. Це значно знижує цінність праці, оскільки не дозволяє виявити регіональні особливості історичного процесу.

У 1930–1940-х рр., одночасно із процесами згортання коренізаціі звузилась і дослідницька активність. Було накладено табу на розробку тем стосовно історії греків, перекреслені не тільки маленькі паростки національного розвитку, а й ті дорадянські досягнення. Історія буржуазії, а разом з тим і купецтва, випала з поля зору істориків.

Грецька проблематика продовжувала розглядатися і в радянській історіографії наступного періоду. Лібералізація суспільно-політичного життя періоду «відлиги» надала поштовх ініціативам в різних галузях громадсько-культурного життя. Дещо розширилися дозволені межі наукового історичного пошуку. Але аспектів які були пов'язані з історією етнічних груп це майже не стосувалося. Національна політика післясталінського періоду хоча і позбавилася відверто репресивного характеру, але продовжувала ігнорувати потреби національного розвитку, здійснюючи під гаслами «розквіту і зближення націй», формування нової історичної спільності «радянського народу».

Про греків з'являється історична інформація тільки загального характеру, у річищі висвітлення зовнішньої та колонізаційної політики Російської імперії. Саме в такому контексті розглядалися греки в роботі російської дослідниці О. Дружиніної. За її висловом греки були розпорошені по берегах Середземного та Чорного морів та підтримували тісні зв'язки один з одним. Таким чином, завдяки посередницькій діяльності в чорноморській торгівлі купці створили широку мережу, яка охоплювала Європу та деякі райони Азії й Африки [1].

Поодинокі свідчення про греків-купців на українських землях зустрічаємо у роботі Ф.Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII століття». Дослідник проаналізував основні напрямки торгівлі між Україною та Росією. Увагу історика привернула діяльність греків-купців за часів національно-визвольної війни середини XVII ст. Ф.Шевченко наголосив, що в роки війни торгові зв'язки між українськими та російськими землями не припинялись і греки постачали до Росії худобу та шкіру. Автор вказує на цікавий факт надання посередницьких послуг греками-купцями польським магнатам. Водночас, дослідник одним із перших звернув увагу на існування різних груп серед грецького торгового люду в Україні [11].

Проблемам історії чорноморсько-азовської торгівлі XIX ст. приділив значну увагу В.Золотов який залучив до наукового обігу багато статистичних матеріалів щодо участі у торгівлі іноземних підприємців, насамперед греків. Вони свідчать, що поступово азово-чорноморський регіон посів перше місце у вивезенні російського хлібу за кордон, а греки відігравали провідну роль у торговому судноплавстві Півдня Російської імперії [2,3].

У монографії О.Подградської «Економічні зв'язки Молдавського князівства й балканських країн з Російською державою у XVII столітті» висвітлюється широке коло питань, пов'язаних із торговельною діяльності греків-купців. Автор зазначає, що у середині XVII ст. великого значення набувають торгові шляхи з Росії до Оттоманської імперії, які пролягали через територію Криму, Азова, через українські землі [4].

Отже, у радянській історичній науці пріоритетним об'єктом дослідження стали торгівля, промисловість й інші галузі господарства. Станові рамки розглядалися як пережиток, що негативно впливав на соціально-економічний розвиток країни. Інформація про греків мала здебільшого загальний характер, у річищі висвітлення колонізаційної політики Російської імперії. Купецтво як стан цікавили радянську історичну науку лише як складова російської буржуазії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинина А. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825-1860 гг. Москва, 1981. 78 с.
2. Золотов В. Хлебный экспорт России через порты Черного и Азовского морей в 60–90-е годы XIX века. Ростов-на Дону: Изд. Ростовского университета, 1966. 250 с.
3. Золотов В.А. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века. Ростов-на Дону: Изд. Ростовского университета, 1963. 190 с.
4. Подградская Е.М. Экономические связи Молдавского княжества и балканских стран с русским государством в XVII веке. Кишенев: Штиница, 1980. 159 с.
5. Теохаріді Т.Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при НАН, 1930. 47 с.
6. Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. Київ: Друк. Всеук. Акад. Наук, 1928. 130 с.
7. Тищенко М. Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України у XVIII столітті. Київ: Друк. Всеук. Акад. Наук, 1931. 107 с.
8. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.) / К. Харлампович // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. Серія: Ніжинська старовина. Вип. І. Ніжин, 2000. 67 с.
9. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). / К. Харлампович. Нарис V. Ніжинські греки й торгівля // Записки Історико-філологічного товариства А. Білецького. Київ, 2000. Випуск III. С.87–158.
10. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. Київ, 1929. № 24. С 51–68.
11. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 499 с.
12. Ялі С. Греки в УСРР. Харків: Центрвидав. Всеукр. філія, 1931. 208 с.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1920-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1950-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Довбня О. А.

Одним із напрямів у вивченні репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення Радянської України є дослідження політичних репресій проти військовослужбовців у 1920-ті – на початку 1950-х рр. Задля виявлення основних здобутків

вітчизняних науковців у висвітленні зазначеної проблеми та окреслення кола питань, що потребують подальшої розробки, необхідно систематизувати та проаналізувати наявну літературу.

Публікація є продовженням опрацювання автором проблематики, пов'язаної із репресивною політикою компартійно-радянського режиму в Україні в контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки та виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР – УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917 – 1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U007377)», що включена до тематичного плану Інституту історії України НАНУ.

Щодо стану розробки проблеми, то історіографічних робіт, в яких вона була комплексно досліджена, немає. Водночас слід зазначити, що окремі праці сучасних вітчизняних істориків проаналізовані в історіографічному розділові кандидатської дисертації та статті І. Ніколаєва [12; 13], а також у вступній частині монографії[2], написаної в співавторстві М. Шитюком та І. Ніколаєвим [28]. У зв'язку з тим, що низка праць, в яких висвітлюються різні аспекти репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо військовослужбовців у Радянській Україні в 1920-ті – на початку 1950-х рр., залишилася поза увагою авторів, запропоноване дослідження має наукову новизну.

Мета статті – систематизувати та проаналізувати основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії у висвітленні репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо військовослужбовців у Радянській Україні в 1920-ті – на початку 1950-х рр.

Дослідження окресленої проблеми вітчизняними науковцями розпочалося ще у період перебудови[3]. Щодо здобутків сучасної української історіографії, то наявний науковий доробок, присвячений проблемі, можна систематизувати за напрямами досліджень. Зокрема, низка досліджень присвячена аналізу чинників, особливостей, масштабів та наслідків репресивної політики компартійно-радянського режиму проти військових кадрів РСЧА[4] в УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Так, С. Кокіним у співавторстві з О. Пшенніковим та Я. Тинченком у двох спеціальних випусках науково-документального журналу «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» були не тільки оприлюднені маловідомі документи та матеріали, що зберігаються в Галузевому Державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), але й висвітлені передумови репресій проти військових та історія фабрикації органами держбезпеки групової кримінальної справи під кодовою назвою «Весна», що допомагає побачити цілісну картину зародження, перебігу та завершення каральної операції [16; 17]. Щодо чинників здійснення репресій, то науковці припускають, що вище партійне керівництво побоювалося, що опозиційно налаштовані військові кадри приєднаються до опору селянства примусовій суцільній колективізації та віддадуть зброю, яка зберігалася у частинах Українського військового округу (далі – УВО), повстанцям. У зв'язку з цим, зазначають дослідники, репресії мали попереджувальний характер. Водночас характерною особливістю справи «Весна», на їх думку, було послідовне розгортання її з локального рівня до всесоюзного через викриття органами ОДПУ нових контрреволюційних організацій, пов'язаних з іншими подібними на території СРСР. При цьому, як вважають С. Кокін, О. Пшенніков та Я. Тинченко, слідчі матеріали, що були отримані в різних осередках, зокрема у московському та київському, використовувалися для подальшого посилення репресій. У результаті, як зазначають історики, за справою «Весна» 23–24 червня 1931 р. у частинах УВО були засуджені до розстрілу та різних термінів ув'язнення 328 командирів та службовців, майже така сама кількість колишніх офіцерів РСЧА були взяті на облік ОДПУ й більшість того ж року звільнена з лав армії (переважно це були командири рот, батальйонів, батарей та їм рівні), 70 % командирів дивізій та начальників штабів, 80 % командирів стрілецьких

---

[2] Монографія є близькою за змістовним наповненням до кандидатської дисертації І. Ніколаєва.

[3] Див.: *Табачник Д. В.* Репресії проти військових кадрів на Україні наприкінці 30-х років / Д. В. Табачник // Історичні зошити: Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики. Препринт № 2. – К.: [б. в.], 1988. – С. 3–25; *Його ж.* Масовий терор проти військових кадрів на Україні наприкінці 30-х років / Д. В. Табачник // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1991. – Вип. 1. – С. 85–10.

[4] До 25 лютого 1946 р. офіційна назва основної частини Збройних Сил СРСР – Робітничо-селянська Червона армія, а розпочинаючи з 25 лютого 1946 р. – Радянська армія. Див.: *Сидоров С. В.* Радянська армія [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Radianska_armiia

та артилерійських полків та їх помічників були переведені до інших військових округів СРСР. Щодо наслідків репресій, то, на думку науковців, вони серйозно підірвали боєздатність прикордонного УВО, тому що фактично не залишилося підготовлених осіб, здатних за умов війни очолити полки, бригади та дивізії. Наприкінці дослідження історики роблять висновок, що розгортання справи в 1930 – 1931 рр., певна її регіональна специфіка демонструють роль політичного замовлення в діяльності органів держбезпеки з фабрикації справ, а в історії радянської каральної системи справа «Весна» є яскравим прикладом цілеспрямованого фізичного усунення певної категорії «колишніх людей», які не відповідали новій моделі суспільно-політичного та економічного життя радянського суспільства та були потенційно спроможні організувати та очолити військово-політичний та ідейно-духовний опір режимові.

М. Шитюк, на відміну від попередніх дослідників, обстоює думку, що операція «Весна» була проміжним етапом політичних репресій і не вплинула на обороноздатність країни, на відміну від масових репресій 1937 – 1938 рр. [27]. Щодо мети операції, то він вважає, що Й. Сталін, ініціювавши чистки в армії, формував повністю підлеглий йому генералітет. Водночас історик звертає увагу на той факт, що серед співробітників ОДПУ не було одностайності щодо порушення справи, а тих, хто виступав проти, звільняли з посад.

Каральні заходи компартійно-радянського режиму проти військових кадрів РСЧА в УСРР у 1929 – 1931 рр. та 1937 р., а також їх наслідки висвітлені Ю. Шаповалом у колективній монографії «Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси» (К., 2002) [23]. При цьому, як і С. Кокін, О. Пшенніков та Я. Тинченко, історик вважає, що початок чистки РСЧА наприкінці 1920-х рр. тісно пов’язаний з проведенням колективізації та масовими депортаціями.

Через призму знищення боєздатності РСЧА напередодні радянсько-німецької війни розглянув репресії проти військових наприкінці 1920-х – у 1930-ті рр. К. Нікітенко [11].

Науковці дослідили також каральні заходи, які застосовував режим проти військових під час радянсько-німецької війни. Так, В. Кучер висвітлив причини, форми та наслідки репресій проти особового складу РСЧА в 1941 – 1943 рр. [10]. При цьому він звернув увагу, що на початку війни вони мали масовий характер і були тісно пов’язані з катастрофічним становищем на фронті й такими негативними явищами, як масовий хаотичний відступ, паніка, боягузтво, залишення бойової техніки та особистої зброї. Однак, на його думку, вони не мали вирішального впливу на загальний стан на фронтах. У свою чергу у розвідці І. Фостія та В. Підлубного висвітлюються репресії проти буковинців та бессарабців – військовослужбовців РСЧА у 1941 – 1945 рр. [21].

Не залишили поза увагою вітчизняні науковці й повоєнні репресії проти військовослужбовців. Так, С. Василенко [1] з’ясував форми та методи покарання тих військових, хто перебував у полоні, а М. Шитюк дослідив їх регіональний аспект [24 - 26].

Дослідження репресивної політики компартійно-радянського режиму проти військовослужбовців у 1920 – 1950-ті рр. здійснив І. Ніколаєв [13], як одноосібно, так і в співавторстві з М. Шитюком [28]. При цьому історики виділили основні етапи репресій, розглянули їх специфіку та наслідки, а також висвітлили найгучніші судові процеси.

У сучасній вітчизняній історіографії знайшли своє відображення й політичні репресії проти особового складу як окремих військових округів, так і частин РСЧА. Так, ґрунтовний аналіз політичних репресій проти особового складу Київського військового округу (далі – КВО) в 1937 – 1938 рр., спираючись на маловідомі джерела здійснив М. Павлов [14]. Але, на жаль, без посилань на місце їх знаходження, на що, відмічаючи цінність розвідки, вказали й у дослідженні С. Кокін та О. Пшенніков [6]. При цьому, на відміну від М. Павлова, вони зосередилися на оприлюдненні матеріалів з архівно-слідчих справ репресованих керівників КВО комдивів Д. Шмідта, П. Княгницького та армійського комісара 2-го рангу М. Амеліна, що зберігаються в ГДА СБУ, побіжно визначивши причинно-наслідкові зв’язки подій 1930-х рр. [6 - 9]. У свою чергу Є. Тіміряєв, як одноосібно, так і в співавторстві з А. Амонсом, дослідив репресії проти військових кадрів РСЧА на Житомирщині у 1937 – 1938 рр. [19; 20], а Н. Яковлєва стисло розглянула репресії проти особового складу Харківського військового округу в 1937 р. [29].

Окремі дослідження присвячені жертвам репресій. Так, Н. М. Якупов [30] висвітлив життя та діяльність командарма І. Федька, В. Волковинський [2; 3] – маловідомі сторінки біографії радянських воєначальників Й. Якіра та В. Примакова, Я. Тинченко [18] – колишнього командарма

РСЧА, професора Військової академії імені Фрунзе М. Какуріна, В. Іваненко, В. Ченцов та Д. Архірейський [4; 5; 22] – комкора Ф. Рогальова, В. Постолатій [15] – начальника політвідділу 60-ої стрілецької дивізії С. Бордаха.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений проблемі, можна зробити висновок, що політичні репресії компартійно-радянського режиму проти військовослужбовців наприкінці 1920-х – у 1930-ті рр. були спрямовані на придушення будь-яких проявів опозиційних настроїв у лавах РСЧА, у 1941 – 1942 рр. – проявів пораженських настроїв та боягузтва, а в повоєнний час стали засобом розправи з тими, кого режим вважав винним у провалах у перший період радянсько-німецької війни. Щодо історіографічного аналізу стану розробки окресленої проблеми, то дослідники визначили причини, особливості, масштаби та наслідки репресивної політики компартійно-радянського режиму стосовно військових кадрів РСЧА, ввели в науковий обіг документи і матеріали із архівно-слідчих справ репресованих, що зберігаються в ГДА СБУ, а також висвітлили маловідомі сторінки життя жертв репресій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко С. М. Повоєнні репресії проти військовослужбовців (1944 – 1945 рр.) / С. М. Василенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2010. – Серія 6: Історичні науки. – Вип. 6. – С. 108 - 114.
2. Волковинський В. Віталій Примаков / В. Волковинський // Історія України в особах XIX – XX ст. – К.: Україна, 1995. – С. 314 - 318.
3. Волковинський В. С. Й. Е. Якір без легенд / В. С. Волковинський // Український історичний журнал – 1992. – № 2.– С. 81 - 93.
4. Іваненко В. В. Глибоко військова людина / В. В. Іваненко, В. В. Ченцов // Бористен. – 1996. – № 10 (64). – С. 23 - 24.
5. Іваненко В. В. Комкор / В. В. Іваненко, В. В. Ченцов // Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: У 2-х кн. / Упорядники: Є. І. Бородін, О. Г. Бажан, В. В. Іванененко [та ін.]. – Дніпропетровськ: Вид-во «Моноліт», 2008. – Кн. 1. – С. 589 - 594.
6. Кокін С. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «Військово-фашистської змови в Червоній Армії» / С. Кокін, О. Пшенніков // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1997. – № 1/2 (4/5). – С. 135 - 168.
7. Кокін С. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «Військово-фашистської змови в Червоній Армії» / С. Кокін, О. Пшенніков // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 135 - 173.
8. Кокін С. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «Військово-фашистської змови в Червоній Армії» / С. Кокін, О. Пшенніков // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11). – С. 169 - 207.
9. Кокін С. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «Військово-фашистської змови в Червоній Армії» / С. Кокін, О. Пшенніков // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 113 - 128.
10. Кучер В. Репресії у Червоній армії: сталінська наука перемагати / В. Кучер // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – Вип. 4 (48). – С. 397 - 417.
11. Нікітенко К. 1941: злочин і покарання. Причини поразок Червоної армії: іст. розслідування / К. Нікітенко. – Львів: Тріада плюс, 2014. – 248, [1] с.
12. Ніколаєв І. Є. Історіографія проблеми репресій проти військовослужбовців та працівників правоохоронних органів у 20 – 50 рр. XX ст. / І. Є. Ніколаєв // II Міжнародний Конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. Доповіді та повідомлення (м. Кам’янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р.) / Ред.: Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Видавництво НаУОА. – 2005. – Т. 1. – С. 426 - 433.
13. Ніколаєв І. Є. Репресії проти військовослужбовців та працівників органів ДПУ – НКВС України в 20 – 50-ті роки XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Є. Ніколаєв. – Миколаїв,

2006. – 202 арк.

14. Павлов Н. Репрессированные военные кадры / Н. Павлов // Жертвы репрессий / Авт. кол.: Ю. С. Шемшученко (отв. ред) [и др.]. – К.: Юринформ, 1993. – С. 98 - 131.

15. Постолатій В. «Змова» у Червоній армії / В. Постолатій // Реабілітовані історією. Кіровоградська область. – Кіровоград: Антураж А., 2008. – Кн. 1. – С. 259 - 267.

16. Справа «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна» 1930 – 1931 рр.) за документами Державного архіву Служби безпеки України / Упорядники: С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2002. – № 1 (18). – 381 с.

17. Справа «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна» 1930 – 1931 рр.) за документами Державного архіву Служби безпеки України / Упорядники: С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2002. – № 2 (19). – 418 с.

18. Тинченко Я. Ландскнехт без страху і докору: військова кар'єра та доля Миколи Какуріна / Я. Тинченко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1996. – № 1. – С. 5 - 60.

19. Тіміряєв Є. Репресії проти військових кадрів на Житомирщині (1937 – 1938 рр.) / Є. Тіміряєв, А. Амонс // Військово-історичний альманах – 2003. – Ч. 2 (7). – С. 58 - 65.

20. Тіміряєв Є. Р. Репресії проти військових кадрів на Житомирщині (1937 – 1938 рр.) / Є. Р. Тіміряєв // Реабілітовані історією. Житомирська область / Упорядники: Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. – Кн. 2. – Житомир: «Полісся», 2008. – С. 30 - 35.

21. Фостій І. П. Репресії проти буковинців і бессарабців – військовослужбовців Червоної армії / І. П. Фостій, В. М. Підлубний // Реабілітовані історією. Чернівецька область: у 3-х книгах. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2007. – Кн. 1. – С. 89 - 102.

22. Ченцов В. В. Вулиця Комкора / В. В. Ченцов, Д. В. Архірейський // Грані. – 2001. – № 5–6 (19–20). – С. 23 - 28.

23. Шаповал Ю. І. Переддень і апогей великого терору / Ю. І. Шаповал // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 400–412, 471.

24. Шитюк М. Останній сталінський удар: післявоєнні репресії на півдні України / М. Шитюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2002. – Вип. 6. – С. 468 - 489.

25. Шитюк М. М. Масові репресії на півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / М. М. Шитюк. – К., 2001. – 435 арк.

26. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення півдня України в 20 – 50-ті роки XX століття / М. М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.

27. Шитюк М. М. Справа Всесоюзної військово-офіцерської «контрреволюційної» організації «Весна» / М. М. Шитюк // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2012. – Вип. 3.33. – С. 103–108.

28. Шитюк М. М. Тоталітарний режим і військовослужбовці та працівники органів ДПУ – НКВС України в 20 – 50 роки XX століття / М. М. Шитюк, І. Є. Ніколаєв. – Миколаїв: [б. в.], 2007. – 274 с.: іл.

29. Яковлєва (Подольська) Н. О. Репресії у Харківському військовому окрузі 1937 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2009

30. Якупов Н. М. Командарм І. Ф. Федько / Н. М. Якупов // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 53 - 58.

ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ЗАХІДНИХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Ісаєнко О.

Питання української історії, можливість розробки яких постала перед вітчизняними дослідниками після розпаду СРСР отримали уваги значно раніше в західній українській діаспорі [5, с. 65]. Дослідження істориків-емігрантів становлять окрему галузь, яка потребує уваги,

адже вони принесли в українську історичну науку новітні підходи та концепції, показали можливість нового напрямку досліджень. Історична парадигма європейсько-американського наукового світу базується на методиках пов'язаних із суб'єктивізмом, мікроісторією, культурологічним підходом та історією ментальності. В межах таких підходів погляди дослідників. Що працюють поза межами України набувають особливого значення, адже актуальною проблемою досліджень стало розвінчання міфів національної історії та історіографії, що склалися в українській національній історичній науці [1]. Представникам таких поглядів стали канадський історик П. Р. Магочій та американський - С. Плохій.

П. Р. Магочій поставив питання перегляду самого уявлення національної історії з точки зору мультикультурності та поліетнічного підходу, надаючи рецепції низки питань в тому числі з історії козацтва. Погляди історика стосовно українських козаків виражені формулою легітимізації їх стану. На думку канадського дослідника, козаки, після Люблінської унії, визнавали себе підданими польського короля, ніколи не ставлячи під сумнів цю тезу [3, с. 177-178]. Зі свого боку, польські королі, за зауваженням П. Р. Магочія, знайшли в козаках військову силу незалежну від знаті [3, с. 181].

Постать П. Сагайдачного знайшла відображення в контексті висвітлення суспільно-політичних процесів початку XVII ст. В науковому підході історика простежується увага саме до соціально-культурних питань. Підкреслюючи міжнародне значення козацтва, історик порівнював морські походи Петра Конашевича із походами «варязьких русів» 800-річної давнини. Зазначав, що саме участь 40 тисяч козаків під проводом П. Сагайдачного зробили можливою перемогу над османською армією під Хотином [3, с. 181-182]. Але значно більшої уваги постать Петра Конашевича отримала в контексті аналізу питання релігійного життя козацтва.

Дослідник висвітив образ П. Сагайдачного в контексті боротьби козацтва із церковною унією. Із питанням захисту віри П. Р. Магочій пов'язував і ідентичність місцевого населення. Як зазначив історик, боротьба точилася не лише щодо прав, а стосовно колективної ідентичності загалом [2, с. 122]. В цьому аспекті історик зазначав вирішальну роль П. Сагайдачного, який домагався від польського уряду визнання православної ієрархії. Про це історик писав як про довершений факт та зазначав, що церковні ієрархи визнали історичну місію козаків «Протестацією» 1621 року, отже дослідник фактично писав про обоюдний процес взаємовигоди [3, с.184]. Майже аналогічно цей аспект висвітлював С. Плохій зазначаючи, що це було шляхом легалізації козацтва. Історик вбачав у цьому процесі перехід від князівської до гетьманської моделі нації [7, с. 573-574].

Крізь призму релігійно-культурних поглядів майбутнього гетьмана історик надав короткі біографічні відомості Петра Конашевича, пов'язуючи рівень розвитку національно-релігійної свідомості із вихованням у галицькому культурному середовищі та навчанням у Острозькій академії. Як зазначав П. Магочій: «Сагайдачний не тільки обстоював православну віру і навчив цього запорозьких козаків, він ще й командував військом і здобув не одну перемогу… » [3, с. 182]. Історик, вводячи постать Петра Конашевича в плеяду діячів культурного відродження вважав, що гетьман свідомо перевів власну адміністрацію до Києва, відновлюючи його як військовий та політичний центр [3, с. 183].

Як зазначив С.Плохій, підхід П.-Р. Магочія базується на думці про споконвічність нації, яка у певні часи проходила шлях національної само ідентифікації [8, с. 9].

Одним з послідовних дослідників питань національної історії став С.М. Плохій, що виїхав за межі України на початку 90-х рр. XX ст., але починав науково-досліднику діяльність ще на українській землі. Низка праць історика, який працює в Гарвардському університеті, присвячена козацькій тематиці.

Його погляди, в контексті яких опосередковано висвітлюється і постать П. Сагайдачного сам Серій Миколайович обумовив такою проблематикою: «…брак праць із історії ідей і соціяльного середовища, в якому вони існували» [4, с.19]. Щоб зрозуміти погляди науковця на постать П. Сагайдачного, яку він зобразив досить схематично, треба звернути увагу на загальне сприйняття дослідником феномену козацтва. С. Плохій розглядає козацтво перш за все як соціальний феномен, що породив низку інституцій: «залишило глибокий і неоднозначний слід в історичній пам'яті українського та сусідніх народів» [6, с. 15].

Козацтво для дослідника це соціальна спільнота яка є типовим феноменом степового прикордоння, але яка в українському вимірі набула унікальних рис. Воно було продуктом старої української еліти в особах православних князів. Основною характеристикою козацтва стала його еволюційна складова та природність виникнення. С. Плохій не розглядає козацтво як щось окремішнє, для нього козаки це невід'ємна частина тогочасного суспільства породжена самою системою держави. В цьому аспекті С.Плохій частково наслідував погляди П.-Р. Магочія.

В такому цивілізаційному контексті Петро Сагайдачний набув рис видатного керівника, полководця, але його ступінь участі у суспільних справах дослідником не визначено. Історик зазначав, що Хотинська війна надала змогу знову підняти питання козацьких вимог основним з яких за висловом автора було наданням їм статусу лицарів, що наблизило б козаків до шляхетства [4, с. 123]. Дослідник ввів для розуміння соціально-ментальних процесів козацтва процесів концепт «золотої вольності», що став визначальним в свідомості козацької спільноти від часів П. Сагайдачного [4, 123]. Елементом цих процесів стала боротьба за розширення реєстру. Дослідник слушно зауважив, що ані в 1617 році, ні тим більше 1619 козаки на чолі із П. Сагайдачним не погодились на пропоновану цифру реєстру [6, с.70].

Висвітлюючи питання відновлення православної ієрархії С. Плохій позиціонував П. Сагайдачного лідером православної еліти [6, с. 121]. Саме він, на думку дослідника, умовив патріарха Феофана на проведення обрядів висвячення православних ієрархів, а козаки зіграли вирішальну роль. Разом з тим, зазначав випадковість цієї акції, не визнаючи ініціативи київського осередку чи Петра Конашевича у організації заходів [4, с. 134-135; 6, с. 121-122]. Дослідник досить традиційно писав про поєднання суспільних сил козацтва і міщанства завдяки цим подіям. Цікава теза дослідника стосовно легітимізації козацтва в українському суспільстві і релігійному житті, яку взяло реалізовувати нова ієрархія висвячена 1620 року і «близкое к Запорожью киевское духовенство» [7, с. 572]. На думку історика, на очах письменників 1620-х рр. завершувався перехід важелів влади від старих князів до гетьманів. В такому ракурсі саме відновлення православної ієрархії, що було проведено під егідою П. Сагайдачного стало своєрідною крапкою відліку.

Загалом образ Петра Конашевича окреслено схематично, він отримав схвальну оцінку як полководець, провідник морських походів, «найбільш відомий та шанований козацький лідер того часу» [4, с. 135]. В руслі досліджень С. Плохія можна назвати низку праць різних дослідників, але в них постаті П. Сагайдачного приділено ще менше уваги.

Отже, рецепція історії України в працях П.-Р. Магочія та С. Плохія формує підґрунтя для перспективи подальших досліджень. Постать П. Сагайдачного, з огляду на відносно незначну кількість джерельного матеріалу, висвітлено з нових концептуальних засад. Головними характерними рисами образу козацького лідера стають громадянська відповідальність, яку історики тлумачать крізь призму релігійної ідентифікації, активна громадянська позиція. Прагнення до утвердження місця козацтва і всього православного населення в соціальній структурі тогочасного суспільства Речі Посполитої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єкельчик С. Поєднуючи минуле і майбутнє : українське історіописання після здобуття незалежності [Електронний ресурс] / С. Єкельчик. - Режим доступу : http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/828-serhii-yekelchyk-poiednuiuchy-mynule-i-maibutnie-ukrainske-istoriopysannia-pislia-zdobuttia-nezalezhnosti
2. Магочій П.-Р. Ілюстрована історія України / П.Р. Магочій ; пер. з англ. С. Біленький. – К. : Критика, 2012. – 449 с.
3. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель і народів [Текст] / П.-Р. Магочій ; пер. з англ.. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчукґ4 карти П.-Р. Магочій ; наук. ред. С. Біленький ; ред.. укр. Вид. та покажч. Л. Ільченко ; відп. Ред.. В. Падяк. – Вид. друге доповн. – Ужгород : вид-во В. Падяка, 2017. – 814 с.
4. Плохій С. Брама Європи / С. Плохій ; пер. з англ. Романа Клочка. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 496 с.

5. Плохій С. Козакознавство без кордонів : нотатки про користь порівняльного аналізу / С. Плохій // Український гуманітарний огляд. –2004. - Вип. 10. – С. 63-84.
6. Плохій С. Наливайкова віра : Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій ; [Вид. 2-ге, виправлене]. – К. : Критика, 2006. – 495 с.
7. Плохий С. «Национализация» украинского казачества в XVI – XVII вв./ С. Плохий // Ab imperio. – 2004. - № 2. - С.567-596.
8. Плохій С.П. Якої історії потребує сучасна Україна?/ С. П. Плохій // УІЖ. – 2013. - № 3. – С. 4-12.

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ І.ФРАНКА

Крилова Н. І.

Іван Франко – це людина нового часу, яка набагато випередила свою добу. Його гігантська творча літературна й наукова спадщина вражає не тільки глибиною, а й безпрецедентною різноманітністю.

Ми переважно говоримо про нього як про видатного українського письменника, поета, перекладача, філософа, навіть економіста. Але Франко відомий також і як історик. Він, виходячи з того що «Історія ніколи не стане і не може стати повною, скінченою, такою, про яку можна було би сказати: се будинок готовий, ні одної цеглини в ньому не бракує» [1, с. 77] написав низку історико-публіцистичних статей, які дозволили йому сформувати цілісне розуміння закономірностей розвитку людського суспільства, осмислити перспективи соціального прогресу, задуматися над історичною долею багатьох націй і держав.

Проте історична спадщина Івана Франка, на відміну від літературної, не є широко відомою , отже, актуальним є ознайомлення студентів з ключовими працями з історії України.

Історичні праці І.Франка вже вивчалися дослідниками його творчості і в радянські часи (Гуржій О.І., Возняк М.С. Кравець М.М. [2] , і в сучасний період (Гомонюк О., Мохнатюк І.О., Світленко С.І. [3] та ін., які розглядали погляди вченого на важливі питання української історії, але залишалося відкритим питання застосування його праць в навчальному процесі.

Творчість Івана Франка припала на ті часи, коло Україна була поділена між двома імперія – Російською та Австро-Угорською. Це період, коли культурно-просвітницька діяльність українців Наддніпрянської України була обмежена Емським указом 1876 року і цент національно-культурного відродження перемістився на західноукраїнські землі, в Галичину, де існували вільніші умови для громадсько-політичної діяльності українців. Саме в Галичині, яка наприкінці XIX століття перетворилася на «Український П’ємонт», жив і творив Іван Франко.

Не будучи дипломованим істориком, Іван Франко написав, опираючись на історичні джерела, більше ста праць, присвячених історії України.

Вивчення історії України з найдавніших часів до XIX ст. містить праця І. Франка «Причини до історії України-Русі», в які він дає свої критичні зауваження працям .М.Грушевського «Історія України-Русї» та «Ілюстрована історія України». При цьому слід зазначити, що кожен факт, кожну критичну замітку автор неодмінно підтверджував посиланнями на історичні джерела, яким надавав велике значення.

Багато уваги приділяв Іван Франко перекладацькій літератури і, зокрема, перекладу історичних оповідань грецького історика Геродота, праць болгарських та візантійських авторів в яких описувалося життя скіфів, сарматів, хозар та печенігів. Свідченя подані та переказанні І. Франком, є цікавим і захоплюючим матеріалом до вивчення життя, побуту та традицій кочових народів, які проживали на території України в VII ст.до н.е. – XI ст.н.е.

Учений приділяв значну увагу впливам скіфів на український історичний процес, наголошував на слов'янській природі антів, досліджував історію Київської держави, започаткованої, на його думку, в VII ст. Історичні події княжої доби подані І. Франком у нарисі «Студії над найдавнішим «Київським літописом»». Так, в поезії «Заснування Переяслова» він описує славетні подвиги князя Володимира, його походи на печенігів, перемоги над кочівниками.

Історію Галицько-Волинської держави він трактував як продовження традицій Київської Русі. Іван Франко вказував на те, що до XIV ст. українська державність розвивалася самостійно. Польсько-литовська доба поставала як трагічний період української історії, з якого розпочинається національне та соціальне поневолення українців.

Вивчаючи литовсько–польський період в історії України варто звернути увагу на працю І. Франка "З історії Брестського собору 1596 року", в якій автор докладно проаналізовав мотиви унії, що були, на його думку, більше політичними та адміністративно-дисциплінарними, ніж догматично-релігійними. Це спричинило послаблення України, її деморалізацію, виникнення ненависті між українцями, взаємного недовір'я, нетерпимості, що разом із наслідками Люблінської унії призвело до козацьких воєн [4, с. 193-219]. «Добою найтяжчого ярма, найгіршого заневолення українського народу» називав І.Франко період від Люблінської Унії до середини XVII ст. Разом з тим, саме цей період став періодом пробудження національного почуття українців. Як зазначав І. Франко, «Україна – правда, під шляхетською нагайкою, - починала тоді входити на шлях західноєвропейської цивілізації…» [5, с. 164-165].

Особливу увагу вчений зосередив на постатях П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, як талановитих козацьких ватажках, значенні подій середини XVII ст. для українського народу. Іван Франко показав, що козацькі конфлікти з польським режимом після тривалої боротьби завершилися послабленням Польщі та руїною. Ці та інші роботи, написані І. Франко в результаті осмислення минулого, можна рекомендувати студентам до вивчення, оскільки поетизація та героїзація української історії сприяє емоційному сприйняттю та кращого засвоєнню матеріалу, що вивчається.

Оскільки І.Франко жив на західноукраїнських землях, багато історичних робіт було присвячено історії та культурі Галичини: «Панщина та її скасування 1848р. у Галичині», «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині», «Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» та ін..

В конкретно-історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині» автор детально розповідає про життя селян та інших верст населення, їх повинності, про походження та історію панщини в Галичині спочатку під владою Польщі, а потім у складі Австрії. В цій роботі І. Франко розповідає про національні протести в Галичині – ополячення й онімечення, в результаті яких у 30-і роки XIX ст.. здавалося вже, що « в Галичині немає ніякої Русі, що тут тільки один «народ» - польський, гноблений німцями» [6, с. 220]. З великою пошаною розповідає І. Франко про освітні реформи австрійських монархів Марії Терезії та її сина Йосипа II, завдяки яким було дозволено викладання рідною мовою у навчальних закладах, і навіть у вищій школі.

Завдяки художньо-літературному таланту вченого ця дійсно наукова конкретно-історична праця, яка написана на основі історичних джерел та містить багато історичних фактів, читається легко, цікаво, ніби художній твір. На нашу думку, її слід рекомендувати студентам при вивченні української історії XVIII – XIX ст., особливо для розуміння змісту та історії панщини не лише в Галичині, а й на інших українських землях.

Чимало ідей І. Франка надзвичайно актуальні сьогодні і зокрема проблеми становлення держави, формуванню національної свідомості, єдності українців: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні … пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайоми¬тися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почувати себе справді, практично частиною його» [7, с. 580].

Ця ідея єдності східних і західних українців є однією з основних в науковій і творчій діяльності І. Франка. Як ніколи сьогодні актуальні думки І. Франка щодо єдності, коли антиукраїнські сили досить успішно використовують гасло «розділяй і володарюй», об’єднуючі слова науковця потрібні задля формування національної, загальноукраїнської свідомості нашої молоді.

Розглянувши лише невелику частину творчої спадщини І. Франка в сфері вивчення історії України, можна зробити такі висновки. Історичні погляди І. Франка були висловлені в різних за видами працях: конкретно-історична наукова праця, суспільно-політичний твір, критична стаття, історичний портрет, перекладна література, поезія, проза, Але в якій би формі вони були написані і який би мали інформаційні можливості його праці необхідно використовувати для вивчення питань української історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Поза межами можливого /1. Франко // Зібрання творів: У 50 -т.,- К.: Наукова думка, 1982. - Т. 45. - С. 276-286.
2. Кравець М.М.. Іван Франко– історик України/ М.М.Кравець. – Львів, 1971. -203 с.; Гуржій О.І. Іван Франко як історик селянства України / О.І.Гуржій // І.Я.Франко як історик. – К.: Видавництво АН УРСР, 1956, - С.34-50; Возняк М.С. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби ІванаФранка/ М.С.Возняк. – К., 1958. - 402с.
3. Гомонюк О.Україна і українство як об’єкт наукових студій Івана Франка/ Оксана Гомонюк // Мандрівець. – 2010. -№5. с.19-24; Мохнатюк І.О. Українська історія в творчій спадщині Івана Франка. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / І.О. Мохнатюк. – К., 2007. – 13 с., Світленко С.І. Україна в історіософській концепції Івана Франка / С.І.Світленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.. – Київ: Інститут історії України, 2007. вип..13. – С.92-99.
4. Франко І. З історії Брестського собору 1596 р. / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. - К.: Наукова думка, 1986. - Т. 46. - Кн. ІІ. - С. 193-219.
5. Франко І.Ukrainairredenta / Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політичних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.164-182.
6. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині /Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. К.: Наукова думка, 1986. - Т. 47. - С. 107-122.
7. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді /Іван Франко // Будівничий української державності: хрестоматія політичних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.576-584.

ЛИСТИ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ’ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Папазова А. В.

Активне включення України у загальноєвропейські процеси інтеграції вимагає врахування історичного досвіду взаємодії та взаємовпливу західноєвропейської та української культур. У цьому зв'язку значний інтерес викликає релігійно-освітянська діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Оскільки джерела, які висвітлюють проблему, докладно не вивчені, ми не маємо належного уявлення про орден, його цілі, методи й результати діяльності, а тим більше про те, що найбільш важливо для України – про вплив єзуїтів на історичний процес. Тому так важливо розглянути можливості щодо вивчення такої групи історичних документів як офіційне та приватне листування.

Мета публікації – проаналізувати інформативні можливості офіційного та приватного листування щодо діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.

Джерельну базу проблеми діяльності ордену єзуїтів у східнослов’янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. вивчало не так багато дослідників, а предметом спеціального вивчення зазначена тема майже зовсім не була. Є окремі поодинокі статті чи частини

праць, що торкаються певної частини регіону чи сфери роботи Товариства [1-3]. Багато документів з позиції дослідження діяльності ордену єзуїтів взагалі не вивчалися.

Групу документів офіційного та приватного листування складають листи всіх учасників історичних подій у регіоні, які стосуються діяльності Товариства Ісуса. Головна особливість і цінність листів у тому, що вони не тільки відображують діяльність єзуїтів так, як керівники ордену показували її громадськості, але й містять факти, які вони хотіли приховати.

Передусім, слід виділити листування самих членів ордену. Взаємодія керівників ордену з підлеглими здійснювалася в тому числі, через листи. Керівники провінцій давали розпорядження підлеглим із різних питань, про що свідчать листи ректорам Ярославського й Львівського колегіумів [4-5]. Вони дозволяють проаналізувати роботу керівників ордену, проблеми конкретних домів.

Листи Папи Римського, його помічників і членів адміністрації з різних питань розкривають відносини папського уряду й ордену, наприклад, посередництво курії. Спільні проекти єзуїтів і курії обговорювалися в листах кардиналів та інших ієрархів католицької церкви між собою, із папою й іншими діячами. Це донесення єзуїта А. Поссевіно кардиналу ді Комо від 1579 року, листи А. Поссевіно нунцію Дж.-А. Калігарі від 25 листопада та 16 грудня 1579 року тощо [6].

Курія неодноразово видавала документи у підтримку єзуїтських помічників. Папа Урбан VII звертався до Сигізмунда III (лист від 10 лютого 1624 року) із приводу розправи вітебчан над Йосафатом Кунцевичем [7]. Подібні документи дозволяють проаналізувати методи досягнення єзуїтами своїх цілей через посередництво інших осіб.

Єзуїти постійно взаємодіяли з католицькою церквою, про що свідчать листи й повідомлення членів ордену кардиналам, папі й іншим ієрархам. До «Московії» Антоніо Поссевіно долучене дипломатичне листування (47 листів), яке надає конкретні факти про хід переговорів, допомагає краще зрозуміти роль цього єзуїта у Ям-Запольському перемир'ї. До того ж ці листи розкривають московську місію ордену 1581-1582 рр. [8]. Є листи А. Поссевіно кардиналові ді Комо, нунцію Калігарді й іншим служителям католицької церкви, а також листи від керівників церкви до нього [9].

Цікаву інформацію надають листи, які презентують взаємодію ордену з урядом Речі Посполитої, з окремими державними органами та їх представниками. Передусім, вони свідчать про всебічну підтримку ордену з боку короля Речі Посполитої [10-13]. Про складні відносини між єзуїтами й магістратом міста Львова, наприклад, свідчить лист генерала М. Вітеллескі [14].

Листи, які адресовані єзуїтам, можна розділити тематично на такі підгрупи: листи з проханням про допомогу, із релігійних питань, листи-подяки, відповіді на єзуїтську агітацію, листи, пов'язані з майновими справами. Наприклад, листи коронного підканцлера М. Петріконського з Варшави до магістрату міста Львова у справі договорів між єзуїтами і євреями [15], листи Я. Собеського єзуїтові А. Зборовському у справі спадщини [16], лист Ю. Збаражського з відповіддю на пропозиції прийняти в маєток єзуїтського священика і допомогти в релігійних питаннях [17]. Листи свідчать про методи матеріального забезпечення домів й способи місіонерської діяльності.

Про релігійну боротьбу свідчать листи супротивників ордену. Так, члени львівського ставропігального братства в листі до патріарха Ієремії від 7 вересня 1592 року попереджають його про діяльність П. Скарги у підготовці унії церков [18]. У посланні дворян київському митрополитові Ониципору Дівочці звучить вимога вжити заходів проти єзуїтів [19]. За допомогою листів можна дізнатися про шляхи поширення єзуїтів у регіоні, про їх вплив у суспільстві.

Велике значення мають листи для вивчення питання участі ордену єзуїтів в реалізації Берестейської унії. Наприклад, аналіз листа Б. Мациєвського (луцький католицький єпископ) до нунція А. ді Капуа підтверджує безпосереднє відношення єзуїтів до його зустрічі з І. Потієм. Тоді був вироблений план унії церков [20]. Б. Мациєвський консультувався з І. Потієм. Про участь у цих нарадах одного єзуїтського теолога з оточення єпископа свідчить його лист до нунція ді Капуа від 28 серпня 1588 р. [21]. Датований 27 вересня 1595 року лист П. Скарги генералу К. Аквавіві з Кракова не залишає сумнівів, що єзуїт був знайомий з усіма аспектами підготовки унії. Скарга попереджав: не можна дозволяти, щоб було втрачено можливість, котру чекали майже 500 років, після того, як Флорентійська унія (1439 рік) не увінчалася успіхом. Скарга писав, що два єпископи

дуже схильні до унії, тому просив генерала посприяти їм під час візиту до папи [22]. Участь єзуїтів у Берестейському соборі доводиться саме листом К. Нагая до генерала ордену К. Аквавіви від 20 січня 1597 р. [23].

Важливим є повідомлення саме в листах про участь Товариства Ісуса в діяльності Лжедмитрія І в Москві. Самозванець у листі до нунція Рангоні повідомляв, що єзуїти приєдналися до нього не за його бажанням, а з волі своїх начальників [24]. Члени ордену справно передавали в Рим відомості про всі події походу. 27 лютого і 7 березня 1605 року у листах керівникам єзуїти розповіли про події походу. Зокрема, вони написали, що коли в табір привели відомого чарівника й розпусника Гришку Отреп'єва, всі зрозуміли, що Дмитро Іванович справжній царевич [25]. Тобто, єзуїти сприяли поширенню інформації про Лжедмитрія І, як про дійсного царевича.

Приватні листи дозволяють з'ясувати погляди сучасників про єзуїтську діяльність. Н.Х. Радзивіл у листі віленському канонікові М. Жагелю говорить про те, що його діти не навчилися ні політиці, ні праву, що єзуїти учили їх суміші політики й теології, начебто готували до духовної кар'єри. У той час, як князь розраховував на світську кар'єру для своїх дітей [26]. У передсмертному листі (1622 рік) козацький гетьман Петро Канашевич-Сагайдачний писав, що, на його думку, єзуїти повинні залучати до унії лише ті народи, які не знають християнства [27].

Отже, офіційне та приватне листування як джерела з історії діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. є доволі інформативним, об'єктивним та містить факти, що часто учасники історичних процесів прагнули приховати, бо в актових та діловодних документах вона не присутня. Листи розкривають відносини папського уряду й ордену, дозволяють проаналізувати методи досягнення єзуїтами своїх цілей через інших осіб, свідчать про методи матеріального забезпечення домів й способи місіонерської діяльності. За допомогою листів можна дізнатися про шляхи та способи поширення єзуїтів у регіоні, про їх вплив у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блинова Т.Б. Иезуиты в Белоруссии (Их роль в организации образования и просвещения) / Тамара Борисовна Блинова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 425 с.

2. Опря А.В. Орден єзуїтів та його діяльність на українських землях у XVI – XVII ст. в сучасній український історіографії / А.В. Опря // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. – 2009. – Т. 19. – С. 134-140.

3. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Тетяна Шевченко. – Львів: Свічадо, 2005. – 340 с.

4. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ). Ф. 140. Документи про католицькі монастирі, костьоли та окремі парафії на території Польщі, України, Білорусії і Литви. Опис 1. Спр. 111. Листи головної і провінціальної колегії єзуїтів до Львівської Колегії в справах уставу ордена єзуїтів 1596-1760 рр. Арк. 2-25.

5. Там само. – Спр. 123. Листи головної колегії єзуїтів ректорам колегії в Ярославі з різних питань. Арк. 1-2.

6. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.: Зб. док-в і мат-в). – К.: Наукова думка, 1988. – С. 78-97.

7. Соціальна боротьба в місті Львові в XVI - XVII ст. Збірник документів / Під ред. Я.П. Кіся. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1961. – С. 272.

8. Дополнения к актам историческим, относящимся к России: Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы Археографической Комиссией. – Спб, 1848. – С. 2-125.

9. Памятники культурных и дипломатических сношений России и Италии: в 3 т. – Л.: АН СССР, 1925. – Т. 1. – Вып. 1: (ноябрь 1578 – май 1581 гг.). – 1925. – С. 42, 90, 92-94, 215-228.

10. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ). Ф. 132. Листи державних, громадських, церковних установ України. Опис 1. Спр. 35. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м. Львова з вимогою не чинити перешкод в угодах між орденом єзуїтів і єврейською громадою відносно обміну земельних ділянок. Оригінал. 20 липня 1606 р. Арк. 1-3.

11. Там само. – Спр. 36. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м.Львова з вимогою не чинити перешкод ордену єзуїтів в будівництві монастиря і костьолу. 3 грудня 1607 р. Арк. 1-3.

12. Там само. – Спр. 37. Лист короля Сигізмунда III з Кракова до Магістрату м.Львова з закликом допомогти ордену єзуїтів в будівництві костьолу і монастиря. Оригінал. 22 червня 1608 р. м. Львів. Арк. 1-3.

13. Там само. – Спр. 38. Лист короля Сигізмунда III з табору під Смоленськом до Магістрату м.Львова з нагадуванням про необхідність допомоги ордену єзуїтів у будівництві костьолу і монастиря. Оригінал. 31 грудня 1609 р. м. Львів. Арк. 1.

14. Там само. – Спр. 1. Лист головного генерала ордену єзуїтів Вітелезіуса Мутія із Риму до Магістрату м.Львова з подякою за доброчинність і підтримку ордену. Оригінал. 21(11) 1616 р. Рим – Львів. Арк. 386.

15. Там само. – Спр. 902. Листи коронного підканцлера Потроконського Матвія з Варшави і Кракова до Магістрату м. Львова в справі договорів між євреями і єзуїтським орденом відносно купівлі земельних ділянок під будівництво монастиря і костьолу. Оригінали. 31 липня 1600 р., 4 березня 1607 р. Арк. 1-3.

16. Там само. – Спр. 997. Листи коронного підчашого Собеського Якова із Львова і Жовкви до священика-єзуїта Зборовського в справі похорону і спадщини батька Зборовського. Оригінали. 5 липня, 22 липня 1637 р. Арк. 1-3.

17. Блинова Т.Б. Иезуиты в Белоруссии / Тамара Борисовна Блинова. – Минск: Беларусь, 1990. – С. 29.

18. Письмо членов львовского ставропигального братства к патриарху Иеремии от 7 сентября 1592 г. // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией: [В 15-ти т.]. – СПб., 1863. – Т.4. – С. 44.

19. Письмо дворян Киевскому митрополиту Онисифору от 14 февраля 1585 г. // Там само. – С. 289-291.

20. Плохий С.Н. Папство и Украина (Политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв.) / Сергей Николаевич Плохий. – К.: Вис, 1989. – С. 46.

21. Тимошенко Л. Єзуїти і Берестейська унія / Л. Тимошенко // Християнство. Матеріали конференції. – Львів, 2000. – С. 380.

22. Лист П. Скарги генералові єзуїтів К. Аквавіві. 1595 р., вересня 27, Краків // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (Х – поч. XVII ст.: Зб. док-в і мат-в). – К.: Наукова думка, 1988. – С. 122-123.

23. Тимошенко Л. Вказ. праця. – С. 383.

24. Левицкий Н. Лжедмитрий I как пропагандист католичества в Москве / Николай Левицкий. – СПб., 1886. – С. 37-43.

25. Скрынников Р.Г. Россия в начале XVII в. Смута / Руслан Григорьевич Скрынников. – М.: Мысль, 1988. – С. 102.

26. Письмо Н.Х. Радзивилла М. Жалею от 1607 г. // Харлампович К.В. Западнорусские православные школы XVI – начала XVII вв. Отношение их к инославным / Константин Васильевич Харлампович. – Казань, 1898. – С. 116.

27. Передсмертний лист козацького гетьмана П.Конашевич-Сагайдачного до короля Сигізмунда III // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (Х – поч. XVII ст.: Зб. док-в і мат-в). – К.: Наукова думка, 1988. – С. 229-230.

МОДЕРНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ СЕРГІЯ ПЛОХІЯ

Романцов В. М.

В пострадянський час для істориків-україністів актуальним стало питання про формування модерної концепції історії України. Протягом останніх трьох десятиліть не припиняється наукова дискусія вчених в Україні та за кордоном щодо цієї надзвичайно важливої наукової проблеми.

Позиція зарубіжних істориків у цьому питанні становить великий науковий інтерес, оскільки вони спираються на новітні методологічні засади і політично не заангажовані.

В методологічних підходах українських істориків сучасного зарубіжжя привертає увагу концепція, запропонована С. Плохієм, який є одним із найбільш відомих в Україні та за кордоном сучасних вчених-дослідників історії України. З 2007 р. він працює професором історії України Гарвардського університету. З 2013 року Сергій Плохій – директор Українського наукового інституту, де він керує проектом МАРА (інтерактивний атлас України) [3; 8].

Професор С. Плохій – автор багатьох історичних та публіцистичних праць, у яких на сучасних теоретико-методологічних засадах висвітлює різні аспекти минулого нашої країни, демонструючи неординарні підходи в розповіді про здавалось би вже відомі події. Вчений активно популяризує історію України за кордоном та допомагає осмислити її на сучасному науковому рівні українцям. Його численні праці опубліковані українською та іноземними мовами. За одну з останніх книг – «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» С. Плохію як публіцисту було присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка 2018 року [11].

Сучасні історики звернули увагу на історико-методологічні ідеї, висловлені Сергієм Миколайовичем у його працях. Можна говорити про те, що він сформулював власну концепцію висвітлення історії України, яка ґрунтується на модерних методологічних засадах. Це відзначили науковці Інституту історії України НАНУ. Я. Верменич вказала, що «у баченні С. Плохія продуктивним для створення нової історії України є транснаціональний підхід, базований на її розгляді як цивілізаційного й культурного кордону, своєрідної контактної зони» [1, с. 5]. С. Віднянський та А. Мартинов звернули увагу на думку С. Плохія про те, що нова українська історіографія має не урізноманітнити національну парадигму, а «вийти за її межі» [2, с. 5].

У книзі «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» С. Плохій зазначає, що він «використав культурологічний поворот в історичній науці та в дослідженнях історії національної самосвідомості» [4, с. 22]. На думку автора, «народ» та «нація» - це важливі елементи історії, «які поряд з ідеєю Європи, визначають характер цієї розповіді [4, с. 23]. Через це у концепції історії України, запропонованій Сергієм Миколайовичем, важливе місце посідає проблема виникнення східнослов'янських ідентичностей. У праці «Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі» автор вказує на необхідність «переглянути усталену в історіографії традицію розглядати східнослов'янські народи як примордіяльні (предковічні) утворення і «переселяти» в давнину етноцентричні нації модерної доби» [6, с. IX]. Історик вважає за необхідне розглядати на нових методологічних засадах питання щодо становлення української, російської та білоруської ідентичностей [6, с. X].

Аналізуючи історіографічні витоки сучасної концепції історії України, Сергій Миколайович відзначив, що перш за все це пов'язано з «демонтуванням … історичного наративу» російського «імперського проекту», що відбувалося протягом тривалого часу.

На думку вченого, його «дезінтеграція … почалася з проникнення в історіографію романтизму й народницької ідеології». Активізація цього процесу відбувалася протягом періоду з кінця XIX ст. до середини 1930-х років, коли відбувалося також становлення «українського національного наративу» [5, с 17].

За словами С. Плохія, нова українська історична парадигма «виокремила українську історію в осібну галузь досліджень, дала молодій нації метрику та біографію, що з ними можна було долучатися до ексклюзивного клубу модерних європейських націй» Це означає, що протягом зазначених чотирьох десятиліть розвитку історіографії відбувалася «делімітація минулого між Росією й Україною», що спричинило не лише наукові дискусії між російськими та українськими істориками, але обумовило ряд російсько-українських збройних конфліктів протягом XX – на початку XXI ст. [5, с 17].

С. Плохій слушно звернув увагу на те, що з минулого століття до нашого часу «ми спостерігаємо неослабне значення України для формулювання концепції російського світу, ідеї Святої Русі, церковної історії та церковного наративу тощо. Це одна з причин, чому пострадянська Росія не лише ініціювала економічне чи ідеологічне протистояння з Києвом, а й веде реальну, фізичну війну в Україні», оскільки концепція української історії принципово відрізняється від

російського імперського наративу, а це неприйнятно для російського суспільства, яке перебуває в полоні імперської історичної пам'яті [8].

З іншого боку, С. Плохій критично сприймає концепцію національної історії, яка, на його думку, означає зміцнення ізоляціонізму і провінційності, а «молоді історики прагнуть знайти своє місце серед європейської та світової історичної спільноти» [10, с. 5]. Вчений відзначає «певні позитивні зрушення в дослідженні та писанні багатоетнічної історії України». Історик переконаний, що національні меншини потрібно включити до нового наративу української історії «як складову колективного «ми», важливий елемент української історії, котрий відрізняв її від історії інших земель» [10, с. 7].

С. Плохій вважає, що необхідно переосмислити історію України «заради того, щоби подолати обмеження, накладені на неї спочатку імперською, а потім національною парадигмами. Це дозволить інтеґрувати українське минуле в історію Східної Європи та всього континенту». Вчений стверджує, що сучасні методи, використані «у межах мікро- та макроісторичних досліджень, неодмінно зроблять українську минувшину повнішою та більш правдивою, розширивши її життєвим досвідом людей різних національностей, культур і політичних поглядів, які населяли цю територію в минулому чи живуть тут сьогодні» [10, с. 12].

Книга «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» містить посвяту «громадянам України», і це дійсно прекрасний дарунок всім, хто виявляє інтерес до української історії. Автор переконливо стверджує думку про вагому роль українців у світовому розвитку, доводить, що історично та географічно Україна посідає місце в Європі. Ця праця дає нове бачення концепції історії України, яка допоможе руйнувати антиукраїнські історичні міфи та сприятиме формуванню історичної пам'яті українців. Це особливо важливо в наш час, коли Україна відстоює свої національні інтереси в міжнародних відносинах, тримає оборону проти російської агресії, захищає свій історичний та культурний простір. Концепція історії України, запропонована С. Плохієм закликає українців до більш активної інтеграції в міжнародний інтелектуальний простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верменич Я. В. Локально-регіональні рівні вітчизняного наративу // Український історичний журнал. 2013. №5. С. 4-23.
2. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Національні історії в метанаративі процесу ґлобалізації: з європейського досвіду // Український історичний журнал. 2013. №6. С. 4-17.
3. Плохій Сергій Миколайович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Плохій_Сергій_Миколайович
4. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» / пер. з англ. Романа Клочка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
5. Плохій С. Великий переділ Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ: Критика, 2011. 604 с.
6. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. – Київ: Критика, 2015. 430 с.
7. Плохій С. Сучасна історія України. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/suchasna-istorija-ukrajini-2462745.html
8. Плохій С. Україна змінюється: я відчуваю себе тут сьогодні більш-менш нормальним істориком України, який не мусить платити за свої тексти. URL: http://uamoderna.com/jittepis-istory/plokhy
9. Плохій С. Утрачене царство: Україна та пошук російських кордонів. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/2300-sergij-plokhij-utrachene-tsarstvo-ukrajina-ta-poshuk-rosijskikh-kordoniv
10. Плохій С. Якої історії потребує сучасна Україна? // Український історичний журнал. 2013. №3. С. 4-12.
11. Указ Президента України №60/2018 Про присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка. URL: http://www.president.gov.ua/documents/602018-23758

ЮВІЛЕЙНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС І. БОЙКА ТА Є. КИРИЛЮКА ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ СТУДІЯХ

Романцова Н. І.

60-і роки XX ст. в історії України були періодом суспільних змін, які наклали відбиток на історіографічний процес. Особливо це виявилося в питанні про оцінки наукової діяльності М. Грушевського. В розвитку української історичної думки того часу панувала компартійна антиукраїнська ідеологія, а, з іншого боку, зростали паростки національно-патріотичних поглядів. Серед прихильників перших необхідно відзначити статті М. Рубача в радянських енциклопедичних виданнях, присвячені видатному вченому, та історіографічні публікації Л. Коваленка, в яких дана традиційна для радянського часу відверто негативна ідеологізована оцінка наукової діяльності М. Грушевського. Поряд з цим було опубліковано біографічний нарис про нього відомих українських вчених І. Бойка та Є. Кирилюка [1]. Важливо проаналізувати ці суперечливі історіографічні тенденції, з'ясувати їх вплив на висвітлення українськими істориками питань наукової діяльності М. Грушевського.

Статтю І. Бойка та Є. Кирилюка, надруковану з нагоди ювілею М. Грушевського в газеті «Літературна Україна» за 30 березня 1966 р., було відзначено в бібліографічних нотатках «Українського історика» як «офіційну» публікацію. Рецензент зазначив, що в ній автори «мабуть перший раз без традиційної лайки намагаються оцінити працю Грушевського», але в публіцистично-пропагандистському стилі стверджують думку про помилкові погляди вченого про київську державу як українську, а діяльність Центральної Ради кваліфікують як «акт ганебної національної зради». В рецензії звернуто увагу на те, що, з точки зору авторів радянської публікації, «Історія України-Руси» заслуговує на позитивну оцінку і її потрібно перевидати так само, як праці російських буржуазних істориків [2, с. 26].

Один із засновників грушевськознавства в Україні Р. Пиріг звернув також увагу на статтю І. Бойка та Є. Кирилюка, в якій «між рядками тексту виразно проглядається жорстока боротьба за кожне формулювання, завдяки чому авторам вдалося уникнути традиційних лайливих епітетів на адресу Грушевського» [6, с. 72].

Український історіограф пострадянського часу В. Яремчук відзначив, що за вказівкою П. Шелеста з приводу сторічного ювілею було опубліковано на шпальтах тижневика «Літературна Україна» нарис науково-популярного характеру І. Бойка та Є. Кирилюка «Михайло Грушевський: З нагоди 100-річчя від дня народження», де було узагальнено наукову та політичну діяльність видатного вченого та державного діяча України. Автор зазначив, що за часів партійного керівництва П. Шелеста відбулася певна реабілітація Михайла Сергійовича, до праць якого було відкрито доступ. В названій статті подано узагальнюючий образ творчої і політичної біографії вченого, якого названо "відомим буржуазним істориком і політичним діячем кінця XIX – початку XX століть" [10, с. 86].

В. Яремчук відмітив, що І. Бойко та Є. Кирилюк і наукову спадщину, і політичну діяльність М. Грушевського поділили на позитивну і негативну складові. До "гріхів" вченого в нарисі віднесено його думку про "український характер Київської Русі", яка "є одним з відправних пунктів антинаукової націоналістичної схеми історії України М. Грушевського", "антинаукову концепцію "безкласовості" українського народу (яку він "не подолав до кінця" [10, с. 86]. Проте поряд з тим, сучасний історик зазначив, що в нарисі 1966 р. «вперше у післявоєнній радянській історіографії йшлося про вагомі наукові здобутки історика. … Вказувалось не тільки на фактологічну основу його досліджень (вони "містять у собі величезну кількість зібраного, обробленого й систематизованого фактичного матеріалу, який розширює наші історичні, культурні знання"), але й на їх концептуальне значення» [10, с. 87].

Авторами ювілейного біографічного нарису про М. Грушевського були визнані в радянській Україні вчені – відзначений трьома орденами історик І. Бойко та лауреат ленінської премії, літературознавець Є. Кирилюк. Це була ідеологічно ризикована публікація щодо людини, яку протягом багатьох десятиліть радянські наукові та пропагандистські видання характеризували не інакше як ідеолога українського буржуазного націоналізму [3; 5; 7; 8]. Враховуючи цю

обставину, стає зрозумілим, чому авторами цього нарису були вчені, які мали значні урядові відзнаки, а також високі наукові ступені та вчені звання (перший – доктор історичних наук, а другий – член-кореспондент АН УРСР). Ці аспекти вказаної публікації необхідно враховувати, аналізуючи її зміст.

Стаття І. Бойка та Є. Кирилюка суттєво відрізнялася від інших радянських публікацій, автори яких повинні були демонструвати виключно негативну ідеологічну оцінку наукові діяльності М. Грушевського. Захищаючи себе від неминучих ідеологічних нападів, вчені використали деякі стандартні радянські пропагандистські кліше. У першому ж реченні вони назвали Михайла Сергійовича «буржуазним істориком України», а далі вказали на те, що стосовно «оцінки наукової спадщини М. Грушевського радянські вчені виходять з настанов великого Леніна, який, говорячи про необхідність використання праць буржуазних учених, одверто називав їх прикажчиками класу капіталістів». Цьому «правильному, класовому» підходу протиставлялася «хибна» позиція, яку репрезентувала «націоналістична … преса за рубежем», що «розглядає спадщину М. Грушевського тенденційно, прагне використати її в антинародних цілях» [1].

Але, висловивши необхідні традиційні радянські ідеологічні постулати, І. Бойко та Є. Кирилюк відзначили наукові заслуги Михайла Сергійовича як «відомого … історика України», перу якого «належить близько двох тисяч наукових праць з історії України, історії української літератури, етнографії, фольклору, соціології». При цьому наголошувалося, що «вони містять у собі величезну кількість зібраного, обробленого та систематизованого фактичного матеріалу, який розширює наші історичні, культурні знання». Особливо була відзначена найбільша наукова праця М. Грушевського – «Історія України-Руси», «написана на широкому документальному матеріалі архівів України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини та ін.», яка стояла на рівні буржуазної світової історіографії і являла собою узагальнення надбань української історіографії доби феодалізму й капіталізму». Автори виявили громадянську мужність і відзначили не лише наукове, а й політичне значення «Історії України-Руси», лскільки вона давала «відповідь австрійським, польським і російським реакціонерам, які не визнавали за українським народом права на власний розвиток, на свою національну культуру» [1].

Відзначаючи позитивно синтетичні узагальнюючі праці М. Грушевського («Историю украинского народа», «Ілюстровану історію України», «Історію української літератури»), які неодноразово перевидавалися, І. Бойко та Є. Кирилюк змушені були знову повернутися до їх класової оцінки, оскільки в них не було показано «ні революційної боротьби робітничого класу, ні боротьби селянства». З точки зору радянських вчених, хибою вченого було те, що «основний зміст української історії після революції він зводив до національного руху української інтелігенції, до боротьби за національні права».

Підсумовуючи біографічний нарис, І. Бойко та Є. Кирилюк вказали, що то є «історична правда про М. С. Грушевського», що «радянські люди позитивно оцінюють усе те корисне, що зробив Грушевський для розвитку історичної науки» [1]. Таким чином, вперше в радянській історіографії було здійснено спробу об’єктивно оцінити значення наукової діяльності Михайла Сергійовича, хоча на заваді цьому все ще стояли компартійні ідеологічні догми. А «кадебісти» продовжували шпигувати за українськими інтелектуалами, відстежуючи суспільне сприйняття цього твору про Великого українця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І., Кирилюк Є. Михайло Грушевський: З нагоди 100-річчя від дня народження // Літературна Україна. 1966. 30 вересня. №77. С.3–4.
2. Іван Бойко і Євген Кирилюк, «Михайло Грушевський», Літературна Україна, ч. 77 (30 березня) 1966 // Український історик. 1966. 3 – 4 (11 – 12). Бібліографічні нотатки (видавництва і видання). С. 26.
3. Історія Української РСР. Т. 2. / Головний ред. К. К. Дубина. Київ : Наукова думка, 1967. С. 220.
4. Меморандум КГБ УССР ЦК КП України щодо відгуків інтелігенції республіки на статтю «Михайло Грушевський», оприлюднену «Літературною Україною» ЗО вересня 1966 р. 1 грудня

1966 р. Секретно // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957-1977): Документи і матеріали / Ін-т історії України НАН України; Упоряд. О. С. Рубльов; Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2007. С. 231-235.
5. Очерки истории исторической науки в СССР. – Т. III / Под. ред. М.В.Нечкиной и др. Москва : Изд. АН СССР, 1963. С. 653–654.
6. Пиріг Р.Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичній журнал. 1996. № 5. С. 71-83.
7. Постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» 29 серпня 1947р. // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Збірник документів і матеріалів: У двох частинах. Частина II (1944-1956 рр.). С. 80-89.
8. Рубач М. Грушевський Михайло Сергійович // Українська радянська енциклопедія / Головна редколегія М.П.Бажан (голов. ред.) та інші. Т. 3. Волочіння – Данія. Київ : Головна ред. Укр. Рад. Енц., 1960. С. 509–510.
9. Стаття І. Бойка та Є. Кирилюка у газеті «Літературна Україна» «Михайло Грушевський: З нагоди 10О-річчя від дня народження» ЗО вересня 1966 р. // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957-1977): Документи і матеріали / Ін-т історії України НАН України; Упоряд. О. С. Рубльов; Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій.- К.: Інститут історії України НАН України, 2007. С. 222-231.
10. Яремчук В. Образи історії української історіографії в історичній науці України середини 1950-их– початку 1970–их років // Історіографічні дослідження в Україні. 2008. 18. С. 59-98.

О ЧИСЛЕННОСТИ МОСКОВСКОГО ВОЙСКА В ПОЛТАВСКОМ БОЮ 1709 Г. К ИСТОРИИ ВОПРОСА

Тарасов С. В.

С давних времён победа с меньшими силами считалась более почётной для полководца. Чем меньшими силами нанесён урон противнику убитыми и ранеными, тем выше эффективность своей армии на поле боя [1, с. 124-125]. А в случае неудачи, чем большими силами обладал противник, тем менее позорным считалось поражение. Потому в описаниях сражений Северной войны шведские военачальники всячески преувеличивали силы противника. Так шведские офицеры, принимавшие участие в битве при Лесной, увеличили силы корволанта в битве до 80 000 человек[1, с. 163]. Карл XII, кстати, никогда не признававший своё поражение в Полтавском бою доводил силы армии московитов в этом сражении до 200 000 солдат и офицеров [21, с. 501]. С другой стороны российская историография на протяжении многих десятилетий сообщала заниженные данные о численности армии Петра I под Полтавой. Это, впрочем, было связано не только с желанием повысить впечатление от эффективности действий своих войск. Большая трудность состояла в установлении численности московского войска в Полтавской бою из-за того, что ведомости о её составе долгое время оставались ненайденными.

Труд И. Голикова, одна из первых российских работ касающихся битвы под Полтавой, вообще не содержит указаний на численность российской армии, хотя там имеются оценки численности шведской армии и даются цифры шведских и русских потерь [5, с. 77-80]. Сказано было лишь что в сражении участвовала первая линия царской армии, в которой было не более 10 000 чел [5, с. 79]. Когда же в русской историографии впервые появилась численность петровской армии под Полтавой, то это была не цифра, извлечённая из архивных документов, а цифра-оценка. Впервые она появилась в 1851 г. в книге профессора Императорской военной академии А. Карцова «Военно-исторический обзор Северной войны» [6]. А. Карцов считал, что российская армия собранная в лагере у Полтавы, составляла из 17 конных полков и 58 батальонов пехоты. При этом он ссылается на неназваные им «официальные документы». Сделав поправку на некомплект в 20% в кавалерии, а в инфантерии в 17%, автор и вычислил примерную цифру 42 000 солдат и офицеров. «Каждый полк конный имел по штату около 1000 человек, а каждый пехотный батальон 600 человек. Предположив, что в каждом кавалерийском полку было 800 человек, а в

пехотном батальоне 500 человек, выйдет, что всё число кавалерии простирается до 13 000, а пехоты до 29 000» [6, с. 109]. А. Карцов с негодованием отвергал попадающиеся в западной литературе оценки численности российской армии в 60 000, 70 000 и тем более в 80 000 человек [6, с. 109].

Цифра, вычисленная А. Карцовым, прочно вошла в российскую историографию. Эта цифра, использовалась в военно-исторических и популярные работах ещё до революции [9, с. 137; 12, с. 20]. В некоторых дореволюционных исторических работах и справочных изданиях, правда численность российской армии почти достигает той, какую А. Карцов считал штатной [14, с. 558; 15, с. 85; 15, с. 373]. В советских же военно-исторических работах, которые в подавляющем большинстве являются компиляциями с дореволюционных трудов, цифра 42000 солдат и офицеров, царила практически безраздельно, она вошла в военно-исторические работы, учебники и справочники. Потерявшая ссылку на свой первоисточник, она стала восприниматься не как цифра-оценка, а как реальная численность войска, извлечённая из подлинных ведомостей [2, с. 35; 3, с. 52; 17, с. 435; 22, с. 84].

Исключением для советской историографии является работа А. Панова «Пётр I как полководец» [13]. По сведениям её автора в составе российской армии был 61 пехотный батальон 23 кавалерийских полка. Всего около 50 000 чел. [13, с. 70].

Есть ещё одно исключение из общего правила. Эта работа полковника Е. Порфирьева «Пётр I – основоположник русской регулярной армии и флота» [18]. Так как в шведских войсках, принимавших участие в генеральном сражении, по его мнению, было 24 000 чел [18, с. 194], и численный перевес российских войск был заметен, он по-видимому, решил немного занизить этот перевес. Е. Порфирьев писал: «Конница должна была иметь больший некомплект, так как на неё, в основном, легла тяжесть всей кампании 1708 г. и первой половины 1709 г. Наличная численность драгунских полков осенью 1708 г., о которой имеются данные, колебалась от 500 до 700 человек. Хотя конница и получила пополнения, она провела тяжелую зимнюю кампанию 1708/09 г., и нет оснований считать, что наличная численность драгунских полков поднялась в сравнении с осенью 1708 г. Поэтому средняя наличная численность драгунского полка едва ли превышала 600 сабель и общая численность конницы была около 10 000 сабель. Следовательно, общая численность армии достигала 39 000 человек» [18, с. 192]. Через несколько лет, Е. Порфирьеву удалось, как ему казалось убедительно доказать, что в шведской армии вместе с нестроевыми и казаками было 48 000 человек [19, с. 55-56]. Кроме того он обнаружил, что к 58 батальонам пехоты в петровской армии следует добавить ещё 2 батальона. Вероятно потому, в своей боле поздней работе Е. Порфирьев решил вернуться к традиционной оценке численности российской регулярной армии в 42 000 солдат и офицеров, добавив к этому числу так же 5000 нерегулярных сил [19, с. 55].

От общей тенденции отклонился Е. Колосов, пришедший к выводам, что количество батальонов в русской армии было больше 58-и, или 60-ти. В своей статье «Артиллерия в Полтавском сражении», он указывает, что батальонов защищавших редуты было не 2, а 6, или 7, указав даже названия полков, в которые входили эти батальоны [7, с. 103]. Однако Н. Павленко, автор наиболее полной биографии Петра I в советской историографии, называет ту же численность российского регулярного и нерегулярного войска, что и Е. Порфирьев (42 000 в регулярных силах и 5000 нерегулярных) и то же количество батальонов (60) [11, с. 308]. В этом месте Н. Павленко не ссылается на источники, но он явно использует работу полковника Е. Порфирьева «Полтавское сражение 27 июня 1709 г.»

Попытка более точно определить количество московского войска связано с именем старшего архивиста ЦГВИА СССР А. Васильева [4]. Его небольшая статья стала этапной в изучении численности российской армии под Полтавой. Используя как работы своих предшественников, так и собственные архивные исследования он пришёл к следующим выводам. Редуты защищало не 2, и даже не 7, а 12 батальонов, общей численностью в 4730 чел. Всего в московской армии, считая и гарнизон Полтавы было до 60 000 человек. Ведомость, где указывалась бы численность тех 42 батальонов, которые принимали участие в решающей схватке А. Васильеву не удалось обнаружить. «Однако, – пишет он, – на основании данных особой записки Б. Шереметева от 26 июня 1709 года можно установить приблизительную их численность.

Согласно этому документу в 17 батальонах, находившихся на редутах и в отряде Ренцеля, насчитывалось 7216 человек, т.е. в среднем по 425 в батальоне. Значит, в 42 батальонах могло быть 17850 человек, в том числе около 10 тыс. в первой линии» [4, с. 64]. В российской армии было 87 батальонов пехоты (ок. 37 000 чел.), кавалерия – из 27 полков и 2 отдельных эскадронов (более 20 106 чел., точно не известно, так как найденная им ведомость была неполной, и там не было учтено два полка) [4, с. 65]. Численность артиллерийского полка вслед за Колосовым Васильев оценивает в 362 чел [4, с. 65].

Работу А. Васильева продолжил П. Кротов [8], который пришёл примерно к тем же выводам, что и А. Васильев, но в ряде случае полемизирует с ним, при этом давая подробную оценку источников. Кстати, некоторые ведомости о составе и численности войск российской армии он впервые опубликовал в приложении к своей монографии.

П. Кротов пришёл к выводу, что найденная и впервые использованная А. Васильевым «Ведомость нижеописанных драгунских полков, которые были при Полтаве…» является полной и учитывает все реально участвовавшие в сражении полки. Те же два драгунских полка, которые по словам Васильева не были учтены, не успели подойти ко дню сражения. Таким образом, указанная в ведомости цифра (20 106 чел.) является достоверной, но к ней следует прибавить 983 штаб- и обер-офицеров, что даёт возможным считать, что в российской кавалерии в день сражения было 21 044 чел [8, с. 148-149, 152]. Принимая названое А. Васильевым количество батальонов в гарнизоне Полтавы, и зная общую численность полков, в которые входили эти батальоны П. Кротов подсчитал, что численность гарнизона равнялась в момент сражения примерно 2200 чел. регулярного войска [8, с. 157]. Общая численность пехоты составила 37 055 чел. Артиллеристов, на начало мая (боле поздних документов не выявлено) был 321 чел [8, с. 157].

В тех полках армии И. Скоропадского, которые находились у Полтавы насчитывалось примерно 10 000 казаков [8, с. 158]. Кроме того в войске Петра I было около 4000 донских казаков [8, с. 157]. Всего округлённо можно считать, что в царской армии было 15500 украинских, донских, яицких казаков, татар и волохов [8, с. 165]. Кроме того, при армии должно было находиться несколько тысяч калмыков. Всего, по мнению Васильева, иррегулярных войск было приблизительно 20 000 чел. Таким образом, в войске Петра I было примерно 80 000 чел. Из них около 60 000 солдат и офицеров в регулярных силах и приблизительно 20 000 в нерегулярных частях [8, с. 167-169].

К несколько иным выводам приходит В. Молтусов. Используя как и А. Васильев с П. Кротовым архивные документы считает, что средняя численность армейского батальона в Полтавском бою составляла 430 чел. [10, с. 244] В гренадерских батальонах численность была несколько менее, и в 6 гренадерских батальонах было не более 1300 чел. [10, с. 245-246] зато в гвардии старались поддерживать штатное расписание и день сражения Преображенский полк имел 2400, а семёновский – 1800 солдат и офицеров [10, с. 246-247]. Численность 35 пехотных полков русской армии составляла 33 000 чел. [10, с. 247] Зная ведомость, где указывается что в кавалерии было 20106 чел., Молтусов обращает внимание, на нехватку лошадей. По его подсчётам в среднем на полк приходилось 690 боеспособных кавалеристов [10, с. 250]. Таким образом в регулярной конце было 18 000 кавалеристов. Следовательно, численность в регулярных войсках была не менее 51 000 чел [10, с. 253]. В иррегулярных войсках на поле сражения было 23 000 чел., из них 16 000 казаков гетмана И. Скоропадского[10, с. 261].

Итак, численно московская армия была безусловно, сильнее. Но Карл XII уповал на боевые качества своих войск. Как пишет П. Энглунд: «О численном превосходстве неприятеля было, без сомнения, известно, но прежний опыт сражений с русскими подсказывал Карлу XII и Реншёльду – тем, кто принимал решение в тот день, – что такое соотношение сил еще не делает попытку безнадежной. Девять лет назад под Нарвой в чисто тактическом плане положение было почти такое же; тогда шведское войско атаковало численно значительно превосходящую русскую армию, засевшую в хорошо укрепленном лагере, и нанесло ей сокрушительное поражение. После этого шведы еще не раз задавали русским трепку (то есть в тех случаях, когда те вообще соглашались принять открытый бой). Поэтому шведское командование не слишком высоко оценивало боевые качества русской армии» [22, с. 70].

ЛИТЕРАТУРА

1. Артамонов В.А. Мать Полтавской победы. – СПб.: Институт российской истории, 2008. – 206 с.
2. Безбах С.А. Полтавское сражение. – М.: Воениздат, 1939. – 64 с.
3. Бескровный Л.Г. Стратегия и тактика русской армии в полтавский период Северной войны // Полтава. К 250-летию Полтавского сражения. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – С. 21-62.
4. Васильев А.А. О составе русской и шведской армии в Полтавском сражении // Военно-исторический журнал. – 1989. – № 8. – С. 62-67.
5. Голиков И.И. Деяния Петра Великого. – Т. 4. – М.: В типографии Николая Степанова, 1838. – 561 с.
6. Карцов А.П. Военно-исторический обзор Северной войны. – СПб.: В типографии военно-учебных заведений, 1851. – 134.
7. Колосов Е.Е. Артиллерия в Полтавском сражении // Полтава. К 250-летию Полтавского сражения. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – С. 91-111.
8. Кротов П.А. Битва при Полтаве. – СПб.: Историческая иллюстрация, 2009. – 416 с.
9. Масловский Д.Ф. Записки по истории военного искусства в России. – Вып. 1. – СПб.: Николаевская академия Генерального штаба, 1891. – 442 с.
10. Молтусов В.А. Полтавская битва. – М.: Объединённая редакция МВД; Кучково Поле, 2009. – 512 с.
11. Павленко Н.И. Петр Великий. – М.: Мысль, 1990. – 591 с.
12. Павловский И.Ф. Полтавская битва 27 июня 1709 года. – Х.: «Издательство Сага», 2011. – 64 с.
13. Панов А.А. Пётр I, как полководец. – М.: Воениздат, 1940. – 127 с.
14. Полтава // Военная энциклопедия. – Т. 18. – М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1915. – С. 555-561.
15. Полтава // Энциклопедия военных и морских наук / Сост. Под. Главною редакциею генерал-лейтенанта Леера. – Т. VI. – В типографии Безобразова и комп., 1893. – С. 84-86.
16. Полтавская битва // Энциклопедический словарь. – Т.XXIV.– Издатели: Ф.А. Брокгауз (Лейпциг), И.А. Ефрон (Санкт-Петербург). – СПб., 1898. – С. 372-373.
17. Полтавское сражение // Советская Военная Энциклопедия / Пред. Гл. ред. Комиссии Н.В. Огарков. – Т. 6. – М.: Воениздат, 1978. – С. 453.
18. Порфирьев Е.И. Пётр I – основоположник военного искусства русской регулярной армии и флота. – М.: Воениздат, 1952. – 288 с.
19. Порфирьев Е.И. Полтавское сражение 27 июня 1709 г. – М.: Воениздат, 1959. – С. 56.
20. Ростунов И.И. История Северной войны. – М.: Наука, 1987. – 216 с.
21. Тарле Е.В. Северная война и шведское нашествие на Россию // Тарле Е.В. Избранные сочинения в в IV томах. – Т. 3. – Ростов н/Д.: Феникс,1994. – С. 5-520.
22. Тельпуховский Б.С. Северная война. – М.: Воениздат, 1946. – С. 116.
23. Энглунд П. Полтава. – М.: Новое литературное обозрение, 1995. – 288 с.

ПОВСЯКДЕННІСТЬ, СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СТИПЕНДІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДЯНСЬКИХ СТУДЕНТІВ 1960-1980 РОКІВ ЗГІДНО З ОФІЦІЙНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

Веремеєва М. В.

Повсякденне життя студентів невід'ємно пов'язано зі стипендіальним забезпеченням, адже для більшості воно є основним джерелом бюджету. У 1960-1980-х рр. XX ст. на призначення державних стипендій впливала не тільки успішність студента, а і його матеріальне становище та участь у громадсько-політичному житті. Окремі категорії студентів мали змогу отримувати іменні та персональні стипендії.

Дослідженням повсякдення студентів радянського періоду займалися такі науковці як Бовкун В. В [7], Науменко Г. Ф. [8], Хоменко [9].

У доповіді про директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану було заплановано підняти розмір стипендій студентів вищих начальних закладів у середньому на 25 відсотків, що і було успішно зроблено.

Нарахування стипендій проводилося стипендіальною комісією два рази на рік за результатами екзаменаційної сесії. Крім того у студента якого позбавили стипендії з тих чи інших причин була можливість оскаржити це рішення ректору ВНЗ. Той у свою чергу спільно з представниками деканату, навчальної групи, партійної, профспілкової та комсомольської організацій виносив остаточне рішення з цього питання [1]. Особливістю нарахування стипендій радянського періоду було те, що розмір виплат збільшувався з кожним переведенням на старший курс [9].

Наказом міністра вищої та середньої освіти СРСР Єлютіна В.П. від 18 квітня 1972 року № 303 було затверджено «Інструкцію про порядок призначення та виплат стипендій студентам вищих навчальних закладів». Згідно з нею розмір стипендій для студентів 1-4 курсів становив 40 рублів на місяць, а студентів старших курсів – 45 руб. на місяць [1]. Але треба зазначити, що студенти не всіх спеціальностей отримували зазначені суми. Інструкція передбачала цілий ряд напрямків, навчаючись на яких молоді люди могли отримувати стипендії на 10 руб. більше. Серед них гірничі, металургічні, нафтяні та лісні спеціальності, тобто ті на яких передбачалась складність та небезпечність навчання. Що стосується студентів Героїв Радянського Союзу чи Героїв Соціалістичної праці, то розмір їх стипендій був на 30 руб. більше вище зазначених. Крім того студенти цієї категорії, а також діти-сироти, військовослужбовці, сліпі, глухонімі, хворі на туберкульоз, студенти юридичних інститутів, та заводів-втузів могли отримувати стипендії навіть з оцінками не нижче «задовільно».

Окремим пунктом йшло стипендіальне забезпечення студентів-відмінників [1]. Та тих, що активно проявили себе у громадському житті та науко-технічній роботі нагороджували підвищенням розміру виплат на 25%. Це мало неабиякий сенс та стимулювало молодь до активізації їх здібностей та активній участі у житті університетів. Треба відзначити, що згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 18 серпня 1959 року №1099 всім студентам, що були направлені до ВНЗ підприємствами і успішно навчаються стипендія нараховується не з фонду університету, а виплачується за рахунок підприємств, та за обсягом вище державної на 15% [2]. Це свідчить про те, що радянська влада була зацікавлена в кадрах з вищою освітою, особливо тих, що вже мали практичний досвід на підприємстві і згодом могли зробити важливий внесок в покращення робочого процесу.

Студенти які навчалися на денному відділенні та працювали в період літніх канікул на підприємствах чи колгоспах також зберігали право отримувати стипендію. Це підтверджує думку про зацікавленість влади фінансово стимулювати молодь до праці.

Для особливих студентів, що відзначилися своєю діяльністю у ВНЗ 31 березня 1960 року була видана постанова Ради Міністрів СРСР № 371 згідно з якою засновувалась стипендія імені В.І. Леніна [3]. В цій постанові йшлося про 2200 стипендій по 100 руб. на місяць. Через десять років новою постановою Рада Міністрів СРСР збільшила кількість стипендій імені В.І. Леніна на 1700 по 100 руб.. Розподіл цих стипендій між міністерствами радянських республік проводилося Міністерством вищої та середньої освіти СРСР. У 1968 році не забули і про студентів гуманітарного напрямку. Постановою Ради міністрів № 297 були започатковані іменні стипендії Карла Маркса, але їх кількість була значно меншою у порівнянні зі стипендією імені В.І. Леніна лише 100 по 100 руб [4]. Треба відмітити, що існував список іменних стипендій інших видатних діячів Радянського Союзу, але їх розмір був на 25 руб. менше, та становив 75 руб на місяць [5]. Щодо їх кількості, то далеко не всі видатні студенти мали можливість їх отримати, але ті, кому пощастило їх отримувати кожного місяця отримували кошти еквівалентні заробітної плати деяких категорій працівників [10].

Крім стипендії студенти вищих навчальних закладів могли розраховувати на матеріальну допомогу та премії за рахунок стипендіального фонду ВНЗ. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 3 вересня 1969 року № 729 ректорам вищих навчальних закладів дозволялося використовувати кошти стипендіального фонду у розмірі до одного відсотка для надання матеріальної допомоги чи преміювання за успіхи у навчальній, науковій чи суспільній роботі. В інструкції до постанови йшлося про порядок виплат та умови [6]. Для отримання матеріальної допомоги студент мав написати заяву на ім’я ректора або проректора. Виплата робилася одноразово у розмірі не більше однієї стипендії. Теж саме стосувалося і премій, але вони могли обкладатися прибутковим податком, якщо складали більше 100 руб. Молоді студентські сім’ї також могли розраховувати на матеріальну підтримку [7].

Отже, матеріальне становище студентів вищих навчальних закладів у 1972 році дещо покращилося завдяки підвищенню розмірів стипендій. Були введені іменні стипендії, що стимулювали студентів до кращого навчання та активізації їх суспільної роботи. Але питання чи вистачало цих грошей пересічним студентам, особливо тим що приїздили на навчання з інших міст чи сіл та не могли розраховувати на підтримку з боку батьків ще залишається для подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Инструкция о порядке назначения и выплаты стипендии студентам высших учебных заведений // Высшая школа. Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 2. Москва., «Высшая школа», 1978. 360 с.
2. Постановление Совета Министров СССР от 18 сентября 1959 г. № 1099 Высшая школа. Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 2. Москва., «Высшая школа», 1978. 360 с.
3. Постановление Совета Министров СССР от 31 марта 1960 г. № 371 «Об учереждении стипендий имени В.И. Ленина для студентов высших учебных заведений и аспирантов» // Высшая школа. Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 2. Москва., «Высшая школа», 1978. 360 с.
4. Постановление Совета Министров СССР от 5 мая 1968 г. № 297 «Об учереждении стипендий имени Карла Маркса для студентов гуманитарных специальностей высших учебных заведений и аспирантов»
5. Приложение к постановлению Совета Министров СССР от 31 марта 1960 г. № 370 с учетом изменений // Высшая школа. Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 2. Москва., «Высшая школа», 1978. 360 с.
6. Инструктивное письмо министерства высшего и среднего специального образования СССР от 28 февраля 1967 г. № И-19 с изменениями, основанными на инструктивном письме Министерства высшего и среднего специального образования СССР от 22 мая 1967 г. № И-35 // Высшая школа. Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 2. Москва., «Высшая школа», 1978. 360 с.

7. Бовкун В. В. Образ жизни советской молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. I Бовкун Вячеслав Васильевич. - М.: Высшая ппсола, 1988. - 144 с.

8. Науменко Г. Ф. Молодежь социалистического города: быт, традиции, обычаи. / Науменко Геннадий Филиппович. - К., 1979. - 155 с.

9. Хоменко Н.М. Матеріально-побутове становище студентів вузів Української РСР в 50–60 рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 415 - 433.

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ., В КОНТЕКСТІ ЇХ ПОВСЯКДЕННЯ

Демченко А. В.

Будівництво нових металургійних підприємств, і як наслідок, поява великої кількості робочого люду, вимагало розбудови розгалуженої системи медичних закладів задля попередження розповсюдження епідемій серед населення, лікування хворих та робітників, які отримали ушкодження на виробництві. Медичне забезпечення працівників металургійної промисловості залишається малодослідженою сторінкою в історії повсякденного життя металургів України наприкінці XIX – на початку XX ст.

Питання забезпечення медичною допомогою промислових робітників України наприкінці XIX – на початку XX ст. розглянули К. Гусс, Е. Крузе, Ю. Кир'янов, Д. Остапенко, В. Сугак. У своїх роботах вони побіжно висвітлили особливості медичної допомоги металургам України у зазначений період.

Метою даної розвідки є висвітлення медичного забезпечення працівників металургійної промисловості України на початку XX ст.

Наприкінці XIX ст. Присутствіє з гірничозаводських справ при Гірничому управлінні Південної Росії прийняло обов'язкову постанову про лікарняну допомогу на місцевих гірничозаводських заводах. Згідно з цим документом гірничі заводи, на яких працювало 100 й більше робітників, зобов'язані улаштувати окреме лікарняне приміщення, з розрахунку одного лікарняного ліжка на кожні 100 осіб, при цьому при лікарні повинен працювати постійний фельдшер. Гірничі заводи, на яких працювало не менше 400 осіб, при лікарняних приміщеннях повинні були мати постійного лікаря, який відвідував завод не менш як два рази на тиждень [2, С.315-316]. Як наслідок, були зроблені кроки для поліпшення гігієнічних та санітарних умов праці та повсякденного життя робітників.

На думку В. Сугак постанова про лікарняну допомогу на промислових підприємствах була малоефективною. Адміністрація заводів використовувала наявні прогалини у законодавстві та перекладала відповідальність за надання медичних послуг на місцеву владу [6, С.150]. Сучасний дослідник Д. Остапенко зазначає, що наприкінці XIX ст. металурги були на 100% забезпечені медичної допомогою, але її рівень залишався вкрай низьким [4].

Назва заводу	Кількість робітників	Кількість лікарняних ліжок
Гданцівський завод товариства Криворізьких залізних руд	120	26
Дніпровський завод Південноросійського металургійного товариства	3625	54
Олександрівський завод Брянського акціонерного товариства	3756	40
Новоросійський завод Новоросійського акціонерного товариства	5000	80
Дружківський завод Донецького товариства	1970	15

**станом на 1894 р., за даними, наведеними у праці Є. Рогозіна «Залізо й вугілля на Півдні Росії». Спб,1895. С.29-60*

З наведених даних можна побачити, що кількість лікарняних ліжок деколи значно перевищувала встановлені норми для зазначеної кількості робітників. Це пов'язано з тим, що при багатьох заводах були копальні, в яких добувались необхідні для виробництва вугілля, залізна руда тощо. І лікарні створювались з розрахунку на всіх працівників і заводу та копалень.

Лікарня при Юзівському заводі вважається одним із перших медичних закладів на території Донецького кам'яновугільного басейну. У перщі роки існування вона була розрахована на 12 чоловік. На кінець 90-х років XIX ст. кількість лікарняних ліжок досягла відмітки 100 штук. На кінець XIX ст. медичні заклади існували на всіх металургійних підприємствах України [1].

У 1894 р. при Гданцівському заводі для лікування робітників запрошувала лікаря та був постійний фельдшер. На час хвороби робітник отримував пів окладу [5, С.30]. При Дніпровському заводі працювали 2 лікаря, 1 лікарський помічник, 1 старший фельдшер, 2 молодших фельдшера, 1 акушерка, 2 провізора [5, С.39]. У лікарні при Олександрівському заводі працювало 2 лікаря та акушерка. У 1894 р. на території підприємства будували нову, більш простору лікарню [5, С.47]. Лікарня при Юзівському заводі мала 4 постійних лікарів та одну акушерку, 1 провізора та 1 помічника провізора [5, С.55]. При Дружківському заводі працювали 1 лікар та 2 фельдшери [5, С.59].

Назва заводу	Витрати на лікарню та аптеку, тис. руб. на рік
Гданцівський завод товариства Криворізьких залізних руд	до 10,000
Дніпровський завод Південноросійського металургійного товариства	до 29,000
Олександрівський завод Брянського акціонерного товариства	від 25,000 до 30,000
Новоросійський завод Новоросійського акціонерного товариства	44,095 руб. 43 коп. (за 1893 р.).

**станом на 1894 р., за даними, наведеними у праці Є. Рогозіна «Залізо й вугілля на Півдні Росії». Спб,1895. С.29-60*

Таким чином, кількість лікарняних ліжок, медичного персоналу та фінансових витрат було достатньо для покриття потреб робітників у необхідній медичній допомозі. Лікування хворих відбувалось безкоштовно, на час хвороби вони отримували матеріальну допомогу, яка складала до половини місячного окладу. Публіцист Є.Рогозін зазначав, що на металургійних заводах України, медична допомога та ліки безкоштовні не лише для робітників, а й для членів їх родин [5].

При Дніпровському заводі лікарня була поділена на 2 відділення: інфекційне та неінфекційне. У першому відділені знаходилось 12 ліжок, у другому – 42 [5, С.39]. Вже у 1906 р. кількість лікарняних ліжок значно збільшилась у інфекційному відділенні до 28-30, у неінфекційному – до 46 [3, С. 25-26]. Збільшення місць у інфекційному відділені пов'язано з епідеміями холери та тифу, які систематично спалахували у робітничих селищах через незадовільний санітарний стан помешкань.

Станом на 1906 р. при лікарні Дніпровського заводу працювало: 3 лікаря, 1 провізор, 3 помічника аптекаря, 2 акушерки, 5 фельдшерів, 14 служителів, 3 доглядальниці й 5 осіб прислуги [3, С.26]. Для роз'їзду лікарів та акушерок при заводі побудували спеціальні доріжки та надали медперсоналу власний транспорт.

Питання повсякденного життя металургів України наприкінці XIX – на початку XX ст. та їх медичного забезпечення тісно пов'язано з виробничим травматизмом на підприємствах металургійної промисловості. При отриманні каліцтва робітнику надавалась безкоштовна медична допомога та виплачувались грошова допомога. Так з 1889 до 1906 рр. на Дніпровському заводі травмувалась 17 479 осіб. За цей же час адміністрація заводу витратила на їх лікування 174 218 руб. 44 коп., а на виплату грошової дороги – 200 775 руб. 89 коп. [5, С.29]. Тобто, в середньому на лікування одного робітника витрачалось приблизно 10 руб., а грошова допомога в середньому складала – 11 руб. 50 коп. Але її розмір залежав від тяжкості отриманих травм.

Таким чином, можна погодитись з думкою К. Гусса, що медичні заклади при заводах були добре обладнані. Медичне забезпечення робітників металургійної промисловості України наприкінці XIX – на початку XX ст. було врегульовано владними постановами, які виконувались

адміністрацією заводів у повній мірі. Для зі спалахами епідемій холери та тифу, лікування виробничих травм при металургійних підприємствах були відкриті лікарні. Медична допомога та ліки надавались працівникам безкоштовно, при кожному закладі працював кваліфікований медичний персонал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусс К. Соціальне страхування та медичне обслуговування в Донбасі у другій половині XIX ст.: деякі аспекти проблеми // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. 2009. Вип.3. С. 180-183. – URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39905/34-Guss.pdf?sequence =1
2. Звіт Гірничого департаменту за 1893 р. Санкт-Петребург,1894. – URL: http://gpntb.dlibrary.org/ru/nodes/2575#mode/grid/page/1/zoom/1
3. Описание Днепровского завода Южно-Русского Днепровского металлургического общества. Варшава, 1908.
4. Остапенко Д. О. Соціальне страхування промислових робітників України (середина XIX ст. – лютий 1917 р.): Автореф. дис… к. і. н. Харків: Б. в., 1998.
5. Рогозін Е. Залізо та вугілля на Півдні Росії. Санкт-Петербург, 1895. URL: http://gpntb.dlibrary.org/ru/nodes/2599-ragozin-e-i-zhelezo-i-ugol-na-yuge-rossii-spb-1895#mode/grid/page/1/zoom/1
6. Сугак В. Медична допомога робітникам на промислових підприємствах Південної України наприкінці XIX – на початку XX ст.// Науковий вісник чернівецького університету: історія, політичні науки, міжнародні відносини.2013.Вип.676 – 677. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvchnuipmv_2013_676-677_29.pdf.

ПОБУТ ТА УМОВИ НАВЧАННЯ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ В СІЛЬСЬКИХ ТА МІСЬКИХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩАХ У 1960-Х РР.

Рогозовська-КосунецьА. В.

У пам’яті та свідомості людей, що прожили юність і середній вік у Радянському Союзі, закріпилась істина, що та епоха була найкращим часом для життя, періодом можливостей та соціальної рівності населення. Зокрема, такий погляд на існування речей стосувався і можливостей для навчання в різних закладах освіти. Що стосується професійно-технічної освіти, її становлення та розвиток, участь в її функціонуванні держави, умов навчання та якості знань учнів професійно-технічних закладів та їхнього повсякденного життя, то міф про безтурботну і перспективну юність швидко руйнується, а особливо, коли досліджуєш документи тогочасної доби.

Система професійно-технічної освіти в Радянському Союзі в 1960-х роках, після чергових реформ, постає перед нами у вигляді системи сільських та міських професійно-технічних училищ, які навчали різним робітничим спеціальностям (близько 320 професій [15, с.1]) юнаків і дівчат для потреб держави у розвитку народного господарства. Саме на плечі молоді системи професійно-технічної освіти, чи як їх тоді називали «робітничих кадрів», лягала важка місія підйому економіки, інфраструктури, сільського господарства та промисловості країни.

У радянській історіографії існує достатня кількість праць, які висвітлюють питання розвитку та становлення системи професійно-технічної освіти, її завдання та функції. Досліджень, які б освічували життя та побут учнів закладів системи освіти, існує значно менше, а ті, що існують, сповнені ідеології та агітації, що не дає можливість достовірно та об’єктивно дослідити повсякденність молоді під час навчання в училищах. Серед таких праць можна назвати роботи О. С. Дубинчук, Д. І. Румянцевої [12], П. Т. Лукашенко, Є. І. Варди [14], Е. С. Котляра [13].

Що стосується досліджень умов та побуту молоді Поділля під час навчання в училищах у 1960-х роках, то таких праць, практично, не існує. Окремі відомості можна знайти у роботах узагальнюючого та енциклопедичного видання, серед яких вагоме місце займає праця «Профтехосвіта України ХХ століття» [17], яка, окрім відомостей про розвиток закладів професійно-технічної освіти у кожній із областей України, має окремий розділ, присвячений нормативно-правовим актам, які були прийняті і діяли у повоєнний період.

Окремі відомості про матеріально-технічний стан закладів професійно-технічної освіти на Поділлі [20], про масові примусові призиви (мобілізації) молоді до училищ не лише регіону, а й гірночопромислових закладів освіти Донбасу [19], про історію окремих училищ регіону можна знайти у дослідженнях А.В.Рогозовської-Косунець [18].

Основною метою написання даного дослідження є спростування міфу, що побутує у свідомості українців і викликає певну тугу за радянськими часами, про безтурботну і забезпечену юність під час навчання у закладах профтехосвіти. Автор даної статті використовує матеріали Державного архіву Вінницької області, які ще раніше не були опубліковані. Окрему групу матеріалів складають статті періодичних видань повоєнного періоду у часописах «Знання та праця», «Творчість юних» та газетах «Радянська освіта», «Сільські вісті».

Система закладів професійно-технічної освіти Подільського регіону у 1960-х роках пройшла такі ж стадії розвитку та реформування, що й всі заклади системи УРСР. Саме в цей час на теренах Поділля почало діяти Міжобласне управління професійно-технічної освіти, під порядкуванням якого були сільські (колишні училища механізації сільського господарства) та міські (колишні ремісничі, залізничні) училища.

Для навчання в даних закладах освіти потрібно було заохотити сільську та міську молодь, що закінчила семирічну школу і не вступала до вищих навчальних закладів. Основними перевагами навчання в закладах профтехосвіти владні структури називали: «всі вихованці училищ знаходяться на повному державному утриманні. Училища забезпечують їх всім необхідним: і безкоштовним форменим одягом, і навчальними посібниками, і гуртожитками, і харчуванням. Передбачено і безплатне відвідування театрів, виставок, концертів. Під час виробничої практики учні отримують додаткові винагороди в розмірі 50 відсотків від заробленого, після закінчення навчання їм надається оплачувана місячна відпустка і оплачується проїзд до майбутнього місця роботи» [14, с. 116].

Крім того, у журналах, які часто потрапляли на очі майбутніх учнів, розпочиналась пропаганда: «країні потрібно чимало вмілих, старанних, ініціативних робітників. Уже тепер в школах треба готуватися до цієї почесної роботи» [16, с.1]. Але добровільно йти на навчання в училища виявляло бажання не так багато молоді, на скільки розраховувала держава.

Саме тому Міжобласне управління двічі на рік продовжувало звичні масові примусові призиви молоді (мобілізації) до училищ. На кожен район областей доводився відповідний план призиву, невиконання якого гостро критикувалося владою. Із появи таких примусових мобілізацій починається нехтування демократичними правами та свободами не лише юного покоління, але і їх батьків та опікунів.

Після мобілізацій учнів формували у групи і відправляли на залізничні станції (на Поділлі частіше всього це була залізнична станція м. Жмеринки, м. Козятин) по місцю розподілення на навчання. Молодь ешелонами, ніби мобілізована на фронт, починала своє навчання в закладах профтехосвіти.

У той час, коли мобілізовані були вже доправлені на утримання навчального закладу, для них відкривались нові і досить несподівані вимоги у навчально-виробничому процесі. Зокрема, учні за самовільне залишення училища, а також за систематичне та грубе порушення дисципліни, що потягло за собою виключення із училища, підпадали, за вироком суду, ув’язненню в трудовій колонії терміном до одного року[17, с. 467].

Згідно правил внутрішнього розпорядку та поведінки, учням категорично заборонялось без форми з’являтися в училищі, на вулицях та громадських місцях (а нею часто-густо училище забезпечувало не всіх), тримати руки в кишенях, сидіти в присутності керівників без їхнього дозволу[17, с. 463]. Але ці всі заборони, порівняно зі справжнім станом побутових умов і забезпеченістю учнів, виглядають мізерними.

Згідно перевірки Зозівського училища, учні жили в неопалюваних квартирах (гуртожиток відсутній), харчувалися у брудній столовій, а форменим одягом більшість не була забезпечена [10, арк. 7]. І це на фоні обіцянок про повне державне утримання молоді у закладах системи трудових резервів!

У Кузьминецькому сільському професійно-технічному училищі не опалювався будинок культури, в їдальні кишіли мухи, не було склянок, ложок, їжа була невідповідної якості [9, арк. 10]. Учні жили в селі на квартирах, де взимку було холодно, у зв'язку з цим на 1964 рік 53 учні училища хворіли [6, арк. 57]. Часто хворіли у 1965 році учні Жмеринського міського професійно-технічного училища №1, зокрема кількість хворих на грип і застуди верхніх дихальних шляхів, порівняно із попереднім роком, збільшилась удвічі [11, арк. 1].

У Козятинському міському професійно-технічному училищі №3 гуртожиток був повен мотлоху. З метою порятунку своїх речей від грабунку, свої черевики і брудний одяг учні зберігали у ліжку, постільна білизна була запрана [7, арк. 17]. Схожа ситуація із забезпеченням учнів була і в Кутовецькому сільському професійно-технічному училищі №8, оскільки учням не вистачало 360 пар чобіт і 510 одиниць постільної білизни [4, арк. 36].

Не кращим було становище із харчуванням у закладах освіти системи трудових резервів Подільського регіону у повоєнний період. Згідно норм харчування, на кожного учня виділялось 200 грамів пшеничного хліба, 1 склянка чаю, 300 гр. овочів, яйце 0,2 одиниці, сиру - 5 гр., молока- 150 гр., муки- 50 гр., макаронів -35 гр., будь-якої крупи – 75 гр., цукру – 55, сала – 13, масла – 10, риби – 70, м'яса - 100 грамів [5, арк. 65]. Однак і на цьому держава намагалась економити. Частою була практика, коли училище самостійно повинно було забезпечити учнів продуктами харчування за рахунок присадибного городництва та тваринництва. Але, маючи купу проблем із матеріально-технічним забезпеченням, постійними ремонтами та будівництвом приміщень, училища самотужки не могли забезпечити тим, що так впевнено обіцяла надавати держава.

Зокрема, Михайловецьке сільське професійно-технічне училище у 60-х роках, маючи 32 голови великої рогатої худоби і 56 свиней, не могло забезпечити себе навіть молоком. Згідно матеріалів інспекторських перевірок ,«їдальня молока не бачить» [8, арк. 9]. Інші училища Поділля теж мали проблеми із постачанням або закупівлею тих чи інших продуктів харчування. Не вистачало коштів для достатньої закупки навіть недорого вартісних овочів, таких як капусти та огірків [4, арк. 36].

Крім навчання в училищі та виробничої практики, праця учнів використовувалась директорами і у своїх цілях. Іншими словами, побутувала практика використовувати працю неповнолітніх поза навчальним закладом і в неурочний час. Директор Плужнянського сільського професійно-технічного училища Балицький використовував працю дітей на будівництві і особистому городі. І це на фоні невирішеності питання про транспортування підлітків до училища. Щодня учні пішки проходили 5 кілометрів до навчального закладу і назад до місць проживання [3, арк. 2].

Але найбільшу небезпеку для здоров'я і життя учнів становили заняття із виробничого навчання, на яких, в силу різних обставин, зокрема недогляду майстрів виробничого навчання та несправної техніки, учні отримували небезпечні для здоров'я травми, а іноді платились життям.

Учні Якушко Р. Г. (отримала перелом лівої руки при роботі із спіральним гвинтом) [2, арк. 6], Ярощук (поранення правої руки при роботі із циркулярною пилкою) [2, арк.113], Щитенюк (пошкодження правого боку і передпліччя в результаті покату авто) [2, арк.156], Радковський (каліцтво трьох пальців при роботі із циркулярною пилкою) [2, арк.165], Тертичний (наштовхнувся на хвостовик напилка) [2, арк.170], Пастушенко (травма ноги при виборці колоди з штабелю) [2, арк. 201] зазнали тілесних ушкоджень різного ступеня важкості, а учні Галимський [2, арк.120], Березовський [2, арк. 168], Колесник [1, арк.145] залишили навчання у зв'язку зі смертю.

Таким чином, обіцяні державою гідні умови навчання та повне забезпечення учнів системи професійно-технічної освіти у 1960-х роках для багатьох училищ Подільського регіону були ледь відчутними. Здавалося, що регіон та й країна в цілому, досі не могли подолати наслідків радянсько-німецького протистояння 1942 – 1945 років. Натомість часті та недолугі реформи

професійно-технічної освіти не приносили жодної користі на місцях. Учням в училищах бракувало простих, але найнеобхідніших речей. Недоїдання під час навчально-виховного процесу ставало причиною частих крадіжок, а тяжка праця в позаурочний час ставала причиною розсіяної концентрації під час роботи з технікою, в результаті чого діти часто травмувалися. Ситуація значно ускладнювалась із недотриманням елементарних норм життя та гігієни учнів. Відсутність опалення і ріст бактерій ставали причинами частих захворювань учнів. Тому не дивно, що все це вкупі штовхало молодь самовільно полишати заклади професійно-технічної освіти, за що їй присуджували рік, а то й більше, трудових колоній. Такий стан речей прирік заклади професійно-технічної освіти на елементарне виживання, яке триває по сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), ф-4767, оп.1, спр.91, 354 арк.
2. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.69, 203 арк.
3. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.514, 63 арк.
4. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.465, 42 арк.
5. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.100, 110 арк.
6. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.464, 91 арк.
7. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.382б, 32 арк.
8. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.380, 55 арк.
9. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.379, 64 арк.
10. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.378, 90 арк.
11. ДАВіО, ф-4767, оп.1, спр.452, 57 арк.
12. Дубинчук О.С., Румянцева Д.І. Школа робітничих кадрів. – К.: «Знання». – 1975. – 48 с.
13. Котляр Э.С. Войной опаленная смена. – М., «Высшая школа», - 1985. - 207 с
14. Лукашенко П.Т., Варда Є.І. Покликання. – К.: «Молодь». – 1988. – 124 с.
15. Постанова Верховної Ради УРСР «Про дальше поліпшення роботи шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних навчальних закладів, дошкільних та позашкільних установ Української РСР // Сільські вісті. – 2 липня 1965 року, п’ятниця. – С.1
16. Пролунав дзвоник…// Знання та праця. - №9. – вересень. – 1957
17. Профтехосвіта України: XX століття.: енциклопедичне видання /за ред.. Ничкало Н.Г.:К,: «Артек», - 2004. – 876 с.
18. Рогозовська-Косунець А.В. Окремі сторінки історії Жмеринського залізничного училища №1 (1944-1960-ті рр..) // Матеріали першої Жмеринської науково-краєзнавчої конференції. – 23 березня 2018. – Жмеринка, Вінниця. – 448 с.
19. Рогозовська-Косунець А.В. Рух контингенту учнів та проблеми його збереження у закладах освіти системи трудових резервів Вінниччини на початку 1950-х років // Матеріали шостої Могилів-Подільської науково-краєзнавчої роботи, 27-28 жовтня 2017р. м.Могилів-Подільський –Вінниця, 436 с.
20. Рогозовська-Косунець А.В. Стан ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН системи трудових резервів України на Вінниччині у 1944-1945 рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXVII Всеукраїнської Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції 7-8 жовтня 2016 р. – Вінниця, 2016. – 510 с.

ЗАРОДЖЕННЯ ЧУМАЦТВА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ВЕРСТВИ В УКРАЇНІ

Романюк І. М.,
Романець Л. М.

Чумацтво – одне з найхарактерніших явищ соціально-економічного життя України, котре сягає в сиву давнину, а кінцем своїм позначене в 70 – 80-х рр. XIX ст. Недостатня кількість публікацій з даної проблеми дає підстави привернути увагу призабутої історії українського чумацтва.

В роки незалежності тему чумацтва вивчав О. Тур [6]. Яскраво і багатогранно відтворили панораму чумацтва і тогочасного життя В. Лазаренко і Ю. Вовкотруб [5] та інші.

Говорячи про цей унікальний феномен в історії нашого народу, сьогоднішнє покоління українців не повинно забувати про те, що чумацтво у XVI – XIX ст. стало для нашої нації однією з форм самозцілення. Якщо козацтво оберігало наші землі зі зброєю, кобзарі оживляли духовне пробудження за допомогою кобзи й пісні, то чумацькі валки стали вагомим чинником економічного життя краю.

Україна через постійні війни й грабунки потерпала в ті часи від господарської розрухи. Не маючи змоги налагодити державні структури, природний організм нації змушений був вишукувати інші форми захисту. Такою формою і стало чумацтво [5, с. 3].

З другої половини XV і до кінця XIX століття в багатьох місцевостях України чумакування було одним з найпоширеніших занять селян після хліборобства та скотарства. У давнину поклади кам'яної солі в Україні були не відомі, тому по сіль їздили до Азовського та Чорного морів. Спочатку тих, що возили сіль називали «соленики», потім – чумаки [4, с. 270].

Коли вперше з'явилася назва «чумак» невідомо. Походження терміну «чумак» тлумачиться неоднозначно. Так, Г. Максимович виводить його з татарського «чум» або «чюм», що значить «ківш». До цієї думки приєднується й Жегота Паулі. А. Скальковський, І. Новосемицький, М. Закревський слово «чумак» пов'язують зі словом «чума». Д цієї ж думки приєднується й І. Рудченко. Поняття «чумак» вони пов'язували з назвою чуми, яку чумаки начебто завозили з Криму, через що вони носили і протичумну просякнуту дьогтем сорочку. Зовнішній вигляд чумака, чорного від дьогтю, куряви, засмаленого сонцем, теж нагадував хворого на чуму. В. Даль в «Тлумачному словнику живої великоруської мови» пояснює, що чумак – це їздовий на волах, «в дьогті, як чума» [2, с. 614].

Отже, певний час слово «чумак» пояснювали назвою чуми, яку буцімто чумаки завозили з Криму, куди їздили за сіллю. До цієї версії додавали ще і той факт, що чумаки недарма носили вимочену дігтем сорочку. Але ця нісенітниця згодом була обґрунтовано розвіяна відомим дослідником Григорієм Данилевським, який стверджував, що протичумна сорочка, була однією з двох сорочок, яку чумак брав з собою в дорогу, і як для захисту від дощу, пилу та різної зарази і мошки відразу ж вимазував дьогтем. А саме слово «чумак» по-татарському означало просто – «перевізник» [3, с. 14].

Етнограф Д. І. Яворницький твердив, що слово «чумак» в перекладі з перської мови означає «кийок». Пояснюючи таке походження слова, він зазначав, що людина, готуючись в дорогу, бере з собою кийок для захисту від напасників, звідси і походить назва – «чумак» [8, с. 587].

З наведених вище варіантів пояснення походження назви «чумак» найвірогіднішою видається, на наш погляд, та, що пов'язує слово «чумак» з «перевізником», оскільки саме вона вказує на зміст праці, соціально-економічні функції цієї суспільної верстви.

З іменем «чумак» ми зв'язуємо поняття про людей, що займалися торгівлею і перевезенням різних товарів. Згодом утворився тип людини-чумака з його особливими звичками, побутовими рисами і професійними навичками. Звичайно, для утворення такого типу перевізника були потрібні не роки, а століття. Чумаки – це категорія населення в Україні, що в XVI – XIX ст. займалася торгово-візницьким промислом. Від назви цієї групи населення бере назву і весь промисел – чумацтво. Цікавою є особистість чумака. Він загалом був подібний до решти українського люду, але зберігав у собі риси притаманні козаку.

Чумацтво – це торгівельно-транспортна корпорація людей, яка склалась у XVI ст. в Південній Україні з метою постачання солі з північного Криму в Україну, Польщу та інші сусідні країни [7, с. 547].

Якщо шукати найближчих попередників чумаків, то сліди їх можуть бути знайдені ще в часи експедицій слов'яно-руських народних торгівців, котрі мандрували в грецькі, а пізніше італійські міста під прикриттям ще перших руських князів. Немає сумніву, що ці експедиції влаштовувались з метою зовнішньої торгівлі. Торгівля Київської Русі з Візантією проводилася здавна. Про це є свідчення арабських купців, письменників, вчених. Костянтин Багрянородний теж свідчить, що в його період русичі проводили торгівлю через Чорне і Середземне море з Константинополем і навіть з Єгиптом. В договорах Олега та Ігоря з Візантією йдеться про розвиток рибних промислів

в Дніпровському лимані. Навіть така характерна побутова риса як їзда чумаків волами дуже давнього походження. Рубриквінс оповідає (1352), що руські приїздили в Судак волами в покритих возах [6, с. 132].

Першопочатки появи чумацтва сягають глибин віків. Як засвідчує один із літописів, ще в XII ст. на Дністрі сталася нагла повінь, і сто маж, навантажених сіллю, змило водою. У ті далекі часи прикарпатські чумаки (їх називали коломийцями, оскільки однойменне місто було центром солеваріння) забезпечували цим необхідним продуктом південь землі України. Звідси вони привозили хліб, речі господарського вжитку, навіть дерев'яні церкви. Згодом, коли західноукраїнські землі загарбала польська шляхта, сіль почали транспортувати з півдня Криму.

Таким чином, міжнародна торгівля слугувала головною і суттєвою причиною зародження розвитку такого унікального явища, як чумацтво. Історичні обставини склалися так, що народу довелося створювати енергійне, дійове і міцне своїми артілями чумацтво (валки і ватаги). Чумаки не були якимись особливими, ізольованими від народу людьми.

Згідно з досі відомими фактами, чумацтво зародилося у другій половині XV ст. Перші письмові згадки про чумаків, які приїздили з центральних районів України в Кримське ханство по сіль, знаходимо ще в листах кримського хана Менглі-Гірея до московського царя Івана III в 1499р.

Перші згадки про козаків (грамота міщан Києва 1499 р.) – це, передусім, мова власне про торгівців рибою, тобто, про чумаків, а вже потім про тих самих людей, як про військових.

Історичні джерела свідчать, що чумацтво як розвинутий промисел, існувало в XVII ст. Польський магнат, граф Потоцький, прибувши до м. Богуслава 1 грудня 1637 р., побачив на міському ринку чумацькі мажі заповнені сіллю. Гетьман Іван Мазепа писав до полковника М. Новицького 16 липня 1690 р.: «свежо нам дошла ведомость певная от чумаковь полтавських, котрие без ведома нашого, самовольно, будучи на запорожье, а там заехавши в Крым, для свого торгового дела» [1, с. 6].

Розгляд історичних матеріалів свідчить, що чумацький промисел в XVI – XVIII ст. був пов'язаний з життям та діяльність козаків Запорозької Січі. Саме Запорожжя брало надзвичайно широку участь у чумацькому промислі. Зокрема, дослідник історії запорізького козацтва Д. Яворницький відмічав, що вся торгівля Польщі, Литви, України, Південної Росії в XVI-XVIII ст. була в руках козаків, що там «играли первую и незаменимую роль так называемые чумаки» [8, с. 421]. Запорожжя не тільки задовольняло свої потреби через торгівлю – воно служило місцем, куди приїздили чумаки. Так, Н. Буткевич приводить історичні свідчення від 24 листопада 1750 р. «ежегодно, как из Малороссии, так и польських разных мест, ввозят в Запорожскую Сечь разные купецкие люди немалыми обозами соль, рыбу» [1, с. 11].

Кримське ханство не лише турбувалося про велику кількість вивозу із Криму чумаками солі, але всякий раз після доброго врожаю заздалегідь повідомляло про це в запорозький кіш.

Польський уряд був також зацікавлений у збільшені довозу краму, що ним, звичайно, торгували чумаки, запрошував їх на ярмарок, обіцяючи всілякі пільги. Так, комендант польського містечка Торгівці в 1762 р. просить кошового отамана дозволити запорожцям прибути на останню пречисту до Умані на ярмарок: «Позвольте запорожцам с коньми, волами, солью, рыбою и прочими товарами приехать… я им буду во всем способствовать».

Відомий історик Микола Костомаров появу чумацтва пов'язував з часом занепаду козаччини (XVIII ст.). Як аргументи М. Костомаров виставляє військову організацію чумацьких валок: мовляв, колишні козаки стали чумаками або хліборобами [4, с. 8].

Історичні факти спростовують цю версію. Українське чумацтво, продовжуючи традиції мандрівних торгівців XII – XIV ст., почало швидко розвиватися у XV – XVII ст., а у XVIII – XIX ст. досягло свого апогею і було витіснено залізничним транспортом тільки на початку XX ст.

Особливого поширення торгово-візницький промисел набув у другій половині XVI ст. на Придніпров'ї і згодом охопив інші землі тогочасної України. В роки найбільшого розквіту чумацтва, а саме у XVIII – XIX ст., рідко яке село в Україні не мало своїх чумаків, які їздили до Криму і на Дон. Якого розмаху цей промисел набув на початку XIX ст., засвідчують хоча б такі факти: щороку з Криму в Україну приходило чотириста тисяч возів з сіллю, а на Дніпрі у Бериславі (під Каховкою) день і ніч працювало вісімдесят паромів (десять державних і сімдесят

приватних), які перевозили на лівий берег чумацькі валки з Правобережної України. За рік тільки через цю переправу проходило приблизно двісті тисяч возів.

Отже, виникнення і розвиток чумацтва було одним із проявів втягування широких мас населення у ринкові відносини. Протягом чотирьох століть – з другої половини XV ст., тобто з часу виникнення, і до кінця XIX ст., чумацький промисел належав в багатьох місцевостях України до найважливіших, після землеробства і скотарства занять сільського населення. Насамперед, чумацький промисел сприяв зміцненню торгівельних відносин між окремими районами України і сусідніми державами, зокрема з Кримським Ханством, правобережною Україною, що залишалися у складі Польської держави, Росією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич Н.І. Чумацтво на Україні (Історично-етнографічні нариси) //Н.І. Буткевич. – Одеса, 1928. – 89 с.
2. Даль В. «Толковый словарь» // В. Даль. – М., 1956. – Т. 4. – 614 с.
3. Данилевський Г.П. Чумаки: художньо-документальний нарис // Г.П. Данилевський. – К.: Веселка, 1992. – 14 с.
4. З історії чумакування в Україні // Українська родина: Родинний і громадський побут. – К., 2000. – 270 с.
5. Лазуренко В.М., Вовкотруб Ю.М. Каравани українського степу // В.М. Лазуренко, Ю.М. Вовкотруб . – Черкаси: «Ваш Дім», 2004. – 2004. – 92 с.
6. Тур О. Чумацькими шляхами: Посібник з народознавства / О. Тур. – К.: Інститут системних досліджень освіти Міністерства освіти України, - 1995. – 178с.
7. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К., 2002. – 547 с.
8. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. // Д.І. Яворницький. – Львів: Світ, 1990. – Т.1. – 421 с.

ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

Салагуб Л. І.

XVIII ст. виявилося доволі несприятливим для активного державотворчого процесу на теренах України. Наступ російського царату на автономні права є ключовою причиною. Наразі, багато питань, пов’язаних з історією Гетьманщини, переосмислені низкою вітчизняних дослідників. У часи незалежності цілісна картина розвитку Гетьманщини XVIII ст. стала однією з трендових. Багато відомостей для розуміння тогочасних умов життя знаходимо в мемуарах представників українського істеблішменту – козацької старшини, яка акцентувала пильну увагу на господарському розвитку Гетьманщини XVIII ст.

Окремі аспекти економічного становища Гетьманщини XVIII ст. деталізовані в щоденниках П. Апостола, М. Ханенка та двох частинах «Дневных записок малороссійскаго підскарбія генерального Якова Марковича». Коло висвітлених проблем є доволі широким. Зокрема, одне з ключових місць посідає характеристика впливу керманичів Російської імперії на економічний розвиток Гетьманщини та становище українського селянства. Я. Маркович наводить відомості про накази Малоросійської колегії, які він отримував. З одного з них, датованого 1724 р., довідуємося про те, що за тютюн і бджіл десятину брали грошима по 20 алтин, а з усіх вітряків, так як і на російських теренах, четверту долю розміру. Щодо вітряків міститься й наступна інформація: «… мельницы сами владъльцы оправлять обязаны» [2, ч. 1, с. 45]. Загалом грошові збори з території Гетьманщини були доволі великими. Про це свідчать записи Я. Марковича, занотовані у 1727 р. Він пише, що до колегії щорічно збирали грошових по 90, по 100, а то й по 110, 120 тис. руб. І це без хлібного збору! Автор наводить повну суму, яка сягала 150 тис. руб. [2, ч. 1, с. 231].

У записах за 1736 р. Я. Маркович звертає увагу на наказ російської імператриці про взяття Перекопської лінії та подальший хід військ до Криму, в якому зазначена необхідність збору з

Малої Росії борошна та круп для забезпечення війська. За виконання даного наказу «малоросійському «народу», а членам військової генеральної канцелярії – особливо, передбачалася велика милість. Також передбачалася сплата за провіант і перевозку [2, ч. 2, с. 7-8].

Забезпечення російської армії провіантом, робочою та військовою силою було непоодиноким. Я. Маркович бачив у генеральній канцелярії документ, в якому повідомлялося про вимогу відправити 15 тис. робітників на лінію. Окрім того – доставити провіант на літні місяці, борошно, крупи тощо [2, ч. 2, с. 8]. Були часті випадки, коли провіант збирали й понад наказ. Зокрема: «… Сверхъ послѣдуемаго по именному указу съ каждаго двора сбора провіанта, старшина генеральная съ кн. Борятинскимъ приговорили собрать 70 тысячъ съ барышкомъ житной муки, да особливо овса и крупъ» [2, ч. 2, с. 10]. Побори мали навіть місячний характер. Зокрема, після відправлення провіанту до Криму, було наказано у вересні зібрати житнього борошна, вівса та круп. Більше того, наступного разу передбачалося його збирання у жовтні. Цікавим є те, що збори проходили з половини жовтня до полини грудня. Везли й сіно [2, ч. 2, с. 11]. Я. Маркович наводить певні дані щодо кількості вивезено з «Малоросії»: «… с Малороссіи приходится съна 500 тыс. пуд.; полагая на воз по 25 пуд., всъх полковъ, кромъ Черниговскаго и Стародубовскаго, ради ихъ отдаленности, везть въ Царицанку» [2, ч. 2, с. 11].

Негативні наслідки для економічної спроможності українських селян мало квартирування російських військ. Зокрема, Я. Маркович у генеральній канцелярії бачив репартицію, надіслану від фельдмаршала. У ній, окрім російських міст, зазначалася територія Малої Росії, слобідські полки, у яких передбачено перебування взимку драгунських полків, піхотних, головної артилерії, польової аптеки й немало представників генералітету [2, ч. 2, с. 12]. Були певні прерогативи для тих українців, які віддавали в «магазейны» й вересневий, і жовтневий провіанти: їм дозволялося курити в винокурнях [2, ч. 2, с. 14]. Узагалі, побори українського населення не обмежувалися тільки крупами, борошном тощо. Збирали також волів [2, ч. 2, с. 22-23].

Накази російської влади щодо України мали економічно обмежувальний характер. Яскравим прикладом цього став наказ 1737 р., яким заборонялося, щоб люди будь-якого чину вина як на продаж, так і для себе не курили. Натомість, хто не буде дотримуватися цього наказу, у того буде забрано куби, казани, вино та інше приготування, а тим, хто сприяв цьому – передбачалося покарання: «… офицеры отвътствовать будутъ предъ военнымъ судомъ, а у сборщиковъ движимое и недвижимое имъніе взято будетъ на Ея Величество» [2, ч. 2, с. 27-28].

Помітне місце посідає питання економічного становища населення. Зокрема, П. Апостол пише про те, що звертався до комісарів Сорочинської сотні й вони надали йому звіт, у якому наводилися кількісні дані майнових особливостей будинків у Сорочинцях. Отже, усього будинків – 761. Більш заможними з них вважалися 98, менш заможними – 161, бідними – 502, порціонів брали 67, раціонів – 74 [1, с. 105]. Дізнаємося й про оплату косарям: «Март. 2. Прикащикъ мой роздалъ пять рублей на косарей по 4 копъйки на день» [1, с. 39]. Зазначимо для порівняння про економічні можливості тодішньої еліти на прикладі Я. Марковича, згідно його записів за 1739 р.: «Вечерали вкупъ всъ послъ игры картежной, въ которой проигралъ 4 рубл.» [2, ч. 2, с. 77].

Серед представників тогочасної української еліти були такі, хто зловживав своїми повноваженнями. Про одного з них, покійного ізюмського полковника Захаржевського, П. Апостол пише: «…ВидѢлся съ своей матерью въ ХомутцѢ, и, бесѢдуя по дорогѢ съ Денисевичемъ, узналъ отъ него причину опалы покойнаго полковника изюмскаго Захаржевскаго: онъ присваивалъ себѢ дорожныя пошлины, и объ этомъ донесъ капитанъ Чирковъ» [1, с. 111].

Помітне місце серед висвітлених питань посідає розвиток на теренах Гетьманщини сільського господарства. Дізнаємося про сільськогосподарські культури, які саджали в той час. П. Апостол повідомляє, що саме було посіяно в Савінцях: «Въ Савинцахъ посѢяно: ржи 4½ осьмачки въ двухъ мѢстахъ; овса 2 осьмачки, конопли 4 мѢшка, льна 13 мѢшковъ» [1, с. 107]. Активно розводили овець. У щоденнику П. Апостола знаходимо наступне: «…Судья выѢхалъ въ Голтву, а мы поѢхали въ степь. Моя мать приказала мнѢ спросить у пастуха, сколько овецъ въ Стовбинской кошарѢ и онъ сказалъ мнѢ, что тамъ ихъ 780» [1, с. 114]. Про це свідчать і доволі короткі відомості, що припадають на липень 1725 р.: «Сегодня утромъ начали стричь ягнятъ. Ихъ 1020» [1 с. 116]. Можемо сміливо сказати, що автор був обізнаним господарником. Він звертає увагу на те, що дізнався від сина пасічника про траву, яка може згубити овець: «…трава съ

маленькими бѢлыми цвѢтами, растущая подлѢ прудовъ и называемая вехъ, губитъ овецъ, если тѢ поѢдятъ ее» [1, с. 112]. Цікавими є дані про розвиток промислів у Гетьманщині в XVIII ст. Зокрема, в цей час активно розвивалося бортництво. П. Апостол наводить відомості про секрети бджільництва, про які він дізнався від миргородського сотника, про те, як спіймати всіх чужих бджіл, які нападали на власних бджіл, відбираючи в них увесь мед: «… выставить одинъ улей, который нужно смазать для приманки медомъ, потомъ въ отверстіе вставить трубку, а у другихъ ульевъ заткнуть всѢ отверстія. Такимъ образомъ чужія пчелы, влетая черезъ сказанную трубку, не смогутъ уже выйти, потому что трубка, не касаясь другого конца улья, воспрепятствуетъ имъ найти выходъ» [1, с. 107]. Про велику увагу до бджільництва свідчить те, що це згадування було неєдиним. Зокрема: «По возвращеніи изъ Хомутца осмотрѢлъ пчелъ. Ихъ оказалось: старыхъ ульевъ 122, молодыхъ 78» [1, с. 111]. Довідуємося про особливості солеваріння. Зокрема, Я. Маркович пише про те, що в Бахмуті сіль беруть із викопаних колодязів, варять її на залізних пательнях, яких нараховується там, за його записами, 200 [2, ч. 1, с. 260]. Він також звертає увагу на наступне: «… Соль наилучшая та, которая, уварившись, станетъ крупичастая» [2, ч. 1, с. 261].

Помітне місце в мемуарній літературі посідають особливості розвитку торгівлі. Зокрема повідомляється про тогочасні ціни. Я. Маркович пише, що продав двох своїх коней відповідно за 55 та 50 зол. [2, ч. 2, с. 23]. Ціни зафіксовані в записах за 1723 р. Були в ті часи на теренах Гетьманщини й греки-купці. Вони мали свої торговельні проблеми – протестували проти індукторів, які брали з них індикт не за давнім звичаєм [2, ч. 2, с. 23]. Серед товарів, які відправляли до Криму на продаж, були тютюн, горілка, коров'яче масло [2, ч. 2, с. 39]. У записах за 1724 р. містяться відомості про те, що дві бочки угорського вина коштували 100 руб. [2, ч. 2, с. 41]. Із Криму привозили саф'ян, вино та ін. [2, ч. 2, с. 57]. Дізнаємося й про курс валют у ті часи. Зокрема, Я. Маркович пише, що розміняв 156 руб. на 158 талерів [2, ч. 2, с. 69].

Торговельні відносини з іншими державами були доволі жвавими. Так, з України водили коней на Полісся, до Хвойників, щоб потім продавати до Польщі. Я. Маркович повідомляє, що в Покрові іноді організовували ярмарок [2, ч. 1, с. 211]. У серпні можна було їхати до Волоської землі, щоб купити вина. На продаж туди вигідно було відвозити хутро зайців, білок, товсте полотно та ін. [2, ч. 1, с. 211]. За записами Я. Марковича за 1727 р., сіль у Києві бувала найдешевша в серпні. Її приїздили купувати «… въ Филипповъ постъ и въ слѣдующій мясоѣдъ» [2, ч. 1, с. 211]. Дізнаємося також про ціни на кріпосних селян. Я. Маркович розповідає про купівлю кріпосної жінки з синами та донькою за 15 руб. [2, ч. 1, с. 221]. У записах за 1737 р. Я. Маркович пише про продаж худоби й зазначає, що продав до Києва по 2 руб., 50 коп., старих овець і кіз по 18 коп., а ягнят і козенят по 20 коп. [2, ч. 2, с. 34-35]. За 11 руб. можна було купити 22 чверті ржі, продати чверті вівса по 60 коп. [2, ч. 2, с. 35]. М. Ханенко також занотував низку відомостей про ціни. Під час перебування в м. Козельці він написав: «…Прибыли въ Козелецъ… За ведро дегтю 14 к… Прибыли въ Бровари; тутъ за рибу 14 копѢекъ, за овесъ 30 копѢекъ» [3, с. 12]. У записах за 1732 р. знаходимо наступне: «... За меду 4 гарци 20 к., за возъ лучины 17 к., на прочее 8 к. Прибылъ въ вечерѢ зъ Глухова полковникъ [3, с. 37]. М. Ханенко записав, коли був у Стародубі на святі, «…Прибылъ въ Стародубъ о 12-й годинѢ полуденной… Розехались зъ веселя пріежжіе гостѢ и молодіе до Козелца отехали. Сего числа бывшимъ на квартерѢ моей музікамъ кіевскимъ даны 20 к., трубачамъ кіевскимъ же 40 к., капеллѢ пана Корсака червоній золотій… Розишлось на розницю 40 к. Малярамъ ad interim 10 к. » [3, с. 27, 28]. Я. Маркович акцентує увагу на зверненні Петра I до гетьмана I. Скоропадського. Цар зазначає, що в малоросійських містах хліб коштує значно дешевше й повідомляє, щоб гетьман наказав купити 30000 четвертин муки, розмістивши на всі полки по рівній кількості, й перевезти до Смоленська першим зимовим шляхом 1720 р. [2, ч. 2, с. 6]. Петро I повідомив про гроші за цей хліб, зазначаючи, що їх наказали надіслати до українського керманича з «… Камеръ-Коллегіи Господину Президенту Князю Голицыну» [13, ч. 2, с. 6]. П. Апостол наводить відомості про козака Стефана Стеслицького, який вимагав у його матері назад свого білого коня, якого в свій час Д. Апостол наказав узяти у нього три роки тому разом зі своїм власним конем. Останнього було знайдено в брата цього козака. Закінчилося тим, що мати П. Апостола дала цьому козакові 3 руб. за коня та 1 руб. за сідло [2, ч. 2, с. 112].

Отже, економічний розвиток Гетьманщини XVIII ст. здобув висвітлення у мемуарах українських старшин. Враховуючи політичні перипетії XVIII ст., вони мали тісні зв'язки з

російськими урядовцями. Загалом, при висвітленні економічного розвитку Гетьманщини XVIII ст., найбільш детальні відомості подані М. Марковичем і П. Апостолом, обіжні відомості про розвиток економіки знаходимо в «Щоденнику» М. Ханенка. Коло питань, які вони висвітлюють, є доволі широким. Зокрема, Я. Маркович привертає увагу до наслідків економічної політики російського царату щодо українських теренів. Він пише про грошові збори, ініційовані російськими урядовцями щодо Гетьманщини, доречними є статистичні дані про кількість вивезеного продовольства. Інформації про розвиток торгівлі в українських землях знаходимо найбільше. Я. Маркевич, П. Апостол і М. Ханенко повідомляють про вартість різних товарів. Для Я. Маркевича актуальними виявилися торговельні відносини як у межах Гетьманщини, так і за її межами. Водночас слабким місцем мемуарів є фрагментарність інформації. В цілому мемуари українських старшин містять цінні відомості про господарський поступ Гетьманщини у XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апостол П. Д. Дневник (май 1725 г. – май 1727 г.) / пер. с франц. А.М. Лазаревского // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – № 7/8. – С. 100-150. URL: https://memoirs.ru/texts/Apost_KS95_1.htm

2. Ханенко Н. Дневник Николая Ханенко 1727-1753 гг. // Киевская старина, приложение. – 1884. – № 3-6, 8-11; 1886. – № 1, 4, 5, 7-12. Отдельный оттиск. К., 1884. – 524 с. URL: http://litopys.org.ua/khanenko/khan.htm

3. Маркович Я. Дневныя записки малороссійскаго підскарбія генеральнаго Якова Марковича: у 2 т. – Москва.: Типография В. Готье, 1859. – Ч. 1. – 285 с. URL: http://ru.calameo.com/read/0042305287fa34d2cfd54; Ч. 2. – 240 с. URL: http://bookre.org/reader?file=733102&pg=4

АГРАРНА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ВИРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА ЗЛАМІ XIX-XX СТ.

Темірова Н. Р.

Друга половина XIX – початок XX ст. для українських губерній – період поглиблення модернізаційних процесів, що неминуче спричиняло карколомні зміни в усіх ділянках економічного, соціального, політичного буття. Не обійшли вони і тогочасну аграрну еліту, репрезентовану, передусім, землевласниками дворянського походження, в російській термінології – поміщиками. Соціально-економічні перетворення зумовили тектонічні зрушення у складі, світогляді, поведінці землевласників.

Першим потужним потрясінням стало скасування кріпацтва. Незважаючи на усунення формальних перешкод до мобілізації земельної власності протягом першої половини XIX ст., воно зберігало достатньо міцні позиції. Внаслідок реформи 1861 р., втративши гарантовану робочу силу у вигляді праці кріпаків, не маючи вільних коштів, землевласники-дворяни вимушено стали на складний шлях перебудови. Частина їх, не зумівши пристосуватися до нових умов, змушена була позбавлятися частково або повністю своїх маєтностей, поступаючись місцем новій генерації землевласників. Протягом 1877–1905 рр. в українських губерніях площа дворянського землеволодіння зменшилася з 16 760 тис. до 10 854,9 тис. дес. (на 35 %). Найбільших втрат зазнали дворяни Півдня України (на 50%) та Лівобережжя (на 40%). Проте і на початку XX ст. землеволодіння цього стану мало вражаючі масштаби: на Правобережжі їхні земельні володіння обіймали понад 90 % великого землеволодіння, на Лівобережжі – близько 80, на Півдні України – 60 %.

Продаж землі стимулював соціальну еволюцію поміщицтва, представники якого, збанкрутівши економічно, змінювали своє суспільне становище: якщо до середини XIX ст. це були дворяни-землевласники, то в пореформені десятиліття її склад поповнювався представниками різночинних верств населення. За рахунок виставлених на продаж дворянських земель зміцнилися

земельні позиції купців і духовенства (на 5-6 %), міщанства (в 1,2 рази), селян (у 2,8 рази) [7, с. 12–13, 58–65, 68–69, 72–73, 78–79; 5, а. 48б, 60].

Труднощі пореформеної перебудови поміщицьких господарств досить точно прокоментував управитель Чаплинського маєтку (Катеринославська губернія) графині Воронцової: «…не визначена справжня ціна на робітника і на продукт, … маєток не встиг організувати господарство своє на даних вільної праці, раціональних і прибуткових для маєтку, – нарешті, … дуже важко, а іноді навіть і неможливо мати службовців, які повністю розуміють раціональне господарство й сумлінно виконують свої обов'язки…» [6, арк. 43,зв. – 44].

Водночас чимало поміщиків прирощували свої земельні володіння з метою розширення господарської діяльності. За рахунок організації інтенсивного господарства вони швидко збільшували свої статки, розвиваючи не лише сільське господарство, а й переробну промисловість, та опановуючи інші сфери економіки. На тлі перерозподілу земельного фонду на користь найбільш підприємливої частини суспільства зростала концентрація землі в руках великих землевласників. На 1905 р. 15 % землевласники, маєтності яких перевищували 1 тис. дес., обіймали 63,6 % поміщицького землеволодіння України. Латифундистами в українських губерніях були нащадки козацьких родів Галагани, Кочубеї, Скоропадські, представники польської аристократії Потоцькі, Браницькі, Любомирські, російські землевласники Бобринські, Воронцови-Дашкови, Попови, іноземного походження – Фальц-Фейни, Вишневські. Серед них бачимо як «старих», так і «нових», неаристократичного походження землевласників, які лави еліти поповнили не за спадком, а за особистими здобутками.

Проте поступово землевласники пристосовувалися до нових умов (бо хто не зміг цього зробити, втрачав свій статус), яким відповідала й інша система управління господарством. Після скасування кріпацтва більшість дрібних і середніх дворянських господарств вимушено стали на шлях трансформації або ж ліквідації, а для деяких дворян скасування кріпацтва стало лише етапом в історії їхніх маєтків, оскільки підприємництвом вони займалися задовго до цієї події [2, с. 290]. Керівництво поміщицькими економіями все частіше переходило до спеціальної групи людей, набуваючи професіоналізації. В результаті ці землевласники перетворювалися на капіталіста в класичному розумінні. У маєтках велося господарське рахівництво та відповідна документація.

Наступним випробовуванням для земельної еліти України стала сільськогосподарська криза кінця XIX ст., зумовлена надходженням на європейський ринок дешевого зерна з Канади та Австралії внаслідок розвитку транспорту. Це різко знизило ціни на сільськогосподарську продукцію. У такій ситуації землевласники вимушено скорочували обсяг посівів, частково переорієнтовували господарську діяльність, застосовували нові підходи, які дозволяли знизити собівартість виробленої продукції. Але частина землевласників, в черговий раз не зумівши пристосуватися до нових умов, викидали землю на продаж, ширше вдавалися до застави маєтків у банках. Одним з наслідків аграрної кризи було збільшення валового збору хліба, в першу чергу, пшениці. Так, у 1864–1866 рр. в українських губерніях він становив 398 млн пудів, у 1892–1900 рр. – понад 740 млн. Особливо помітним це зростання було на початку XX ст. Зрозуміло, це стало наслідком і розширення посівних площ, і зростання врожайності. Наприклад, урожайність озимої пшениці в 1909 р. становила 64,3 пуда з дес., жита – 63,9 пуда, у 1910 – 76,9 та 66,2 пудів [4, с. 56-57]. Урожайність пшениці підвищувалася в ці роки ще швидше. В Європейській Росії вона зросла на 60 %. Особливо високі темпи зафіксовані в лівобережних та південноукраїнських губерніях (на 84–86 %). Переважно з маєтків надходив надлишок зерна на ринок. Наприклад, Смілянський маєток Бобринських щороку давав понад 1 млн пудів зерна, з яких на продаж надходило 540 тис., маєтки Терещенків виробляли близько 10 млн пудів зерна, з яких близько половини реалізовувалося на ринку.

Селянський рух, що охопив українські губернії на початку XX ст., додав нестабільності великим землевласникам. Поміщики, налякані рухом селян, а потім постановкою в Державній думі питання про примусове вилучення землі з приватної власності, засипали банки пропозиціями до продажу земель. Протягом 1896–1905 рр. в середньому на рік Селянському банку робилося 362 пропозиції, в 1906 р. ця цифра злетіла у 19 разів, після чого почала знижуватися, але навіть найнижчий її показник – 463 маєтки у 1909 р. – був помітно вищим за десятиліття, що передувало цим виступам [3, с. 55]. За допомогою Селянського банку поміщики України лише протягом 1906–

1910 рр. продали понад 385 тис. дес. З цього приводу Євген Чикаленко писав: «…землевласники, що самі вели великі господарства і ледве врятували своє життя під час революції, масово почали спродувати свої землі Селянському Банкові та переїздити в міста, де могли жити з будинків, куплених на виручені за землю гроші, або на проценти з капіталу, або продавши частину землі, будували акціонерними спілками цукроварні…» [8, с. 53]. Скорочення дворянського землеволодіння тривало і на початку ХХ ст.: протягом 1905–1917 рр. в українських губерніях воно склало понад 30 % [7, с. 12–13, 58–65, 68–69, 72–73, 78–79; 5, арк. 48б, 60].

Подальші труднощі представників земельної еліти були пов'язані з подіями Першої світової війни, внаслідок якої скорочувалася посівна площа, обмежувалося застосування найманої праці, дорожчала сільськогосподарська техніка, затримувалися орендні платежі, нестабільними були ціни. В результаті землевласники зазнавали значних втрат, що призвело до чергової активізації продажу землі.

Вивчаючи дворянство пореформеної доби, американський дослідник С. Беккер наголосив, що позбуття своєї землі великою кількістю дворян після звільнення селян було проявом не занепаду, а здатності пристосовуватися до нових соціальних та економічних обставин. Реалізуючи власні цілі, держава пожертвувала привілеями дворянства, внаслідок чого зовнішній вигляд дворянства змінився до непізнанності. Як зазначає С. Беккер, «це не входило в наміри самодержавства, але саме таким виявися результат курсу, яким воно рухалося, починаючи з царювання Олександра І». Він характеризує розвиток Росії як парадоксальний: ієрархічна система станів зберігалася не інерцією звичаїв, а силою закону, що відбувалося внаслідок страху імперського уряду перед економічною та соціальною модернізацією. Захищаючи традиційну ієрархічну модель суспільства, самодержавство сподівалося захистити Росію від соціальних потрясінь і закріпити на віки власну політичну монополію [1, с. 316]. У такий спосіб дослідник виступає своєрідним адвокатом дворянства, справедливо, на наш погляд, покладаючи відповідальність за 1917-й рік, передусім, на самодержавство, яке на перший план висунуло власні амбіції.

Отже, на зламі ХІХ – ХХ ст. відбувалася глибинна трансформація аграрної еліти, зумовлена модернізаційними процесами. Від привілейованого стану землевласників-дворян, економічний добробут яких спирався на працю кріпосних селян і підтримку імперського уряду, вона рухалася до класу аграріїв-підприємців, які мусили орієнтуватися в умовах вільної конкуренції та захищати власні інтереси, які залежали від стану суспільства. У революційні 1917 – 1919 рр. розгорнулася остання сторінка в історії аграрної еліти, наприкінці якої відбулася її ліквідація. У грудні 1917 р. поміщицькі маєтки були передані у відання волосних земельних комітетів. До них прийшли нові господарі, переважно колишні робітники панських маєтків, які в більшості були некомпетентними щодо організації великого господарства. Маєтки були пограбовані, а їхні власники або вимушено емігрували, або ж їх на батьківщині спіткала невесела доля. Незважаючи на спроби українських і неукраїнських урядів урегулювати «земельне питання», гору взяв радикальний підхід, внаслідок чого природня модернізація була перервана, що обернулося катастрофою не лише для аграрної еліти, а й для українського суспільства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего пери ода императорской России / перевод с анг. Б.Пинскера. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
2. Кочергін І. О. Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Герда, 2015. – 576 с.
3. Мицюк О. К. Аграрна політика. 1800–1925. Т.ІІ. Ч.І. – Подєбради, 1925. – 272 с.
4. Подвінський О. Основні елементи сільсько-господарського балансу України за 1909–1913 рр. – Харків, 1930. – 65 с.
5. Російський державний історичний архів (РДІА). Ф. 395. Оп.2. Спр. 3577и.
6. Російський державний архів давніх актів. Ф. 1261. Оп.2. Спр. 1370.

7. Статистика землевладения 1905 г.: Свод данных по 50-ти губерниям Европейской России. –СПб., 1907.
8. Чикаленко Є. Спогади. Ч.ІІІ. – Львів: Діло, 1925. – 126 с.

УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я. СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ XVIII – XXI СТ.

МАРІУПОЛЬЦІ ОЧИМА ГОСТЕЙ МІСТА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ XIX ст.)

Арабаджи С.С.

Унікальні відомості про характер і менталітет людей, можна дізнатися після опрацювання джерел особового походження: записок мандрівників, матеріалів експедицій, подорожніх нотаток. Німецький дослідник В. Шульце об'єднує ці джерела поняттям «его-документи» [4, с. 61]. Вони здатні передати не тільки фактичні свідчення сучасників, а й оціночні судження, емоційну атмосферу, дух епохи. У центрі зазначених творів знаходились люди. Через їх сприйняття, через оцінки оточуючих їх людей, ми маємо можливість познайомитись зі сприйняттям мешканців Маріуполя та наданими характеристиками населенню міста.

В 1847 р. в газеті «Московские ведомости» вийшла публікація Х. Бока «Месяц в Мариуполе». В нотатках мандрівник описав свої враження від перебування в місті і відвідування грецьких селищ, навів спостереження щодо грецького населення. Автор вважав, що греки були кмітливими та винахідливими в торгових справах. Довге сумісне проживання греків з татарами в Криму, наклало відбиток на життя грецького населення, як приклад, Х. Бок зазначив, що жінки вели замкнутий спосіб життя, не навчалися, були обмеженні в спілкуванні з незнайомими чоловіками [1, с. 1045].

У 1849 р. була опублікована праця Г. Тітова «Письма из Екатеринослава», в сьомому листі «Мариупольские греки» він охарактеризував грецьке населення міста. Автор вважав, що характер греків мав багато рис приємних і гідних похвали. На його думку, вони у своїх вчинках були шляхетні й нездатні до ницості, торгували чесно й не виявляли ганебної тяги до збагачення, один одному виказували щиру прихильність і повагу. У їхніх родинах завжди панувала тиша, взаємна згода й любов, не було помітно навіть тих божевільних ревнощів, якими чоловік часто переслідував свою дружину, як це бувало в інших народів. Автор листів відзначав, що стримування у греків – загальна чеснота: між ними майже ніколи не буває п'яниць [3, с. 147].

І. Христофорович-Лобко, мандрівник, що відвідав місто у 1871 р., опублікував свої враження в газеті «Ведомости Таганрогского градоначальства». Перше, що кинулося в очі авторові нотаток, це те, що в Маріуполі, який вважали переважно грецьким містом, крім греків мешкали українці, росіяни, французи, італійці, євреї та представники інших народів. Таке різноманіття вразило мандрівника строкатістю костюмів та поліфонією мов [5, с. 218].

В Маріуполі, як торговому місті, дуже яскраво була помітна відмінність між бідним і багатим населенням. Багаті були представлені купцями зі значим капіталом, які мали гарні будинки та вдягались відповідно їх стану. Купці з меншими фінансовими можливостями намагались «дотягнутися» до багатих, але їм це вдавалося тільки в одязі. Бідне населення мешкало в передмісті, по їх зовнішньому вигляду та стану помешкань автор прийшов до висновку, що жили вони в злиднях. І. Христофоровича-Лобко описав основні заняття неспроможного населення та їх відпочинок. Чоловіки зазвичай ходили працювати на пристань, виконували роботу вантажників або працювали «забродчиками», жінки продавали товари на ринку. У вихідні дні в місті, за висловом автора нотаток, прокидалося життя, повне «непринужденного разгула», під час якого населення витрачало всі зароблені гроші [5, с. 223].

І. Христофорович-Лобко був розчарований станом освіти в Маріуполі, його вразила відсутність бажання в молодих людей займатися саморозвитком. На думку автора, молодь не читала книжки та газети. У нотатках мандрівник навів типову відповідь на питання стосовно низького стану розвитку самоосвіти в молоді міста: «Иначе мы и не можем поступать, мы должны жить в обществе, должны подделываться под требования общества, общество назовет нас чудаками, если мы придя куда-нибудь в гости, заведем серьезный разговор о каком-нибудь

писателе; или о чем-нибудь другом серьезном; нам некогда заниматься такими штуками (самообразованием) у нас много знакомых и мы должны бывать у них» [5, с. 223].

У 1890 р. Маріуполь і грецьки села відвідав Ф. Браун – приват-доцент Санкт-Петербурзького університету. Його відрядження було організовано на кошти Імператорської Археологічної комісії і Російського географічного товариства. В Маріупольському повіті він провів 10 днів і за цей час у дослідника склалося враження від грецького населення міста. На думку Ф. Брауна греки були дуже відкритими, доброзичливими і дружелюбними людьми, які щиро цікавились його справою і всіляко намагались йому допомогти. У своїй роботі Ф. Браун спеціально письмово висловив грекам свою вдячність за це [2, с. 80].

На думку дослідника, зовнішність у грецького населення була приблизно однакова. Вони були середнього зросту, міцної статури, мали смуглявий колір шкіри, чорне кудряве волосся, великі темні очі, ніс з горбинкою та широкі губи. Ф. Браун зазначив, що серед греків зустрічалися особи з зовнішністю «готського типу», які були вищі за зростом, більш міцної статури, мали золотаве з рудавим відтінком волосся, світлу шкіру, червоні щоки та губи, прямий невеликий ніс. Як приклад розповсюдження такої зовнішності, приват-доцент навів існування серед греків прізвища Чалбаш, яке перекладається як «біла голова» [2, с. 84].

Спираючись на інформацію надану священиками, Ф. Браун написав, що серед грецького населення за межами будинку працювали тільки чоловіки, з чого він зробив висновок про збереження особливостей кримського життя і татарського впливу в середовищі греків. На думку автора, греки народ чесний, який не зловживав спиртними напоями [2, с. 86].

Таким чином, автори джерел особового походження звертали увагу на особливості життя та характеру маріупольців, які відрізнялися від їх власних, намагались підкреслити вади та чесноти городян. Спираючись на особистий досвід порівнювали та робили висновки щодо причин певних особливостей, наприклад, автори наголошували на сильному впливі на греків проживання разом з татарським населенням у Криму, яке простежувалось і через сто років після їх переселення у Приазов'я. Цей вплив позначився на розподілі обов'язків між жінками і чоловіками, правилами спілкування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бок Х. Месяц в Мариуполе / Х. Бок // Московские ведомости. – 1847. – № 136. – С. 1044 – 1046.
2. Браун Ф.А. Мариупольские греки / Ф.А. Браун // Живая старина. – СПб., 1890. – Т. 1. – Вып. 2. – С.78-92.
3. Титов Г. Письма из Екатеринослава / Г. Титов. – Одесса: Типография Брауна и К., 1849. – 167 с.
4. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Д. Тош. – М.: Издательство «Весь мир», 2000. – 296 с.
5. Христофорович-Лобко И. Очерки Мариупольского округа / И. Христофорович-Лобко // Ведомости Таганрогского градоначальства. – 1871. – № 36. – С. 218; № 38. – С. 223; № 48. – С. 253-254.

ПОСЕЛЕНИЯ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО ПРИАЗОВЬЯ (ИСТОРИЯ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ)

Небрат С. Г.,
Забавин В. О.

Памятники эпохи поздней бронзы в Северо-Восточном Приазовье представлены как погребальными памятниками, так и поселениями. Тем не менее, отмечается определенная диспропорция в их исследовании и публикации. Так, наиболее полно изучены курганные древности. Одной из причин являлась потребность в охранных раскопках курганов. Во-первых,

хозяйственное освоение земель требовало строительства оросительных систем, а стоящие на вершинах водоразделов курганы мешали осуществлению поставленных задач. Во-вторых, большинство курганов систематически распахивалось и распахивается, что так же служило и служит поводом для проведения спасательных раскопок. Таким образом, накопилась большая база источников, связанных в первую очередь с погребальными памятниками. Совсем иначе обстоит дело с изучением поселенческих памятников. Большинство поселений, выявленных в ходе разведок, не раскапывалось и не шурфовалось вовсе. Число памятников, на которых проводились планомерные полевые исследования, крайне невелико (рис. 1).

Первые полевые исследования поселения эпохи бронзы, пожалуй, можно связать с именем сотрудника Мариупольского музея краеведения П. М. Пиневича. В 1928 г. осуществляются запланированные музеем разведочные работы в нескольких направлениях от г. Мариуполя. Особое внимание П.М. Пиневич уделяет Зинцевой балке (западная окраина города), где на правом берегу осуществляет ограниченные исследования поселения [9]. Материалы раскопок поселения **Зинцева балка**, за исключением отдельных рисунков до нас не дошли, т.к. были утрачены во время войны.

Поселение у с. **Раздольное** (Старобешевский р-н, Донецкая обл.). Поселение было обнаружено и частично исследовано Кальмиусским отрядом Приазовской экспедиции ИА НАН УССР под руководством О.Г. Шапошниковой в 1964 – 1965 гг. Памятник оказался многослойным и насчитывал несколько горизонтов: 1) неолитический; 2) энеолитический; 3) раннеямный; 4) позднебабинского – раннесрубного времени; 5) средневековый. Окончательное доследование памятника было проведено В.Н. Горбовым и Н.С. Котовой в 1998 – 2000 гг. В ходе исследований были выявлены котлованы и остатки 15 помещений, ямы, а также 2 погребения. Тут стоит отметить, что, по мнению В.Н. Горбова и А.Н. Усачука, мыс, на котором было расположено поселение, заселялся в бронзовом веке несколько раз. Первый этап заселения связан с появлением небольших землянок без применения камня (временные сооружения бабинского времени). На втором этапе заселяется центральная часть мыса, сооружаются землянки небольшой площади, котлованы которых были облицованы камнем. На третьем этапе возникают большие многокамерные землянки [1, с. 192].

Поселение у с. **Николаевка** (Волновахский р-н, Донецкая обл.). Обнаружено в 1971 г. на первой надпойменной террасе левого берега р. Мокрая Волноваха. Исследовалось сотрудниками Донецкого областного краеведческого музея в 1973 – 1975 гг. На поселении исследовано 5 жилищ и 4 хозяйственные постройки [13, 1987, с. 94-96].

Поселение **Макри Хая** (Тельмановский р-н, Донецкая обл.) было открыто в 4 км от с. Стыла в урочище Макри Хая в 1976 г. А.И. Приваловым. Расположено поселение на левом берегу р. Сухая Волноваха. Исследовалось сотрудниками ДОКМ в 1981 – 1982 гг. Мощность культурного слоя 0,6 – 07 м. Выявлены остатки прямоугольного в плане жилища и двух хозпостроек [2,.с. 148]. Еще два поселения срубного времени были открыты на левом берегу р. Мокрой Волновахи [14, с. 90-91].

Поселение **Богдановская Балка** (Старобешевский р-н, Донецкая обл.) было выявлено в 1973 г. А.И. Приваловым ус. Стыла на правобережном мысу р. Мокрой Волновахи (берег Стыльского водохранилища). В 1992 г. экспедицией ДонНУ под руководством В.А. Посредникова был заложен небольшой раскоп. В ходе работ выяснилось: мощность культурного слоя на исследованном участке достигала 1,05 м. Частично было исследовано помещение с каменной конструкцией. Материал представлен керамикой, орудиями труда из камня и кости. Также был выявлен материал салтовского времени [12, с. 125-138].

Поселение **Ляпинская Балка** (восточная окраина г. Мариуполя, Донецкая обл.). Исследовалось новостроечной экспедицией ДОКМ в 1992 г. Памятник оказался многослойным: 1) срубная культура; 2) салтово-маяцкая культура; 3) золотоордынское время. С эпохой поздней бронзы связано открытие котлована и каменных конструкций. Авторы исследования полагают, что в период заселения в срубное время на этом участке могло существовать не более 3 помещений. А исследованный памятник относится к т.н. «хуторам» [16, с. 140-141]. Позднее ограниченные исследования на южной периферии поселения и на левом берегу балки проводились

археологической экспедицией Мариупольского государственного университета [Забавин, Небрат, 2014, с. 47-48].

Поселения **Безыменное I** и **Безыменное II**, **Широкая Балка II** были выявлены в Новоазовском районе и исследованы В.Н. Горбовым. В общей сложности исследовано более 40 помещений разной степени сохранности. Хронологические рамки – от раннесрубного до конца белозерского времени [Горбов, 1997, с. 148].

Поселение у с. **Староласпа** (Тельмановский р-н, Донецкая обл.). Обнаружено в 1985 г. на правом берегу р. Кальмиус сотрудниками ДОКМ. Исследовалось в 1999 г. Выявлены остатки 5 полуземляночных жилищ с каменной облицовкой и хозяйственная постройка [Привалова, 2000, с. 105].

Поселения **Камышеватая – XIV** и **Камышеватая – XVI** (Першотравневый р-н, Донецкая обл.) были выявлены В.Н. Горбовым и А.Н. Усачуком в 1989 г. на берегу р. Камышеватая, которая впадает в Азовское море. Исследования проводились в 2004 – 2010 гг. Материалы поселения Камышеватая – XIV дают основания выделить три горизонта: 1) срубное время; 2) финал поздней бронзы; 3) памятники камышеватского типа. Было открыто два жилища, относящиеся к первому горизонту, имевшие каменную облицовку стен. Ко второму этапу заселения поселения относятся наибольшее количество помещений с характерной небрежной кладкой. С финальным этапом существования поселения связываются небольшие овальные слабо углубленные полуземлянки [Горбов, Кабанова, 2011, с. 51]. Кроме всего прочего, на поселении Камышеватая – XIV был открыт культовый объект, впоследствии определенный как геоглиф. Последний представлял собой ровик, очертания которого напоминают символического изображение змея. Ровик был заполнен золой (без следов горения на стенах). В заполнении также попадались отдельные фрагменты керамики, кости животных и камни [Горбов, Кабанова, 2010, с. 89]. Вблизи поселения в 2004 г. было обнаружено грунтовое погребение. Стоит также отметить, что в данном районе, вблизи пгт Ялта и с. Юрьевка в 1971 г. экспедицией Донецкого областного общества охраны памятников истории и культуры (под рук.Б.Ю. Михлина) было открыто 5 поселений, содержащих материалы позднего бронзового века [Привалова, Привалов, 1988, с. 79-80].

Большинство поселенческих памятников было выявлено в ходе разведок различных экспедиций, а также краеведами. Раскопки на них не велись, а потому сведения касательно этих памятников археологии скудны и нуждаются в уточнении. Так, экспедицией ИИМК под руководством Б.Н. Гракова (1949 – 1951 гг.) были проведены разведочные работы в Северном Приазовье. В частности было выявлено поселение у с. Гусельщиково на берегу р. Грузской Еланчик [Кривцова-Гракова, 1955, с. 110]. Значительно позднее, в той же местности, членами исторического кружка СШ № 1 г. Новоазовска было обнаружено два поселения. На первом (**Еланчик I**) были обнаружены находки позднего палеолита, неолита, срубного времени и салтово-маяцкой культуры. Второе поселение (**Еланчик II**) было определено как срубное [Привалова, Привалов, 1988, с. 77].

В 1972 г. в результате разведочных работ в бассейнах рр. Каратыш и Кальчик Володарского р-на А.А. Кротовой были открыты памятники различных эпох, в том числе и местонахождения, которые можно определить как поселения позднего бронзового века. Поселение **Украинка III** было открыто у ЮЗ окраины одноименного села в обрыве. На глубине 0,4 – 0,5 м прослеживается культурный слой мощностью 0,2 – 0,3 м. Поселение **Куйбышево I** было обнаружено у северной окраины села Малоянисоль, а в 100 м севернее было открыто еще одно поселение – **Куйбышево II**. На открытых памятниках были обнаружены фрагменты керамики срубной культуры, кремневые орудия, кости животных [Забавин, Небрат, 2011, с. 53].

В 1979 г. в ходе разведок в Тельмановском р-не сотрудник ДОКМ В.К. Гриб открыл поселение позднего бронзового века **Запорожец I**. Повторными разведочными работами в 2010 г. была уточнена старая и получена новая информация. Была собрана керамика и найден обломок литейной формы для отливки втульчатого изделия (копья ?) [Полідович та ін. 2012, с. 218 – 219].

Уточнения ситуации требуют и другие ранее открытые поселений бронзового века на юге Донецкой области: в Амвросиевском районе (Благодатное, Новоамвросиевское, Успенка); Великоновоселковском районе (Красная Поляна, Ялта); Волновахском районе (Богдановка,

Донское, Затишное, Зачатовка, Златоустовка, Степное); Никольском районе (Водяное, Федоровка) и др.[Привалова, Привалов, 1988, с. 46-47, 55-57, 62-63].

В 2010 г. сотрудниками экспедиции Мариупольского государственного университета В.О. Забавиным и С.Г. Небратом были открыты еще два новых поселения у с. Кременевка в Володарском р-не. Поселение **КременевкаI** было открыто в 1,2 км на ССВ от села на правом берегу балки Полковой. На поверхности поселения встречаются камни (остатки конструкций жилищ), фрагменты керамики, кремневые отщепы, заготовка бронзового шила (?), коси животных. В 250 м южнее по течению было обнаружено поселение **КременевкаII**. В обрыве берега прослеживаются камни, вероятно, служившие некогда облицовкой стен жилищ, а так же керамика и кости животных[Забавін, Небрат, 2010, с. 5-7].

Подводя итог, можно сказать, что на подавляющем большинстве открытых разведками поселений эпохи поздней бронзы в лучшем случае проводились ограниченные работы. Более полно изученными остаются поселения Безыменное, Раздольное, Николаевское и Староласпа. Отметим, что большинство материалов остается достоянием фондов и архивов. Исключение составляет поселение у с. Раздольное, результаты исследования которого хорошо освещены в литературе. Основной задачей перед исследователями остается введение материалов в научный оборот. Стоит отметить ощущающуюся нехватку обобщающих работ. Последнее станет задачей для нового поколения исследователей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горбов В.Н., Усачук А.Н. Раннесрубно-многоваликовский горизонт поселения Раздольное в Приазовье // Археологический альманах. – Донецк, 2001. - №10. – С. 155-196.
2. Горбов В.Н. Две традиции применения камня в домостроительстве позднего бронзового века // Археологический альманах. – Донецк, 1997. – № 6. – С. 145-162.
3. Горбов В.Н. Особенности домостроительства и планиграфии поселений позднего бронзового века в условия степной зоны // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. – С. 55-59.
4. Горбов В., Кабанова Е. Камышеватая-XIV – поселение позднего бронзового века в Северо-Восточном Приазовье // Аркасівські читання: матеріали І Міжн. наук. конф. (14-15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ ім. В.О.Сухомлинського, 2011. – С. 49-52.
5. Забавін В.О., Небрат С.Г. Звіт про розвідки археологічної експедиції МДУ в Володарському районі Донецької області у 2010 р. – НА ІА НАНУ. – Ф.Е. – № 2010/94. – 43 с.
6. Забавин В.О., Небрат С.Г. Материалы епохи поздней бронзы из разведок в Донецком Приазовье // Аркасівські читання: матеріали І Міжн. наук. конф. (14-15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2011. – С. 52-54.
7. Забавин В.О., Небрат С.Г. Разведки АЭ МГУ в 2012 году в нижнем течении р. Кальмиус (Северное Приазовье) // Старожитності Північного Азов'я. Мат. наук.-практ. конф. – Маріуполь: МДУ, 2014. – С. 42-58.
8. Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в позднем бронзовом веке. // МИА. – 1955. – Вып. 46. – 167 с.
9. Пиневич П.М. Археологические обследования на Мариупольщине и археологические раскопки 1928 г. – НА ІА НАН України. – ф. ВУАК. – № 202/26.
10. Полидович Ю.Б., Цимиданов В.В., Кузин В.И. Отчет об археологических раскопках новостроечной экспедиции отдела ОПА ДОКМ в 1992 г. – НАІА НАН України. – Ф.Е. – № 1992/84.
11. Полідович Ю.Б., Усачук А.М., Циміданов В.В., Філіппов О.П. Розвідки на території Донецької області у 2010 – 2011 рр. // АДУ 2011. – К., 2012. – С. 218-219.
12. Посредников В.А. Материалы разведки поселения Богдановская балка (Донецкий кряж, срубное и салтовское время) // ДАС. – Донецк, 1994. - № 5. – С. 125-140.
13. Привалова О.Я., Привалов А.И. Поселение эпохи поздней бронзы у с. Николаевка в Северном Приазовье // Древнейшие скотоводы степей юга Украины. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 94-107.

14. Привалова О.Я., Привалов А.И. Список памятников археологии Украины. Донецкая область. – К., 1988. – 110 с.

15. Привалова О.Я. Староласпинское поселение эпохи бронзы // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. – С. 105-107.

16. Цимиданов В.В. Раскопки поселения у г. Мариуполя /В.В. Цимиданов, Э.Е.Кравченко // Археологічні дослідження на Україні 1992 р. – К., 1993. – С. 140-141.

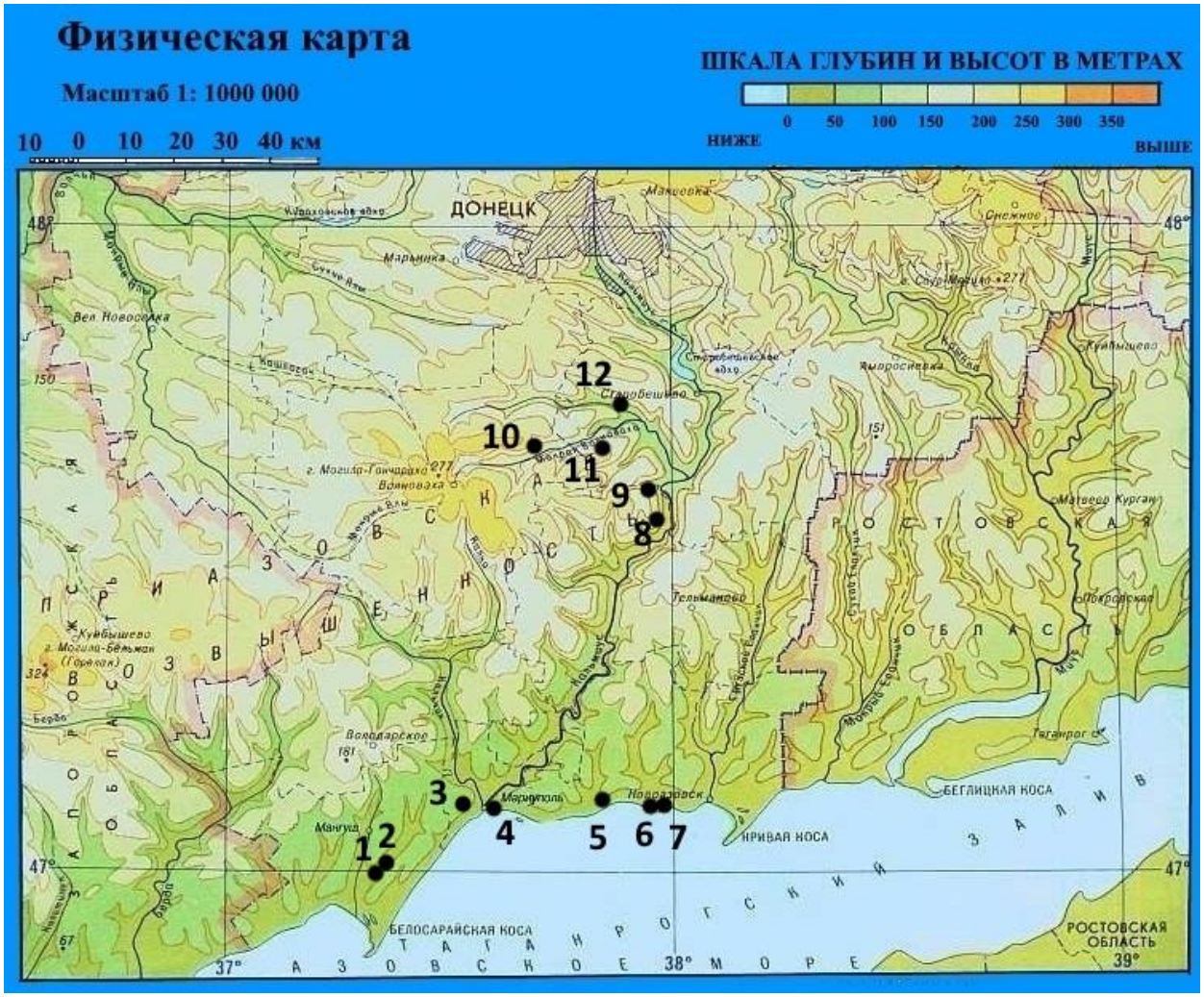

Рис. 1. Карта поселений эпохи поздней бронзы Северо-Восточного Приазовья (полностью или частично исследованные): 1. Камышеватая-XIV; 2. Камышеватая-XVI; 3. Зинцева балка; 4. Ляпинская Балка; 5. Широкая Балка-II; 6. Безыменное-I; 7. Безыменное-II; 8. Староласпа; 9. Раздольное; 10. Николаевка; 11. Богдановская Балка; 12. Макри Хая.

КОЛЕКЦІЯ ФОТОНЕГАТИВІВ КАМ'ЯНИХ БАБ МАРІУПОЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ З ЕКСПЕДИЦІЙ 1930-х – ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ

Кучугура Л. І.

На підставі старих фотонегативів, що зберігаються в колекції МКМ, можна простежити огляд та збір так званих "кам'яних баб" в Донбасі. Кожен фотонегатив на скляній підкладці пронумерований, а також має супровідну картку. На картках вказані наступні данні: об'єкт фотозйомки ("кам'яна баба"), місце фотозйомки, рік, число і місяць, хто зробив зйомку. Ця інформація досить вичерпна і має бути основою для достеменної атрибуції сфотографованих скульптур. Оскільки частина облікової документації Маріупольського краєзнавчого музею була

втрачена під час другої світової війни, то інформація, одержана під час обробки фотонегативів, може бути використана для з'ясування походження статуй. Треба зауважити, що стан збереження фотонегативів з часом погіршився, деякі з них знаходяться в критичному стані, а з окремих вже не можливо зробити фотовідбитки.

У 1930 р. Сталінським окружним музеєм краєзнавства була організована комплексна експедиція з вивчення етнографічних та археологічних об'єктів в Стильському (Старобешівському) і Великоновосілківському районах [1, с. 65]. У липні директор музею Г.Г. Афендик сфотографував голову закопаної статуї в с. Велика Каракуба (МКМ, № 1582- Н) і три статуї в с. Старобешеве: одну в двох ракурсах (МКМ, № 1579-1581-Н,), інші – в одному (МКМ, № 1584-1585-Н). Одна з фігур стелоподібна, виготовлена в техніці низького рельєфу і є рідким зображенням статуй, які можна пов'язати з перебуванням в Приазов'ї торків. Добровільний помічник цього ж музею В.М. Євсєєв зняв фігуру в с. Велика Янісоль (з фото цієї фігури в 1933 р. був зроблений негатив 798 н/в и) та ще одну на Сторожовій Могилі між селами Нескучне та Майорське в двох ракурсах – в профіль та анфас (МКМ, № 1588-1589-Н). Про останню фігуру пізніше у своєму звіті про відрядження співробітників Сталінського музею по обстеженню Старокерменчікського і Великоянісольського районів згадав Г.Г. Афендик і пов'язав подвійну назву кургану (Сторожова Могила або Баба) з встановленою тут фігурою [3, с. 4]. У вересні експедиція вдруге працювала там же і в с. Василівка поруч з Великою Каракубою, тут В.М. Євсєєв зняв нову торческьу жіночу статую (МКМ, № 1586-Н, № 794-795, 797 н/в и). Один негатив у поганому стані, з нього не можна одержати фотокартку.

Таким чином, в 1930 р. було зафіксовано 7 нових статуй (2 з них мають фото в профіль і в анфас): половецькі 4 жіночих з чітко виділеними головними уборами та 1 чоловічу з шоломом на голові і 2 жіночі, які належали торкам. Останні стовпоподібні, виготовлені в техніці низького рельєфу з опрацюванням численних деталей анатомії та вбрання. Найбільш виразна фігура з с. Василівка. На голові статуї зображено високу конічну шапку з хутряною облямівкою та зі спущеними з-під неї на плечі напівпрозорими накидками, які прикривають вуха, на шиї – кручена гривня і намисто з ромбічними підвісками. Рельєфом виділені груди, живіт; руки не пророблені. Дуже виразне обличчя: ніс і брови утворюють Т-подібну композицію, очі круглі, витончені маленькі губи. Всі статуї, за винятком Сторожової Могили, були використані у господарстві як частина муру чи навіть стовпи.

У липні 1931 р. дослідження експедиції проводилися знов в Великоновосілківському районі. Було сфотографовано по одній статуї В.М. Євсєєвим в селах Константинополь (МКМ, № 1590-Н) і Велика Янісоль (МКМ, № 1587-Н), а Г.Г. Афендиком – в с. Старомихайлівка (МКМ, № 1591-Н) [1, с. 65)]. За цей рік було зафіксовано 3 нові половецькі статуї, які знаходились в селах, з них 2 – чоловічі з деталями військового спорядження та шоломами на голові та 1 жіноча (лежала перед муром, в повний зріст з виразним головним убором).

У 1932 р. тимчасовий співробітник Сталінського музею В.М. Євсєєв під час короткої поїздки по Чистяківському району зняв одну статую в с. Артемівка (МКМ, № 1592-Н) [6, с.12, 15, 18]. Це половецька жіноча статуя з типовим головним убором та гривнею на шиї. Але вона була перенесена на подвір'я та використовувалася як стовп для муру, при цьому спотворена врізаним на рівні чола дротом, а також в неї була стесана ліва рука, а права відбита нижче ліктя.

У 1934 р. під час комплексної експедиції на чолі з директором Сталінського музею Г.Г. Афендиком фотограф-лаборант О.Є. Грейліх в радгоспі «Грушівка» Чистяківського району зняв дві фігури в парку с. Степанівка (Ремі) (МКМ, № 1593-1594-Н) [1, с. 65]. Вони ж коротко описані в звіті про відрядження: «...В парке совхоза сохранились 2 каменные бабы (одна плохой сохранности), другая женская фигура из серого песчаника в глубине парка, возле ломок песчаника со следами недавнего повреждения (отбит локоть левой руки) – интересна сохранившимися деталями» [5, с. 7 об]. Остання статуя, на наш погляд, є однією з найгарніших в нашому регіоні, її можна порівняти за виразністю з античними фігурами. Голова жінки прикрита низьким капелюхом з так званою лопастю, що лягає на спину. Обличчя без опрацювання деталей (на ньому було нещодавно прокреслено рот з посмішкою), чоло оздоблює стрічка з візерунком, спущена з-під капелюха до вух, нижче шиї – намисто з підвісками і гривня. На руках на рівні передпліччя є рельєфні смужки (орнаментальні композиції?). Плечі м'яко округлі, груди об'ємні з сосками, живіт

опуклий. Під животом зімкнутими руками жінка тримає посудину з розширеним вінчиком. Оголені ноги не прикриті каптаном і трохи розведені донизу.

У липні і серпні 1936 р. під час комплексного історико-природничого обстеження середньої течії р. Кальміус і розкопок курганів в районі с. Велика Каракуба [1, с. 65]. Г.Г. Афендик вдруге сфотографував голову половецької жіночої статуї в с. Велика Каракуба (МКМ, №1583-Н) та торчеську стелу в с. Василівка (МКМ, № 796 н/д і). Нові половецькі жіночі фігури він зняв ще: в с. Василівка – зі стесаною головою, але з численними прикрасами на грудях, в двох ракурсах (МКМ, № 1595-1596-Н), біля хутора Кірсанов (Морвіно) Старокаранського району з типовим головним убором (МКМ, № 1597-Н). Обидві фігури були частинами муру навкруги садиби селян.

В 1937 р. було розпочато утворення Донецького обласного краєзнавчого музею на базі Маріупольського музею краєзнавства. Під час об'єднання фондів Сталінського і Маріупольського музеїв до Маріуполя і потрапили вищезгадані негативи. В жовтні цього ж року була проведена експедиція зі збору експонатів в Мангушському районі під керівництвом В.М. Євсєєва(?), який переїхав з м. Сталіно до Маріуполя [4, с. 91]. Тоді чотири половецькі баби (3 жіночі і 1 чоловіча) в с. Ялта сфотографував фотолаборант Донецького обласного музею краєзнавства в м. Маріуполі М.М. Улахов (МКМ, № 1598-1606-Н), чотири з них привезли в музей (МКМ, № 998 арх, 1008 арх, 1044-1045 арх). Одна статуя була без голови, інші в доброму стані, на окремих були виразні деталі спорядження та одягу. Надбаний в експедиціях досвід підказував дослідникам більш ретельно фіксувати умови місцезнаходження та вигляд статуй. Тому деякі фігури зняті в 2-х ракурсах, зафіксовано певні виразні деталі. Одна статуя знаходилась в природному оточенні на березі річки (МКМ, № 1601-Н), інші, мабуть, були розташовані в селі – їх зафіксовано лежачими на спині або на боці. Збереглося унікальні фото та фотонегатив пересування однієї з фігур (МКМ, № 998-арх) на подвір'ї музею для створення експозиції просто неба (МКМ, № 8010-Ф, № 1607-Н). Інший співробітник музею Є.В. Четенов в жовтні 1937 р. зняв три чоловічі(?) половецькі статуї в с. Сартана (МКМ, № 1611-1613-Н), одна з них надійшла до музею (МКМ, № 1007 арх). Всі вони використовувалися в селах як частини мурів і ушкоджені – 2 з них без голів, відбити і частини тулуба. Можливо, тоді ж він зняв в с. Сартана чи в листопаді в с. Ялта ще одну чоловічу статую (МКМ, № 1610-Н). Ця фігура стовпоподібна, на обличчі чітко прокреслений рот; очі, ніс і брови утворюють Т-подібну композицію. Руки не виділені. На рівні пояса статуя вкопана в землю. Ми схильні пов'язувати її походження з перебуванням в степах Приазов'я печенігів в X-XI ст. У листопаді він же сфотографував дві половецькі статуї в с. Ялта (МКМ, № 1608-1609-Н), одна з них – жіноча – була перевезена до музею (МКМ, № 999 арх). Вона має численні прикраси на грудях; друга, скоріш за все, чоловіча, дуже обвітрена.

У 1937-1940 рр. проводився капітальний ремонт будівлі Маріупольського краєзнавчого музею. Саме в цей період були зроблені два знімка фасаду будівлі з трьома кам'яними бабами перед ним (МКМ, № 1304 н/д і) і внутрішнього подвір'я, де експонувалися 17 статуй (МКМ, № 1303 н/д і). Тобто придбані нові фігури були вписані в діючу експозицію музею.

У листопаді 1940 р., вже після завершення ремонту, було сфотографовано фасад будівлі музею з різних ракурсів (МКМ, № 1305-1306 н/д і), на одному чітко видно чотири кам'яних баб, на іншому – п'ять. Ще один знімок був зроблений навесні(?) 1941 року (МКМ, № 1307 н/д і), який зафіксував п'ять кам'яних баб перед фасадом музею.

Навесні(?) 1941 р. на внутрішньому подвір'ї Маріупольського краєзнавчого музею, де експонувалася колекція кам'яних баб, був організований «воскресник» з благоустрію території. Збереглися фото (МКМ, № 1308-1309 н/в и) і фотонегативи (МКМ, № 1649-1650-Н) цього заходу з композицією статуй на подвір'ї. На одному негативі можна побачити 6 баб, на іншому, знятому з іншої позиції – 7 встановлених фігур та ще 5 лежать – їх мають ще встановити.

25-26 травня 1941 р. завідувач відділом історії В.М. Євсєєв під час відрядження [4, с. 91] сфотографував 6 кам'яних баб в селі Мангуш (МКМ, № 1643-1648-Н), дві з них взяті до музею (МКМ, № 1016 арх, и-9872) [2]. Чотири з них можливо віднести до зразків половецької скульптури, дві чітко визначаються як жіночі. 3 статуї без голови, причому 2 з них вкопані в землю догори ногами. Тоді ж було знято ще одну чоловічу половецьку статую в с. Ялта, цей негатив (№ 3021 за старим описом) не зберігся, але є фото цієї фігури (МКМ. № 6251-Д). У червні цього ж року В.М. Євсеєв зняв чоловічу стелоподібну статую біля сел. Будьонівка (зараз – м.

Новоазовськ) (МКМ, № 1614-Н). Вінчає статую маленький шолом, з-під якого під підборіддя йде широка стрічка. Обличчя об'ємне, але риси його згладжені, хоч видно праве вухо; живіт опуклий, руки не опрацьовані. Торець статуї – згладжена грань стовпа (мабуть, статую значно стесали з боків). Статуя вкопана нижче пояса на подвір'ї(?). Її появу можна пов'язати з перебування в Приазов'ї в середині XI ст. торків.

Таким чином, Маріупольський краєзнавчий музей має колекцію з 54 негативів та 4 фотовідбитки, тобто знято 33 статуї. Ця колекція має непересічне значення для уявлення про кам'яну скульптуру середньовіччя в Північному Приазов'ї. Унікальність цих фотознімків очевидна – адже частина з знятих статуй зникла, лише частина з них долучилися до музейних збірок, зокрема до колекції МКМ – 9 фігур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гриб В.К., Кравченко Э.Е., Кучугура Л.И. История и материалы одной экспедиции на Донце // Святогірський альманах. 2014. – Донецьк, 2014. – С. 64-96.

2. [Евсеев В.М.] Отчет о поездке по маршруту Мелекино – Ялта – Мангуш. 16 августа 1941 г. – Фонды МКМ. № 6251-Д.

3. Звіт про відрядження до В.-Янісольського та Ст. Керменчикського районів з метою виявлення випадкових археологічних знахідок та стану іст.-культур. пам'ятників. [Директора Кр. Музею Афендіка Гр.Гр. 12/Х -14/Х 1934 р]. – Науковий архів МКМ. № И-1/1934. – С. 2-4.

4. Кучугура Л.И. Новые материалы к биографии исследователя палеолита Донбасса В.М. Евсеева // Кам'яна доба України. Вип. 4. – Київ-Полтава, 2003. – С. 90-95.

5. Отчёт о командировке сотрудников Сталинского Краевого Музея Афендика Григория Григ. – директора музея, Головатого Вас. Антон. – художника-консультанта, Грейлиха Олега Евг. – фотографа-лаборанта в Чистяковский и Амвросиевский районы Донецкой области. 29. IX – 6.X. 1934 г. – Научный архив МКМ. – № И-1/1934. – С. 5-13.

6. Усачук А.Н., Колесник А.В. Виктор Михайлович Евсеев: начало // Літопис Донбасу. – № 20. – Донецьк, 2012. – С. 4-25.

КОЗАЦЬКЕ КОРІННЯ МІСТА МАРІУПОЛЯ

Коробка В. М.,
Коробка Ю. В.

Встановлення точної дати заснування міста – непроста для наукового розв'язання проблема. Питання полягає в розмаїтті підходів щодо визначення такої дати, які не тільки не співпадають, а іноді й заважають дослідникам. Саме тому дата заснування міста – майже завжди річ у багатьох випадках умовна, встановлена або визначена за домовленістю.

Довгий час (з 1977 р.) з ініціативи місцевих партійно-радянських установ, за обґрунтуванням професійними краєзнавцями, офіційною датою заснування м. Маріуполя вважався 1778 р. Початок нашого міста було визначено без належної фахової дискусії, в умовах несприятливої історіографічної ситуації, яка, з-поміж іншого, відзначалась мінімальною толерантністю до української ідентичності та українських дорадянських державних інституцій.

У світовій практиці для визначення дати заснування міста чи поселення застосовуються наступні критерії: по-перше, про їх вік говорять за першою згадкою в письмових джерелах; по-друге, історія міста з того моменту не повинна перериватись, а саме воно має розташовуватись весь цей час на одному й тому ж місці [1].

Можна спостерігати певну стадіальність у витоках міського поселення, за яким в певний час усталилась сучасна назва – Маріуполь. **Перший етап.** За вищезазначеними критеріями початок нашому місту було покладено заснуванням українськими козаками фортеці-селища Кальміус на правому березі річки Кальміус біля її впадіння в Азовське море. Цей населений пункт був центром однойменної паланки – адміністративно-територіальної одиниці Вольностей Війська Запорозького

низового часів Нової Січі (1734 – 1775 рр.) та осередком заселення й господарського освоєння Північного Приазов'я (мисливський та риболовецький промисли тощо).

Щоправда, в описових джерелах, які походять від начальника Азовської губернії В. Черткова та канцелярії губернського правління, зустрічається назва центру паланки – «Домаха», яку вживають окремі автори, навіть у енциклопедичних виданнях [2] та в публіцистиці. Втім, в опублікованих до нашого часу документах козацького діловодства (листування Коша з паланкою) така назва жодного разу не зустрічається.

Існувала паланкова символіка, що відображалася на відповідних печатках. У її центрі схрещення козацької шаблі зі стрілою. По боках цього зображення у два рядки розташовувалася абревіатура "ППКП" (Полкова печатка Кальміуської паланки). На чолі паланки стояла старшина, яку комплектували під час виборів у Запорозькій Січі. Вона призначалася Кошем з числа заслужених козаків; до її складу входили полковник, писар, можливо, деякі інші посадовці. Відомі імена старшин Кальміуської паланки, це, зокрема, полковники: А. Чорний (1746 р.), М. Ус (1747 р.), Г. Якимович (1748 р.), Чуб (1753 р.), А. Порохня (1754 р.), П. Ногай (1756 р.), Л. Череда (1763 р.), І. Засуха (1767 р.), І. Велегура (1772 р.); писарі: О. Петруша (1745 р.), Д. Малиновський (1754 р.), Й. Сербинів (1756 р.), Г. Швидкий (1761 р.).

При Кальміусі знаходилась залога із січовиків, на яку покладалось завдання убезпечення козаків-промисловиків від нападів кримських та ногайських татар, а також донського козацтва. Відомі випадки в Кальміусі козацького суду за звичаєвим правом.

Кальміус, за свідченням унікального комплексу джерел, утвореного внаслідок діяльності Коша Нової Запорозької Січі та військової канцелярії Війська Запорозького низового, відзначався яскраво вираженими ознаками складних адміністративних функцій. Виняткове значення поселення засвідчується низкою виключних фактів, на яких до нашого часу не зосереджувалась увага дослідників. По-перше, в Кальміусі існувала перша в нашому краї православна парафія, справами якої опікувався, з-поміж інших, й Митрополит Київський і Галицький. Центр парафії – дерев'яна церква (оновлена 1754 р.) на честь св. Миколая. 1767 р. церква була перевезена в с. Кам'янка напроти Нового Кодака (нині на тер. м. Дніпро), а на її місці поставлено кам'яний храм.

По-друге, одна із зараз відомих справ, пов'язаних із Кальміусом, розглядалася найвищим державним органом Російської імперії – Правительствуючим Сенатом. По-третє, Кальміус потрапляв у поле зору Кирила Розумовського, останнього гетьмана України.

Із ліквідацією Запорізької Січі як козацької автономії Кальміус не зник одночасно. Так, за відомістю, підписаною, ймовірно 1776 р., генерал-поручиком П. Текелієм, у Кальміусі на той час мешкали один козацький старшина, 311 – козаків та 23 – робітника [3]. *А за відомостями* архієпископа *Феодосія* (*Макаревського*), вірогідність яких не викликає сумніву, священика І. Філіпова, за власним проханням, указом духовної консисторії Слов'янської єпархії (попередниця Катеринославської) від 31 травня 1777 р. призначили до Кальміуса для служби в Миколаївській церкві [4]. Таким чином, як бачимо, Кальміус нікуди не зник. Це поселення відповідає вищезазначеним критеріям для визначення його як початку безперервного існування населеного пункту з якого виріс сучасний Маріуполь.

Другий етап в історії нашого міста, пов'язаний і з декларуванням імператорською адміністрацією Азовської губернії заснування на місці містечка Кальміуса міста Павловська. Насправді, крім офіційних заяв, справа облаштування міського поселення не просунулася, хіба що у 1778 р., начальником Азовської губернії В. Чертковим, було закладено православну церкву в ім'я Марії Магдалини. За губернськими статистичними відомостями в 1779 р. з 75 жителів міста 57 – були запорозькі козаки.

Третій етап у становленні міського поселення, яке отримало назву Маріуполь, пов'язаний із переселенням із Кримського ханату християн «грецького закону», громада яких згодом у відповідності із імперським законодавством отримала сталу назву – «маріупольські греки».

Загалом маріупольські греки розпочинали зводити м. Маріуполь не на пустому місці. Їм були передані 55 дерев'яних будиночків і Свято-Миколаївська церква, що належали козакам Кальміуської паланки. Наступність із козацьким періодом (особливо на початку опанування краєм

переселенцями з Криму) полягала в безперервності в українському етнічному компоненті розвитку продуктивних сил краю. Так, унаслідок неприхильності «маріупольських греків» до рибальства «одними только малоросиянами лов производится» [5].

Наступність із попередніми періодами полягала й у тому, що в місті залишались парафіяни-українці, які намагалися зберегти за собою храм із *богослужінням церковнослов'янською мовою і в решті-решт здобули це право.*

У третій період відбувся величезний стрибок у прирості населення краю. Маріупольські греки застосували системне аграрне освоєння краю. Маріуполь, поступово зростаючи, перетворювався на важливий осередок ремесла й торгівлі на Сході України, місто, де, вперше в Катеринославській губернії, міська громада ініціювала створення закладів середньої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабюх В. Методологічні критерії та принципи датування виникнення міст // Регіональна історія України. – 2009. – Вип. 3. – С. 261 – 272.
2. Мицик Ю.А. Кальміуська паланка [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2007. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kalmiuska_palank
3. Ведомость состоящих по левую сторону реки Днепра в крае бывшего Запорожья селениях и зимовниках и в оных о числе душ обоего пола в части Азовской губернии. Приложение // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 2. – С. 132.
4. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1880. – Вып. 1: Нынешние уезды: Екатеринославский, Верхнеднепровский, Новомосковский и Павлоградский. – С. 323.
5. Описание городов Азовской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / Изд. под ред. А. Синявского. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1. – С. 80.

ХАРЧОВИЙ РАЦІОН СІМЕЙ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ У 1950-Х РР.

Мельник А. М.

Споживання продовольчих товарів є одним з критеріїв, за яким визначають рівень життя населення [5, с. 47]. Від якості харчування залежить отримання організмом людини необхідних компонентів для життя та здоров'я, що впливає на її здатність до виконання роботи. Тому достатньо актуальним є дослідження харчового раціону металургів, професійна діяльність яких пов'язана з важкими умовами праці.

Метою роботи є аналіз харчового раціону робітників підприємств чорної металургії протягом 1952-1959 рр.

Проблема харчування металургів на стала предметом окремого дослідження в історіографії. В узагальненому вигляді даної теми торкалися у своїх роботах М. С. Герасимова [1] та І. Є. Татарінов [6].

Джерельну базу дослідження складають законодавчі акти та статистичні матеріали, представлені картотеками бюджетів робітників підприємств чорної металургії.

У середньому для робітників металургійної промисловості віком від 18 до 59 років добова норма калорій коливається залежно від віку від 3700 ккал до 3450 ккал (чоловіки) і від 3150 ккал до 2900 ккал (жінки). Добова норма білків варіюється від 102 г до 95 г (чоловіки) та від 87 г до 80 г (жінки), жирів – від 136 г до 126 г (чоловіки) і від 116 г до 106 г (жінки), вуглеводів – від 518 г до 483 г (чоловіки) та від 441 г до 406 г (жінки) [4, с.187]. Для робітників гарячих цехів віком від

18 до 59 років норма калорій становить 4300-3900 ккал, а добова норма білків коливається від 118 г до 107 г, жирів – від 158 г до 143 г, вуглеводів – від 602 г до 546 г [4, с. 188].

У місячному харчовому раціоні одного члена сімей робітників підприємств чорної металургії в домашньому та громадському харчуванні у 1952 р. значною була кількість борошняних виробів: безпосередньо борошна – 2,6 кг, хліба – 16,1 кг, макаронних виробів – 0,5 кг. Меншою була кількість овочів та баштанних – 10,4 кг, картоплі – 9,7 кг, свіжих фруктів і ягід – 1,3 кг, круп і бобових – 0,8 кг, сушених фруктів і ягід – 0,3 кг [7, арк. 6]. М'яса та птиці вживали лише 1,7 кг, а м'ясних виробів – 0,5 кг. Кількість риби та рибних продуктів становила майже 0,9 кг. Молока вживали 5,1 л, а молочних продуктів – майже 0,3 кг. Кількість яєць в харчовому раціоні складала 8 шт., а тваринні та рослинні жири дорівнювали 1,2 кг. Цукру вживали 1,4 кг, а кондитерських виробів – 0,6 кг [7, арк. 7].

Динаміка структури харчування свідчить про певні зміни у місячному харчовому раціоні сімей металургів, що відбулися протягом 1952-1959 рр. Зменшились обсяги споживання борошна на 38,4% до 1,6 кг [8, арк. 52], сушених фруктів і ягід – на 33,3% до 0,2 кг [8, арк. 53], хліба – на 22,9% до 12,4 кг, круп та бобових – на 25% до 0,6 кг, овочів і баштанних – на 4,8% до 9,9 кг [8, арк. 52]. Поряд з цим відбулося збільшення обсягів споживання молочних продуктів у 1,3 рази майже до 0,7 кг, м'ясних виробів – у 1,2 рази до 1,1 кг [8, арк. 54], свіжих фруктів і ягід – на 100% до 2,6 кг [8, арк. 53], молока на – 72,5% до 8,8 л [8, арк. 54], кондитерських виробів – на 66,6% до 1 кг, яєць – на 62,5% до 13 шт. [8, арк. 55], м'яса та птиці – на 58,8% до 2,7 кг [8, арк. 53], цукру – на 21,4% до 1,7 кг, тваринних і рослинних жирів – на 16,6% до 1,4 кг [8, арк. 55] та картоплі – на 3% до 10 кг [8, арк. 52]. Приблизно ж на тому ж рівні залишилося споживання макаронних виробів [8, арк. 52], риби та рибних продуктів [8, арк. 54].

Не зважаючи на певні зміни, що відбулися у харчовому раціоні, основними його складовими протягом 1952-1959 рр. залишалися хліб, картопля, овочі та баштанні, а також молоко [8, арк. 52-55]. Металурги споживали переважно пшеничне борошно та хліб. У 1954 р. відбувся суттєвий спад у споживанні борошна, картоплі, овочів і баштанних, свіжих фруктів і ягід [7, арк. 6], що було пов'язано з несприятливими природно-кліматичними умовами, які вплинули на зниження врожайності сільськогосподарських культур [2, с. 50]. Значна кількість молока в раціоні була зумовлена тим, що робітники отримували його на підприємствах [3]. Серед видів м'яса, що вживали металурги, переважала свинина, але частка яловичина також була значною [8, арк. 53]. У 1955 р. відбувся спад у споживанні м'яса, птиці та м'ясних виробів [7, арк. 7]. Серед кондитерських виробів у раціоні переважали варіння, джем і мед [8 арк. 55].

Порівняння місячного харчового раціону одного члена сімей робітників підприємств чорної металургії та сімей колгоспників свідчить про вищий рівень забезпечення продуктами харчування сімей металургів. Так, у 1959 р. у харчовому раціоні одного члена сімей робітників в середньому кількість м'ясних виробів була більшою на 98,1%, кондитерських виробів – на 90%, хліба – на 83%, макаронних виробів – на 80%, риби та рибних продуктів – на 66,6%, свіжих фруктів і ягід – на 34,6%, цукру – на 29,4%, молочних продуктів – на 28,5%, м'яса та птиці – на 22,2%, овочів і баштанних – на 21,2%. Однак кількість борошна була меншою у 6,3 рази, картоплі – на 70%, молока – на 62,3%, жирів – на 7,1%. Споживання яєць, круп і бобових, а також сушених фруктів і ягід перебувало приблизно на однаковому рівні [2, с. 322-323; 8, арк. 52-55].

Таким чином, у 1950-х рр. у харчовому раціоні членів сімей робітників підприємств чорної металургії переважали хліб, картопля, овочі та баштанні, а також молоко. Протягом досліджуваного періоду відбулися певні зміни, пов'язані зі зменшенням споживання борошняних виробів на користь збільшення в раціоні молочних продуктів, м'ясних виробів, свіжих фруктів і ягід. Рівень споживання продуктів харчування сім'ями металургів був вищим за рівень споживання сімей інших верств населення, зокрема колгоспників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945 – 1953 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2007. 20 с.

2. Лисак В. Ф. Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950-1960-ті рр.) : монографія. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2013. 341 с.

3. Об изменении постановлений НКТ СССР о спецнормах в связи с введением метрической системы : Постановление НКТ СССР от 2 марта 1928 г. № 149 URL : https://dnaop.com/doc/32389.doc (дата обращения: 13.04.2018).

4. Павлоцкая Л. Ф., Дуденко Н. В., Эйдельман М. М. Физиология питания : учеб. для технол. и товаровед. фак. торг. вузов. Москва : Высшая школа, 1989. 368 с

5. Талалушкина Ю. Н. Опыт ООН в исследовании качества жизни населения. Экономический журнал. Москва, 2013. № 3. С. 46–53.

6. Татарінов І. Є. Матеріально-побутові умови життя працівників важкої промисловості УРСР у 1944-1956 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Луганськ, 2010. 19 с.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 582. Оп. 24. Спр. 366. 29 арк.

8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф. 582. Оп. 24. Спр. 838. 55 арк.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАНКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Міліціна Л.М.

Для Російської імперії, до якої, у складі Катеринославської губернії, входило місто Маріуполь та його повіт, друга половина XIX – початок XX ст. є періодом активного розвитку освітньої сфери. Актуальність розгляду структури управління цією галуззю обумовлена декількома чинниками. Найголовніший з них полягає у тому, що робота саме керуючих відомств, їхні рішення, позначалися на функціонуванні навчальних закладів кожної адміністративно-територіальної одиниці. Виявити представництво цього керівного механізму на теренах Маріупольського повіту – мета дослідження.

Загалом система управління освітою у Російський імперії користується увагою сучасних дослідників, вона розглядається у різних контекстах. Серед робіт представників російської історіографії можна відмітити праці Д. Саприкіна, М. Одинцова, Є. Іванова, В. Бовикіна, М. Гончарова, О. Тутова тощо. Переважна більшість українських науковців сьогодні розглядають історію розвитку педагогічної думки, практично не приділяючи уваги організаційно-управлінській складовій функціонування освітніх систем [6, с. 1]. Дану проблематику через різні аспекти у своїх роботах частково висвітлюють В. Лунячек, Л. Прокопенко, В. Денисюк, В. Милько, О. Кірдан, І. Камнєва, Д. Латишина, Л. Шульга, Т. Степанова, С. Жуков, М. Войтехівська та ін. Регіональний аспект, пов’язаний з транспортуванням системи управління на терени Маріупольщини, менш досліджений.

Джерельну базу даної публікації складають законодавчі акти, що є нормативним закріпленням появи нових навчально-адміністративних підрозділів, керування ними, механізму їхньої роботи, складу тощо. Залучена також краєзнавча інформація з пам’ятної книги [8] та довідника [9] по Одеському навчальному округу, адрес-календаря «Весь Мариуполь и его уезд» [1] , збірки документів по народній освіті за 1874 – 1877 рр.

Формування структури управління освітньою сферою, що функціонувала у пореформений період, розпочалося на початку XIX ст. 8 вересня 1802 р. маніфестом імператора Олександра I, як орган управління освітою, засноване Міністерство народного просвітництва – для «воспитания юношества и распространения наук» [11]. 24 січня 1803 р. було прийнято два законодавчі акти [3; 3], які нормативно закріплювали створення нових формувань у структурі керування навчальними закладами [3, с. 439]. Усі училища, що підпорядковувалися міністерству народного просвітництва, закон підрозділив у навчально-адміністративному відношенні між новоутвореними одиницями – навчальними округами на чолі з університетами. Дані підрозділи охоплювали декілька губерній [4, с. 442].

30 липня 1830 р. було засновано Одеський навчальний округ [9, с. 1]. Його формування відбувалося поступово. Спочатку до нього входили навчальні заклади міста Одеси «з підпорядкуванням їх Ришельєвському ліцею». 6 листопада 1830 р. включили Бессарабську губернію [8, с. 1]. 9 грудня 1832 р. – Херсонську та Таврійську (від Харківського округу). Катеринославська губернія ввійшла до навчально-адміністративної одиниці найпізніше – за розпорядженням від 30 травня 1833 р. [9, с. 1].

Відповідно до губерній, Одеський навчальний округ підрозділявся на дирекції народних училищ. Навчальні заклади Маріупольського повіту відносилися до Катеринославської дирекції, директор народних училищ – Д.М. Мухін. Краєзнавчі дані, що містяться у довіднику та пам'ятній книжці Одеського навчального округу, свідчать про повне входження повітової системи управління училищами до загальнодержавної. Відомості про місцеві навчальні заклади у даних довідкових виданнях – про їхнє підпорядкування цьому навчально-адміністративному підрозділу, функціонування пов'язано зі структурою керування освітою всієї Російської імперії. У складі Катеринославської дирекції від Маріупольського повіту інспекторами народних училищ (станом на 1914 – 1915 рр.) виступали: училищ 1-го розряду – Г.П. Неклюков, 2-го розряду – М.Д. Введенський [8, с. 336].

Округами керував попечитель. Традиційно повноваження попечителів залежали і, в деякій мірі, визначалися міністерською політикою щодо закладів вищої освіти [7, с. 116 – 117]. На початку XX ст. цю керівну посаду обіймав В.М. Смольянинов. При ньому перебували окружні інспектори, попечительська рада, «Испытательный комитет» (члени та екзаменатори за предметами), канцелярія попечителя [8, с. 1 – 4]. Йому підпорядковувалися дирекції народних училищ, губернські та повітові училищні ради (після створення). До функцій попечителів навчального округу входив контроль за діяльністю навчальних закладів Міністерства народного просвітництва.

У 1864 р. було прийнято «Положение о начальных народных училищах». У відповідності до законодавчого акту, керівництво початковими навчальними закладами входило до компетенції повітових училищних рад, до складу яких, окрім чиновників Міністерства народного просвітництва та духовенства, були введені представники органів місцевого самоврядування (земства, міської думи). Усі рішення стосовно закриття народних училищ, затвердження навчальних програм, призначення на посаду вчителів, приймалися училищною радою [10, с. 172]. Реформа 1860-х рр. створила передумови для реалізації державно-громадської системи керування сферою просвітництва.

Маріупольська училищна рада набула змін у 1874 р. Окрім законодавчого регулювання і мали вагу і адміністративно-територіальні перетворенням на теренах Приазов'я. У документі – доповіді Маріупольської училищної ради черговим зборам [2] – зазначалося, що зі збільшенням території повіту та кількості сільських шкіл, які були у веденні ради (число зростало майже у два рази – з 25 до 46), мають обиратися нові члени від земства. Також туди були інтегровані представники інших відомств – Міністерств внутрішніх справ та народного просвітництва, Духовного відомства та представники духовенства, зокрема священик Дмитрієв [2, с. 5 – 6].

20 квітня 1874 р. на засіданні маріупольської училищної ради була прийнята «Инструкция для преподавателей и попечителей начальных училищ Мариупольского уезда». Маріупольська училищна рада, згідно з документом, складалася з «... членів від урядових установ, двох членів, яких обирають Земські збори, та членів, яких звели до цього статусу з попечителів шкіл Губернською училищною радою». Нею обирався «Председатель Совета», до обов'язків якого входило вирішення ряду питань. Він займався видачею «асигновок»» на потреби народної освіти у повіті по статтям витрат, що вони установлювалися радою, до цого компеткнції входили взаємовідносини з урядовими та приватними особами, повідомлення дільничним членам ради про порушення на училищних дільницях [5, с. 35].

Станом на 1910 р. маріупольську повітову училищну раду очолював Сергій Вікторович Ковалевський. Окрім нього орган складався з десяти осіб – П.Л. Светлицького, Д.О. Хараджаєва, І.О. Попова, О.Г. Гозадинова, І.Е. Юрьєва, М.Г. Залепського, М.Д. Даниленка, Д.Д. Фон-Йорка, представника від духовного відомства – священика О.Д. Артановського, інспектора народних училищ Г.П. Неклюкова [1, с. 100].

Підводячи підсумки, можна зазначити, що освітні процеси у Маріупольському повіті знаходилися у тісному зв'язку з загальнодержавними тенденціями у цій сфері. Наявність краєзнавчої інформації у збірках по Одеському навчальному округу підтверджує факт такої тісної інтеграції. Формування організаційно-управлінського елементу функціонування ланки початкової освіти системи управління початковими навчальними закладами відбувалося поступово, на основі загальних регулюючих положень. На початок XX ст. у Маріупольському повіті існували та працювали усі необхідні керуючі органи, як державні, так і губернські та повітові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд». – 1910. – 210 с.
2. Доклад Мариупольского Училищного Совета очередному Собранию 1874 года // Сборник документов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросам о народном образовании с 1874 по 1877 гг. – Мариуполь, 1877. – С. 5 – 12.
3. Именный, данный Сенату. – Об устройстве училищ. – 24 января 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1880. – Т. 27: 1802 – 1803 гг. – № 20.597. – С. 437 – 442.
4. Именный, данный Сенату. – Об учреждении учебных округов с назначением для каждого особых Губерний. – 24 января 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1880. – Т. 27: 1802 – 1803 гг. – № 20.598. – С. 442.
5. Инструкция для преподавателей и попечителей начальных училищ Мариупольского уезда, принятая в заседании Мариупольского училищного Совета 20 апреля 1874 года // Сборник документов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросам о народном образовании с 1874 по 1877 гг. – Мариуполь, 1877. – С. 35.
6. Лунячек В. Становлення та розвиток теорії управління освітою: історичний огляд за період XVIII – початок XX ст. [Електронний ресурс] / В. Лунячек // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1 (44). – С. 1 – 7. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-1/doc/1/01.pdf
7. Милько В. Управління навчальними округами Російської імперії у 1880-х рр. [Електронний ресурс] / В. Милько // Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Історичні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 111 – 120. – Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/9.pdf
8. Памятная книжка Одесского учебного округа. – Ч. 1, 2. – Одесса, 1914. – 499 с., алф. ук.
9. Справочник на 1915 год об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них. – Одесса, 1915. – 475 с., алф. ук.
10. Терентьева Н.А. Греки в Украине: Экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX ст.). – К., 1999. – 352 с.
11. Тутов А.В. Система образования в Российской империи [Електронний ресурс] / А.В. Тутов. – Режим доступу: http://cossac-awards.narod.ru/Zametki/Zametka62_Tutov_Obrazovanie_v_RI.html

РОЗВИТОК СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ У МАРІУПОЛІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Новікова С.В.

Сфера обслуговування є важливою складовою економіки будь-якого сучасного міста. Вона включає в себе значний комплекс комерційних і некомерційних послуг у галузі житлово-комунального господарства, транспорту, зв'язку і комунікацій, торгівлі та громадського харчування, побутових послуг і послуг соціальної сфери (медицина, освіта, туризм та ін.). Історія розвитку сфери обслуговування у Маріуполі наприкінці XIX – на початку XX ст. представляє

значний інтерес для дослідження, оскільки незважаючи на доволі значний історіографічний доробок, а також роботи краєзнавців, ще багато аспектів цієї тематики залишаються недостатньо висвітленими, або й взагалі недослідженими.

Останні два десятиліття XIX – початок XX ст. для повітового Маріуполя стали періодом піднесення у різних сферах його життя, особливо в економічній. У зв'язку з відкриттям у місті двох великих металургійних заводів а також низки інших менш крупних підприємств, будівництва нового морського порту, проведення залізниці, істотно зростає кількість населення (у 1887 р. – 16 815 чол., у 1913 р. – 57 747 чол.) [5; 9; 12]. Такий швидкий і значний приріст населення перш за все вплинув на збільшення кількості закладів роздрібної торгівлі та громадського харчування, а також готельний бізнес.

Сфера обслуговування в Маріуполі у цей період була представлена мережею корчем, буфетів, кав'ярень, харчевень, пивних, заїжджих дворів, готелів і ресторанів. У 1864 р. маємо відомості про діяльність 126 «магазинов для склада товаров», 42 лавок, 1 корчми, 2 готелів, 3 харчевен, 4 заїжджих дворів [8]. На початку XX ст. число закладів роздрібної торгівлі збільшилося. Так, у 1910 р. у місті налічувалося 25 мануфактурних крамниць, 16 галантерейних, 17 шкіряних і взуттєвих, 5 тютюнових, 22 бакалійні крамниці, 10 підприємств нетоварної торгівлі (харчевні, кав'ярні, кондитерські крамниці, винні льохи) [2].

Перші готелі в місті з'явилися в другій половині XIX ст. До початку XX ст. деякі з них перетворилися на великі заклади. Серед найбільш старих – «Северная» (власник О. Камботекро), «Россия» (власник І. Псалті), «Европейская» (власник І. Кирилов), «Петербург» (власник Ф. Мелеков), «Москва» (власник Б. Акінітов), а також «Бристоль», «Гранд-отель», «Русский мир», «Версаль». Але безумовним лідером цього бізнесу у місті був готель «Континенталь», що наприкінці XIX ст. належав А. Македону, а пізніше – Д. Калері. Розміщувався він у будинку Єлизавети Томазо. При готелі працювали ресторан і концертний зал [10].

Для забезпечення побутових потреб населення Маріуполя у місті працювали миловарні, свічкові та харчові підприємства. Перший свічковий завод, що належав Дікареву, почав працювати ще у 1850 р. На початку XX ст. власниками свічкових заводів були С. Ігнатов, В. Василенко, В. Степанов, Ф. Попов. Виробництво мила почалося у 1872 р. на заводі І. Сегала, де виготовляли просте жовте, мармурове і кокосове мило. Наприкінці XIX – на початку XX ст. виникли невеликі миловарні підприємства Є. Гольмана та М. Маміофа, на яких працювали 3 – 4 робітники та вироблялася продукція на 10 000 – 12 000 руб. на рік [4, с. 91 – 92].

Харчова галузь у місті розвивалася завдяки діяльності іноземних підприємців і була представлена броварнями, ковбасними та кондитерськими фабриками. Перша броварня була заснована у 1866 р. чеським підприємцем Й. Кучером. Вона виробляла 123 000 літрів пива на рік. Також виготовлявся мед. На підприємстві працювало 10 робітників. У виробництві використовувалися німецькі технології. На початку XX ст. ця броварня перейшла у власність до О. Сібера, власника декількох пивних крамниць. На початку XX ст. у місті також почав працювати пивний завод акціонерного товариства «Мюнхен» [1; 10, с. 171; 16].

З 1888 р. у Маріуполі розвивається кондитерське виробництво. На початку XX ст. у місті діяли чотири фабрики, власниками яких були І. Горєлов, І. Литвинов, Ш. Ейдінов та І. Фукс. Найбільшим підприємством була «Конфетно-бараночная фабрика» Ізраїля Горєлова, яка виробляла продукції на 42 000 руб. на рік. На ній працювало 42 робітники. З 1899 р. почала працювати фабрика ковбасних виробів чеського підприємця В. Карасека, яка деякий час була єдиною не тільки у Маріуполі, а й у Катеринославській губернії. На ній працювали 8 робітників, вироблялася продукція на 32 000 руб. на рік [11, с. 169].

Медичне обслуговування населення Маріуполя розвивалося завдяки зусиллям міської влади та земства. Першим медичним закладом міста був відкритий у 1855 р. госпіталь, який лікував поранених у Кримській війні. Потім нижчі чини постійно перебуваючої у місті військової команди обслуговував невеликий лазарет. У цей же час почалося збирання коштів на створення постійного медичного закладу для жителів міста. Цей процес завершився відкриттям у 1874 р. земської лікарні, яка розмістилася у найманому приміщенні. Лише у 1876 р. лікарня перебралася до своєї власної будівлі – нового будинку на розі Італійської та Больничної вулиць, придбаного

земською управою у приватної особи. З 1884 по 1911 рр. лікарню очолював доктор медицини С.Ф. Гампер, один з провідних діячів Маріупольського земства [21].

У жовтні 1890 р. на міські кошти та пожертви приватних осіб у Маріуполі була відкрита міська лікарня, розрахована на 15 місць (10 чоловічих і 5 жіночих). Її очолив лікар І. Данилов. Лікарня призначалася виключно для лікування гострих випадків та інфекційних хворих. На початку ХХ ст. у міській лікарні працювали один лікар, три фельдшери, одна акушерка та провізор; амбулаторних хворих приймали щодня лише з 10 до 12 години (крім вівторків).

Наприкінці ХІХ ст. для обслуговування працівників металургійних підприємств була відкрита лікарня на 32 місця з окремим інфекційним відділенням та аптекою. У ній працювали два лікаря, чотири фельдшера, два акушера та провізор з двома помічниками. На початку ХХ ст. почала діяти єврейська лікарня, в якій хворих обслуговували один лікар, один фельдшер та один помічник провізора. Прийом тривав лише дві з половиною години [18]. Крім цих медичних закладів на 1910 – 1916 рр. у Маріуполі діяли міська амбулаторія, хірургічна та гінекологічна лікарня, приватна лікарня фабрично-заводських дрібних підприємств, значна кількість приватних лікарів (стоматологів, гінекологів та ін.) та аптек (п’ять звичайних та одна сільська) [3].

Розвиток транспортної інфраструктури міста починається з будівництва шосе та спуску до старого порту у гирлі р. Кальміус, які почали функціонувати з 1860 р. У рекордно короткий термін спорудили новий порт (1886 – 1889 рр.), обладнаний за останніми технічними вимогами того часу. Вже у 1913 р. його вантажообіг становив 1,9 млн. тонн, що вивело його в шістку найбільших портів Російської імперії. Значний вплив на розвиток транспортної інфраструктури Маріуполя мало доведення до міста у 1882 р. гілки приватної Донецької кам’яновугільної залізниці [4,с. 92].

Замощення площ і вулиць міста розпочалося у 1871 р. Спочатку були замощені Соборна площа, Олександрівська площа (1890 р.) і вулиці Катерининська, Торгова (від Фонтану до Італійської) та Італійська до шосе (1871 р., на кошти міста), Марії-Магдалинінська вулиця до вокзалу (шосована у 1882 р. на кошти залізниці). У першу чергу були замощені вулиці, на яких знаходилися склади для зсипання зерна, а також ті, що були визнані під’їзними шляхами до порту [9].

Через територію міста проходив великий поштовий тракт, який з’єднував Ктеринослав і Таганрог, а також транспортні шляхи до Олександрівська, Бахмутського та Павлоградського повітів, Криму, багато більш дрібних шляхів. Міського транспорту не існувало протягом усього досліджуваного періоду. Перевезення здійснювали візники двох розрядів, затверджених міською думою у 1908 р. Перше автомобільне сполучення (між портом та містом) почало діяти у Маріуполі з 1911 р. завдяки підприємцю В Рибальченку [20].

Міжміське сполучення також відбувалося морем. У досліджуваний період пароплави поступово витісняють вітрильники з поштово-пасажирських перевезень, сполучення між портами стає регулярним, а потім – за розкладом, який майже не порушувався роками. Пароплави «Общества пароходства по Дону, Азовскому и Черному морям с их притоками» «Императрица Мария» та «Дон» відкрили сполучення на лінії Ростов – Керч, а пароплави «Аксай», «Донец» та «Ейск» здійснювали рейси на лінії Єйськ – Маріуполь із заходом в проміжні порти. Пароплави компанії О. Стороженка «Аполлон», «Генерал Скобелев» та «Рысак» здійснюали рейси на лінії Ростов – Керч с з заходом до Таганрога, Єйська, на Криву косу, до Маріуполя та Темрюка. На початку ХХ ст. основні пасажирські перевезення з Маріупольського порту здійснювали судна компаній РОПиТ та І.Я. Древицького. Кораблі РОПиТ курсували між портами Керч, Маріуполь, Єйськ та Ростов-на-Дону, а також відходили з Маріуполя до кримських та кавказьких портів щодня, залежно від напряму слідування [19]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Маріуполі починають діяти і дві місцеві приватні компанії: «Пароходство П. Регира» (пізніше перейменоване в «Петр Регир и Сын»), а також пароплавство Ф.К. Зворно і Е.С. ді Поллоне [13, с. 58 – 59].

З 1875 р. вулиці та площі міста почали освітлювати гасовими ліхтарями, яких спочатку було 100, а на 1890-ті рр. – 300. Перша електростанція (приватна, належала Є. Томазо) у місті з’явилася у грудні 1898 р. для освітлення готелю «Континенталь». Вона працювала за допомогою гасових двигунів, знаходилася у сусідньому з «Континеталем» дворі будинку Попова на Харлампіївській вулиці [6]. Згодом почала працювати перша міська електростанція, якою на

початку XX ст. завідував інженер Г. Заам. Спочатку лише 12 електричних ліхтарів освітлювали Катерининську вулицю, а у 1913 р. їх було вже 686 [10].

Водопровід у Маріуполі спорудили за проектом В. Нільсена лише у 1910 р., каналізації ж не існувало до 1930-х рр. До спорудження водопроводу населення користувалося водою з міського фонтану. Забір води з джерела був безкоштовним, воду постачали споживачам водовози, яких у 1908 р. нараховувалося 220. Спорудження міської системи водопостачання було розпочато восени 1909 р. Сантехнічні послуги власникам домів (монтажні роботи, обладнання клозетів та ванних кімнат) надавало представництво фірми «Д.Е. Штернман и К°», яке почало діяти у місті з липня 1910 р. З лютого 1911 р. почали встановлювати водоміри та стягувати з маріупольців платню за користування водою. З березня 1911 р. вода відпускалася з семи водорозбірних будок, міський фонтан був закритий [7; 80].

З 1860 р. в місті почав працювати телеграф. Лінія з'єднала Маріуполь з Одесою, Таганрогом. Пізніше поштово-телеграфні контори відкрилися в Маріупольському порту і на залізничному вокзалі. Для прискорення поштового сполучення з 1892 р. кореспонденція з міста та до нього перевозилася залізницею. У 1892 р. було прокладено телефонну лінію між станцією Маріуполь та портом, а з 1895 р. і у самому місті з'явився телефонний зв'язок. На 1 січня 1913 р. було зареєстровано 316 абонентів [1, с. 26; 2; 13].

Таким чином, в останні два десятиліття XIX – на початку XX ст. Маріуполь з невеличкого провінційного містечка перетворився на достатньо велике місто, повітовий центр, в якому були зосереджені найбільші заклади промисловості і торгівлі повіту. Особливо прискореними темпами місто почало розвиватися з на початку XX ст. Помітний впив на розквіт сфери обслуговування у Маріуполі мала політика сприяння розвиту муніципального господарства з боку міської влади і фінансова підтримка підприємницьких кіл. Але багато проблем міського життя, особливо фінансування та стан медичних закладів, системи шляхів сполучення, санітарний стан міста, залишалися на доволі низькому рівні, оскільки потребували значних капіталовкладень, які ні держава, ні міська влада не могли надати у повному обсязі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес-календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1894 год. – Екатеринослав: Тип. Я.М. Чаусского, 1894. – [216 с].
2. Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд». – Мариуполь: Типография С.А. Копкина, 1910. – 4, 166, XVII с., 1 пл.
3. Лечебные заведения // Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год. Мариупольский уезд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/adres-kalendar-na-1916-god-—-5/ – Назва з екрану.
4. Волониць В.С. Промисловий розвиток м. Маріуполя у XIX – на початку XX ст. / В.С. Волониць, С.В. Новікова // Грані. – 2013. – № 12 (104). – С.89 – 96.
5. Ежегодник Приднепровья и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1913 год. – Екатеринослав, 1913. – 584 с.
5. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1899 г. – Мариуполь: Типо-литография А.А. Франтова, 1900. – 247 с. (с приложениями).
7. Коробка В.Н. Архитектор Нильсен и его водонапорная башня, ставшая символом Мариуполя / В.Н. Коробка // Приазовский рабочий – 2008. – 15 октября.
8. Коробка В.М. Заходи громадського управління Маріуполя із влаштування міського водопроводу / В.М. Коробка // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2013. – № 3. – С. 88 – 93.
9. Мариуполь и его окрестности: Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. / Изд. почет. Попечителя Д.А. Хараджаева. – Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. – 461, 55, VIII с.
10. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века /Авторский коллектив: Божко Р.П., Були Т.Ю., Гашененко Н.Н., Кучугура Л.И, Пасько Н.В., Саенко Р.И., Тарасова Н.А., Чаплинская О.М. – Мариуполь: Рената, 2006. – 354 с., илл.

11. Межевая книга Екатеринославской губернии Александровского уезда города Мариуполя с выгонною землею и с поселившимися на оной разными хуторами. – Мариуполь, 1877. – 19 с.
12. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий. По данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. – СПб.: Типография «Общественная польза», 1905. – X, 270, 120 с.
13. Новікова С.В. Діяльність судноплавних компаній у Маріуполі (остання чверть XIX – початок XX ст.) / С.В. Новікова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, 2016, Вип. 15. – С.57-63.
14. Новороссийский календарь на 1893 год / Под ред. А. С. Бориневича; Одесское городское общественное управление. – Одесса: Типография В. В. Кирхнера, 1892. – [227 с.].
15. Основание города Мариуполя и некоторые данные к его истории [Электронный ресурс] // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/vtoroj-den-ekskursii-15-marta/ - Назва з екрану.
16. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. – Екатеринослав, 1889. – 317 с.
17. Петрашевский А.Ф. Восьмой день экскурсии – 23 апреля. Лечебные учреждения [Электронный ресурс] / А.Ф. Петрашевский // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/vosmoj-den-ekskursii-—-23-aprelya/ - Назва з екрану.
18. Руденко Н. История мариупольской медицины [Электронный ресурс] / Н. Руденко. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/istoriya-mariupolskoj-mediciny/ – Назва з екрану.
19. Расписание движения пароходов И.Я. Древицкаго // Мариупольская жизнь. – 1911. – 25 июня.
22. Русское Общество Пароходства и Торговли. Расписание рейсов // Мариупольская жизнь. – 1910. – 25 августа.
20. Пути сообщения // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Мариуполь, 1916. – Ч. 1. – С.495 – 548.
21. [5960. Заслушан доклад управы о помещении в гор. Мариуполе земской больницы] // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Мариуполь, 1916. – Ч. 2. – С. 441 – 442.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ ГРОМАДЯН

Сальнікова Н. В.

Під інформаційним простором ми розуміємо сфери сучасного суспільного життя, в яких інформаційні комунікації відіграють провідну роль. Інформаційний простір для сучасної України є важливим тому, що наша країна переходить на новий сучасний тип суспільства, в якому цінністю є інформація, яка сьогодні стає реальним соціальним ресурсом.

Інформаційний простір є ключовим для формування та становлення сучасного суспільства, він полягає в тому, щоб його активна діяльність і вільний доступ до нього, створювали базу для становлення та розвитку демократії у нашій країні.

На сучасному етапі розвитку сфера міждержавних відносин зазнає суттєвої трансформації, пов’язане що з процесами глобалізації, інформаційно-комунікативною революцією, масштабним впровадженням новітніх технологій у всіх сферах нашого життя.

Інформаційний простір в Україні як новий геополітичний простір чинить все більший вплив на сучасні світові процеси. Сучасні держави все частіше виступають каталізаторами взаємопов'язаних процесів мілітаризації та дипломатизації інформаційного простору.

Посилення таких тенденцій і включення більшої кількості країн призводить до нових форм співпраці та конфліктів, які потребують постійної пильної уваги та аналізу з боку суспільної думки громадськості та експертів-політологів.

Сьогодні відбувається інтенсивне розмивання меж між внутрішньою та зовнішньою політикою держав. Стратегічного значення набувають національні інформаційні ресурси країни.

Впроваджуються новітні інформаційно-комунікативні технології, відбуваються операції в іміджевому просторі.

В результаті інтенсифікації геополітичної і геоекономічної конкуренції країн, останні перманентно вступають у різні конфліктні протистояння, специфіка яких обумовлена особливою роллю інформаційного виміру сучасних конфліктних протистоянь. В інформаційному просторі, створеному сучасними мас-медіа, міждержавні конфлікти потрапляють в зону уваги мільйонних аудиторій, стають об'єктами, з приводу яких формується думка світової громадськості.

Великий арсенал комунікативних стратегій, тактик та практик, які знаходяться у розпорядженні засобів масової інформації, у багатьох випадках дозволяє їм стати головною дійовою особою з правом і можливістю припинити конфліктне протиборство або ж посилити його до небезпечної межі.

Сучасний рівень розвитку інформаційного простору здатний запропонувати оптимальну модель вирішення проблемних питань за допомогою розробки відповідних програмних продуктів, які зможуть забезпечити не міфічну, а реальну демократію в Україні.

Ідеї формування ефективного громадянського суспільства з розвитком електронних комунікацій потребують новітньої матеріально-технічної бази. В даний час ми є свідками парадоксальної ситуації, коли вітчизняні фахівці виїжджають на роботу за кордон, забезпечуючи розвиток інших держав у різних галузях, в тому числі і створення новітніх інформаційних технологій.

Ця проблема може бути вирішена за допомогою формування доцільної державної політики, спрямованої на розвиток інформаційного простору. Удосконалення та розвиток законодавчої та нормативно-правової бази також має бути одним із пріоритетів державної політики, так як відсутність правового регулювання постійно гальмує впровадження інформаційних і комунікаційних технологій.

Якщо говорити про ситуацію, яка склалася в Україні, то внаслідок об'єктивних історичних причин наше суспільство перебуває тільки на перших етапах формування шляху як до інформаційного, так і до демократичного суспільства.

Таким чином, щоб розвиватись та рухатись вперед, а також для створення повноцінного демократичного устрою нам необхідні швидкі переформатування в секторах економіки, соціальній структурі суспільства, політичних процесах та суспільній свідомості громадян.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ.

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ.

ROLA PRASY LOKALNEJ W PROCESACH DEMOKRATYZACJI W POLSCE PO 1989 R. NA PRZYKŁADZIE WOŁOWA

Małyga G.

Wstęp

Po upadku komunizmu i transformacji ustrojowej w 1989 r. w Polsce zaistniała konieczność dokonania licznych zmian, m.in. na płaszczyźnie politycznej i społecznej. Przejście od monopartyjnego systemu z wiodącą rolą partii komunistycznej do pluralistycznego systemu demokratycznego wymagało dużego wysiłku i energii, która musiała zostać wyzwolona nie tylko na poziomie centralnym, ale także w małych, lokalnych społecznościach, które z czasem zaczęły kierować się w stronę samorządności. Właśnie na tym poziomie istotną rolę w procesach demokratyzacyjnych odgrywała prasa lokalna, która wniosła ważny wkład w rozwój i dostosowanie do nowej rzeczywistości społeczności na poziomie gminy czy powiatu. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie znaczenia, jakie w opisywanych procesach miały lokalne gazety na przykładzie „Kuriera Gmin", tygodnika ukazującego się na terenie powiatu wołowskiego, będącego częścią województwa dolnośląskiego, nieprzerwanie od 1990 r.

Prasa lokalna – definicja i podział

Prasa lokalna odgrywa niezwykle istotną rolę w życiu publicznym oraz w rozwoju współczesnej demokracji i społeczeństwa obywatelskiego, które tworzy się i umacnia w oparciu o procesy komunikowania społecznego [3, s. 5]. Umożliwiając dostęp do wiadomości z danego regionu szerokiemu gronu czytelników, media lokalne uczestniczą w zjawisku uspołeczniania informacji. Przyczyniają się przez to do wzmacniania procesu demokratyzacji zarówno na najniższym, samorządowym poziomie, jak i – pośrednio – na poziomie centralnym [3, s. 11-12].

Zgodnie z definicją prasa lokalna to taka, której zasięg terytorialny sytuuje się poniżej poziomu ogólnokrajowego oraz regionalnego, co oznacza, że wydawnictwa takie są rozpowszechniane na obszarze mniejszym od terenu województwa [3, s. 16]. Podejmując próbę zdefiniowania tego pojęcia, niektórzy medioznawcy odchodzą jednak od kryterium geograficznego, zwracając uwagę na przekazywaną treść. W takim rozumieniu prasa lokalna to „pisma periodyczne związane z życiem i funkcjonowaniem powiatu, w tym także gmin, jak też środowisk społecznych, kulturalnych, gospodarczych i wyznaniowych, istniejących w ich obrębie" [5, s. 12]. Z tego względu istotnymi wyróżnikami są tu miejsce wydawania i redagowania, kolportaż oraz tematyka lokalna [5, s. 12].

W sposób kompleksowy pojęcie to wyjaśnia Marian Gierula, dla którego prasa lokalna to „część systemu prasy, którą można wydzielić z całości na podstawie przeważającej zawartości związanej z życiem i funkcjonowaniem społeczności lokalnej. Podmiotem prasy lokalnej jest nie tylko społeczność lokalna jako całość, ale także jej poszczególne części, które składają się na jej społeczną stratyfikację w różnych wymiarach. […] Do tak rozumianego pojęcia prasy lokalnej należy włączyć także media regionalne lub nawet ogólnokrajowe, o ile ich zawartość uczestniczy w tworzeniu sieci komunikacyjnej społeczności lokalnej w jej informacyjnym wymiarze lokalnym" [1, s. 32].

Według tego samego badacza zadania, jakie ma wypełniać prasa lokalna, można określić następująco:

- wszechstronna, bieżąca informacja lokalna;
- pełnienie funkcji „trybuny społeczności lokalnej";
- integracja środowiska lokalnego;
- kształtowanie lokalnej opinii społecznej;
- kontrola władz lokalnych;
- integracja społeczności lokalnej w strukturach lokalnych i ponadlokalnych;

- wspieranie lokalnej kultury;
- promocja „małej ojczyzny”;
- edukacja społeczno-polityczna, kulturalno-historyczna i ekonomiczna społeczności lokalnej;
- funkcja reklamowo-ogłoszeniowa, w stosunku do lokalnych reklamodawców;
- osiągnięcie sukcesu ekonomicznego na rynku;
- funkcja rozrywkowa, lokalna w tematyce, formie lub autorstwie [1, s. 84-85].

Rola prasy lokalnej w okresie transformacji ustrojowej

Tytuły prasowe ukazujące się w Wołowie i okolicach po 1989 r. nie były zmuszone rozpoczynać swojej działalności w zupełnej próżni i w oderwaniu od działań poprzedników. Kontynuowały one raczej, choć w odmiennych warunkach polityczno-społecznych, wcześniejszą tradycję wydawniczą, mogąc także czerpać z doświadczenia dziennikarskiego osób tworzących prasę w okresie komunistycznym. Co istotne, również czytelnicy byli obyci z funkcjonowaniem prasy lokalnej w swoim regionie, w związku z czym nierzadko stawali się krytycznymi recenzentami pracy dziennikarzy, czego wyrazem były listy przesyłane do redakcji.

Rozpoczęta w 1989 r. i trwająca na początku lat dziewięćdziesiątych transformacja polityczno-ekonomiczna przyczyniła się do wyraźnych przeobrażeń jakościowych i ilościowych na rynku prasowym w całej Polsce – zarówno na poziomie centralnym, jak i w poszczególnych regionach kraju, w tym również na Dolnym Śląsku. Józef Szocki przedstawia to zjawisko, wyodrębniając następujące jego aspekty: przemiana prasy tzw. drugiego obiegu w wydawnictwa jawne; zmiany podstaw prawnych, w szczególności w zakresie prawa medialnego; ukształtowanie się rynku prasowego – zmiany własnościowe z powodu przemian ekonomiczno-finansowych prasy; zmiany polityczne wpływające na upadek wielu tytułów związanych z PZPR oraz ugrupowaniami społecznymi i politycznymi powiązanymi z reżimem komunistycznym; dopuszczenie na polski rynek prasowy kapitału zagranicznego; powstanie nowych czasopism i narodziny konkurencji rynkowej; zmiana roli prasy i poszerzenie jej zadań w szczególności na płaszczyźnie politycznej i ekonomicznej [5, s. 53].

Czas zmian transformacyjnych, w szczególności takich, które przebiegają równolegle w wielu dziedzinach, to okres, w którym kształtują się nowe postawy i zachowania. Poprzez propagowanie określonych wzorów prasa lokalna odgrywa w tym procesie ważną rolę. Wzory te mogą być dwojakiego rodzaju: ogólne, adaptowane do lokalnej rzeczywistości i przyswajane w lokalnych układach, bądź też miejscowe, kreowane w samych społecznościach lokalnych i mające specyficzny dla tych społeczności charakter będący odzwierciedleniem lokalnej tradycji. Podtrzymując i propagując te wzorce, prasa lokalna przyczyniała się do integracji i odbudowy więzi lokalnych, które nierzadko były zrywane w czasie dynamicznych przemian transformacyjnych. Umożliwia tym samym odzyskiwanie przez społeczności lokalne podmiotowości obywatelskiej [1, s. 8]. Dobrze tę rolę wyczuli twórcy pierwszej po 1989 r. wołowskiej gazety lokalnej, którzy właśnie pragnienie odbudowy więzi społecznych w regionie wyrazili w swoistym manifeście redakcyjnym otwierającym premierowe wydanie.

Przypadek tygodnika „Kurier Gmin”

„Zamierzamy pisać dla wszystkich i o wszystkim, co dotyczy życia naszego mikroregionu. Jesteśmy gazetą niezależną […] nie będącą organem żadnej struktury samorządowej czy politycznej. […] Za swój główny cel uważamy odbudowę więzi społecznych w gminach i tworzenie niezależnej opinii publicznej, tzn. kategorii obywateli potrafiących ocenić i wybrać swój program polityczny czy też gospodarczy. […] Chcemy, aby w walce o naszą gminę, o nasz kraj łamy tego pisma stały się nie tylko płaszczyzną wymiany poglądów, ale także orężem obrony zwykłych ludzi” [4, s. 1] – tymi słowami 14 września 1990 r. otwierało się pierwsze wydanie „Kuriera Gmin”, lokalnej gazety ukazującej się wówczas jako dwutygodnik, a następnie jako tygodnik. Redaktorem naczelnym gazety w pierwszym okresie jej działalności był Marian Kmita, następnie od 1994 r. Jolanta Kmita, natomiast obecnie funkcję tę pełni Marta Ringart-Orłowska (od 2009 r.). „Kurier Gmin” rozpoczynał działalność w okresie obfitującym w Polsce w istotne wydarzenia związane z transformacją ustrojową. Wspominając ten czas w artykule poświęconym dziesiątej rocznicy istnienia pisma, ówczesna redaktor naczelna pisała: „Były to czasy zmian ustrojowych i narodzin samorządności. Wszyscy uczyliśmy się żyć w nowej rzeczywistości, choć od wielu lat ku niej podążaliśmy” [2, s. 13]. Pierwszy numer pisma zawierał rozmowy z burmistrzami Brzegu Dolnego i Wołowa oraz wójtem gminy Wińsko, a kolejne wydania także informowały o istotnych z lokalnego punktu widzenia wydarzeniach, jak zmiana nazw ulic czy

doprowadzenie linii telefonicznej, ale równolegle gazeta poświęcała uwagę także kwestiom politycznym i ekonomicznym na szczeblu centralnym. „Kurier" opisywał zatem walkę w wyborach prezydenckich z 1990 r., formowanie się kolejnych rządów i kluczowe reformy gospodarcze. Przede wszystkim jednak tygodnik zawsze skupiał się na sprawach ważnych dla lokalnej społeczności powiatu wołowskiego, stając się istotnym w skali regionu nośnikiem informacji i platformą wymiany poglądów. W „Kurierze Gmin" drukowane są przede wszystkim teksty o charakterze informacyjnym dotyczące polityki lokalnej oraz problematyki społecznej i kulturalnej. Zamieszczane są tam też artykuły poświęcone historii regionu, relacje z zawodów sportowych i publikacje o tematyce rozrywkowej. Od początku działalności pismo jest także ważnym inicjatorem i opiekunem wydarzeń lokalnych o charakterze kulturalnym, sportowym i edukacyjnym.

W ciągu niemal 30. lat swojej działalności „Kurier Gmin", jako gazeta najdłużej funkcjonująca w powiecie wołowskimi i marka o dużej rozpoznawalności w regionie, był miejscem, w którym swoją karierę rozpoczynało wielu lokalnych dziennikarzy, a równocześnie swoistym punktem odniesienia dla nowo powstających periodyków. Nowe inicjatywy na rynku prasowym często były próbą zdystansowania się od „Kuriera" lub stawania wprost w opozycji do wydawanego od 1990 r. tygodnika, co nierzadko stawało się przyczynkiem do sporów i konfliktów, których przebieg można obserwować, śledząc wcześniejsze wydania lokalnych gazet. Warty odnotowania jest też obraz relacji „Kuriera Gmin" z władzami gminy Wołów wyłaniający się z lektury archiwalnych numerów tygodnika. Kwestia ta jest istotna tym bardziej, że zarzuty dotyczące sympatii politycznych gazety były co pewien czas podnoszone na łamach konkurencyjnych pism lokalnych – zarówno tych prywatnych, jak i funkcjonujących w ramach jednostek samorządu terytorialnego. W latach 1990-1994 widoczna była współpraca gazety z wywodzącymi się z nurtu solidarnościowego władzami samorządu, które przyczyniły się też do samego powstania „Kuriera". Regres we wzajemnych relacjach nastąpił w kolejnej kadencji w latach 1994-1998, kiedy do władzy w gminie doszła większość postkomunistyczna, a jego wyrazem było m.in. powołanie do życia konkurencyjnego tytyłu prasowego – samorządowej „Gazety Lokalnej". Mimo zmiany władz na centroprawicowe sytuacja ta nie uległa poprawie w latach 1998-2002, a okres ten obfitował w krytyczne wobec samorządowców teksty ukazujące się na łamach „Kuriera". Poprawa relacji przyszła dopiero wraz z powrotem do władzy burmistrza Witolda Krochmala, który rządził już Wołowem od 1990 r. do 1994 r., a w 2002 r. został ponownie wybrany na to stanowisko. Okres dwóch kadencji jego rządów (2002-2010) charakteryzował się dobrymi stosunkami na linii władza samorządowa – redakcja „Kuriera Gmin", a jego przedłużenie w pewien sposób stanowi czas rządów burmistrza Dariusza Chmury, który sprawuje władzę od 2010 r. do chwili obecnej i także zachowuje poprawne stosunki z lokalnym tygodnikiem. Komentując sprawę relacji gazety z lokalnymi samorządowcami i nawiązując do blisko trzydziestoletniej obecności „Kuriera Gmin" na lokalnym rynku, redaktor naczelna tygodnika Marta Ringart-Orłowska mówi: „My mamy wybory co tydzień, kiedy czytelnicy sięgają po naszą gazetę, a władza ma wybory co 4 lata. Trudno więc, abyśmy się rozumieli. Ostatecznie jednak to mieszkańcy dokonują oceny." [6].

Zakończenie

Prasa lokalna odgrywała niewątpliwie bardzo ważną rolę w procesach demokratyzacji, jakie miały miejsce w Polsce po 1989 r. Poprzez propagowanie na swoich łamach określonych wzorów prasa lokalna miała istotną znaczenie w kształtowaniu nowych postaw i zachowań, co było kluczowe w czasie transformacji ustrojowej. Nie da się zaprzeczyć, że tygodnik „Kurier Gmin" ukazujący się na terenie powiatu wołowskiego prawidłowo wypełniał rolę, jaką przypisuje się prasie lokalnej. Nie tylko bowiem zapewniał on wszechstronną i bieżącą informację lokalną, ale też integrował lokalne środowisko, kontrolował poczynania władzy lokalnej, kształtował lokalną opinię społeczną oraz wpierał lokalną kulturę. O wyjątkowej roli „Kuriera Gmin" świadczy fakt, że mimo utrudnień występujących na rynku prasy drukowanej utrzymał się on w sprzedaży i funkcjonuje nieprzerwanie niemal od 30 lat, stanowiąc równocześnie punkt odniesienia (a nierzadko przedmiot ostrej konkurencji) dla innych lokalnych tytułów prasowych.

LITERATURA

1. Gierula M., *Polska prasa lokalna 1989-2000. Typologia i społeczne funkcjonowanie*, Katowice 2005.

2. Kmita J., *Nie przemijają jedynie ludzie*, „Kurier Gmin”, 2000, nr 37.
3. Kowalczyk R., *Prasa lokalna w Polsce*, Poznań 2000.
4. Redakcja, *Od Redakcji*, „Kurier Gmin” 1990, nr 1.
5. Szocki J., *Prasa lokalna Dolnego Śląska 1989-2012 (w świetle badań prasoznawczych)*, Wrocław 2015.
6. Wywiad z Martą Ringart-Orłowską przeprowadzony 18 marca 2018 r. (w zbiorach autora).

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Трофименко М. В.

Протягом холодної війни, країни Центральної та Східної Європи були об’єктами публічної дипломатії західних країн. Радіопередачі BBC, Голосу Америки, Радіо Вільної Європи та Радіо Свободи; культурні та освітні програми обмінів й інші засоби публічної дипломатії, безперечно, сприяли краху комунізму в регіоні. Після падіння берлінської стіни традиційні засоби публічної дипломатії були замінені на економічну допомогу, трансфер знань та технологій з метою спрощення політичних та економічних трансформацій в країнах регіону. В результаті, у 1989 році 29 країн регіону, які утворились з 8 комуністичних країн обійнялись питанням позиціювання себе як демократичні, політично стабільні країни з багатообіцяючими ринковими економіками, що дуже активно розвиваються [3, с. 257].

Публічна і культурна дипломатія країн Заходу формувалася з урахуванням імперського та колоніального минулого більшості з них. Країни Центральної та Східної Європи не мали колоній, але виступали предметом багатьох європейських договорів і пактів в ході їх історії.

Кордони багатьох країн Центральної та Східної Європи не мають етнічних та лінгвістичних кордонів, тому дуже важливо розрізняти поняття нація і держава в контексті Центральної та Східної Європи. Ця різниця часто ігнорується, або ці терміни використовуються як взаємозамінні багатьма західними європейськими вченими. Близько трьох мільйонів угорців розкидані в семи країнах довкола Угорщини, в той час, як півмільйона поляків живуть в Білорусі, 150 тисяч в Україні та 240 тисяч в Литві [10, с. 293]. Ці люди жили на цих територіях протягом багатьох століть і не є мігрантами (на відміну від, наприклад, росіян, які живуть в країнах Балтії через примусову радянізацію під час перебування Литви, Латвії та Естонії у складі Радянського Союзу).

Невеликі країни дуже часто об’єднують зусилля для досягнення спільних зовнішньополітичних та економічних цілей. Прикладом такої практики є діяльність Вишеградської групи, яка була створена у 1991 році Угорщиною, Польщею, Чеською Республікою та Словаччиною для спрощення проведення трансформацій, досягнення членства у ЄС та НАТО та спільного захисту інтересів країн [1].

Процеси інституціоналізації публічної дипломатії у країнах Центральної та Східної Європи протікали по-різному, однак створення спеціальних урядових організацій, відділів та посад передбачало проведення досліджень та оцінки існуючого бачення в різних цільових країнах; розроблення політики зв'язку, стратегії та тактики для просування політичних і економічних інтересів за кордоном; координацію зусиль різних організацій тощо.

Політики часто використовують зарубіжні ЗМІ, щоб мобілізувати зовнішню громадську підтримку політики своєї країни. Так, колишній президент Польщі Олександр Кваснєвський опублікував низку статей в британських газетах про Польщу та її прагнення до членства в ЄС, щоб створити велику підтримку розширення ЄС, серед громадян Великої Британії.

Що стосується країн Центральної та Східної Європи, то в країнах регіону багато медіа активів належать іноземним компаніям, медіа дуже часто політизовані, відкрито підтримують політичні партії та їх інтереси.

Країни Центральної та Східної Європи дуже активно використовують брендинг у своїй діяльності.

Метою брендингу туристичних напрямів є залучення відвідувачів і зростання туризму в той час як національний брендинг сприяє торгово-економічним інтересам в країні та за кордоном. Національні бренди можуть мати як нематеріальні, так і матеріальні елементи, такі як продукти або послуги конкретної країни. Багато країн Центральної Європи стали успішними туристичними напрямами, приваблюючи туристів із Західної Європи і зі всього світу.

Польща та Естонія були першими країнами, які почали розвивати узгоджені бренди країн. Польща зробила кілька неузгоджених зусиль по просуванню країни за кордоном у період з 1998 по 2004 роки, поки відомий британський спеціаліст з бредингу Уоллі Олінс і його компанія Сафрон не зайнялись розробкою і координацією бренду Польщі у 2004 році. За дорученням Міністерства закордонних справ, Сафрон розробила спеціальний бренд для Польщі [10, с. 300]. Участь уряду також була значною в розробці естонського бренду країни «позитивно перетворюється», який був запущений в 2001 році.

Більшість країн Центральної та Східної Європи мають власні бренди країн, які просуваються з різним ступенем успіху.

У Польщі було запропоновано в 2005 році використовувати інший національний бренд «Солідарність» – відомий польський політичний бренд. Приклад Польщі свідчить про те, що бренд країни може складатися з різних брендів, таких як бренд туристичних призначень, експортний бренд, інвестиційний бренд, політичний бренд тощо.

Існують різні та іноді суперечливі погляди на відносини між національним брендингом та публічною дипломатією. Однією з причин такої невідповідності є те, що обидва поняття є широко поширеними термінами. Так, в 2004 році був запущений британський журнал «Плейс брендинг» як щоквартальний огляд брендингу, маркетингу та публічної дипломатії з метою національного, регіонального і громадянського розвитку. Відповідальний редактор Саймон Анхольт спочатку розглядав дипломатію як складову національного брендингу. Щоб включити зростаючу сферу публічної дипломатії, в 2007 році журнал змінив назву на «Плейс брендинг і публічну дипломатію» [9]. Цей журнал став основним джерелом захисту та розвитку брендингового підходу до публічної дипломатії.

Надання занадто великого значення торговим маркам (назвам країн) та (брендам) образам призвело до того, що Литва розглядає можливість зміни своєї назви англійською мовою, щоб спростити вимову англомовного варіанту назви країни, це розглядається як спроба підняти рейтинг країни [11, с. 302]. Польський уряд доклав значних зусиль для того, щоб позбутися асоціації Польщі з концтаборами, які міжнародні ЗМІ часто називають «польськими концтаборами», коли мова йде про колишні нацистські концтабори на півдні Польщі. У 2006 році зусилля польського уряду стали успішними, коли ЮНЕСКО погодилася перейменувати табір на «колишній нацистсько-німецький концентраційний табір смерті Аушвіц Біркенау». Румунія також бореться з неправильним розумінням своєї самоназви, тому що вона містить корінь «Рома», який у більшості асоціюється з ромами (циганами), а ні з вічним містом [10, с. 302].

Для країн Центральної та Східної Європи найважливішим завданням зовнішньої політики відразу після краху комунізму було приєднання до Європейського Союзу і вступ до НАТО. Публічна дипломатія активно використовувалась для формування більшої підтримки членства серед громадян ЄС, а також для боротьби з негативними стереотипами та забобонами, з якими країни регіону були пов'язані. У 1990-х точна дата вступу не була встановлена, дата визначалася ЄС. Спочатку розширення було предметом публічних референдумів в деяких старих державах-членах. Зрештою, договір про приєднання було ратифіковано національними парламентами кожної держави-члена та референдумами в державах-кандидатах.

Країни Центральної та Східної Європи часто зосереджувалися на своєму минулому, а не на майбутньому, що стосується зусиль в сфері публічної дипломатії. Політики часто зображували ці країни в якості жертв радянської епохи, через що їм необхідна допомога та підтримка.

Так, Міністерство закордонних справ Естонії запускає опитування щороку на своєму сайті з метою ознайомлення громадян інших країн з Естонією. Пакистанська дівчинка, яка народилася в медичному наметі естонського рятувального загону в результаті землетрусу, який стався в Пакистані в 2005 році, була названа Естонією. Це було широко висвітлено в місцевих та

міжнародних ЗМІ та було показано, що навіть малі країни можуть досягти серйозних результатів на ділі, а не на словах [10, с. 307].

Більшість країн Центральної та Східної Європи підтримують сучасні веб-сайти країн, які часто служать єдиним центром загальної інформації про конкретну країну і важливим інструментом публічної дипломатії. Веб-адреси містять назви англомовних назв країн (наприклад: http://www.poland.pl, http://www.czech.cz; http://www.slovenia.si) і підтримуються міністерством закордонних справ (веб-сайт Чехії), урядом (словенський, словацький, угорський), інститутом, відповідальним за просування країни (веб-сайт Латвії), національною туристичною радою (хорватський веб-сайт) тощо.

Росія має дуже негативний (в деяких випадках навіть ворожий) імідж серед багатьох країн Центральної та Східної Європи. Москва кілька разів намагалася дискредитувати країни Прибалтики та показати їх в негативному світлі, стосовно ролі, яку вони відіграють у відносинах Росії з ЄС. Росія не поспішала визнавати незалежність цих держав та різко критикувала їх вступ в НАТО та ЄС. Вона також відмовилася вибачатися перед країнами Прибалтики за насильне приєднання їх до СРСР і комуністичні репресії [10, с. 309].

Рішення естонського уряду прибрати радянський військовий пам'ятник із центра Талліна та перенести його на військовий цвинтар у 2007 році спровокувало заворушення в Талліні серед місцевих росіян. Задля помсти урядом Росії була запущена масова кампанія проти Естонії та її уряду. Віце-прем'єр Росії закликав росіян бойкотувати естонські товари і послуги в якості покарання, і закликав росіян не їздити в Естонію на відпочинок. Таких прикладів можна навести безліч, особливо після анексії Криму та початку військової агресії Росії на Сході України. В цій ситуації Україна отримала найбільш палких своїх захисників та друзів в особі країн Прибалтики, які відчуваючи небезпеку з боку Росії для своїх територій, намагаються хоч якось допомогти Україні у її боротьбі із східним сусідом.

З огляду на все вищевикладене, можна зробити наступні висновки.

По-перше, країни Центральної та Східної Європи після краху берлінської стіни та Радянського Союзу основною метою своєї публічної дипломатії поставили позбавлення асоціацій з комуністичним минулим та активну інтеграцію до Європейського Союзу та НАТО.

По-друге, країни регіону для узгодження своїх позицій в рамках ЄС, НАТО й інших міжнародних організацій створюють дуже ефективні регіональні платформи та об’єднання, такі як Вишеградська група тощо.

По-третє, в країнах регіону відбулись процеси інституціоналізації публічної дипломатії, були створені відділи, департаменти в рамках міністерств, відомств тощо.

По-четверте, країни регіону активно розвивають національні бренди, залучаючи туристів до своїх країн, іноземні інвестиції, популяризуючи свою культуру, історію, мову тощо.

По-п’яте, країни Центральної та Східної Європи використовують участь своїх представників у міжнародних конкурсах, проводять міжнародні спортивні змагання для привернення уваги до своїх країн, активно використовуючи ці події для розвитку своєї публічної дипломатії.

По-шосте, країни регіону використовуючи досвід західних країн створюють свої національні інститути, центри з метою популяризації своєї мови, історії, культури. Однак через фінансування зазначених організацій виключно з державного бюджету та зважаючи на його обмежену кількість країни регіону приймають рішення про відкриття своїх центрів, інститутів виключно у найважливіших для себе країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишеградська група. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.visegradgroup.eu.

2. Трофименко М. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / М. В. Трофименко, К. В. Балабанов. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. – 432 с.

3. Трофименко М.В. Публічна дипломатія країн Центральної та Східної Європи / М.В. Трофименко // Вісник МДУ. Серія Історія. Політологія. – 2017. – Випуск 19. – С. 257 - 265.

4. Adam Mickiewicz Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://iam.pl/en.

5. Czech Centres. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.czechcentres.cz/en/.

6. Department of Public and Cultural Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.msz.gov.pl/en/ministry/organisation/organisational_units_/department_of_public_and_cultural_diplomacy.

7. Estonian Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://estinst.ee/en/.

8. Latvian Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.latvia.eu/latvian-institute.

9. Place Branding and Public Diplomacy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.palgrave.com/gp/journal/41254.

10. Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. – New York: Routledge, 2009. – 382 p.

11. Szondi G. Central and Eastern European Public Diplomacy / György Szondi // Routledge Handbook of Public Diplomacy. – New York: Routledge, 2009. – P. 292 - 313.

НАУКОВА ТА ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. ПАВЛУЦЬКОГО (1861 – 1924 РР.) У СПОМИНАХ СУЧАСНИКІВ

Богатікова О. В.

Григорій Григорович Павлуцький – талановитий учений, викладач, громадський діяч. Його науковий інтерес сягав різноманітних площин: від історії античного мистецтва до історії естетики, від мистецтва епохи Відродження до досліджень кубізму та неофутуризму. Учений присвятив цим проблемам чимало ґрунтовних наукових праць, статей та розвідок. Ідеї науковця, передові для його епохи, не втратили наукового значення й сьогодні. Слід відзначити, що коло інтересів Г. Павлуцького не обмежувалося лише наукою. Він займався викладацькою діяльністю, був засновником та членом мистецьких установ, зробив внесок у розбудову національної вищої освіти в Україні доби Національно-демократичної революції.

Актуальність теми дослідження обумовлена поверненням із небуття в українську науку імені талановитого науковця, активного громадського діяча. Наразі немає жодного комплексного дослідження біографії Г. Павлуцького. Аналіз його творів також залишився поза увагою сучасних дослідників.

Слід відзначити, що сьогодні вчені поряд із архівними документами все частіше почали залучати до своєї роботи джерела особового походження, зокрема мемуарну літературу. Так, спомини сучасників є цікавим та важливим джерелом для відтворення життєвого шляху будь-якої особистості. Попри їх значну суб'єктивність вони дають змогу дослідникам краще зрозуміти особистість, визначити її роль в історичних процесах.

Відтворення життєвого шляху Г. Павлуцького також спонукало до залучення спогадів його сучасників – передусім колег та учнів. Звертаючись до цієї теми, треба приділити увагу опублікованим некрологам та доповідям, присвяченим пам'яті дослідника. Вони були виголошені у день смерті дослідника – 15 березня 1924 р.

Так, цього дня під час роботи семінару з українського мистецтва в Київському археологічному інституті Ф. Ернст виголосив доповідь про вчителя «Г. Г. Павлуцький». 24 червня 1924 р. на засіданні секції мистецтв ВУАН з доповіддю «Григорій Григорович Павлуцький» виступив очільник інституції О. Новицький [4, с. 203 – 205]. Згадані доповіді стали основою опублікованих 1924 р. обома дослідниками некрологів.

Декілька слів до публікації О. Новицького додав О. Грушевський. У некролозі, присвяченому пам'яті Г. Павлуцького, його сучасник дає коротку характеристику науковій діяльності дослідника, акцентуючи увагу на його інтересах, проте не аналізуючи наукової ваги робіт. Окрім цього, О. Грушевський підкреслив активну громадську позицію Г. Павлуцького [2, с. 205 - 206].

1927 р. було опубліковано останню роботу Г. Павлуцького «Історія українського орнаменту». Видання розпочато коротким життєписом, підготовленим М. Макаренком. Автор стисло й водночас виразно окреслив життєвий шлях і різнобічні інтереси знаного науковця. Серед таких – малювання, збирання мистецької колекції та наукової бібліотеки, педагогічна практика [3, с. 211]. Завдяки закоханню своєму в мистецтво й природженому хистові, зазначає дослідник, Г. Павлуцький добре розумівсь на пам'ятках мистецтва минулого, вмів виділити пам'ятку з характерними особливостями й примістити її в низці відповідних еволюцій. М. Макаренко вважав Григорія Григоровича найбільшим знавцем історії українського мистецтва [5, с. 4].

До того ж, у передмові редактора він подав цікаві подробиці підготовки праці до видання. Так, у тексті були виявлені суттєві прогалини, як то: вказівка на посилання без повних вихідних даних; вставка у тексті нумерації малюнка або таблиці за їхгьої відсутності і навпаки – наявність без прив'язки до тексту тощо. Опрацьовуючи текст, М. Макаренко сподівався знайти якісь чернетки, доповнення в архіві Г. Павлуцького, проте ці сподівання виявились марними [3, с. 210].

Отже, першими біографами Г. Павлуцького були М. Макаренко, Ф. Ернст, О. Новицький, О. Грушевський. Вони намагалися дати неупереджену оцінку сучасників життю та науковому доробку дослідника.

Пам'ять дослідника також ушанували його колишні студенти, які після поразки української державності опинилися в еміграції. Зі звітів Українського історико-філологічного товариства у Празі відомо щонайменше про дві такі доповіді – «Пам'яті Г. Павлуцького» Д. Антоновича й «Спомини про Г. Павлуцького» В. Щербаківського.

Майже через три десятиліття по смерті вченого про нього згадав ще один вихованець Київського університету Св. Володимира, представник чергової хвилі української еміграції П. Курінний – історик, археолог, етнограф. У своїй розвідці, вміщеній на сторінках мюнхенського часопису «Шлях перемоги», він не лише передрукував розвідку М. Макаренка, але й додав власну оцінку внеску Г. Павлуцького в українську науку, зокрема дослідження історії вітчизняного мистецтва [7, с. 72 - 82; 8].

У науковому архіві Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків зберігся рукопис «Пам'яті Г. Г. Павлуцького» авторства С. Гілярова, наразі оприлюднений сучасною дослідницею І. Ходак. Доповідь опублікована мовою оригіналу за авторським рукописом. Лексику автора збережено, правопис осучаснено, за винятком написання власних імен і вживання малої та великої літер. Скорочення розкрито в квадратних дужках.

Доповідь С. Гілярова, яка вдало поєднує науковий аналіз частини наукової спадщини Г. Павлуцького з особистими спогадами про нього, є цікавою в таких аспектах. По-перше, як живе свідчення людини, яка навчалася в Г. Павлуцького та працювала під його керівництвом в один із переломних моментів в історії країни. По-друге, як спроба аналізу та визначення місця в тогочасній науці антикознавчих праць дослідника, що їх сучасні вчені оминають або обмежуються їх формальним загальним оглядом. По-третє – і це чи не найважливіше – ставленням автора до об'єкта доповіді, намаганням неупереджено висвітлити вагому частину дослідницького доробку Г. Павлуцького, викладацьку та громадську діяльність, охарактеризувати його як особистість [7, с. 72 - 82; 1, с. 83 - 93].

Шануючи пам'ять свого педагога, схиляючись перед його науковим авторитетом, С. Гіляров все ж таки дозволяє собі об'єктивну критику робіт Г. Павлуцького. Дослідник наголошував, що він хотів говорити про свого вчителя по совісті і тільки правду. С. Гіляров відмічав чисто бібліографічний, історико-філологічний характер робіт початкового періоду діяльності Г. Павлуцького, починаючи лекціями і закінчуючи його докторською дисертацією. С. Гіляров, можливо сам того не бажаючи і не помічаючи, раз за разом підкреслює архаїчність робіт Г. Павлуцького, застарілість поглядів дослідника у порівнянні з наукою 1920-х рр.

Пригадує С. Гіляров і викладацьку діяльність Г. Павлуцького, говорячи що він не був особливо талановитим лектором. Його манера читання не захоплювала студентів. Він не вмів увести слухачів до своєї «розумової лабораторії», змусити їх разом із ним проводити ту наукову працю, у результаті якої створюється кожна лекція. Його лекції, за словами С. Гілярова, були перевантажені фактичним матеріалом. Але заняття професора були дуже корисними для тих студентів, які хотіли навчатися та отримувати знання. Разом із тим, за суворою зовнішністю, за дратівливою та вередливою поведінкою професора, пригадує С. Гіляров, «ховалось добре, чуйне серце та любляча душа» [1, с. 83 - 93].

Цікавими є спомини М. Жука, більша частина яких була написана в 1950-х рр. Він характеризує Г. Павлуцького у різні роки його діяльності: спочатку як викладача мистецтва у Рисувальній школі М. Мурашка, згодом – як одного з фундаторів Української Академії Мистецтв. М. Жук відзначає високі професійні якості свого вчителя та його організаторський талант.

Так, пригадуючи навчання у Рисувальній школі, М. Жук відмічав значну інформативність лекцій професора. Починаючи від часів старої Елади, – він закінчував свій курс російським мистецтвом, роблячи особливий акцент на ділянці живопису. М. Жук пригадує чепурний вигляд лектора, чудову, без будь-яких затримок мову, послідовність у розгортанні навчального матеріалу, які захоплювали слухачів. Усім слухачам, на розсуд М. Жука, дуже імпонувало, що мистецтво їм викладав «справжній професор», а не просто педагог.

Оскільки школа М. Мурашка не мала загальноосвітніх дисциплін, певна частина учнів не на належному рівні розуміла весь матеріал через брак загальної освіти. А сам лектор, дорікає М. Жук, цього не враховував й опускав потребу більш популярного викладу. Проте це не заважало слухачам старанно записувати лекції Г. Павлуцького. Тим, хто чогось не розумів, М. Мурашко радив додаткову літературу.

Лекції з історії мистецтва (раз на тиждень) ніколи не відкладалися. Коли з якоїсь причини не було Г. Павлуцького, то читав сам М. Мурашко. М. Жук, порівнюючи стиль викладання педагогів, зазначає, що М. Мурашко свою лекцію вів не так артистично, як Г. Павлуцький, але в його викладі було те особливе, чого не міг дати Григорій Григорович, – це знання художньої справи. Високо оцінюючи ерудицію Г. Павлуцького, М. Жук стверджував, що той оцінював твори мистецтва без фахового знання, тоді як М. Мурашко вносив у свій виклад саме цей елемент. Лекції його від цього ставали ближчими до справи навчання й школі, хоч і не давали, може, того історичного узагальнення, що було в лекціях Г. Павлуцького [6, с. 220 - 221].

Таким чином, спомини сучасників, їх особисті враження від спілкування із дослідником особливо цінні для сучасних науковців, оскільки допомагають краще зрозуміти, якою людиною насправді був Г. Павлуцький. А від так повною мірою осягнути його наукові досягнення та внесок у розбудову українського суспільства кінця XIX – початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гиляров С. Памяти Григория Григорьевича Павлуцкого / С. Гиляров // Студії мистецтвознавчі. – 2015 – Число 4. – С. 83 – 93.
2. Грушевський О. Проф. Г. Павлуцький / О. Грушевський // Україна. Науковий тримісячник українознавства. Під ред. М. Грушевського. – К., 1924. – С. 205 – 206.
3. Німенко Н. До історії українського орнаменту (Науковий доробок Г. Г. Павлуцького очима М. О. Макаренка) / Н. Німенко // Актуальні питання вітчизняної та світової історії: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23 – 24 квітня 2010 року / За ред. С. Дегтярьова. – Суми: СумДУ, 2010. – С. 209 – 212.
4. Новицький О. Проф. Гр. Павлуцький / О. Новицький // Україна. Науковий тримісячник українознавства. Під ред. М. Грушевського. – К., 1924. – С. 203 – 205.
5. Павлуцький Г. Історія Українського орнаменту. З передмовою М. Макаренка / Г. Павлуцький. – Київ: Друк. Акад. Наук, 1927. – 26 с.
6. Спогади Михайла Жука про Київську школу Миколи Івановича Мурашка (Одеса, 1951 – 1952 рр.). Підготовка до друку, вступне слово, коментарі Ольги Єрмоленко, Наталії Суспи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2010/2010_03/2010n04_05r06.pdf.
7. Ходак І. Сергій Гіляров про Григорія Павлуцького: з історії посмертного вшанування науковця / І. Ходак // Студії мистецтвознавчі. – 2015. – Число 4. – С. 72 – 82.
8. Шлях перемоги. – 1954. – № 16. – 20 червня.

«ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ НАУКОВЦІВ: ЄВРОПЕЙСТКИЙ КОНТЕКСТ» ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ НАУКОВЦІВ: ЄВРОПЕЙСКИЙ КОНТЕКСТ

Дабло Л. Г.

Як відомо, позитивізм у другій половині XIX ст. був надзвичайно популярною філософсько-естетичною течією серед української інтелігенції. Згодом, ознак значущості саме в середовищі української творчої молоді набувають мистецтвознавчі пошуки Іпполіта Тена (1828-1893). Як підкреслює Л. Левчук, «перебуваючи під впливом ідей Чарльза Дарвіна, Іпполіт Тен, як і більшість позитивістів, намагалися пристосовувати концепцію біологічної еволюції до розвитку суспільства, різних видів творчої діяльності людини» [2, с. 12].

Мистецтвознавчі ідеї І. Тена сповнені бажання підпорядкувати гуманітарні науки природничим, і, культивуючи поняття «факт», саме його використовував теоретик задля аналізу

природи мистецтва чи специфіки художньої творчості. У тогочасній Україні широкого розголосу набували не лише ідеї О. Конта, І. Тена та інших позитивістів, а й творчість тих письменників, передусім, французьких, які «сповідували» позитивістські настанови: Гі де Мопассан, Еміль Золя, брати Ж. та Е. Гонкур.

Щодо українського контексту, то відданим прихильникам позитивізму – після І. Франка – виявився Микола Євшан (1889 – 1919), котрий протягом свого короткого життя пройшов шлях від прибічника позитивізму до ніцшеанця. Позиція М. Євшана щодо ідей І. Тена цікава тим, що, зацікавившись ними, він, водночас, критикував їх, намагаючись через полеміку вийти у площину істини. Цей аспект роздумів М. Євшана – літературного критика, літературознавця й перекладача – переконливо опрацьований С. Павличко [4, с. 141, 166].

Ідеї І. Тена не залишили байдужими і українських вчених таких як О. Потебня та Д. Овсянико-Куликовський. Вони, по-перше, виявили інтерес обох учених до подій європейського культурного процесу, а по-друге, засвідчили певну «інтелектуальну єдність» української інтеграції, представники якої жили й працювали в різних регіонах країни.

Зазначимо, що доволі оригінальною сприймається праця М. Гусельцевої, в якій наведено порівняльний аналіз творчої спадщини французького мистецтвознавця І. Тена та Д. Овсянико-Куликовського як представника «Харківської школи», в якому висвітлюються особливості історіософського бачення минулого через світоглядну призму кожного з указаних учених.

Не заглиблюючись у викладення авторських ідей І. Тена, вважаємо виправданим навести думку самого І. Тена щодо головного принципу культурно-аналітичного підходу: «У зовнішньому відбувається внутрішнє, в історії проявляється психологія, в обличчі віддзеркалюється душа. Аналіз приєднує моральний світогляд до фізичного і поповнює події почуттями» [1, с. 22].

У контексті цієї сентенції Тена логічним виглядає твердження М. Гусельцевої про те, що методологія французького вченого є підґрунтям для культурно-історичної школи, до якої серед багатьох європейських учених належали і О. Потебня, і О. Пипін, і М. Тихомиров і Д. Овсянико-Куликовський. «Культурно-психологічний аналіз, який розглядає творчість у зв’язку із світоглядом, а світогляд у зв’язку з духом епохи, дозволяє здійснювати переходи від категорій культури до смислових структур свідомості і внутрішнього світу людини, ковзати з мікрорівня на макрорівень і навпаки, простежувати, як цінності культури набувають втілення в індивідуальній поведінці особистості» [1, с. 23].

Важливо підкреслити, що майже всі праці й теоретичні розробки француза І. Тена практично завжди негайно перекладались на інші європейські мови, а також на російську. Відтак, вони не могли не потрапити в поле зору О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського, які до культурно-психологічних чи культурно-історичних ідей та розробок мали професійний інтерес.

Цілком логічно вважати, що рівень освіти, ерудиція і науково-дослідницький досвід Д. Овсянико-Куликовського, а також його унікальна обдарованість стали тим комплексом культурно-психологічних передумов самовдосконалення особистості вченого, який дозволяв йому не лише формувати власний світогляд, але й намагатись глибоко осягнути цей феномен та визначити виміри чи критерії оцінювання світогляду, завдяки смислам та «шкалі» загальнолюдських цінностей.

Навряд чи можна винайти більш достеменний спосіб для визначення світоглядних уявлень і переконань високорозвиненої особистості, ніж ознайомлення з її власними вимірами та потрактуваннями суб’єктивного світобачення, що залежить від персональних засад і принципів світосприйняття. У цьому ракурсі вважаємо доцільним навести вихідну тезу Д. Овсянико-Куликовського щодо розуміння ним поняття «особистість»: «… особистість є кінцевий результат психологічної переробки індивіда силами громадськості, яка прогресує й ускладнюється» [3, с. 270]. Що ж стосується самоорганізації людини, то він вважав, що особистість є синтезом психологічних процесів індивіда.

У своїх уявленнях відносно розвитку «Homo sapiens» учений дотримувався ідеї неухильного прогресу й розглядав людську душу як продукт психічної еволюції, у перебігу якої відбувається розвиток розумової й почуттєвої сфер людської істоти. Найголовнішою із засад розвитку особистості є усвідомлення індивідом свого соціального статусу та суспільної ролі. Використовуючи власні літературознавчі дослідження, Д. Овсянико-Куликовський об’єднує

національне середовище, майновий стан, суспільний клас і професійну орієнтованість; до змісту індивіда вчений відносить фізіологічні особливості, склад розуму та характеру, особисті смаки, пристрасні уподобання, моральні якості та життєві прагнення.

Мислитель сформував також своєрідну конструктивну модель особистості, що складається з центру й периферії. В ілюстративному плані модель у «поперечному перетині» складається з кількох концентричних кіл. Найширше з них національне, потім ідуть коло історично-класово-станових ознак, коло професійних рис, місцевих маркерів. Центр особистості – це її зміст. «Всі концентричні кола форми, що оточують цю точку, як обручами стискають і скріплюють особистість. Саме вони об'єднують її, вони вносять надзвичайно важливий вклад в справу організації особистості, в справу творення її синтезу» [3, с. 284].

Ідея розвитку «окультуреної людини» для Д. Овсянико-Куликовського – це досконалий зміст особистості, який концентрує в собі все краще, що створила на цей час цивілізація в глобальному масштабі.

Осмислюючи унікальну багатогранність дослідницької роботи Д. Овсянико-Куликовського, слід підкреслити, що поєднання його викладацької, літературно-критичної та науково-теоретичної діяльності не було випадковим. Під впливом праць О. Потебні він розвинув у собі стійку й свідомо керовану готовність у будь-якому літературно-художньому чи мовотворчому явищі «розшифровувати» його психологічну сутність. Це означало, що в його дослідницькій царині більшого значення набував «натуральний психологізм» творчого мислення. І він сам зазначав, що відбувалось посилення його вродженої схильності вивчати не стільки історію певного неординарного літературного явища, скільки психологію його розвитку. При цьому запевняв, що знайшов своє місце в літературі та науці, а, значить, це відповідало його творчим потенціям.

У порівняльному аналізі «Тен – Овсянико-Куликовський», який здійснила М. Гусельцева, зауважується, що і для І. Тена, і для Д. Овсянико-Куликовського факти були важливішими, ніж концепції, а історико-літературні пам'ятки вони вважали документами, які дають можливість дослідити культурно-психологічну атмосферу певної доби або народності шляхом використання специфічного методу текстологічного аналізу.

Показово, що М. Гусельцева вказує й на інший методологічний інструмент дослідження, який був введений О. Потебнею, – це поняття «внутрішньої форми слова», що Д. Овсянико-Куликовський не лише запозичив у попередника, але й надав йому широкої лінгвопсихологічної інтерпретації.

Слід додати, що, сприйнявши дослідницькі ідеї І. Тена, під впливом тривалого безпосереднього співробітництва з автором праці «Думка і слово» у роки розквіту харківської лінгвістичної школи, Д. Овсянико-Куликовський як учений еволюціонував до «глибинного» мовознавства, до теоретичних питань психології творчості та історії культури. Він ввів у науковий обіг поняття «суспільно-історичний тип», деталізоване в тритомній праці «Історія російської інтелігенції» та покладене в основу постулату про взаємозв'язок і хронологічну відповідність зміни літературних типів і соціокультурних реалій.

Досліджуючи психологію творчості, Д. Овсянико-Куликовський розрізняв мислення буденне й художнє. У цьому плані важливо зазначити, що на зламі XIX – XX ст. у російському літературознавстві існували різні наукові підходи й школи, серед яких виокремили три: міфологічна, порівняльно-історична та культурно-історична. Усі вони спирались, переважно, на європейські методологічні традиції з певною слов'янською самобутністю.

Провідною, безперечно, була психологічна школа, яка домінувала на харківських університетських теренах. В її концептуальну основу була покладена культурно-історична спрямованість, а наріжними каменями визначились такі головні проблеми: взаємозв'язок мовлення й мислення; окремішність наукового й художнього мислення; мовно-мисленнєві особливості літератури й соціальної психології, а також психології художньої творчості та естетичного сприйняття.

Але не можуть знецінитись їхні високі моральні виміри: відданість нації, готовність служити гуманним цілям і раціональному поступу людини. Отже, харківський період у науково-дослідницькій діяльності Д. Овсянико-Куликовського був надзвичайно інтенсивним і плідним,

різноманітним за спрямуваннями й багатим на досягнення, позначений відповідним кар'єрним сходженням і високим визнанням у наукових та суспільних колах.

Стиль роботи, організація науково-пошукової діяльності та рівень професіоналізму в середовищі «харківської школи» сприяли динамічному розкриттю інтелектуального потенціалу Д. Овсянико-Куликовського як ученого-теоретика і поглибленню його лінгвоестетичних знань.

Слід визнати, що, попри певні критичні оцінки й часткову об'єктивну недоведеність деяких принципових положень теорії психології творчості, внесок Д. Овсянико-Куликовського в культурологію як науку є незаперечним і надзвичайно суттєвим. Його творчий спадок радикально вплинув на розкриття, осягнення, а значить і на розв'язання певних проблем у літературознавстві та соціальній психології. Більш конкретно це стосується мистецької критики, психології творчих взаємин митця й реципієнта, взаємодії духу та інтелекту в культуротворчому просторі. Науково-дослідницькі успіхи й практичні здобутки О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського формувалися в атмосфері динамічного розвитку культурних подій і процесів у Харкові та Російській імперії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусельцева М. С. Культурно-аналитический подход в психологии и методологии гуманитарных исследований / М. С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2009. – № 5. – С. 16–26.

2. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття : навч. посібник для студ. гуманітар. спец. вищ. заклад. освіти / Л. Т. Левчук. – Київ : Либідь, 1997. – 224 с.

3. Овсянико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин. Гейне. Гёте. Чехов. К психологии мысли и творчества / Д. Н. Овсянико-Куликовский. – 2-е изд. – Москва, 2008. – 304 с.

4. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / С. Д. Павличко. – Київ : Либідь, 1997. – 360 с.

ТЕАТР ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – XX ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Демідко О. О.

Об'єктивна картина розвитку вітчизняної культури може бути відтворена шляхом аналізу культурних процесів, що відбувалися не тільки в центрі країни, а й у найвіддаленіших її куточках. З-поміж низки проблем сьогодення нового осмислення потребує вивчення театрального мистецтва Північного Приазов'я як самобутнього художнього феномену. Дослідження витоків, становлення та розвитку театрального життя Північного Приазов'я є важливим для розуміння розвитку театрального процесу в Україні, уможливлює сучасну інтерпретацію вітчизняної культури в її регіональних вимірах.

Метою доповіді є вивчення стану дослідження проблеми театру Північного Приазов'я другої половини XIX – XX ст.

Загальновизаною є думка про те, що першим історіографом театру Північного Приазов'я був викладач давніх мов Олександрійської чоловічої гімназії О. Петрашевський, який написав нарис, що вміщений у збірці «Мариуполь и его окрестности: отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии» від 1892 р. У ньому розглянуто численні проблеми, пов'язані з формуванням театральної культури Маріуполя у XIX ст. Важливими у нарисі є відомості стосовно створення В. Шаповаловим Концертної зали. Завдяки побіжній характеристиці репертуару, складу трупи можна зробити висновок про високий потенціал першої стаціонарної трупи Маріуполя. Водночас О. Петрашевський наводить корисну інформацію стосовно діяльності Маріупольського музично-драматичного товариства, що дало можливість дослідити аматорські театральні гуртки, починаючи з XIX ст. [8]. Загалом, характеризуючи історіографію дореволюційного періоду, слід зазначити, що роботи відрізнялися наявністю великого фактологічного матеріалу та носили здебільшого описовий характер.

Вивченню становлення та розвитку театрального мистецтва Бердянська протягом XIX–XX ст. присвячена невелика кількість наукових та краєзнавчих розвідок. У книзі В. Михайличенка, Є. Денисова, Н. Тишакова [9] висвітлено загальні особливості театральної культури міста [7]. Особливо важливою є стаття В Констатінової та І Лимана, в якій завдяки архівним матеріалам та періодичній пресі подано важливий фактичний матеріал щодо розвитку театрального життя Бердянська у XIX – першій половині XX ст. Автори зазначають, що на той час «театральні вистави були одними з найбільш помітних складових культурного життя Бердянська» [7, с. 1].

Формування і становлення театральної культури Маріуполя досліджували краєзнавці С. Буров [1], А. Іванов [6], Л. Яруцький [17].

Важливе значення мають розвідки А. Іванова, присвячені театральній культурі Маріуполя XIX – початку XX ст., що висвітлють труднощі, які переборював В. Шаповалов; приїзд у Маріуполь відомих гастролерів та діяльність музично-драматичного товариства. Автор доходить висновку, що у XIX ст. «Маріуполь все більш завойовував славу театрального міста» [6, с. 4]. Праці А. Іванова підкріплені джерельною базою, адже краєзнавець користувався відомостями преси XIX ст. Проте вони не позбавлені певної суб'єктивності, що вплинуло на негативну оцінку автором діяльності В. Шаповалова.

Варто окремо зупинитися на працях С. Бурова [1]. Займаючись краєзнавством, він багато років присвятив виявленню і збиранню матеріалів про театральне минуле Приазов'я. С. Буров здійснив спробу систематизувати зібраний матеріал, грунтуючись на спогадах театральних діячів і відомостях періодичної преси другої половини XX ст. Автор критично поставився до багатьох оцінок його попередників, прагнув дати правильне тлумачення тих чи інших подій.

Найбільшу кількість матеріалів, присвячених історії маріупольського театрального середовища, залишив український краєзнавець, почесний громадянин Маріуполя Л. Яруцький, який першим почав використовувати матеріали архівів та намагався систематизувати знайдену інформацію. Він видав велику кількість розвідок, публікацій, у яких історія театрального мистецтва Маріуполя досліджена з XIX ст. Підсумковим стало видання книги «Старейший в Украине» [17], що була видана до ювілею театру і присвячена періоду до 1959 р. Однак бажання швидкими темпами закінчити власні дослідження відбилося на науковому доробку краєзнавця. Праці Л. Яруцького мають безліч неточностей, помилок, назв неіснуючих журналів чи організацій. Надмірний суб'єктивізм, прикрашання історії театрального мистецтва Північного Приазов'я неперевіреною інформацією (наприклад, присвоєння Л. Ліницькій статусу однієї з перших володарок Почесного звання народної артистки СРСР, що не відповідає дійсності), відбиток радянської ідеології, відсутність критичного підходу стали певними недоліками праць краєзнавця, що посприяло виникненню низки міфів, пов'язаних з історією театральної культури Маріуполя XIX – початку XX ст.

Розвиток, становлення і трагедію грецького театру Маріуполя вивчено у працях К. Гончарука, Г. Захарової, І. Налчаджи, А. Проценка.

Краєзнавець Ігор Андрійович Налчаджи першим почав збирати по крихтах матеріали про грецький театр. Йому вдалося встановити дату заснування першого в СРСР Державного грецького театру, проаналізувати репертуар, склад трупи, існуючі проблеми. Інформацію автор збирав завдяки спогадам, тому у своїй статті наперед вибачається за можливі неточності, прогалини [10].

Завдяки зусиллям голови міського історико-просвітницького товариства «Меморіал» Г. Захарової повернуті із забуття імена талановитих акторів, режисерів, драматургів першого грецького театру. Справи з грифом «Цілком таємно» і «Зберігати вічно» стали доступними і висвітлили прізвища акторів і робітників грецького театру, яких торкнулися репресії 1937 р., чиї імена нині реабілітовані [5].

Ґрунтовна робота, присвячена вивченню діяльності грецького театру, була здійснена членом Національної Спілки журналістів України, краєзнавцем, почесним громадянином Маріуполя А Проценком. У книзі «Годы, спектакли, трагедия…» автор детально розповідає про народження та долю першого в країні Державного грецького робітничо-селянського театру, його керівників і акторів. Дослідник уводить до наукового обігу нову інформацію, велику кількість світлин з акторами Державного грецького національного театру. Він систематизує всю наявну

інформацію від створення до останнього року діяльності театру, наводить цінні відомості стосовно гастрольної діяльності та ставлення глядачів до виступів грецького театру [12].

Вагомим внеском у дослідження історії грецького театру стала наукова розвідка К. Гончарука. Автор на підставі періодичної преси, законодавчих актів доволі детально аналізує передумови та причини відкриття театру, його діяльність, успіхи, проблеми та трагічне закриття [4]. Процес репресивної політики, що торкнувся і діячів грецького театру, дослідила український історик Н. Терентьєва [14].

Невелика кількість інформації щодо розвитку театрального життя Маріуполя у воєнні роки міститься у працях О. Тонконога, В. Гайдабури та Д. Титаренка.

О. Тонконог, використовуючи архівні матеріали, подає інформацію з історичних документів, що засвідчує проведення акторами Маріупольського російського драматичного театру «20 безкоштовних шефських концертів, з них 14 – у шпиталі для поранених бійців та офіцерів» [16, с. 67]. Розвиток театрального життя Маріуполя у роки нацистської окупації фрагментарно висвітлено у дослідженнях В. Гайдабури та Д. Титаренка. Зокрема, праця В. Гайдабури містить відомості стосовно складу трупи Маріупольського театру ім. Т. Шевченка за 1941–1943 рр. [2, с. 70]. Д. Титаренко розглядає репертуар Маріупольського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка [15, с. 135].

Досить повно панорама розвитку Народного театру ПК «Азовсталь» представлена в книзі А. Проценка «Народному драматическому театру «Азовстали» 70 лет». У праці робиться спроба розкрити причини участі робітників у самодіяльних театральних колективах. Детально простежена історія самодіяльного театру, який першим у Маріуполі серед інших аматорських колективів отримав звання Народного. Автор відзначає інтерес маріупольських робочих до театрального мистецтва, аналізує склад трупи, репертуар, гастрольну діяльність [13].

Журналіст С. Гольдберг опублікував ряд статей [3], присвячених розвитку маріупольського театру. Зокрема, в його публікаціях висвітлений життєвий шлях легендарного актора Маріуполя, народного артиста УРСР, заслуженого артиста Узбецької РСР Б. Сабурова, діяльність головного режисера маріупольського театру (з 1968 до 1986 р.), актора та художника, народного артиста УРСР О. Утеганова, репертуар, творчі пошуки маріупольського колективу.

Публікації народної артистки України, провідного майстра сцени Донецького академічного обласного драматичного театру (м. Маріуполь) С. Отченашенко [11] розкривають широке коло питань з історії театрального мистецтва в Маріуполі протягом 1970-х – 1980-х рр. Для нашого дослідження найбільше зацікавлення викликає книга, видана спільно з С. Буровим «Из истории Мариупольського театра (Годы, события, имена)» [1], яка містить велику кількість живих спогадів безпосередніх вражень учасників, діячів маріупольського тетру.

Отже, незважаючи на наявність праць, присвячених як окремим театрам Північного Приазов'я, так і розвитку театрального мистецтва в певні історичні періоди, до цього часу відсутнє спеціальне історичне дослідження, присвячене театральному життю Північного Приазов'я. Представлений матеріал краєзнавців, журналістів та театрознавців потребує систематизації, критичного осмислення і введення до наукового обігу в якості фактологічної бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буров С., Отченашенко С. Из истории Мариупольського театра (Годы, события, имена). Мариуполь : Газета «Приазовский рабочий», 2003. 136 с.
2. Гайдабура В. М. Театр, захований в архівах. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944). Київ : Мистецтво, 1998. 220 с.
3. Гольдберг С. Призвание, ставшее судьбой // Приазовский рабочий. 1980. 23 мая. № 99. С. 4.
4. Гончарук К. Грецький театр України 1920–1930-х років: світло та тіні // Київська старовина. – Київ, 2002. № 2. С. 75–82.
5. Захарова Г. Расстрелянный греческий театр: к 80-летию основания Мариупольского Государственного греческого театра. Мариуполь : Новый мир, 2012. 124 с.

6. Иванов А. Театр у нас – капитальнейшее развлечение // Приазовский рабочий. 1968. 4 июня. № 109. С. 4.

7. Константинова В., Лыман И. Бердянск: история театров // Города порты. – Доступно з: http://blacksea.gr/ru/cities/berdyansk/3-1-2-1/

8. Мариуполь и его окрестности : отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии / под ред. Г. И. Тимошевского. Мариуполь : Типо-Литография А. А. Франтова, 1892. 581 с.

9. Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. Бердянск: взгляд через столетия. Бердянск : Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. 448 с.

10. Налчаджи И. Рассказ краеведа: Памяти мариупольского греческого театра // Приазовский Рабочий. Мариуполь, 1992. 10 апр. № 64. С. 2.

11. Отченашенко С. Мариупольский театр 70-е годы // Мариуполь: история и перспективы : сб. тр. науч.-практ. конф. : в 2 т. Мариуполь : ПГТУ, 2002. Т. 1. С. 170 –171.

12. Проценко А. Д. Годы, спектакли, трагедия. Из истории первого Государственного греческого рабоче-колхозного театра в Мариуполе. Мариуполь : Мариупольское общество греков, 1999. 72 с.

13. Проценко А. Д. Народному драматическому театру «Азовстали» 70 лет. Очерк творческого пути художественного коллектива. Мариуполь, 2001. 107 с.

14. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.) / Н. А. Терентьева. Киев : Аквилон-Пресс, 1999. 352 с.

15. Титаренко Д. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової адміністрації // Україна модерна. 2008. Ч. 2 (13). С. 131–146.

16. Тонконог О. І. Театри українських міст у 1943–1945 рр. // Культура народов Причерноморья. 2006. № 86. С. 66–69.

17. Яруцкий Л. Д. Старейший в Украине (Из истории Донецкого обласного драматического театра). Мариуполь, 1998 104 с.

ДО ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ВЕРТЕПУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ І ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Нікольченко Ю. М.

У доповіді розглядається проблема виникнення та особливостей розвитку вертепу на Правобережній і Лівобережній Україні як унікального явища української культури XVI–XVIII ст.

Протягом двох століть вітчизняну і зарубіжну історіографію склали праці етнографів, фольклористів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, літературознавців, зокрема О. Білецького, М. Возняка, О Воропая, М. Грушевського, В. Доги, В. Жайворонка, П. Житецького, Е. Ізопольського, О. Киселя, М. Копиці, Л. Курбаса, О. Курочкіна, Т. Лугової, М. Маркевича, Є. Марковського, В. Перетця, Р. Пилипчука, А. Пономарьова, М. Поповича, М. Сулими, Й. Федаса, І. Франка, О. Хлистун та інших.

У нашому випадку – вертеп – український ляльковий народний театр. Термін «вертеп» походить від давньої назви печери, в якій, за Біблією, народився Ісус Христос. Вистави відбувалися у святковий різдвяний цикл у скриньці, що мала вигляд двоповерхового похідного будиночка. За традицією, він був зроблений з тоненьких дощок. Верхній поверх мав балюстраду; за нею відбувалася містерія народження Христа у Віфлеємі. На нижньому поверсі був встановлений трон царя Ірода; долівку закривали хутром або тканиною для того, щоб не було видно пазів, по яких рухалися ляльки. Розмову від імені героя драми, втіленого у ляльку, ведуть ляльковики–вертепники.

На верхньому поверсі відбувалися вистави на біблійні сюжети, на нижньому – світські чи побутові. Авторами і постановниками вертепних дійств спочатку були скоморохи, потім – мандрівні дяки, а з другої половини XVII ст. – спудеї (студенти) Київського (Могилянського) колегіуму та учні братських шкіл, які використовували для цього словесні матеріали різдвяної шкільної драми про «Царя Ірода». [3, с. 78]

Текст вертепної драми – це поєднання книжних елементів з елементами народними. Вертепна драма складається з двох частин: різдвяної драми і механічно приєднаної до неї сатирично–побутової інтермедії. Перша частина вертепу, що іноді зветься «святою» – більш–менш стійка, а друга, народна, змінюється у залежності від місцевих умов, історичного періоду та здібностей самого вертепника. Обидві частини – «свята» і народна – різняться між собою і мовою. Перша частина написана староукраїнською «книжною» мовою з великою кількістю церковно–слов'янізмів, а друга, – створена народом, мало чим різниться від сучасної української мови за винятком її регіональних особливостей [1, с. 119].

На жаль, жодних автентичних текстів вертепної драми XVII ст. не виявлено. Про їхній зміст можна тільки здогадуватися за текстами другої пол. XVIII–поч. XX ст. Найстаріший відомий запис української вертепної драми був зроблений дяком І. Даниловичем у с. Зуївка на Миргородщині в 1771 або 1776 р. Текст не повний – це окремі виписки з вертепної драми. З 1770 р. походить так званий «галаганівський» список (відомий лише за копією), записаний у с. Сокиринці Прилуцького повіту, Полтавської губернії, учнями київської бурси. З XIX ст. відома значно більша кількість оригінальних текстів вертепної драми. Найкращий з них – це вертеп, записаний у 1860 р. М. Марковичем у Києві. Заслуговують на увагу тексти вертепів із Славути 1897 р. – колекція В. Мошкова, з Батурина 1899 р. – колекція Ю. Жалковського. Найкращі тексти початку XX ст. відомі з Житомира 1927 р. – запису В. Кравченка, та із Славути 1928 р. – запису В. Пруса [1, с. 117–118].

Ймовірно, в текстах вище означених вертепів містяться фрагменти, мотиви, сюжетні ходи, які дозволять реконструювати більш ранні зразки. Очевидним є бароковий характер вертепного дійства, що дозволяє пов'язувати створення його класичної форми з періодом національно-культурного відродження другої пол. XVII–XVIII ст. Жодних рис, які б пов'язували відомі тексти вертепної драми з більш ранніми культурними періодами, виявити не вдалося [9]. А першим офіційним документом щодо українського вертепу є запис у фінансовому реєстрі Львівського Ставропігійного братства, датований 14 липня 1666 р., у якому визначалися витрати на побудову та художнє оздоблення вертепної скрині [5, с. 1022–1023].

Однак, є підстави вважати, що український різдвяний вертеп був важливим чинником розвитку народного мистецтва вже у другій пол. XV–XVI ст. З цього питання висловився академік М. Возняк, аналізуючи основи розвитку драми на українському тлі. З приводу творчості скоморохів як найдавніших українських акторів, він пише: «Скоморохи з'явилися вже в давній Україні, правдоподібно, з Візантії. Вбрані у маски, скоморохи грали та співали по домах, зокрема на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, виступали як знамениті танцюристи та всякі гравці, розвеселяли народну юрбу по вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися в звірячі шкури, ходили з ведмедями й іншими навченими звірятами, з *вертепом.* (курсив наш – Ю. Н) [2, с.149]. Якщо прийняти тезу вченого щодо зв'язку вертепу з культурою Візантії, яка припинила своє існування у 1453 р., то дійсно вертеп міг існувати на Правобережній і Лівобережній Україні ще задовго до появи і розвитку української барокової культури.

На користь цієї гіпотези свідчать повідомлення письменника, фольклориста, етнографа, священика з Білої Церкви Еразма Ізопольського (1802—1863), у яких він зазначає, що бачив у Ставищах на Київщині і в Дашівщизні на Поділлі вертепні будиночки, датовані відповідно 1591 та 1639 рр. Е. Ізопольський переказав зміст двох, так званих, «podan ludu» (народних переказів), один з яких відносить появу вертепу в нас до періоду народження Ісуса Христа, якого в дитинстві бавили вертепними виставами. А в другому розповідається, як у незапам'ятні часи київський князь влаштував вертеп, аби показати своїй іноземній нареченій релігійні події сповідуваної ним віри в Христа, а також звичаї, характери, побут, танці, пісні та жарти українців [11].

У дослідженні українського вертепу, за свідченням Е. Ізопольського, є надзвичайно важлививою єдина згадка про існування вертепу на Правобережжі та Лівобережжі у XVI ст., оскільки всі інші відомості про вертеп належать до західних земель України. Фактографічний матеріал через свою недостатність не може дати достовірної відповіді та створити цілісної картини на питання часу появи вертепу на території України. Але поки не знайдено прямого (зафіксованого матеріально) підтвердження побутування вертепу раніше за XVII ст.; про час його появи можемо говорити тільки в категоріях можливості та приблизності. Й. Федас з цього приводу

пише: «Досі важко точно визначити час появи вертепу в Україні (слід сподіватися, що відомості Ізопольського, сприйняті по-різному, будуть підтверджені іншими фактами» [7, с. 141].

Аргументи Е. Ізопольського використовує І. Франко у своїй розвідці «Южноруський театр XVI–XVIII віку»: «…вертеп прийняв ту подвійну форму, котру адаптувала шкільна драма: поважний текст і веселу інтермедію. Відповідно до сього змінилася і його архітектура: домик зробився двоповерховий: нагорі відбувалися сцени набожні […], а внизу йшло зовсім інше життя, являлися фігури, вихоплені з живої дійсності […]. У тій формі існував у нас вертеп, уже при кінці XVI віку (д. Ізопольський бачив у Ставищах вертеп з руським написом «сооружен 1591 р.») і в тій самій формі перетривав аж до нашого віку» [8, с. 301].

З проблеми визначення часу появи українського вертепу, Р. Пилипчук у нарисі «Театр в Україні» пише про те, що час виникнення вертепу на Правобережній та Лівобережній Україні досі не з'ясований. Ляльковий театр («игры, глаголмые куклы») був відомий ще в Київській Русі з перекладної літератури візантійського походження, але перше документальне свідчення про постановки в Україні пересувного лялькового театру датується лише 1573 р., однак чи була та лялькова гра якось пов'язана з вертепним театром, що дійшов до нас у пізніших зразках, досі не з'ясовано [5, с. 1022]. Проте для культурологічного підходу щодо вивчення еволюції українського вертепу самого датування замало, необхідна реконструкція культурного середовища, в якому він функціонував, та вирішення питання його запозиченості чи самобутності. В цьому сенсі варто визначити кілька соціальних осередків, у яких первісно міг постати вертеп, а саме: церква, народ, школа [4].

Час розквіту українського вертепу припадає на бароковий період культури України, точніше на другу пол. XVII–останню чверть XVIII ст. У його репертуарі міцно утвердився трагедійно–драматичний сюжет (вистави «Цар Ірод» та «Цар Максиміліан») «верхнього світу» з «серйозним» прошарком дійсності та «нижнього світу» зі своїми непристойними жартами, що сприймається більш активно, весело, як розвага» [6, с. 279]. Цей розподіл, який умовно можна назвати релігійною і світською частинами, свідчить про їхнє відокремлення одна від одної. У вертепній драмі, крім релігійної чи канонічної, була імпровізована частина, пов'язана з дійствами, які супроводжували водіння Кози і Маланки. Їхній генетичний зв'язок з ритуалами особливо наочно виявляється тому, що вертепні вистави виконувалися у ті ж самі дні релігійних або календарних свят – на Різдво і Новий Рік.

Вертепна драматургія викладачів Києво–Могилянської академії XVIII ст. складала інтермедії та інші драматичні твори, що стосувалися «нижнього світу». Прикладом слугує політичний памфлет Семена Дівовича (1730—1763), українського письменника, перекладача при Генеральній військовій канцелярії за правління гетьмана Кирила Розумовського, вихованця і викладача академії «Розмова Великоросії з Малоросією», де чітко висловлено ідею державної самостійності України, її окремої та самодостатньої політичної культури, цілком відмінної від Московії, яку автор називає Великоросія. Цей твір С. Дівович написав на підставі «Краткого описания Малороссии» літопису Григорія Грабянки. Свою роботу над твором він завершив у Глухові 21 вересня 1762 р. Ймовірно, Дівович написав його не без впливу гетьмана, можливо навіть за його дорученням. Він викладає героїчні дії козацтва, починаючи від польського черкаського старости (прикордонного) Вацлава Лянцкоронського, який очолив козаків у війні з турками і татарами ще у 1516 р. Особливу увагу автор приділяє Хмельниччині, багато говорить про утиски й насильства «начальних людей». Твір написаний з позиції козацької старшини; в ньому переконливо доводиться, що українська старшина має ті ж права на привілеї, що й московське дворянство.

Стійкість побудови «нижнього поверху», безпосередній зв'язок його сюжету з фольклором, історією, культурою, мовою народу дають підстави розглядати власне вертеп тієї доби як зародок «справді українського» театру, протиставляючи «народний» поверх схоластичному «верхньому поверху», який ілюстрував євангельські сюжети, але ніколи ні Христос, ні Богородиця не були дійовими особами у вертепній драмі. Ісуса не можна грати; він сам є роль, яку грає Бог у своєму спілкуванні з людьми [6, с. 280].

З другої пол. XVIII ст. в багатьох українських вертепних драмах центром «нижнього поверху» ставав Запорожець, який грає на бандурі, співає і танцює. Слова його пісень

перегукуються з думами про козаків та їхнє лицарство. Негативне ставлення Запорожця до польської шляхти, католицької та греко–католицької церкви – річ самозрозуміла. Тексти багатьох вертепів були записані після вибуху гайдамацького руху і великого народного повстання («Коліївщина») на Правобережній Україні. Запорожець у вертепі 70–90-х рр. XVIII ст. – цікаве відображення політичної ситуації в Україні загалом. То був час ліквідації Гетьманщини у 1764 р., поділів Польщі у 1775, 1793, 1795 рр. і знищення Запорозької Січі у 1775 р. У грі цього персонажа відчувається смуток, журба; вона має більше підстав до роздумів, ніж до сміху [1, с. 122–124].

Важливе місце в українському вертепі посідають пісні. Вони використовуються в якості носія сюжетної інформації – в одному з варіантів вертепної вистави розмова парубка з дівчиною ведеться за допомогою народних пісень, які вони співають замість реплік. У вертепі пісня залишається невід'ємним структурним компонентом сценічної дії, так само як і танці, виконані персонажами [10, с. 144].

Танцюють персонажі української вертепної драми на канонічному і світському поверхах. Зверху танцюють пастухи, які йдуть вітати народження Христа. Знизу, у виставах, пов'язаних із фольклорною традицією, власне танець являє собою характерну сценічну дію замість виконання ролі персонажа. Згадаємо танець Діда з Бабою: він є основною подією, за яку їх забирає Демон у пекло. У цьому сюжеті знаходимо приклад заборони на той час православною церквою танців за ймовірний зв'язок із язичницькими ритуалами.

Завдяки яскравості, виразності етнографічно–фольклорного характеру, емоційності персонажів, виконанню народних пісень, танців, жартів і драматичних діалогів вертеп був також дуже популярним на землях українського Полісся та в західних регіонах України – Волині, Галичині, Закарпатті і Подністров'ї. Він близький до білоруської «Бетлейки» (від слова Бетлеєм – Віфлеєм), польського народного лялькового театру «Szopka» – (Сарайчик) та чеського вертепу «Jeslicek» – (Ясла).

Український ляльковий театр – вертеп – створений, що найбільш вірогідно, у XVI ст. і розвинутий до рівня народного театрального мистецтва у барокову добу, став окремою галуззю національної художньої культури. Вертеп є надзвичайно складним мистецьким явищем. Його двоповерхова архітектура, поєднуючи сакральний «верх» і світський «низ», вічне й скороминуще, трагічне й комічне, перетворила вертепну скриньку на модель українського світу [9].

Завдячуючи фольклору, вертеп органічно увійшов у календарну різдвяно–новорічну обрядовість українців. Поєднання народного і професійного, святково–обрядового і побутового зумовили кристалізацію вертепу як універсальної культурницької форми, яка знайшла своє відображення у сучасній українській драматургії і сучасному театральному мистецтві. Водночас вертеп, як частина різдвяно–новорічної обрядовості, активно відроджується в Україні у сьогоденні в різних формах лялькового театру й аматорського та професійного вертепу на театральній сцені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Том I / Олекса Воропай. – К.: «Оберіг», 1991. – 454 с.

2. Возняк М. С. Історія української літератури. У двох книгах: Навч. вид. – 2-ге вид., випр. – Львів: Світ, 1994. – 560 с.

3. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: Традиції і сучасність / О. В. Курочкін. – К.: Наук. думка, 1978. – 190 с.

4. Лугова Тетяна. Полеміка щодо згадки Еразма Ізопольського про вертепний театр в Україні / Тетяна Лугова [Електронний ресурс]. Режим доступу: opu.ua

5. Пилипчук Р. Я. Театр в Україні / Р. Я. Пилипчук // Історія української культури: У 5 т. – Т. 3 / Передм. В. А. Смолія. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 1006–1028.

6. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.

7. Федас Й. Ю. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.) / Й. Ю. Федас. – К.: Наук. думка, 1987. – 184 с.

8. Франко Іван. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. Том 29. Літературно–критичні праці (1893–1895) / Іван Франко. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1981. – 662 с.

9. Хлистун О. С. Український різдвяний вертеп як універсальна мистецька форма / О. С. Хлистун // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 18. Том ІІ. 2012.[Електронний ресурс]. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua

10. Українська художня культура: Навч. посібник / за ред. І. Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.

11. Isopolski E. Badania podan ludu: Pamiatki Ukrainy / E. Isopolski // Atheneum. – Wilno,1843. – Odd III. «Dramat wertepowy o smierci». – S. 60–64. [Електронний ресурс]. Режим доступу: docplayer.net

WHAT IS THE SENSE OF HISTORICAL EDUCATION, IF HISTORY DOES NOT TEACH ANYTHING AND DID NOT TEACH ANYONE ELSE?

FEDOROVA Y. G., JANKOWSKI S. V.

The theses deal with the sense of historical education. As it is stated in the article, modern culture has to adjust people to the unpredictability of events, and, consequently, historical education should be focused not on their temporal, but on the geophysical dimension. The modern society incorporates history into a system of consumption of products of media and political performances. In the modern world, power and media are the greatest customers of history. Thus, an informative and commercialized form of historical world outlook provokes a feeling, and does not embrace the problems of the laws of the historical process. Modernity is unique, at the same time, immersed in the past, a man neglects contemporary. Socium supports the consumption of history in the cultural field, because in this way the power protects the consciousness of the core problems that are not able to give way. Modern terrorism is trying to destroy life and values. Demonstrating the fragility of human existence and world well-being, it destroys the ethos of mankind. On the other side of the trial of democratic values, the opposition to terror uses political history, including in order to rehabilitate the classical forms of totalitarian perception of the world.

Key words: historical education, modernity, ideology, sacralization, terrorism.

The vision of man, society, and culture, implemented by historiosophical reflexion, establishes the concept of the world in the matrix of the grammatical architectonics of time, that is, distributed in the past, present and future time; whereas the architectonics of contemporary worldview are a denial of historicism. Actually, the question put to the discussion is open, and, therefore, it is quite assumed that everyone has to express his agreement or disagreement, as well as the fact that the authors express reasoning in this regard. Actually, if within the boundaries of national culture history and had a special status magistra vitae, then only in those circumstances, when the context of historical knowledge, namely knowledge, and not knowledge, was formed by officially sanctioned thinking.

The ideological function, which for centuries dominated the national historical education, faced problems only in the early 1990s, when the Soviet-style intellectualism met Francis Fukuyama's thesis, which identified the «end of history» with the «end of the Cold War». It is probable that the «end of history» is a change in the epistemological situation of historical worldview. History as a science about the way humanity was ended. Modernity does not belong to either the duration of the past or the predictability of the future; it has its own past and future. If to extend the meaning of the metaphor of historical time proposed by Hannah Arendt, then the epistemological situation of the «end of history» denotes the present as the otherness of both the past and the future, that is, the unification of the united.

Consequently, the historical science in the systematic presentation of the connection of events, as it was transmitted through the doctrine D. Vico, G. F. V. Hegel, K. Marx, and other leaders of the concept of the historical existence of mankind, peoples, nations, were completed. History in its modern sense is the same «craft» that Mark Blok wrote and add «craft of understanding», which is not conditioned by the act of knowing the «mission of the guide» or the interpretation and evaluation of the essence of the past, which is a characteristic feature of intellectual activity that is inherited from the prophets of the

Abrahamic religions and the apocalyptic form of worldview. In this sense, society needs not a tandem of historical knowledge with historical education, but historical blockbusters. After all, the epistemological situation of the «end of history», regardless of how long this end will take, turned the culture of history into an unpredictable sequence and disorderly course of events.

Modernity has transformed the culture of history into the memory industry. In modern society, one can acquire or construct his own past, which will be issued to man or more attractive, or more appropriate, or more appropriate to the needs of the present. The modern society incorporates history into a system of consumption of products of media and political performances. In the modern world, power and media are the greatest customers of history.

Demand for the past and the prediction of the future are an independent segment of the markets of symbolic production in modern societies. In addition, digital technology allows you to produce historical events at a high level of printing; cinema satisfies the requirements of the past; marketing provides distribution of standards, samples, models among consumers; the travel industry guarantees unlimited access to artifacts. One of the unpredictable consequences of these processes is the phenomenon of sacralization of the past. The «modern» past is what they are asking for, what they are proud of, about which they build their values, which, nevertheless, perform the compensatory function. Thus, an informative and commercialized form of historical world outlook provokes a feeling, and does not embrace the problems of the laws of the historical process. Modernity is unique, at the same time, immersed in the past, a man neglects contemporary. Socium supports the consumption of history in the cultural field, because in this way the power protects the consciousness of the core problems that are not able to give way. For example, to adapt a person to modern forms of terrorism. Modern terrorism is trying to destroy life and values. Demonstrating the fragility of human existence and world well-being, it destroys the ethos of mankind. On the other side of the trial of democratic values, the opposition to terror uses political history, including in order to rehabilitate the classical forms of totalitarian perception of the world. In post-Soviet cultures of history it is a symbolic production of the historical memory of world wars, especially the Second World War, the worship of «winners», «liberators», «leaders», etc.

For example, the cult of Joseph Stalin (Dzhugashvili) is not only a sense of satisfaction with the past, but also implicitly denies the terrorist nature of the political regime of Stalinism. The post-Soviet proselytite of the «cult of the father of peoples» will consider the absurd identification of Stalinist repressions with political terror. Likewise, a supporter of Stalinism will lean toward anti-American rhetoric, as well as a consumer of conspiracy theories. Obviously, the evangelists of Neo-Stalinism, anti-Americanism, conspiracy are trying to recreate the world, which fits into the eschatological picture of the «invisible struggle» of forces and hierarchies, and the culture of history is the consumption of dynamic images of their confrontation. Therefore, the culture of history is the therapy of feeling of social danger, provoked by terrorism.

Modern culture has to adjust people to the unpredictability of events, and, consequently, historical education should be focused not on their temporal, but on the geophysical dimension. In an effort to transform the chaotic variety of local events and the «fueled global ambition» into the geo-iconic image of mankind, in which, based on the basic values of human existence, such as freedom, happiness, justice, the essence of the historical science is manifested, as Herodotus of Halicarnassus and which reminded Hannah Arendt: history is the challenge that a mortal man can throw for oblivion and the relentless movement of time. But today one can be convinced that history should not teach life, but take care of the universal human dimension of existence.

МОЛОДІ НАУКОВЦІ

МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР: ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОГО ШЛЯХУ

Андрющенко К.Д.

У сучасній політичній історії Великобританії, мабуть, не було іншого імені, яке викликало б стільки дискусій і такі суперечливі, часто взаємовиключні судження, як ім'я Маргарет Тетчер. Однак навіть її політичні противники змушені були визнавати неординарність її особистості і те, що її діяльність певним чином вплинула на суспільно-політичне життя країни.

Видається дуже цікавою саме початок політичного шляху Маргарет Тетчер. Тому що саме цей період життя вплинув на подальше становлення цієї жінки як талановитого політика.

Досліджень закордонних авторів із зазначеної проблеми дуже багато: Кріс Огден [5]; Л.М. Замятін [3]; С.П. Перегудов [6;7]; М.В. Вінокурова, О.В. Дмитриєва [1]; Н.К. Капітонова [4]. Але, на жаль, вітчизняні історики мало уваги приділяють питанню початку політичного шляху М. Тетчер.

Джерельна база публікації представлена спогадами Маргарет Тетчер [9].

Мета дослідження: дослідити становлення Маргарет Тетчер як політика; початок її політичного шляху.

Для розуміння політичних поглядів Маргарет Тетчер важливо розуміти, з якої соціальної верстви вона походить. Маргарет народилася у Грентемі над складом бакалейної лавки 13 жовтня 1925 р. в родині бакалійника. Батько намагався реалізувати свої амбіції у дочці. Завдяки праці у сімейному бізнесі Маргарет отримала ази ведення бізнесу та підприємницької діяльності [3].

Маргарет так описує свою допомогу батькові: «Одним із завдань, яке я іноді виконувала, було відважувати чай, цукор і печиво, дістаючи їх з мішків і коробок, в яких вони прибували, в пакети по 1 і 2 фунти. У прохолодній задній кімнаті, яку ми називали «стара пекарня», висіли шматки бекону, з яких потрібно було вирізати кістки і потім порізати на тонкі шматочки. Чудові аромати спецій, кави і копченої шинки розносилися по всьому будинку» [9].

У 1943 р. Маргарет вступила до коледжа Сомервіль (найкращий жіночий коледж Оксфорду). Саме там вона почала брати участь у політичних дебатах. В Оксфорді Робертс (після заміжжя Тетчер) приєдналась до Асоціації консерваторів. Саме в цьому русі вона бачила можливість бути обраною першим президентом-жінкою у 1946 р. У 1947 році вона отримала вишу освіту з науковим ступеням бакалавра з хімії [2].

У 1949 році Робертс стала наймолодшою з претендентів на місце в британському парламенті: її кандидатура була затверджена зборами консерваторів Дартфорда.

Особливих шансів у неї не було, так як Дартфорд традиційно голосував за лейбористів, але, провівши енергійну передвиборну кампанію, Маргарет показала на виборах 1950 року непогані для новачка результати і була помічена керівництвом партії [6, с. 67].

Улітку 1950 вона познайомилася з У. Черчиллем, який виступав перед жінками-консерваторами [4].

На дострокових парламентських виборах 1951 року, які принесли перемогу консерваторам, Маргарет знову не пройшла в парламент, але істотно поліпшила свій результат. Саме в цей час вона вимовляє досить відому у наш час фразу: «Обирайте між партією свободи і партією рабства!» [8, с. 78].

У 1953 році вона здала екзамен і отримала диплом адвоката. Маргарет вирішила спеціалізуватись на податковому праві [4].

У 1958 р вона вирішила зробити ще одну спробу пройти в парламент, тепер уже від округу Фінчлі, який традиційно голосував за консерваторів. На це місце претендувало близько 200 консерваторів, але дісталося воно Тетчер [7].

Її призначення було сприйнято вороже місцевою пресою. Як писали журналісти, небезпечну ситуацію на Близькому Сході вона коментувала "як домогосподарка, яка відміряє інгредієнти за сімейним рецептом і яка сприймає Насера як муху, що потрапила у міксер" [4].

На парламентських виборах 1959 року вона здобула значну перемогу в своєму окрузі і стала наймолодшим членом палати громад. Маргарет на той час було лише 33 роки [7].

Отже, Маргарет Тетчер почала свою політичну кар'єру як дуже талановитий, але водночас дуже суперечливий політик. Її діяльність по різному оцінюють навіть багато років потому. Але щоб зрозуміти причини її вчинків, її політичні погляди потрібно проаналізувати роботу Маргарет Тетчер на вищих посадах Великої Британії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінокурова М.В., Дмитриєва О.В. Політичні партії Англії. Історичні очерки / М.В. Вінокурва, О.В. Дмитриєва. – СПб.: Алетейя, 2017. – 360 с.
2. Денискина В. И. Политический портрет М. Тетчер / В.И. Денискина. – М.: ИХИОН, 1991. – 77 с.
3. Замятин Л. М. Тэтчеризм / Л.М. Замятин // Международная жизнь. – М.: Знание. 1989. – № 6. – С. 54.
4. Капітонова Н.К. Маргарет Тетчер: людина і політик [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://1543.su/VIVOVOCO/VV/PAPERS/HISTORY/TATCHER/TATCHER.HTM
5. Огден Кріс Маргарет Тетчер. Жінка при владі [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.rulit.me/books/margaret-tetcher-zhenshchina-u-vlasti-read-301476-1.html
6. Перегудов С. П. Маргарэт Тэтчер / С.П. Перегудов // Вопросы истории. – 1988. – №10. – С.60-83.
7. Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.rulit.me/books/tetcher-i-tetcherizm-read-240084-1.html
8. Солмин А. М. Политический портрет М. Тэтчер / А.М. Солмин. – М.: Наука, 1982. – 285 с.
9. Тетчер М. Автобіографія [Електронний ресурс]. – Доступний з: https://mybook.ru/author/margaret-tetcher/avtobiografiya-3/reader/?

ВИНИКНЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО МІСТА ДОКУЧАЄВСЬК

Божко В. В.

В історії рідного краю, а також історії України є важливою історія кожного населеного пункту. Тема заснування міста Докучаєвськ є такою, що мало досліджувалася в історичній науці. Постають питання, що спонукало людей заселити цю територію, які фактори послужили розвитку та зростанню соціально-політичної та економічної сфери в регіоні. Мета публікації – дізнатися про початок історії сучасного міста Докучаєвськ Донецької області України.

Джерельна база представлена документами та спогадами сучасників, які записані, частково опубліковані та зберігаються у Фонді музею м. Докучаєвська. Збереглось багато переказів свідчень про заснування міста, представлених у роботах краєзнавців [4] та місцевою газетою «Докучаевец», є зображальні джерела [8].

Досліджень з історії заснування міста небагато. У різний час проблемою цікавились, частково вивчали чи побіжно згадували І.А. Ганімов [2], П.І. Лаврів [5], В.І. Подов, В.С. Курило [6] та інші [3]. Історія міста вивчалася краєзнавцем Борисом Бондарем. Його нариси, а також статті інших краєзнавців по темі заснування та розвитку міста опубліковані у збірнику [4].

Сучасне місто Докучаєвськ знаходиться у Волновахському районі Донецької області. Місто розташоване на горбистій рівнині. Річка Суха Волноваха розділяє територію міста протягом семи кілометрів. Це притока ріки Мокра Волноваха, басейну р. Кальміус.

Заселення території нинішнього міста почалося у 1840 році переселенцями з Харківської та Полтавської губерній у районі балки Далин-Тарама. Люди були переселені з причини малоземелля у Маріупольський повіт Катеринославської губернії. Назва балки Далин-Тарама переводиться з грецької, як «довга балка», «долина». Є також легенда у переказах бугаських греків, пов'язана з назвою балки, а далі і села Далин-Тарама. Подружжя Данило та Софія поселилися у балці, а коли чоловік загинув дружина назвала поселення на його честь «Данилова балка» [9, с. 14].

У 1841 році переселенці домоглися дозволу на нове переселення, на цей раз зі своєї незручної Гупаловки, розміщеної на бідних землях у районі теперішніх «дубків» коло Центрального кар'єра, у східну частину Далин-Тарами. Північніше побудували свої домівки непокірні, насильно депортовані з західних губерній Російської імперії, включаючи Варшавську, сім'ї поляків.

Поселення розросталося і у 1856 році на честь річниці коронації імператора Олександра II воно отримало назву Олександринівка [4, с. 14].

У XVIII сторіччі у Російській імперії почався розвиток капіталізму, будівництво металургійних заводів та фабрик. У другій половині 1869 року почався видобуток залізної руди в Олександринівці – на території від Новотроїцька до Східного кар'єру. Видобуток залізної руди продовжувався до початку XX сторіччя, поки її запаси не закінчилися. Видобуток здійснювався дворянином Сабадашевим, який орендував ділянки у районі Дворянського ставка, де руда залягала «кублами». Ще одна ділянка знаходилася неподалік від Трактової скали у районі Східного кар'єру. У цьому місті руда залягала невеликими пластами і робочі здійснювали суцільний розтин ґрунту [1].

18 квітня 1869 року було видано розпорядження про створенні у Донецькому басейні «Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізного та рейкового виробництва з обмеженою відповідальністю», організатором, якого став Джон Юз [2, с. 33].

Наприкінці 1912 – на початку 1913 років на території сучасного поселення Южний почали поселятися люди, які приїхали на заробітки, каменоломи з Ларинських кар'єрів. Саме в цей період поселення отримало назву Оленівські кар'єри за назвою станції Оленівка, яка знаходилася за 14 км. від поселення. Перша згадка про видобуток вапнякового каменю Оленівського родовища – вапняку та доломіту, яка є у геологічних звітах, відносяться до середини 80-х рр. XIX сторіччя, коли в результаті розширення заводу Юза та будівництвом нових підприємств Донбасу, тут відкрилися Олександринівські каменоломні з добичі вапняку [4, с.28].

На карті Маріупольського повіту Катеринославської губернії, складеній М. Гринером у 1916 році, місце знаходження поселення відмічене як «КарьерР.Б.М.О.ва» [8].

Згодом, у 1954 році поселення Оленівські кар'єри за Наказом Президії Верховної Ради УРСР №119 від 21 червня 1954 року отримало свою нинішню назву – Докучаєвськ. Докучаєвськом місто названо на честь Василя Васильовича Докучаєва, відомого геолога та ґрунтознавця [9].

Отже, з маленького поселення харківських та полтавських переселенців, в балці Далин-Тарама люди спочатку заснували село Олександринівка, яке розвинулося завдяки видобутку залізної руди. Коли поклади заліза закінчилися, на місті вже Оленівських кар'єрів почали розробляти та вибудовувати вапняк та доломіт, які добувають і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воспоминания Л.Л. Бут // Еленовскиекарьеры: страницыистории: Кн.-сб. ист.-докум. очерков, публикаций, воспоминаний / Авт.-сост. Б. Н. Бондарь. –Донецк: Регион, 2001. – С.18.

2. Гонимов И.А. Старая Юзовка / Илья Александрович Гонимов. – М.: «Советский писатель», 1987. – 672 с.

3. Докучаевск, Волновахский район, Донецкая область // История городов и сел Украинской ССР [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://ukrssr.com/doneck/volnovahskiy/dokuchaevsk-volnovahskiy-rayon-donetskaya-oblast.

4. Еленовские карьеры: страницы истории: Кн.-сб. ист.-докум. очерков, публикаций, воспоминаний / Авт.-сост. Б. Н. Бондарь. – Донецк: Регион, 2001. – 284 с.

5. Лаврів П. Історія південно-східної України // Петро Лаврів. – Львів: «Слово», 1992. – 152 с.

6. Подов В.І. Історія Донбасу / Володимир Іванович Подов, Віталій Семенович Курило. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.

7. Фоменко Н.Н. Докучаевск – моя маленькая родина [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://masters.donntu.org/2009/eltf/fomenko/ind/index.htm

8. Шахты и рудники Донбасса. Карта Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Составил землемер М. Гринер в 1916 году // Индустриальная фотография. Горнопромышленное краеведение [Електронний ресурс]. – Доступний з: https://tw1npeaks.blogspot.com/2016/05/karta-mariupolskogo-uezda-griner.html.

9. Шелест Ю. Тернистими шляхами. 1981 р. // Еленовские карьеры: страницы истории: Кн.-сб. ист.-докум. очерков, публикаций, воспоминаний / Авт.-сост. Б. Н. Бондарь. –Донецк: Регион, 2001. – С.14.

СТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ У С. ТЕМРЮК (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Бондар Ю.О.

У XIX столітті в Російській імперії було проведено низку заходів, які були спрямовані на зміну суспільно-політичного життя та здійснення децентралізації управління та розвитку місцевого самоврядування. Початок процесу реформування поклала селянська реформа 1861 року та земська реформа 1864 року, які були зумовлені необхідністю пристосувати самодержавний лад до потреб капіталістичного розвитку. Актуальність проблеми полягає в тому, що в історії української державності ці зміни також відіграли значну роль. Тема модерністських перетворень та нових реформ, пов'язаних з децентралізацією в України найбільш актуальна і у наш час.

Процес запровадження земської реформи у Маріупольському повіті пройшов довготривалий процес. Одним з визначних здобутків впровадження земств був розвиток початкової освіти, доступної навіть незаможним верствам населення. Процес впровадження початкової земської школи у Маріупольському повіті, його особливості можна розглянути на прикладі розвитку земської школи у селі Темрюк.

Розвитку освіти у Темрюці приділялась велика увага з перших років заснування цього села. Як тільки у селі було збудовано церкву, при ній було відкрито церковно-приходську школу, у якій священик навчав дітей (в основному хлопчиків) читанню, письму, основам релігії. Першу земську школу в селі було відкрито у 1868 році. Розташовувалась вона в пристосованому для цього приміщенні. Навчальний рік починався наприкінці жовтня – на початку листопада та закінчувався в залежності від терміну початку польових робіт. Витрати на утримання школи склали у 1869 році 300 рублів, у 1870 році – 375 рублів. Весною 1870 року школу в с.Темрюк відвідав Микола Олександрович Корф (видатний діяч народної освіти, член училищної ради Олександрівського повіту). У своєму звіті про відвідування школи в с. Темрюк М.О. Корф відзначив, що школа переповнена: в трьох класах займаються 80 - 90 учнів, а також що селу необхідна нова будівля для школи [3].

Піклувальник Темрюкскої школи, хлібороб Корнелій Якович Петренко клопотав перед земством про побудову нової будівлі для школи, яка була збудована у 1871 році. Про це свідчить його лист від 27 червня 1871 р., де зазначено: « Так как бывший в селении Темрюк дом, в котором помещается сельская школа, за постепенным прибавлением ежегодно учеников, оказался неудобоместным… начат постройкою иждивением местного общества, новый каменный дом, который к настоящему времени со всеми внутренними для школы принадлежностями окончен. Обряд освящения этого нового дома назначен на 13-е число предстоящего июля месяца».

У 1873 – 1874 навчальному році у школі налічувалось 140 учнів (115 хлопчиків та 25 дівчаток). Серед 48 сільських шкіл повіту за чисельністю учнів Темрюцька школа займала третє місце з 23 шкіл в російських селищах – перше місце. У школі був один законовчитель і один

вчитель. Навчальних посібників та підручників у школі було придбано на суму 46 рублів 03 копійки [6].

В «Инструкции для учителей и попечителей начальных училищ Мариупольского уезда», затвердженій на засіданні Маріупольської Училищної Ради від 20 квітня 1874 року, Темрюцьку школу визнано найкращою: «Всякий преподаватель, вновь определяющийся в уезде, ровно, как и всякий из уже преподававших в уезде, по отношению к которому это будет признано необходимым участковым членом Совета, обязан провести две недели в одном из двух образцовых училищ уезда, учрежденных в селениях Ольгинском и Темрюк, как местностях центральных, представляющих удобства по помещению и содержанию подготовляющих учителей, представляющих школы со вполне развитою учебною программою, в которых преподают учителя, относимые Советом к лучшим в уезде» [2].

4 червня 1875 року Міністерство народної просвіти заснувало у с. Темрюк двохкласне зразкове училище, на відкриття якого було виділено одноразово 1500 рублів та щорічно доплачувалося 400 рублів. Училище було одним з найкращих у повіті [5].

У школі вивчали російську мову, історію, арифметику, природознавство, геометрію, фізику, малювання, спів та Закон Божий. Розклад занять розроблявся на тиждень. Кожен день було по п’ять уроків. Велику увагу у школі приділяли рукоділлю (для дівчаток) та усному рахунку на уроках арифметики. У школі був гарний хор, яким вона пишалась. Виступи хору на усіх святах були обов’язковими.

Закінчення двокласного міністерського училища (п’ять класів) давало деякі пільги. Всі особи чоловічої статі, які закінчили училище, при виконуванні військової повинності належали до другого розряду та мали знижку за терміном служби на чотири місяці, таким чином замість 36 місяців вони служили 32 [1].

У «Путевых заметках инспектора народных училищ Мариупольского уезда» інспектор Неклюдов у 1909 році пише: «Еще раз рад и счастлив заявить, что это (Темрюкское 2-х классное министерское училище) – первое по своей образцовой постановке училище в уезде. В этом училище я отдыхаю душой и считаю за счастье присутствовать там на уроках у преподавателей. Там все хорошо: и внешняя чистота и порядок, и преподавание, включая прекрасно поставленное женское рукоделие для девочек, и подготовка учеников, и масса разнообразных учебных пособий и принадлежностей… Считаю приятным долгом выразить от лица службы глубокую благодарность учтелю-заведующему этого училища Константину Дмитриевичу Трофимову - образцовому педагогу, примерному администратору и неутомимому организатору школьного дела за его труды по училищу, а равно и его достойным сотрудникам: Василию Пруссинскому, Копытину и Масляникову и госпоже Трофимовой» [7].

Костянтин Дмитрович Трофимов був одним з передових завідувачів шкіл Маріупольського повіту. Закінчив Петербурзький університет. Захоплювався математикою та педагогічною справою. За революційні погляди був направлений на роботу в найвіддаленіше село Маріупольського повіту – в село Темрюк. Усе своє життя присвятив дітям цього села. Приходив на роботу Костянтин Дмитрович раніше за всіх, завжди у випрасованому чорному костюмі, білосніжній сорочці під краватку та у взутті, начищеному до блиску. Він вважав своїм боргом забезпечити високий рівень педагогічного процесу у школі, тому приділяв велику увагу підбору кадрів, забезпечував школу усім необхідним. Помер Костянтин Дмитрович у 1920 році, його було поховано на центральному кладовищі села. Пам’ять про нього збереглась і до нашого часу у серцях мешканців села.

З випускників Темрюцького міністерського училища в подальшому змогли закінчити вищий навчальний заклад тільки дві особи: Жуков Антон Васильович, який працював директором середньої школи № 42 м. Маріуполя та Кіор Василь Ілліч, який закінчив лісовий інститут в м. Петрограді, працював інженером лісної промисловості [4].

У 1894 році в селі Темрюк було відкрито ще одну школу, для якої у 1912 році (до відзначення 100-річного ювілею Вітчизняної війни 1812 року) споруджено будівлю з квартирами для вчителів. Школі було присвоєне ім’я Михайла Іларіоновича Кутузова. Після жовтневих подій 1917 року школа стала семирічною. З 1905 року розпочала роботу ще одна школа.

Таким чином, розвиток освіти у селах Маріупольського повіту наприкінці XIX століття відбувався поступово, у кожному селі мав свої особливості, успіхи та невдачі. Визначну роль у становленні та розвитку освіти відігравав відомий педагог і просвітитель М.О. Корф. Темрюцька школа завдяки його зусиллям, а також в цілому діячів Маріупольського повітового земства та опікунів була визнана найкращою початковою школою повіту. Значний внесок у її розвиток та процвітання був зроблений К.Д. Трофимовим – одним з передових завідувачів шкіл Маріупольського повіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еженедельное число уроков в сельских двухклассных училищах // Цирк. Одесск. уч. окр. – 1869. – № 7. – Отд. 1. – С. 160-161.
2. Инструкция для учителей и попечителей начальных училищ Мариупольского уезда, затверджена на засіданні Маріупольської Училищної Ради від 20 квітня 1874 року // Музей історії с.Темрюк Нікольського району Донецької області.
3. Ковнір Н. М. Микола Олександрович Корф – педагог, публіцист, земський діяч / Н.М. Ковнір // Грані. – 2002. – № 5. – С. 10–14.
4. Отчет Александровского уездного училищного совета и членов его: Д.Т. Гнедина, О.Ф. Малеева, Е.И. Шабельского, барона Н.А. Корфа, В.А. фон-Шварца и отца С. Иванова за 1870 – 1871 учебный год. – Екатеринослав, 1871. – 273 с.
5. Положение о начальных народных училищах от 14 июля 1864 г. [Електронний ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. – 1864. – Т. XXXIX. – С.613-618. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:Положение_о_начальных_народных_училищах_1864_года.djvu. – Назва з екрану.
6. Положение о начальных народных училищах. 25 мая 1874 года [Електронний ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. – 1874. – Т. XLIX. – С.834 – 840– Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title. – Назва з екрану.
7. Путевые заметки инспектора народных училищ Мариупольского уезда инспектора гр.Неклюдова, 1909 р. // Музей історії с.Темрюк Нікольського району Донецької області.

МІГРАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ РУМУНСЬКИЙ КОРДОН У 1921 РР.

Воротілова О.О.

Метою даної статті є дослідження проблем перебування євреїв у прикордонних пунктах Одеської та Подільської губернії, а саме антисанітарні умови перебування у Синагогах, організація транспорту, формування і діяльність Особливого відділу Надзвичайної комісії, правопорушення здійсненні даним відділом.

Перед тим, як мігрувати у Румунію євреї зупинялись у селах та містах, які були ближче до переходу кордону. В селі Рашків Подільської губернії євреї переходили через Дністер. Лист Рашковської делегації від двадцять третього березня РНК В. Леніну дає дані про кількість біженців дванадцять тисяч з Рашкова, Каменки, Рибниці. [6]. У Рашкові заможні одразу мігрували, а залишились близько трьохсот сімей переважно жінки з дітьми, що зупинились у молитовному домі. Опис уповноваженого Рибницької комісії Гілельса С. свідчить про непридатні умови життя : голод, холод та бруд. З дозволу влади біженці організували комітет в який входило і місцеве населення. Комітет видає продукти бідним, реєструє, захищає інтереси євреїв. Відкрили лікарню, яка потребувала у фінансуванні. Рибницька комісія з своєї сторони виділила 250 тис. руб комітету. [4]. Якщо в Рашкові сімей перебуває близько трьохсот, то у місті Каменка від трьох до п’яти тисяч. Під час дороги до міста євреїв грабували та відбирали майно, яке вони встигли врятувати під час погромів. Заможні влаштувались у місті, а бідні перебували у молитовному домі, де через антисанітарні умови життя розповсюджувались інфекції. [4].

В Одеському Особливому відділи виявлені злочини насильства, хабарництва, спекуляції. Матеріали розслідування з прізвищами винуватих і поділених на дві групи були відправлені в Київ. [8].Під час переходу кордону Особливий відділ НК. проводив перевірку документів та обшуки речей, які не повертались власникам. Вінник – Мінська А. написала заяву про не повернення речей, грошей. Також її було звинувачено у контрреволюційній діяльності. [5].

У доповідній записці завідуючого єврейським відділом Одеського губкома ЦК. КП(б)У виділила дві причини масової міграції. Першою причиною було тісний зв'язок з торгівлею, а другою терор єврейського населення. У Вінниці діє місцева сіоністська організація, яка відсилала представника до Бессарабії, який обстежував справу пристрою біженців. Румунська влада негативно ставилась до мігрантів, конфіскувала майно, і відправляла на кордон з УССР. Затримані на кордоні відправлялись у концентраційні табори Умані і Херсону. На березень кількість затриманих на румунському кордоні складала дві з половиною тисячі людей, серед яких більшість складали жінки і діти. В Одеському губеваке знаходилось приблизно сто затриманих. Нарада єврейського відділу Одеського губкома ЦК прийшла до висновку, що неможлива допомога людям, які нелегально перетинають кордон, що суперечить радянським законам. Були визначений план дій, звільнення жінок, дітей, непрацездатних з концентраційних таборів, направлення їх у місце постійного проживання, агітація про важке положення біженців і заклик до організації земельних артілів, спостереження за людьми, які проводять агітацію до міграції. [9].

Уповноважений Київською комісією ЄВГРОМКОМ Хасалевич М. зробив підрахунки біженців у місті Дзиговка Подільської губернії. Місцеве населення складало дві тисячі двісті двадцять людей, а біженців більше чотирьох тисяч двісті людей. Серед яких 60 % дітей, 20 % жінок, 14 % чоловіків літнього віку та 6 % чоловіків до сорокарічного віку. Біженці прибували з Київської губернії. Місцева влада не звертає увагу на зріст цін на поселення і євреї поселяються у синагогах, де лікарі визначають епідемії : дифтериту, кору, скарлатини. Також лікарі відзначають розвиток душевних хвороб як наслідок пережитого під час погромів. [2]. 2 квітня 1921 рр. засідання РНК УРСР «Про створення комісії про переселення біженців євреїв закордон» постановило прийняти з аяви про зловживання повноваженням Особливим відділом на місцях, біженців, які не мають підстав для міграції відправити на колишні місця проживання. Стр 470 Засідання РНК УРСР та ВЦВК постановило пропуск дванадцять тисяч євреїв на румунському кордоні, комісія організована РНК та ВЦВК повинна виїхати і ознайомитися з справами біженців, кваліфікованих людей залишати і надати їм можливість працювати на фабриках. Технічна сторона міграції, а саме транспорт за який відповідали Особливий відділ ВНК та Укрглавкомєвак не був наданий біженцям. [7]. Представник канадської єврейської організації Белкін С. у своїй доповідній записці вказує на кількість зареєстрованих біженців в Одесі п’ять тисяч вісімсот сімдесят два сімейства за даним міськсозабезу. Також він вказує на кількість мігрантів двісті тисяч з польського і румунського кордону без посилання на джерело. Начальник пункту № 1 особливого відділу з охорони україно – румунського кодону виявляє контрабанду у місті Ямполь. Їм було заарештовано п’ятдесят людей агентів, що займалися під час міграції контрабандою. [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Выписка из протокола заседания СНК УССР № 20 о создании комиссии по переселению беженцев – евреев за границу // Книга погромов Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны 1918 -1922 гг.: Сборник документов / Отв. Ред. Л. Б Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б. при участии Середы В. Т. (Украина, Европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской И. Э. (Белоруссия). – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 470 с.

2. Докладная записка М. Хасалевича Киевской комиссии Евобщесткома о положении беженцев в м. Дзыговка Ямпольського уезда Подольской губ. весной 1921 г. // Книга погромов Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны 1918 -1922 гг.: Сборник документов / Отв. Ред. Л. Б Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б. при участии Середы В. Т. (Украина, Европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской

И. Э. (Белоруссия). – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 467 - 469 с.

3. Докладная записка представителя канадских еврейских организаций помощи погромленным С. Белкина еврейскому отделу НКН РСФСР об упорядочении эмиграции беженцев // Книга погромов Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны 1918 -1922 гг.: Сборник документов / Отв. Ред. Л. Б Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б. при участии Середы В. Т. (Украина, Европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской И. Э. (Белоруссия). – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 472 – 474 с.

4. Доклад уполномоченного Рыбницкой комиссии по оказанию помощи пострадавшим от погромов С. Гилельса о положении в м. м. Рашкове и Каменке Подольской губ. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/2056-doklad-upolnomochennogo-rybnitskoy-komissii-po-okazaniyu-pomoschi-postradavshim-ot-pogromov

5. Заявление пострадавшей А. Ф. Винник – Минской в Особый отдел ЧК Могилев – Подольского Подольской губ. Об аресте ее особым отделом с. Косницы 3 марта 1921 г. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : http://archive.istoriya.today/ru/nodes/2057-zayavlenie-postradavshey-a-f-vinnik-minskoy-v-osobyy-otdel-chk

6. Письмо делегации Рашковской комиссии по делам беженцев председателю РНК В. Ленину // Книга погромов Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны 1918 -1922 гг.: Сборник документов / Отв. Ред. Л. Б Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б. при участии Середы В. Т. (Украина, Европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской И. Э. (Белоруссия). – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 469 с.

7. Протокол заседания комиссии СНК УССР и ВУЦИК по переселению беженцев – евреев за границу // Книга погромов Погромы на Украине, в Белоруссии и европейской части России в период Гражданской войны 1918 -1922 гг.: Сборник документов / Отв. Ред. Л. Б Милякова, отв. сост.: Зюзина И. А., Милякова Л. Б. при участии Середы В. Т. (Украина, Европейская часть России), Розенблат Е. С., Еленской И. Э. (Белоруссия). – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 471 с.

8. Сообщение представителей Рыбницкой комиссии для административно следственной Комиссии по обследованию деятельности Особого отдела по охране румынской границы о беженцах на украино румынской границе [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/2059soobschenieprepredsedatelya-administrativno-sledstvennoy-komissii-po-obsledovaniyu-deyatelnosti-osobogo-otdela.

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА

Гарматюк М.А.

Іван Франко зробив помітний внесок у розвиток української демократичної культури. Торкаючись проблеми держави та її устрою, Іван Франко був прибічником її громадівського устрою [1]. Однак симпатії до ліберально-демократичних поглядів не звужували його світогляду. Іван Франко уважно стежив за російською ліберальною думкою початку ХХ ст. Він акцентував увагу на тому, що російська національна політика після 1905 р. не змінилася. Це був той самий національний автократизм, невміло прихований ліберальними і конституційними гаслами, як і в Угорщині [2].

Іван Франко розглядав українсько-російські взаємини, розуміючи усю їх складність і трагічність через нерозуміння росіянами українського питання і державницькі запити українства. Франко відкидав ідею старшинства російського народу та єдності з ним.

У фундаменті історіософської концепції історії України було розуміння Іваном Франком ранньої історіогенези України. Початком українського політичного життя він називав IX – X ст., згадуючи походи і договори київських князів Олега, Ігоря й Святослава з Візантією[3].

Якщо брати до уваги, те що Іван Франко виводив витоки державної організації в Києві з початку VII ст. [4], то він розумів становлення та розвиток України в широкому часовому просторі, не відділяючи її від Європи. Наголошуючи на належності українців до європейської сім'ї народів, Іван Франко звертав увагу на великий внесок українців у протистояння з навалами азійських кочівників.

Характеризуючи внутрішній розвиток України, вчений виділив князівський, феодальний та капіталістичний періоди, під час яких поглиблювалося цивілізаційне відставання українського народу від сусідів у суспільно-політичному й інтелектуальному розвитку. Іван Франко стверджував, що українці разом з провідними центральноєвропейськими державами пройшли усі фази великого історичного процесу розвитку, відчули на собі усі найпоганіші та найприкріші наслідки середньовічних порядків [5].

Характеризуючи період перебування України під владою російських царів, Франко вважав, що Московщина, хоча й душила козацькі вольності, свободу слова й думки, закріпачувала селян, водночас приборкала татарську агресію щодо українських земель, зламала турецький вплив у Північному Причорномор'ї та зруйнувала Польську державу [6].

У праці «Мислі о еволюції в історії людськості» вчений звернув увагу на соціальні рушійні сили, зокрема – вказав на їх демократизацію. Разом з тим мислитель тісно пов'язав культуру й прогрес, які, постійно змінюючись, творять історію людства. Франко показав не однолінійний, а хвилеподібний характер поступу [7].

Намагаючись осягнути поступ людства, він видав працю «Що таке поступ?». У ній він проаналізував ідейні підходи дарвіністів, анархістів, марксистів до людського поступу і дійшов висновку, що всі вони не повністю осягнули поступ. За твердженням Івана Франка, поступ людства – «величезна і дуже складна машина», рух якої залежить від тілесних і духовних сил людства, який керується від потреб людства як духовних так і матеріальних [8].

Разом з ідеєю поступу Франко досліджував ідею сенсу історії. У праці «Наука і її взаємини з працюючими класами» він дійшов висновку, що метою людини з давніх давен виступало бажання та прагнення до щастя [9].

Отже, суспільно політичні, літературні й історичні праці Франка становлять оригінальну історіософську спадщину українського мислителя. Її стислий аналіз свідчить про те що Франко торкнувся у своїх творах низки важливих історіософських питань. Зокрема – сенсу історії, історіоґенези українства, проблеми місця України в загальноєвропейській історії та періодизації української історії. Будучи переконаним демократом, Іван Франко не вбачав суттєвої різниці між прибічниками царату та російськими лібералами, які не визнавали право України на власну державність. Аналізуючи етапи української історії, Франко визнавав приналежність українців до загальноєвропейської сім'ї народів, звертав увагу на складності та проблеми розвитку українства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.44. Кн. 2. – С.175.
2. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодежі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. –Т.45. – С. 403.
3. Франко І. Ukraina irredenta // Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. – Київ, 2001. – Т.5. – Кн.2. – С. 268.
4. Франко І. Причинки до історії України – Русі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / ред. кол.: Є.П. Кирилюк – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 433.
5. Франко І. Свобода і автономія // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.45. – С. 439 – 447.
6. Франко І. Михайло Драгоманов. Пропащий час. Українці під Московським царством. (1654-1876) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.47. – С. 400 – 403.
7. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості// Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.45. – С.78.
8. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.45. – С. 315, 329, 346.

9. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1985. – Т.45. – С. 25 – 30.

БРИТАНСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ АВСТРАЛІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XIX СТ.)

Гузь А. М.

Сучасна Австралія є країною з розвинутою економікою та високим рівнем соціального забезпечення, яка пройшла тривалий шлях у своєму розвитку. У цьому контексті науковий інтерес становить вивчення процесів становлення та розвитку цієї держави у різні історичні періоди. В історії Австралії одним з найважливіших періодів є кінець XVIII – перша третина XIX століття, коли розпочалась інтенсивна британська колонізація континенту, що кардинально змінило його подальший розвиток.

Проблеми британської колонізації Австралії вивчали переважно іноземні дослідники, серед яких варто вказати Ф. Роуз [3], С. Сіднея [6], Ч. Вайта [5], серед російських дослідників слід виокремити К. Малаховського [1], Н. Скоробагатих [4].

Джерельну базу дослідження складають актові матеріали [8], свідчення очевидців [2], звітні матеріали [7].

Епоха великих географічних відкриттів спонукала європейських мореплавців до освоєння нових континентів. У цьому контексті не стала виключенням і Австралія. У XVI ст. португальці а на початку XVII ст. – іспанці наблизились до цього континенту, проте вони так й не залишили письмових свідчень про це. Першими висадилися на континент голландці. Вони організували декілька експедицій, позначили на мапі майже усе північне узбережжя, а відкриті нові землі назвали Новою Голландією.

Початок британського освоєння Австралії було покладено Джеймсом Куком. У Під час експедиції він проголосив ці землі англійськими володіннями і назвав їх Новим Південним Вельсом. 19 квітня 1770 р. ця територія стала відкритою для англійців [1].

Цей процес супроводжувався систематичними дослідженням материка. Задля цього споряджалися відповідні експедиції. Це дозволило відкрити нові географічні об’єкти, а саме затоки між Новим Південним Вельсом і Землею Ван Димена. За результатами експедиції Метью Фліндерса, було з’ясовано,що Земля Ван Димена є островом, а Нова Голандія та Новий Південний Вельс складають єдиний материк, який він й запропонував назвати Австралією [4].

При цьому думка корінного населення, аборигенів, фактично не враховувалися. Їх поступово витісняють на менш привабливі землі [3]. Джеймс Кук так описував цих людей: «Шкіра у місцевого населення темно-коричневого кольору, волосся довге та пряме, шматок коленкура чи бавовняної матерії тубільці огортають довкола бедер, а більш заможні вкривають тканиною й плечі. Більшість носить на голові тюрбани чи хустки. Всі тубільці – чоловіки й жінки, молоді й старі – жують листя бетеля, ареку та рід білого вапна, яке вони, як я гадаю, отримують від коралового каміння. Через це, у них рано псуються зуби, не у багатьох вони зберігаються, а ті, що залишаються цілими, зазвичай, чорно-чорнильного кольору. Будинки тубільців стоять на стовпах висотою близько 4 футів над землею. Ми питали, чому вони будують свої помешкання таким чином, нам відповідали, що це робиться за звичаєм» [2].

Урочисте відкриття колонії відбулося 7 лютого 1788 р., коли суддя Д. Коллінз зачитав королівський указ відповідно до якого Артура Філіпа було призначено першим губернатором колонії Новий Південний Вельс. У перші роки поселенці зіткнулися зі значними труднощами – нестачею продовольства, робочої сили, тощо [6].

Вільних поселенців заохочували земельними ділянками до 30 акрів. У цей період (остання третина XVIII ст.) має місце поступова розбудова житлового комплексу колонії, прокладання доріг. Адміністративним центром стає Сідней [5]. Особливою категорією переселенців у цей час стають каторжники. Так до 1791 р. до колонії прибуло 1700 осіб каторжників а у 1792 р. – 1900. Загальна кількість населення наприкінці XVIII ст. складала - 4000 тис. осіб. Умови перевезення каторжників були тяжкими, тому серед них був високий рівень смертності.

Очільником колонії, у цей період, стає Френсіс Гроуз, його період перебування при владі було названо «ромовим корпусом», який тривав 18 років. Горілчаний напій був основним на той час еквівалентом грошей. Офіцери колоній отримували значні прибутки через активну посередницьку торгівлю ромом.

На початку XIX століття в Новому Південному Вельсі вже мешкало близько 7,5 тис. жителів, основна маса яких була сконцентрована в Сіднеї. З 1803 р. тут починає видаватися перша газета «Сідні газет» [4].

З 1810 р. розпочинається новий етап у розвитку колонії, що пов'язаний з ім'ям генерал-губернатора Нового Південного Вельсу Л. Маккуорі. Було засновано перший банк і набув чинності податковий кодекс, що дозволив збільшити місцевий бюджет. Відбувається налагодження промислового виробництва [7]. У Сіднеї був створений шпиталь, маяк і оглядова вежа. Була створена поліцейська служба та впорядковувалося судочинство. Наступником Л. Маккуорі став Т. Брісбен, якому було доручено змінити систему управління Новим Південним Вельсом. Так у 1823 р. було прийнято відповідне рішення – при губернаторі створювалася Законодавча рада. Верховний суд колонії мав розглядати кожний новий закон у його відповідності до законодавства Сполученого Королівства, а британський парламент міг оголосити протягом 3 років кожен закон не дійсним. У 1825 р. при губернаторі Р. Дарлінгу було створено Виконавчу раду, без консультації з якою губернатору було не можна ухвалювати рішення. У 1828 р. було ухвалено закон про забезпечення управління та правосуддя у Новому Південному Вельсі та Землі Ван Димена. Згідно з яким судді колонії не можуть бути призначені без затвердження монарха. Судді отримали право розробляти правили для ведення засідань, губернатор мав право призначати суддів загальних та квартальних сесій і суддів за цивільними справами. Дозволялося утворити суд присяжних. При здійсненні правосуддя послуговувалися Законами Англії [8].

До кінця 1820 рр. британська влада контролювала значні території Землі Ван Димена та низку островів поблизу Нового Південного Вельса. У її підпорядкуванні перебували створені поселення в Новій Зеландії [4]. Тюремні порядки поступово поступаються місцем цивільним інституціям [1].

Таким чином, з початком інтенсивної британської колонізації на Австралійських землях відбуваються значні соціально-економічні зрушення. Відбувається освоєння територій, розбудовується інфраструктура, що вплинуло на подальший розвиток цих територій. Однак, місцеве населення потрапляє у скрутне становище й зазнає серйозних утисків з боку колонізаторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малаховский К. В. История Австралии [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.twirpx.com/file/1048765/
2. Плавание на «Индеворе» в 1768-1771 гг. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://coollib.com/b/164626
3. Роуз Ф. Аборигены австралии. Традиционное общество [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.rgo-sib.ru/book/geo/80.htm
4. Скоробогатых Н. С. История Австралии [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.orun.ru/upload/1424351421.pdf
5. Charles White Convict Life in New South Wales and Van Diemen's Land [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://gutenberg.net.au/plusfifty-n-z.html#whitec
6. Samuel Sidney The Three Colonies of Australia: New South Wales, Victoria, South Australia, Their Pastures, Copper Mines and Gold Fields [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://gutenberg.net.au/ebooks14/1400441h.html
7. Some remarks on the present state of the colony of Sidney, in new South Wales, and on the means most likely to render it a productive, instead of an expensive, settlement [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://nzetc.victoria.ac.nz/tm/scholarly/tei-McN01Hist-t1-b6-d35.html
8. The Australian courts act, 1828 [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/nsw4_doc_1828.pdf

ВПЛИВ СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД ЯЗИЧНИЦТВА НА ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Дейнека О.О.

Перша згадка про язичництво на території Україні була виявлена в роботах Прокопія Кесарійського. Язичництво існувало після прийняття християнства князем Володимиром у 988 році та сліди його існування можна прослідкувати навіть у ХХ столітті. Християнство не мало достатнього впливу на слов'ян, тому його основні елементи були насаджені через призму давніших вірувань.

Розвиток духовної культури і вірувань давніх східних слов'ян, які жили на сучасній території України, був тісно пов'язаний з їхньою господарським повсякденням. Важливе місце у житті східних слов'ян займали численні обрядові свята, що відносилися до настання весни й початку польових робіт (веснянки), літнього сонцестояння (Івана Купала), збору врожаю, а також зимові щедрівки, колядки тощо. Весільні свята супроводжувалися піснями, танцями, хороводами, поховальні обряди – голосіннями.Пізніше розвинулися родильні божества, античні духи та верховне божество на кшталт Сварогу, Бога неба та вогню. На початку володарювання Володимира, ідоли Богів - Перун, Дажбог, Хорс, Симаргл, Стрибог, Мокош. Після прийняття християнства він зруйнував ідолів і на їхньому місці побудував Собор св. Софії[5].

Давні слов'яни вірили в загробне життя, про що свідчать поховальні обряди. Особливо урочисті похорони влаштовувалися князям і знатним дружинникам, у могилах яких археологи знаходять багато дорогоцінних речей, зброю, одяг, предмети домашнього вжитку, залишки продуктів харчування тощо. Князівські могили насипали висотою іноді до десятків метрів, потім влаштовували там тризну – поминки. У похованнях простих людей виявляються лише знаряддя праці та речі домашнього вжитку [4].

Вчення про Праву є основою релігійного світогляду українського язичництва, на що звертають особливу увагу волхви, віщуни - автори культової пам’ятки українців Велесової Книги: «Права бо є невідомо уложена Дажбогом, а по ній, як пряжа, тече Ява, і та соутворює життя наше, і та, як одійде, смерть єсть. Ява тече і твориться в Праві, Нава бо є після них. До тої є Нава, і по тій є Нава, а в Праві єсть Яв» [1]. Поняття про Праву, за яким невпорядкований стан перетворюється в гармонійно упорядкований Всесвіт. Права дає лад круговороту Всесвіту. Права керує Всесвітом і ритуалом. Права невидима смертними: «закон, укритий законом» [1]. Права визначається не ззовні, а із самої себе, вона визначає все, включаючи і саму себе. Навіть діяння Богів є окремим проявами Прави. Права регулює рух Сонця, дощ, життя рослин, тварин, людей, діяння Богів. Другою світоглядною засадою етнічної релігії українців є поняття трьохвимірності світу, про яку розповідає згадана вже перша дощечка Велесової книги, а також Волховник: «Триєдність буття відображена в ідеї священного дерева (Дерева Життя), коріння якого сягає підземних глибин, світу Предків, (минулого часу), світу Нави (Нав’я) - це коріння нашого Роду. Стовбур і гілки священного Дерева уособлюють проявлене буття - світ живих людей, (теперішній час), світ Яви. Крона й листя священного дерева є житлом Володарів вищого світу, світу Прави - світу Богів, які правують Всесвітом, та героїв, які загинули за свій народ і відійшли до Неба Богів, (майбутній час), коли душі зливаються з Богом. При взаємодії небесної і земної сил народжується третя - Синівська сила. Так з триєдності буття постає Рід». Віра в божественне народження народу грунтувалася на легендах про кровну спорідненість русичів-українців з Богом, про яку згадує «Слово о полку Ігоревім»: русичі - «Дажбожі внуки», віщий Боян - «Велесовий внук»; а також у Велесовій Книзі: «Славимо Дажбога і буде він наш кровний заступник від Коляди до Коляди» (дощ. 15-А). Боги Прави тут «є нашими Праотцями, бо ж се ми походимо від Дажбога і стали славними від славлення Богів наших» (дощ. 24-В); «Боги наші суть великі родичі» (дощ. 33). Багатий пантеон Богів праукраїнського язичництва свідчить про розвинуте Богорозуміння, яке формувалося протягом кількох тисячоліть. Багатопроявність Божественної істоти знайшла своє відображення в постатях багатьох Богів, які мають розглядатися як многоіменна цілісність чи множественна єдність, а не як абсолютний політеїзм (багатобожжя). Для слов’янина-язичника різні прояви Божої сили мали бути названі словом: грім і блискавка - Перуном, весняне сонце - Ярилом, літнє - Дажбогом, водна стихія - Даною, Мокошею, творенням роду опікуються Род і

Рожаниці, родючістю поля - Русалки, Берегині і т.д.[4] Велесова Книга зберегла для нас повідомлення про сорок Богів, імена яких записані у 72 варіантах, а також імена покровителів місяців чи тижнів, які досі вважалися втраченими: дощич, листвич, сінич, житниць, пташич, цвітень та ін. Кожне Божество вшановується згідно календаря Коло Свароже, де Батько Сварог - є небесним зодіаком, а його сини Сварожичі - зодіакальними сузір'ями, яких є тринадцять. Найголовнішими в цьому календарі є свята сонцестояння і рівнодення, а також проміжні між ними (всього вісім): Різдво Божича-Коляди, Колодій, Великдень Дажбожий, Русалії, Купайло, Боги-Спаси, Світовид Осінній та Калита. Часом, як і календарем взагалі, керує Числобог: «І Числобог рахує дні наші, чи бути дню Сварожому, чи бути ночі»- записано на одній з дощечок Велесової Книги [3].

Теологічні та світоглядні засади українського язичництва свідчать про його самодостатній рівень як ідеологічного підґрунтя самозбереження українського етносу. Це українські культи, що формують екологічне мислення і поведінку: Культ Матері-Землі, Вогню-Сварожича, Культ Предків, Культ Дерева (лісу), Хліба, Живої Води та ін. Українські таїнства та обряди, що дожили до наших днів: творення Роду, Смерті й Безсмертя, священної пожертви, посвяти, освячення зброї, благословення, очищення чотирма стихіями (землею, водою, вітром і вогнем), освячення шлюбу, наречення дитини, обряди Кола Сварожого (річного календаря), що узгоджуються з астрономічними ритмами космосу. Моральні норми язичника відображають насамперед національні цінності й пріоритети: любов до свого Роду і Народу, Мови, Звичаїв; працьовитість, активна позиція в житті, почуття господаря на своїй землі, взаємоповага між представниками свого і сусідніх народів, але водночас - і людська гідність, відпорність всьому ворожому, засудження рабства й зверхності до чужопоклонства, неприпустимість зради [2]. Міфологічні уявлення мають тісний зв'язок з обрядами, відтворюються і передаються в ритуальних діях повсякденного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велесова книга. URL: http://lib.misto.kiev.ua/HISTORY/RUSSIA/veles.dhtml.

2. Войтович В. М. Міфи та легенди давньої України. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан. 2005. 392 с.

3. Иванов Й. Культ Перуна у южных славян. Москва: Ладога-100, 1904. URL: https://liternet.bg/publish8/jivanov/perun.htm.

4. Лозко Г. Українське язичництво. Київ: Український центр духовної культури. 1994. 98 с.

5. Лозко Г. Українське язичництво і сучасність. *Рід і Віра*. 2016. URL: https://www.ridivira.com/uk/suspilstvo/554-ukrainske-iazychnytstvo-i-suchasnist.

ІМПЕРАТОР НЕРОН: ЗЛОДІЙ ЧИ ІЗГОЙ

Долганова А. О.

Постать Нерона є надзвичайно неоднозначною на тлі тієї епохи, тому дуже цікаво розглянути що саме впливало на розвиток «імператора-диктатора». Які саме особливості цієї епохи позначились на ньому. Насправді людина є достатньо загадковою, можливо мала психічні певні вади, тому корисно було б дізнатись, що саме мало місце в розвитку «імператора-тирана» і як вплинуло це надалі. Думаю зі мною згодяться, що: «Особа в історії є творцем історії», і на нашу думку цей персонаж може показати нам широкий аспект проблем того періоду.

Майбутній імператор за своїм походженням був із династії Агенобарбів. Батьки його в свій час мали доволі престижний статус. Батько Нерона також не був звичайною людиною, він мав досить авторитетною особою в сенаті і при дворі. Мати – Агріпіна Молодша була донькою Германіка, племінника і прийомного сина імператора Тиберія. На жаль, коли Нерону ще не виповнилось двох років, його мати викрили за участь у змові, спрямованої проти Гая Калігули, і згодом її заслали. З цього часу маленького Нерона виховує тітка, сестра батька, де він проживав до трьох років. За цей період його дитинства, Нерон не знаходить ніжності та ласки, яка має велике

значення для формування особистості в такому віці. Не знаходить він уваги і терпіння й серед своїх вихователів, що й стало поштовхом до формування таких рис характеру як жорстокість та егоїзм. Єдині у його середовищі, хто займався і піклувався ним, були годувальниці.

Незважаючи на відсутність теплих почуттів, уваги і піклування рідних людей хлопчик виріс достатньо розумним. Його вчителями були Анней Сенека – філософ та поет, Афраній Бур – римський воєначальник. Тацит пише: «З дитинства Нерон займався малюванням, карбованою роботою, навчався вправлятись з кіньми, писав вірші…» [2]. На початку правління Римом Нерону було лише 17 років, він в усьому дотримувався порад своєї мати. Агріпіна дуже хотіла бути співправительницею і на початку правління Нерону домоглася своєї мети. Як пише Светоній «у перший же день правління він призначив очільникові своїх охоронців пароль «найкраща мати», а потім часто з'являвся з нею на вулицях Рима в одних ношах» [1].

Ще змалку молодий імператор зовсім не бачив себе в цій ролі, хлопець хотів розвиватись в інших напрямках, його привабливо мистецтво і все пов'язане з культурним розвитком.[5] Тому ставши імператором він влаштовував численні і різноманітні видовища: юнацькі ігри, циркові скачки, театральні вистави, гладіаторські бої. На юнацьких іграх він змусив виступити навіть старих сенаторів і престарілих матрон.[4] Зрозуміло, що не тільки його матері це не подобалось, а й сенаторам, радникам імператора. Нерон намагався зробити життя римлян кращим, він займався культурним, архітектурним розвитком імперії, що, на жаль, не сприймали консули. Для них цікавим лише матеріальні блага та розширення імперії.І надалі ми бачимо, що молодий імператор стає більш войовничим та непохитним. Постійні суперечки з матір'ю, яка все більше набридала Нерону як співправителька, її гра на терпимості і любові, привели Нерона до рішення нарешті її позбавитись. Згодом йому набридають й радники, яких він так само прибирає. Саме ці події його життя стають своєрідним бар'єром, перейшовши який ми говоримо про Нерона як тирана і жорстокого правителя, якості, які згодом набувають все більшого розмаху. Тепер його параноя і підозри стають маніакальними, більш того – нормою його життя.

На тлі наростаючих розправ з сенаторами, нарочито і свідомо вираженою виглядала турбота принцепса про міський плебс. Інтересам широких верств відповідали проведені Нероном реформи в галузі судочинства та справляння податків. Особливо масштабною виявилася увагу принцепса до населення Риму під час пожежі 64 р. То була найсильніша пожежа за всю історію міста. Вогонь знищів більшу частину столиці і позбавив даху сотні тисяч людей. Нерон тут же створив тимчасові притулки для погорільців і налагодив їх харчування, власним коштом забезпечив швидку очистку міста від завалів і згарищ, відбудував портики, що дозволяли людям сховатися від пекучого сонця. Державна скарбниця видавала субсидії тим, хто брався за будівництво нових будинків із зобов'язанням закінчити його у найкоротші терміни. Одна з найвідоміших версій пожежі полягала у тому, що першими загорілися незліченні крамнички, які в більшості належали вихідцям зі Сходу і тимчасові житла, де вони тулилися. Лють натовпу звернулася, насамперед, проти них і християн як представників однієї зі східних сект. Люті переслідування останніх були використані урядом. Як пише Тацит: «І ось Нерон, щоб побороти чутки, підшукав винуватих і зрадив витонченими стратам тих, хто своїми гидотами накликав на себе загальну ненависть і кого натовп називала християнами» [2].

Інша поширена версія полягає в тому, що місто було підпалено за наказом самого Нерона. План його полягав у тому, щоб дати полум'ю знищити пам'ятники Стародавнього Риму, щоб назавжди покінчити з минулим, побудувати на його тлі нове місто, що відповідає новій епосі.

Цей задум, незалежно від того, чи був він у Нерона, в значній мірі здійснився: перебудова Риму після пожежі була настільки радикальною, що заслужила у істориків назва римської архітектурної революції і повністю змінила вигляд не тільки столиці, але багатьох міст імперії. Республіканський Рим залишився спогадом, безпосередньо пережитої багатовіковою історією, матеріалізованої в архітектурі і пейзажі, він бути перестав. Відображення ідеологічної програми, суспільної атмосфери і естетичних принципів, що об'єднуються поняттям «епоха Нерона», представлено найбільш повно в архітектурі, в настінному живописі і літературному стилі «срібної латини».

Життя і діяльність Нерона характеризуються особливою історичною ситуацією – наростаючим відчуттям вичерпаності традиційного суспільного укладу при відсутності ще

скільки-небудь визначних форм, покликаних його змінити, і особливим типом особистості – нездатною адекватно бачити реальність, авторитарної і довільної в своїх рішеннях, неврівноваженою, ексцентричною і жорстокою.[3]

Як бачимо, ще на початку формування особистості Нерон став жертвою невиваженого виховання, відсутності уваги оточуючих, тієї уваги і піклування, які саме йому були дуже потрібні. Його неврівноваженість, психічне здоров'я, родинні напасті привели до логічних наслідків – розвинули егоїстичні риси, невпевненість, підозру, жорстокість. Звичайно, не можна повністю списувати ту звірячу жорстокість і нахабне лицемірство, з якими Нерон не розлучався протягом усього свого життя, але, безумовно, фактор виховання, на нашу думку, відіграє величезне значення. Загалом історичний період був саме таким аби виховати «імператора-тирана».

На прикладі Нерона ми бачимо таку собі «ображену дитину», яка все своє життя хотіла уваги, любові, а оточуючи лише намагалися користатись, зробити маріонеткою за-для здобуття влади і серед них найближча людина – мати, що дуже ображало його не тільки як імператора, а й як чоловіка, якому заборонялись самостійні кроки без згоди матері. Власне це й позначилось у подальшому його правлінні. Нерон був останнім «імператором-тираном», якого так зневажали. Позбавивши життя всіх своїх найближчих родичів, він став уособленням тиранії. Але саме бездуховність, байдужість суспільства, відсутність повноцінної родини, постійна боротьба за власне життя – це далеко не останні причини формування саме такого Нерона, сильного і, водночас, слабого, жорстокого і романтичного, новатора і тирана одночасно. Навіть смерть стала логічним завершенням його психічних протиріч. Імператор не раз зізнавався, що його переслідує образ матері і фурії з палаючими факелами. І в кінці кінців, Нерон покінчив життя самогубством, був оголошений сенатом ворогом Риму і покинутий усіма. І жодна людина не згадала його добрим словом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Книга первая Божественный Юлий. URL: https://www.e-reading.club/book.php?book=57260
2. Тацит Корнелий Аннали. Книга 13 (2), 15(44). URL: http://ancientrome.ru/antlitr/tacit
3. Кнабе Г.С. Избранные труды. Теория и история культуры – Москва, Санкт-Петербург 2006. С.500-514. URL: http://ec-dejavu.ru/n/Nero.
4. Кассий Дион Коккейян Римская история книги LXIV – LXXX. URL: http://www.rulit.me/books/rimskaya-istoriya-knigi-lxiv-lxxx-read-308855-1.html#section_2
5. Солонарь О. За что народ любил Нерона. *Темы дня*. URL: http://www.dw.com/ru/за-что-народ-любил-императора-нерона/a-19273979

КИТАЙ У ПЕРІОД РЕФОРМ ВІДКРИТОСТІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Забродська А. О.

Вивчення значущості даної проблеми зумовлено тим, що наразі зростає інтерес до вивчення сутності та специфіки формування «Великого Китаю». Це зумовлено перш за все тим, що Китай, досягнувши значного випереджаючого рівня розвитку економіки, є провідним експортером товарів у всі країни світу. Крім того, Китай дає приклад того, яким чином в межах однієї держави можуть розвиватися дві політичні системи. Наукове обґрунтування достовірності цих фактів можливо завдяки аналізу історіографії на основі вивчення проблем у дослідників різних держав.

Мета розгляду – дослідження публікацій науковців з даної проблеми, задля обґрунтування з різних аспектів значущості реформ спрямованих на соціалістичну модернізацію, які почали впроваджувати з грудня 1978 р. на третьому пленумі 11-го склику ЦК КПК, для формування «Великого Китаю».

Проблема Китаю у період реформ відкритості наразі має широку базу дослідження з різних регіонів, і спектр досліджень стає більш ґрунтовним, проте саме праці з вивчення даної теми, на сьогоднішній день поки що не розроблено. Серед власне російських дослідників вивченням еконо-

мічної політики КНР у зазначений період займається В. Портяков [10, 11, 12] та Г. Ганшин [3]. Саме Портяков аналізує проблеми перетворення та процес впровадження нової системи у КНР, надає комплексні оцінки реформ, супроводжуючих їх процесів, а також роль постаті Ден Сяопіна. Також проблемою економічних і соціальних перетворень займається О. Борох [2]. Спеціалізується з даної теми дослідник Л. Делюсін [4, 5], який розглядає процес створення соціалізму, і також детально аналізує роль у процесі реформ Ден Сяопіна. Розробкою проблеми постаті Ден Сяопіна займається і науковий співробітник Д. Смірнов [13]. Він пов'язує підйом та успіхи Китаю у даний період саме з цією історичною особистістю. Дослідник О. Літвінов [8] називає період, коли було запроваджено реформи епохою Ден Сяопіна. Значну увагу приділяє соціалізму та політичній системі. М. Титаренко [16] також акцентує увагу на аналізі постаті Сяопіна. Проблему еволюції розвитку соціалізму та досягнення вчених у її розвитку подає дослідниця Е. Пивоварова [9].

Серед зарубіжних досліджень також розглядалися проблеми економічної політики та керівну роль Ден Сяопіна. Угорський науковець Д. Барач [1] показує керівну роль комуністичної партії Китаю, приділяє увагу постаті Ден Сяопіна. Перспективі розвитку та шляху досягнення успіху Китаєм надає дослідник Д. Стадвелл [14]. Він робить акцент на державні компанії Китаю, які мають вплив на весь світ та підкреслює те, що їм не вистачає державної підтримки. Крім того, Стадвелл розкриває нагальні проблеми у сільському господарстві та пов'язує їх із схожою ситуацією в Україні. Американський економіст Р. Коуз [7] у своєму дослідженні проводить лінію процесу того, як КНР з відсталої країни після смерті Мао Цзєдуна, повністю змінюється на протилежну їй з розвиненою відкритою індустріальною економікою державу, яка випереджає інші, тобто займається розробкою економічної проблеми.

Історіографія китайських дослідників відносно даної проблеми ґрунтовна, проте лише обмежена частина має переклад з китайської. Значну роль у формуванні «Великого Китаю» мають процеси економічної його інтеграції з іншими країнами, про що свідчить дослідження Д. Тянь [17] та Ч. Хуна [19]. Вони доводять впливовість КНР у зовнішньому ринку, що є взаємопов'язаним підтвердженням того, чому Китай зміг досягти таких успіхів в економіці. Проблему впровадження та процес втілення реформ у КНР розробляють дослідники Ж. Жуджунь [6], Л.Теін [15] та Л. Фенлінь [18].

Отже, проблема Китаю у період реформ відкритості досліджена ґрунтовно з різних аспектів. Цією темою цікавляться не лише китайські науковці, а і з усіх держав, адже економічні процеси та реформи стосуються та мають вплив у всьому світі. Вивчення цих питань актуальне з моменту впровадження реформ і по сьогоднішній день.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барач Д. Дэн Сяопин / Д. Барач. – М.: Международные отношения, 1989. – 282 с.
2. Борох О. Н. Современная китайская экономическая мысль / О. Н. Борох. – М.: Вост. лит., 1998. – 295 с.
3. Ганшин Г. А. Экономические реформы в Китае: эволюция и реальные плоды / Г. А. Ганшин. – М.: Вост. лит., 1997. – 204 с.
4. Делюсин Л. П. Дэн Сяопин и реформация китайского социализма / Л. П. Делюсин. М.: Муравей, 2003. – 208 с.
5. Делюсин Л. П. Китай в поисках путей развития / Л. П. Делюсин. – М.: Муравей, 2004. – 448 с.
6. Жуджунь Дин. Путь к рыночной экономике (китайская модель реформ) / Дин Жуджунь, М. М. Ковалёв. – Минск: БГУ, 2005. – 383 с.
7. Коуз Р. Г. Как Китай стал капиталистическим / Р. Г. Коуз, Н. Ван. – М.: Новое издательство, 2016. – 490 с.
8. Литвинов О. В. Китайский путь к демократии / О. В. Литвинов. – М.: Научная книга, 2004. – 369 с. укр.
9. Пивоварова Э. П. Социализм с китайской спецификой: итоги теоретического и практического поиска / Э. П. Пивоварова. – М.: Форум, 2011. – 352 с.

10. Портяков В. Я. Становление Китая как ответственной глобальной державы / В. Я. Портяков. – М.: ИДВ РАН, 2013. – 238 с.
11. Портяков В. Я. Экономическая политика Китая в эпоху Дэн Сяопина / В. Я. Портяков. – М.: РАН, 1998. – 236 с.
12. Портяков В. Я. Экономические реформы в Китае / В. Я. Портяков. – М.: РАН, 2003. – 178 с.
13. Смирнов Д. А. Дэн Сяопин и модернизация Китая / Д. А. Смирнов // Проблемы Дальнего Востока. – 2004. – №5. – С. 21 – 29.
14. Стадвелл Джо. Чому Азії вдалося / Джо Стадвелл. – К.: Наш Формат, 2017. – 448 с.
15. Теин Ли. Теория и практика экономических реформ в КНР / Ли Теин. – М.: РАН, 2002. – 132 с.
16. Титаренко М. Л. Дело и эра Дэн Сяопина / М. Л. Титаренко, А. Григорьев // Проблемы Дальнего Востока. – 1997. – №2. – С. 8 – 13.
17. Тянь Джан. Социально-экономическая роль государства в рыночной экономике / Джан Тянь // Социология. – 2008. – №1. – С. 18 – 19.
18. Фэнлинь Ли. О специфике реформ в Китайской Народной Республике / Ли Фэнлинь // Новая и новейшая история. – 1996. – №6. – С. 3 – 8.
19. Хун Чжао. Формирование вокруг Китая экономического суперрегиона / Чжао Хун // Проблемы Дальнего Востока. – 1998. – №5. – С. 61 – 64.

ГАЗЕТА «НОВА РАДА» ПРО ПОДІЇ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЬСКІЙ ГУБЕРНІЇ

Карпенко О.

Визначальною подією української історії є Національна революція 1917-1921 рр., 100-річчя якої відзначає наша держава останніми роками. Особливого значення її вивчення набуває у зв’язку з сучасними подіями. Проблеми цього періоду історії України завжди будуть актуальними.Одним з головних джерел для їх дослідження є періодична преса.

Пресу часів революції вивчав П. І. Губа, приділили значну увагу в узагальнюючих дослідженнях В.М. Владимиров, А.П. Животко [1;2;3]. Серед літератури присвяченій історії Поділля 1917 р. найбільш інформативними є дослідження О. В. Логінова та Л. І. Семенка «Вінниця у 1917 році», К. В. Завальнюка, Т. В. Стецюк «Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.)» [4;5].

Метою нашої доповіді є огляд матеріалів загальноукраїнської газети «Нова Рада», присвячених Подільській губернії часів Центральної Ради.

У період Центральної Ради в суспільстві почали утверджуватися демократичні порядки, що позначилось на широті інформації й об’єктивності преси. Найчисленнішою групою були газети, які виходили один або два рази на тиждень, але за періодичністю переважав тип щоденної газети [2,с.12]. Таким виданням була «Нова Рада» – щоденна загальнополітична газета, яка виходила в Києві з березня 1917 р. до січня 1919 р. Спочатку видавцем газети було «Товариство допомоги літературі, науці і штуці», згодом вона стала офіційним органом Української партії соціал-федералістів. Редакторами видання були А. Ніковський, С. Єфремов [3,с.257]. На шпальтах «Нової Ради» оприлюднювалися документи та протоколи Центральної та Малої Рад і, водночас, широко висвітлювалися проблеми освіти, літератури, мистецтва. З перших номерів у газеті друкувалися М. Грушевський, С. Єфремов, П. Христюк, Є. Чикаленко та ін.[1,с.7]. Протягом обраного для дослідження періоду читачам газети пропонувалися рубрики «У Київі», «Вісти з краю», «Телеграми», «Всякі звістки», «Дописи», «Оповістки». Загалом, близько ¾ матеріалу, представленого в газеті стосувалося загальноукраїнських проблем [6].

На території Подільської губернії після повалення самодержавства (як і в інших українських губерніях) було «тривладдя»: губернське і повітові земства; Рада робітничих і солдатських депутатів; Подільська губернська Українська Рада. Усі вони верховною владою визнавали Тимчасовий уряд. Лише після ІІІ Універсалу Центральної Ради, наприкінці 1917 р.,

було визнано верховенство уряду Української Народної Республіки. Для більшості жителів Подільської губернії 1917 – початок 1918 рр. запам'ятались як час початку анархії та господарської розрухи: відбувались стихійні селянські заворушення, підпали та руйнування поміщицьких маєтків, розгул карного бандитизму. Водночас саме в цей період в Подільській губернії розгортається широкий національний рух, що виявився в українізації шкільної освіти, органів самоврядування, започаткуванні української преси [5,с.7-8].

Які ж події на території однієї з центральних губерній України знайшли відображення на сторінках загальноукраїнської газети? Нами було проаналізовано випуски газети «Нова Рада» доби Центральної Ради, які доступні на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Частина номерів зберігається у Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. К. А. Тімірязєва. Загальна кількість досліджених випусків складає 199, а кількість матеріалів про Подільську губернію – 135. Більшість матеріалу про губернію зосереджено в рубриці «Вісти з краю», іноді в рубриках «Всякі звістки» та «Дописи». Всі повідомлення носять виключно інформаційний характер [6].

Інформаційний матеріал про Подільську губернію можна розділити за такими темами [6]:

1) Громадські та політичні з'їзди.
2) Учительські з'їзди.
3) Організація та діяльність «Просвіт».
4) Релігійне життя (духовні з'їзди).

Матеріали про громадські та політичні з'їзди представлені, по-перше, інформацією про проведення з'їздів імперських органів місцевого самоврядування – земств, всеволосних зібрань сільських виконавчих комітетів. На них вирішувалися питання освіти (організація навчання в школі рідною мовою, впорядкування українських курсів для вчителів), допомоги сім'ям військових харчовими пайками, допомоги армії фуражем, оподаткування земель та ін. [6, №16-17,с.1; №28,с.6; №40,с.4]. Крім того, повідомляється про національні українські з'їзди у Вінниці та в повітах – Брацлаві, Ольгополі, Проскурові, на яких розглядались питання видання української преси, земельної справи та створення «Просвіт» і проводились вибори до губернської та повітових Українських рад [6, №33,с.2; №43,с.2; №48,с.4].

Значну групу матеріалів становлять повідомлення про учительські з'їзди, які відбувались в кожному повіті. На усіх з'їздах приймалися рішення про українізацію школи, відправлялись звернення до повітових земств щодо виділення коштів на створення повітових книгозбірень, відкриття волосних бібліотек, скасування інституту інспекторів і «наблюдателів» церковно-парафіяльних шкіл, наголошувалося на тому, що завідування школами повинно перейти до освітян [6, №40,с.2; №28,с.2]. Крім того, на вчительських з'їздах в м. Ольгопіль та в м. Томашпіль було встановлено такі норми зайнятості вчителів: річна заробітна плата – 1200 карбованців, кожні п'ять років – 300 карбованців прибавки, термін служби – 25 років і на кожного вчителя повинно припадати не більше 50 учнів [6, №38,с.3; №42,с.2].

«Нова Рада» також періодично повідомляла про заснування на території Подільської губернії «Просвіт»: вони набирали працівників, організовували бібліотеки, на зібрані кошти купували у Києві книги, передплачували газети, організовували читанки, лекції, виставки, влаштовували українські мітинги та маніфестації [6, №29,с.2; №33,с.3; №39,с.2; №48,с.3; №49,с.3].

Проведення духовних з'їздів у Подільській губернії зумовлювалося прагненням релігійних кіл визначити свою позицію та подальший розвиток у нових реаліях. З'їзди мали чітко визначений національний український характер. Розглядались питання ставлення духовенства до політичної ситуації, про українізацію церкви і школи, про автокефальність української церкви. На з'їздах проголошувались вітання Центральній Раді та «Слава Україні та її Церкви!» [6, №30,с.2]. Водночас, були випадки ворожого ставлення до української справи. Зокрема, на з'їзді Подільського духовенства і мирян, що відбувся на початку травня 1917 р. селяни навіть відмовились писати протокол українською мовою, тому прийшлося вести його двома мовами. Утім, все ж таки, на цьому з'їзді було вирішено передати всі церковні школи в управління міністерства народної освіти Української Центральної Ради [6, №35,с.2-3].

Таким чином, інформаційний потенціал газети «Нова Рада» для вивчення подій часів Центральної Ради на території Подільської губернії визначається, по-перше, її політичною

приналежністю – газету видавали діячі українського національного руху; по-друге, її загальноукраїнським масштабом. Частка місцевих матеріалів, серед яких і повідомлення з Поділля, становить близько четвертини змісту. Це матеріали інформаційного жанру – повідомлення, замітки. Їх тематика прямо пов'язана з нагальними потребами національної революції, які відображала газета – українізація влади, освіти, релігійного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Владимиров В. М. Історія української журналістики (1917-1991): навч. посіб. Київ:МАУП,2007. 174 с.
2. Губа П.І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917 - 1920 рр.: автореф. дис... д-ра іст. наук.К.,2007. 39 с.
3. Животко А. П. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
4. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.). Вінниця, 2008. 208 с.
5. Логінов О. В., Семенко Л. І.Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272с.
6. Нова Рада: щоденна політична, економічна й літературна газета. 1917.

ПЕРЕГОВОРИ УЦР З ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ У ТРАВНІ 1917 Р.

Копенський М. В.

Після Лютневої 1917 р. революції в Україні почали формуватися демократичні суспільно-політичні структури. Провідне місце серед цих структур посідала Українська Центральна Рада, головою якої заочно був обраний М. С. Грушевський. Нова влада бачила Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією. Численна література з цієї проблеми висвітлює аспект взаємин Української Центральної Ради і Тимчасового уряду, зокрема зміст переговорів травня 1917 р. Оскільки питання, які висвітлювались на переговорах, були дуже важливими, тому ця тема є актуальною.

В березні 1917 р. на засіданні Ради Товариства українських поступовців за участю інших представників соціалістичних партій в Києві було створено Українську Центральну Раду [1, с. 5].

18 березня у Києві було проведено грандіозну маніфестацію. Віче, що завершило маніфестацію, підтримало резолюції, підготовленні Центральною Радою, насамперед про автономію України. В кінці березня – першій половині квітня М. С. Грушевський опублікував низку статей, де пропонував перейти від культурно-освітніх до політичних дій. Їх головне гасло – національно-територіальна автономія України у складі Федеративної Росії [2, с. 339].

Всеукраїнські, губернські, повітові з'їзди, які пройшли у квітні-травні в Україні вимагали від Центральної Ради вирішення проблеми автономії. На Всеукраїнському Національному Конгресі, який Українська Центральна Рада постановила скликати у Києві 4-8 квітня, головною справою була справа автономії України і перебудови Росії на федеративних основах. Конгрес вислухав і обміркував цілу низку докладів на цю тему і виніс одноголосно постанови. Центральна Рада зобов'язана була негайно вступити в переговори з Тимчасовим урядом в справі здійснення домагань Конгресу, одначе довгий час вагалась розпочати серйозні переговори [7, с. 39].

В І резолюції соціал-демократичної конференції 4 квітня 1917 р. зазначено, що «федерація автономних національних або крайових одиниць є найкраща гарантія демократичних і національних прав кожної нації або країни, конференція української соціал-демократичної робітничої партії з непохитною рішучістю висуває дане домагання партії – автономію України... Одночасно, виходячи з рамок партійної програми, виголошеної на з'їзді 1905 р., конференція вважає можливим узяти на себе право дозволити товаришам партії піддержувати принцип федеративної будови російської демократичної республіки й піддержувати автономічні змагання демократій інших націй» [2, с. 45].

Першу спробу налагодити діалог з Тимчасовим урядом зробив комітет Української

національної ради в Петрограді, який діяв за дорученням Центральної Ради. 14 квітня 1917 р. А. І. Лотоцький і А. Шульгин звернулися до прем'єр-міністра Г. Є. Львова з пропозицією створити Українську автономну область у складі Київської, Подільської, Волинської, Полтавської, Херсонської, Катеринославської, Харківської, Таврійської губерній, а також, за бажанням населення, частини Кубані [6, с. 37].

9 травня 1917 р. Центральна Рада вирішила направити в Петроград повноважну делегацію для вирішення питання про автономію. 10 травня був визначений її склад: В. К. Винниченко, Д. Коробенко, С. Письменний, С. Є. Єфремов, М. М. Ковалевський, Г. М. Одинець, А. М. Пилькевич, А. Чернявський, І. Сніжний, Д. Ровинський, а 11 травня затверджений «Наказ делегації Центральної Ради до Тимчасового уряду», що складався з тринадцяти пунктів. Делегація домагалася, щоб Тимчасовий Уряд висловив своє принципове прихильне ставлення до автономії України, щоб на майбутній міжнародній конференції були допущені також представники українського народу, щоб був призначений спеціальний комісар у справах України при Тимчасовому Уряді, а на Україні був призначений особливий крайовий комісар і крайова рада при ньому. Делегація домагалася українізації війська, адміністрації та шкільництва всіх видів і звільнення заарештованих галицьких українців [8, с. 20].

Винниченко висловився «Українська демократія могла вимагання рішуче й категорично виставити перед руською демократією й вимагати точної виразної відповіді. З цією метою було вислано до Петрограду першу українську делегацію» [2, с. 162].

Делегація на чолі з заступниками голови Ради В. К. Винниченком та С. Єфремовим відправилась в Петроград 16 травня. Українська Центральна Рада вирішила звернутися одночасно до Тимчасового уряду і до виконкому Петроградської ради. «Для Уряду, й для революційної руської демократії Україна з її національним рухом була тільки зайвий, нудний і тривожний клопіт. І вони зустріли делегацію без захоплення» [2, с. 156].

Делегація використала в переговорах документ «Доповідну записку делегації Української Центральної Ради Коаліційному Міністерству і Виконавчому Комітету Ради робітничих і солдатських депутатів». Основою цього документу послужив «Наказ делегації Центральної Ради до Тимчасового уряду» [3, с. 30].

Про прийом Ради робітничих і солдатських Депутатів В. К. Винниченко згадував: «три дні представництво української демократії, українського селянства, робітників і війська, оббивають пороги Ради російських представників робочих і війська, поки, нарешті, після письмових докорів, погроз і т.п. Виконавчий Комітет Ради робітничих і солдатських депутатів, погодилися нас вислухати». Тимчасовий уряд делегацію прийняв відразу, та як пише Винниченко, Тимчасовий уряд «замість того, щоб дати просту і точну відповідь, почало грати комедію: напустити на делегацію комісією професорів, яка накинулася на нас і почала мацати з усіх боків, намагаючись збити її з позицій, втягнути в юридичні нетрі, заплутати і потім взяти живими в руки» [4, с. 597].

В меморандумі, який делегація подала Тимчасовому уряду «запевняла, що тільки Центральна Рада в стані вдержати порядок на Україні, вберегти її від анархії, а також від сепаратистських стремлінь». В кінці Центральна Рада поставила ряд вимог, серед яких виявлення Тимчасовим урядом прихильного відношення до автономії України. На той час у Уряді відбулися зміни, замість міністра закордонних справ Мілюкова і військового міністра Гучкова прийшли М. Терещенко, Керенський. До кабінету ввійшли соціалісти Чернов, Скобелєв, Церетелі, кадети Шингарьов, Некрасов. Тимчасовим урядом для розгляду українських вимог було призначено комісію [5, с. 80].

На початку червня 1917 року Тимчасовий уряд визначився з відповіддю. Вимоги Центральної Ради про надання автономії України були відхилені, вважаючи, що це питання, підлягає веденню утвореного всенародним обранням Установчих зборів. Тимчасовий уряд не визнав Центральну Раду як виразника волі українського народу [3, с. 31].

Отже, стрімкий розвиток українського визвольного руху викликав стурбованість Тимчасового уряду, який прагнув зберегти контроль над Україною. Не дійшовши порозуміння з Тимчасовим урядом і Петроградською радою робітничих депутатів, українська делегація наприкінці травня повернулася до Києва Однак ця поїздка багато що прояснила й створила умови для переходу в наступ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Ф. Центральная рада И Временное правительство (к истории украино-российских отношений в 1917 году) // Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук Россия - Украина: история взаимоотношений: сборник. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 209–218.

2. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) : [в 3 ч.] / В. Винниченко. Київ - Відень: Видавництво «Дзвін», 1920. Ч. 1. 348 с.

3. Грицкевич А. П. Борьба за Украину, 1917–1921 / под науч. ред. А. Е. Тараса. Минск: Современная школа, 2011. 528 с.

4. Дикий А. И. Неизвращенная история Украины-Руси. / Издательство «Правда о России» Нью-Йорк, 1961 г. Т. II. 993 с.

5. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. / Ужгород, 1930. Т. II. С. 275.

6. Мартос Б. М. Визвольний здвиг України. / Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства 1989. 320 с.

7. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917-1920 рр. / Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. Т. II. 204 с.

8. Шаповал М. Ю. Велика революція (З нагоди 10-ліття революції на Україні). / Видавництво «Вільна Спілка» Прага, 1928. 272 с.

ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Линська Н.М.

Становлення сучасного інформаційного суспільства призводить до корінних змін у всіх сферах життя і діяльності людини. Найважливіші тенденції розвитку сучасного суспільства, пов’язані, по-перше, з процесом його глобалізації, що впливає на розвиток інформаційних технологій та загальне підвищення інформаційної культури людства.

Проте, вільний обмін товарами, капіталами, робочою силою, які сьогодні розуміються, як важливі чинники глобалізації, були б неможливими без обміну інформацією, знаннями та ідеями. У цьому сенсі природу глобалізації слід шукати у сфері людського спілкування, соціальної комунікації. Однією з основних причин прискорення процесу глобалізації стає світова інформаційна інфраструктура. Сьогодні саме Інтернет став основним втіленням світової інформаційної системи. Залишаючись мережею мереж, він інтегрує в собі все те, що М. Кастельс назвав «мережевим суспільством»[1].

Використання нових інформаційних технологій таких, як «хмар», наприклад, перетворює будь-яку організацію в мережеву структуру, що дає їй нову якість, яку неможливо порівняти з попередньою традиційною формою існування. Тому вивчення різних проблем, пов’язаних з цим явищем набуває все більшої актуальності [2].

Питанням впровадження хмарних технологій у процеси діяльності людини займалися такі науковці, як Дж. МакКарти, О.Й. Косарев, О. К. Юдін, Ю. І. Корольова, В.М. Парій та інші.

Хмарні технології – це технології, які надають користувачам Інтернету доступ до комп’ютерних ресурсів сервера і використання програмного забезпечення як онлайн-сервіса. Хмара – це певний ЦОД (дата-центр, сервер) або їх мережа, де зберігаються дані та програми, що з’єднуються з користувачами через Інтернет [3]. Концепція хмарних обчислень з’явилася ще в 1960 році, однак вже є одним з основних трендів розвитку IT-технологій та має різні види моделей надання послуг, зокрема:

– програмне забезпечення як послуга (Software as a Service). SaaS на даний момент є досить широким ринком. За SaaS можуть надаватись самі різноманітні послуги, від веб-пошти, до управління запасами, обробки БД. Перевагою такої моделі є те, що кінцевий користувач може вільно користуватись послугою з будь-якої точки світу. Прикладами програмного забезпечення як послуги, що працює на основі обчислювальної хмари, є сервіси Gmail та Google docs.

– платформа як сервіс (PaaS). PaaS в хмарі визначається як набір програмних продуктів та засобів розробки, що розміщені на інфраструктурі провайдера. Прикладами програмного забезпечення як послуги, що працює на основі обчислювальної хмари, є сервіси Gmail та Google docs.

– інфраструктура як послуга (IaaS). IaaS являє собою віртуальний сервер instanceAPI для запуску, зупинки, доступу, налаштування своїх віртуальних серверів та систем збереження. Найбільшими гравцями на ринку інфраструктури як послуги є Amazon, Microsoft, VMWare, Rackspace та Red Hat [4].

Для користування будь-якою хмарною технологією потрібна наявність таких засобів:

– комп'ютер, ноутбук, нетбук, смартфон, планшет

– швидкий Інтернет

– браузер (Microsoft Internet Explorer, Microsoft Edge, Mozilla Firefox або Google Chrome)

– компанія, яка надає послуги хмарних технологій

– навички роботи з мережею Інтернет.

Основною перевагою хмарних технологій є:

1. Можливість працювати в будь-якому місці земної кулі і в будь-який час. На багатьох підприємствах люди працюють у віддаленому режимі, передаючи всю необхідну інформацію через Інтернет. Можливість мати доступ до файлів організації чи установи та працювати з ними де завгодно, без необхідності тримання даних на флеш-картах стає все більш актуальним рішенням у сучасному світі. Достатньо володіти будь-яким пристроєм, здатним з'єднатися з Інтернетом, і можна отримати доступ до віддаленої бази, яка розташовується на віддаленому сервері.

2. Зниження потреби в підтримці і програмному забезпеченні. Хмарні обчислення, як правило, не вимагають чисельного IT-персоналу, оскільки зникає потреба в управлінні програмним забезпеченням. Хмарні сервіси не вимагають потужних комп'ютерів, тож не потрібно часто оновлювати техніку. Так, наприклад, в ігровій індустрії останнім часом набуває уваги потокові ігрові служби, що побудовані на технології хмарної обробки даних. Багато мільйонів геймерів не мають можливості купити потужний комп'ютер, який би відповідав сучасним тенденціям. Особливістю таких потокових ігрових служб є той факт, що при купівлі ігор користувач не має необхідності завантажувати та встановлювати їх. Гра обробляється і зберігається на високотехнологічному сервері, здатному запускати будь-який сучасний проект з максимальною якістю графіки і швидкістю кадрів не нижче 60 кадрів/с. Скористатися цією послугою може кожен, хто знаходиться в зоні покриття серверного центру, і має досить швидкий Інтернет. Терміналом може виступати PC, телевізор, планшет або мобільні пристрої.

Отже, при використанні хмарних обчислень, споживачі інформаційних технологій можуть заощадити витрати на побудову центрів обробки даних, закупівлю серверного та мережевого обладнання, апаратних і програмних рішень щодо забезпечення безперервності і працездатності, оскільки ці витрати поглинаються провайдером хмарних послуг [5].

3. Значні обсяги збереження даних (Google Drive надає близько 15 ГБ для безкоштовного зберігання даних. Якщо виділеного об'єму недостатньо, можна придбати додатково від 100 ГБ до 30 ТБ; Яндекс.Диск – Завантаження файлів розміром до 10 ГБ; OneDrive – дозволяє зберігати до 5 ГБ інформації безкоштовно).

4. Екологічний вибір. Величезні центри зберігання інформації вимагають багато електроенергії, однак вони екологічніші, ніж тисячі потужних настільних комп'ютерів.

Проте існують і недоліки. Так, необхідність надійного підключення до Інтернету. В Україні ця проблема є тільки у віддалених населених пунктах, яка з часом повинна вирішитися. Окрім цього, постачальники хмарного сервісу можуть припинити надавати послуги. Завжди є шанс, що нова компанія може вийти з бізнесу або скасувати обслуговування. Слід також зауважити, що відсутні загальноприйняті стандарти у напрямі безпеки хмарних технологій. У законодавстві України визначення хмарних обчислень взагалі відсутнє, однак у Верховній Раді України 24 березня 2016 року зареєстровано Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обробки інформації в системах хмарних обчислень», який має виправити ситуацію врегулювання відносин з приводу використання хмарних технологій.

Отже, впровадження хмарних технологій дозволить користувачам перенести обробку даних з персональних комп'ютерів і робочих станцій на сервери всесвітньої мережі, які допоможуть значно автоматизувати процеси, тим самим заощадити час на виконання тих чи інших робіт. Технології є рушійною силою і не стоять на місці, тому у найближчому майбутньому можна казати про остаточне перенесення майже всіх функцій комп'ютера в хмару.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура /М. Кастельс; пер. с англ. – М.:ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Косарев О.Й. «Хмарні технології» як ключовий чинник підвищення конкурентоспроможності авіакомпанії / О. Й. Косарев, В. М. Парій // Актуальні проблеми економіки. - 2012. - № 6. - С. 295-303. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_6_41.
3. Khmelevsky Y. Cloud computing infrastructure prototype for university education and research /YouryKhmelevsky, VolodymyrVoytenko // WCCCE'10 Proceedings of the 15th Western Canadian Conference on Computing Education. Article #8. – ACM New York, NY, USA, 2010. – 5 p.
4. Хмарні технології [Електронний ресурс] / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хмарні_технології.
5. Хмарні обчислення [Електронний ресурс] / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хмарні_обчислення.

ПРИВАТНІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ МАРІУПОЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Орос В. А.

У різний час середня освіта в Маріуполі крім приходського училища була представлена освітніми закладами приватного типу. Спочатку такі заклади були виключно грецькими, але після дозволу уряду селитися в місті представникам інших національностей все змінилось, і з'явилися російські та єврейські навчальні заклади.Також згодом з'являються окремі приватні заклади для дівчат, так звані пансіони.

Найбільш ранні відомості про появу у місті приватних закладів можна знайти у листуванні адміністрації Маріупольського парафіяльного училища. Перше таке повідомлення датовано1826 р., коли доглядач училища звернувся до директора комітету Таганрозької гімназії з проханням про закриття шкіл, які були відкриті особами різних станів, та які не мали від навчального керівництва відповідного освітнього свідоцтва, тобто не відповідали навчальним стандартам. За вимогою Грецького суду доглядач вказав на такі школи: освітній заклад при Карасьєвскій церкві, відкритий паламарем; та інший, що утримувався писарем місцевої пошти. Також відомо, що в 1849 р.Таганрозький градоначальник дозволив греку Михайлу Каловрасі навчати в Маріуполі грецькій мові дітей Кирила Попова та його родичів, тобто був відкритий приватний заклад [1].

Достатньо популярними були приватні освітні заклади для дівчат. У 1853 р. міністр народної просвіти на прохання попечителя Одеського навчального округу дозволив дочці колишнього вчителя парафіяльного училища Кунаховій відкрити в Маріуполі школу для дівчат, яка почала свою роботу 9 вересня того ж року. У справі жіночого виховання вона відігравала таку ж саму роль, як парафіяльне училище у вихованні хлопчиків. Зі звітів відомо, що у школі викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, чистописання, рукоділля та танці. Першим законовчителем був Ілля Юр'єв. Після відкриття кількість учениць складала 12 осіб, але вже у 1854 р.їх кількість збільшилася до 40 учениць. У 1855 р. під час Кримської війни приватна школа була закрита через виїзд Кунахової, але після закінчення воєнних дій відновила свою роботу знову[2].

У 1856 р. звільнений від з посади вчителя грецької мови парафіяльного училища Михайло Димопуло відкрив у місті приватне грецьке училище, в якому на той час навчалося 10 дітей. Проте через певні обставини заклад був закритий.

Переломним етапом в розвитку шкільної приватної освіти став 1857 р. – рік одержання дозволу відкривати приватні заклади без обмеження їх кількості. З цього часу приватні школи починають розглядатися державою як один з важливих засобів, за допомогою якого можна було б хоч частково заповнити потребу в поширенні освіти серед населення. Згодом попечителі отримали право самостійно давати дозволи на відкриття приватних закладів. Така урядова політика спричинила не аби яке пожвавлення в розвитку приватної ініціативи. Збільшення кількості приватних закладів, в свою чергу, впливало на зростання якості освіти, оскільки вони породжували конкуренцію серед виробників освітніх послуг. З метою створення більш сприятливих умов для розвитку шкільної приватної освіти 19 лютого 1868 р. було прийнято документ «Об изменении и дополнении ныне действующих узаконений о частных училищах» [3]. Ці заходи одразу ж відобразилися на збільшенні приватних навчальних закладів у місті.

У 1863 р. почав свою роботу трикласний пансіон для дівчат Олени Медведської, який також був достатньо відомим, проте у благоустрої поступався пансіону пані Померанцевої. Доречі, більшість дівчат Маріуполя та інших міст Російської імперії у цей період отримували освіту саме у закладах приватного типу. У 1864 р. священик Харлампієвського собору протоієрей Д. Текеджи відкрив церковно-приходську школу, яка існувала до 1877 р. Городяни, особливо греки, стали віддавати перевагу нововідкритому закладу, що позначилося на кількості учнів-греків в парафіяльному училищі.Іноді кількість учнів у цій церковно-приходській школі доходила до 100 осіб. Відомо, що у травні 1887 р. колишні вихованці школи в подяку своєму вчителеві подарували наперсний золотий хрест з дорогоцінним камінням [4].

У 1871 р. Таганрозький міщанин Фоков, який закінчив курс Таганрозької гімназії, відкрив приватну школу, в яку вступило 5 учнів. У той же період були відкриті школи пані Корсак і дочкою надвірного радника Карповою. Про стан вищезгаданих закладів повідомляв член училищної ради Семен Косогубов у звіті про приватні школи за 1873 – 1874 навчальний рік, де згадувалося, що школа Фокова не може називати повноцінним навчальним закладом. Сам Фоков перебував на посаді вчителя новогрецької мови в парафіяльному училищі і займався з кількома хлопчиками за помісячну плату в себе на дому.

Школа пані Корсак, в якій навчалося 6 дівчат і школа Каропової, де кількість учнів досягала 18 осіб (з них 5 хлопчиків), були підготовчими. Діти тут навчалися з метою підготуватися для вступу до вищих навчальних закладів, і тому в них окрім російської мови додатково викладалися ще й німецька та французька. У пані Карпової навчалися діти у віці до 5 років, які не отримували точних знань, знайомилися з буквами і цифрами по картинках. Школа пані Кунахової (кількість учнів – 20 дівчат, пізніше – 12 учениць) на противагу першим двом школам, мала більшу результативність. Діти у ній розділялися на два розряди, з яких старші читали вже досить вільно з повним розумінням, а маленькі вивчали тільки грамоту, але свідомо. Старші знали чотири дії арифметики, вміли розв’язувати нескладні задачі, вивчали молитви і мали поняття про деякі події з Св. Історії. Обидва розряди навчалися в призначений час рукоділлю, були і такі, що брали уроки фортепіано за окрему плату. Всі ці чотири школи в різний час отримали дозвіл Ради. Утримувалися заклади від плати, одержуваної власницями за навчання дітей, за домовленістю з батьками [5].

З відкриттям середніх освітніх закладів в місті майже всі згадані школи мали б припинити своє існування. Пані Карпова продовжувала навчати дітей в приватних будинках до кінця 1880-х рр., готуючи їх для вступу до середніх навчальних закладів. З тією ж метою були відкриті нові школи, з яких особливою популярністю користувалася елементарна школа Валентини Іващенкової, що закінчила курс Таганрозької жіночої гімназії. Заклад був відкритий у 1887 р. на кошти плати за навчання, яка складала від 30 до 80 руб. з кожного учня. Всього на навчанні перебувало 27 учнів: 17 хлопчиків і 10 дівчат. На посаді законовчителя школи працював священик Микола Іванов, помічницею вчительки – Анна Чабаненко, яка мала звання домашньої вчительки. Також відома школа Варвари Яхимович, яка закінчила курс Таганрозької жіночої

гімназії. Заклад було відкрито у 1888 р. На 1891 р. в ньому перебувало 17 учнів: 8 хлопчиків і 9 дівчаток, які щорічно платили за навчання по 40 руб. з кожного учня [6].

Для дітей єврейського населення Маріуполя також були відкриті приватні училища: Я. Волосова (1888, учнів – 15 хлопчиків) та Ф. Волосової (1889, учнів – 8). У цих навчальних закладах щорічна платня за навчання також становила 40 руб. [7]. У 1910 р. у Маріуполі діяли приватні елементарні училища М. Платонової, Р. Фільштинської, І. Злоцовського, Абрамовича.

Таким чином, більшість освітніх закладів Маріуполя приватного типу не відповідали освітнім стандартам того часу, не мали схвалення іншими навчальними закладами середньої освіти. Незважаючи на те, що у деяких з них викладачі навіть мали низький рівень освіченості, заклади такого типу все одно користувалися великим попитом, бо інших у місті просто не було. А ті, що відповідали тогочасним освітнім стандартам, здебільшого надавали підготовку високого рівня, їх випускники отримували первинні знання, необхідні для вступу до середніх та вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мариуполь и его окрестности: отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии / сост. О. Петрашевський. Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. – С. 198.

2. Мариуполь и его окрестности... – С. 201– 202.

3 Об изменении и дополнении ныне действующих узаконений о частных училищах // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. − СПб., 1871. − Т. 4 : Царствование императора Александра II.1865−1870. − С. 653−686.

4. Мариуполь и его окрестности... – С. 202.

5.Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов, входящих в курс: домашнего обучения, народных, городских и реальных училищ, мужских и женских гимназий и прогимназий, женских институтов, духовных училищ и семинарий и всех других общеобразовательных заведений. – Т. 2. Общая часть. –Второй отдел. Воспитание и учение. – Дидактика или общин основания учения. – Ч. 2 – Методическая. Преподавание Закона Божьего. Обучение Русской грамоте / Издаваемое под ред. Н.Х. Весселя и при содействии: Д.П. Соколова, Е. К. Альбрехта, И. И. Беллярминова [и др.]. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1874. – IX, 533 с.

6. Мариуполь и его окрестности... – С. 203 − 204.

7. Учебные заведения Одесского учебного округа, состоящие в ведении дирекции народных училищ. – Одесса: Тип. Е. И. Фесенко, 1891. – Вып. III. – 135 с.

ВПЛИВ РЕФОРМ ТАНЗИМАТУ НА СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТУРЕЧЧИНИ В П.П.XIX СТОЛІТТЯ

Пандазі А.В.

Процес реструктуризації системи вищої освіти Туреччини розпочався в кінці XVIII ст. з реформ Селіма III і до кінця XX століття поступово охопив майже всі сфери суспільного життя, а прагнення захиститися від загрози військової експансії європейських країн призвело до усвідомлення незворотності модернізації держави і освіти, у тому числі на основі європейського досвіду. Відтак, XIX ст. в історії Османської імперії відоме як епоха реформ, в основі яких лежало прагнення хоча б зовні пристосувати імперію до статусу європейської держави.

Мета – проаналізувати вплив реформ Танзимату на систему вищої освіти Туреччини в першій половині XIX ст.

Джерельна база роботи представлена хроніками й трактатами. Авторами найбільш значних з них були – С. Енвер, Х. Нурі-ефенді, А.Васиф-ефенді. Їх хроніки містять опис подій від вступу на престол Селіма III до січня 1805 року [8]. Історіографічний аспект розвитку турецької освіти досліджували С. Усманова [10] та ін., становлення університетської освіти Туреччини А. Акіїлдіз [1], Й. Акюз [2] та інші.

1789 р. вступ Селіма III на престол визначилася як відправна точка розвитку вищої світської освіти у Туреччині. «Цей султан перевершував розумом і освіченістю всіх своїх

попередників після Сулеймана Пишного, а благородством характеру, щирим бажанням працювати на користь батьківщини всіх султанів, починаючи з Османа І, – пише про нього історик М.Д. Гутор. – Він був молодий, енергійний, діяльний, користувався симпатією серед турків і не викликав антипатій серед своїх християнських підданих» [9].

Селім ІІІ був сповнений бажання провести перетворення, які повернули б Туреччині «втрачені землі і славу». Про його ставлення до подій в імперії і навколо неї говорить і той факт, що у своєму посланні Порті Селім ІІІ писав: «Країна гине, ще трохи і вже не можна буде її врятувати» [1]. Реформи, запропоновані ним, відомі як «низам-й джедід» або «Новий порядок», відіграли значну роль у процесі. поступового формування нового прошарку османської бюрократії, якому судилося стати рушійною силою реформаторського руху першої половини XIX ст. хоча спроби реформ Селіма ІІІ зазнали невдачі через слабку підтримку у владних колах та суспільстві в цілому, а сам султан був повалений і відсторонений через загрозу інтересам яничар, саме ці реформаторські спроби Селіма ІІІ створили умови для подальшого реформаторського правління Махмуда ІІ (1808-1839 рр.). Реформи Махмуда ІІ поширювалися на економіку, культуру, просвітництво, друк, на спосіб життя палацу та вищих верств населення [3].

Безпосереднім поштовхом до реформ в галузі освіти послужили військові поразки Туреччини в кінці XVII - XVIII ст. У пошуках засобів підвищення боєздатності турецької армії Мустафа, намагаючись створити міцну армію з професійних гарно підготовлених фахівців, видав військові устави і заснував у 1734, 1761 і 1773 рр. морські й артилерійські Академії для підготовки грамотних офіцерів – артилеристів, фортифікаторів, навігаторів. Саме ці військові навчальні заклади й стали першими осередками світської освіти. Вищеназвані школи називалися «Мухендісхане» («Інтенсивна школа» або «Школа геометрії»). Перша школа такого типу була відкрита у 1734 році при казармі артилеристів в Ускюдарі стараннями Кумбарджі Ахмед-паші [7]. Це був перший в історії Туреччини навчальний заклад, де стали вивчати точні науки.

У 1773 р. з ініціативи барона, в Сютлюдже було організовано Султанське морське інженерне училище – Королівська школа військово-морської техніки. Турецький дослідник Осман Ергін вважає, що безпосереднім поштовхом для його відкриття стала поразка турецького флоту в Чесменський битві 7 липня 1770 р. На базі цієї школи, згодом розширеної і реорганізованої. Були запрошені французькі викладачі, виписані з-за кордону спеціальні книжки і підручники.

У 1827 році Махмуд ІІ заснував в Стамбулі Військово-медичне училище, а в 1829 р. – хірургічну школу. У 1839 р. обидві медичні школи були об’єднані в Султанське вище медичне училище [2, с.763], яке з часом стало одним з кращих спеціальних навчальних закладів Туреччини XIX ст. Медичне училище, засноване Махмудом ІІ, було першою в Туреччині школою, яка пропонувала еквівалент середньої та вищої світської освіти. Відкриття цього училища було викликано головним чином потребами армії. У ньому з самого початку добре було поставлено викладання природознавства, загальної медицини, хірургії, терапії, а також французької мови як мови викладання основних спеціальних дисциплін [4].

Для чиновників Махмудом ІІ була заснована Школа юридичної освіти,а для підготовки перекладачів – Школа літературних наук [4, с.108]. Перший період (1728-1826 рр.) реформ Махмуда І характеризується частковими реформами державних інститутів, при цьому найважливішою подією цього періоду є реформи «низам-й джедід». Другий період 1826-1839 визначається періодом «освіченого абсолютизму», а третій період, названий як «Утвердження ідеї сучасного суспільства», охоплює досить тривалу епоху – з 1839 по 1908 рр [6].

У серпні 1846 р. Рада представила три проекти законів. Були запропоновані важливі заходи: створити школи трьох ступенів – початкові (мектеби або сибьян); світські середні школи – рюшту з сучасною (для того часу) програмою і відкрити університет у Стамбулі. Проект пропонував також заснувати спеціальний комітет для керівництва справами освіти, розробками відповідних програм та інструкцій за виконанням. Проекти були схвалені Портою і султаном, і стали законом. Була створена Генеральна Рада з питань освіти (Меджліс-і даім-й мааріф-і уміміе), до якої увійшли всі члени Тимчасової Ради на чолі з головою Вищої Військової Ради Порти Емінем-пашею [6, с.19].

В березні 1848 р. було відкрито перше в Туреччині чоловіче педагогічне училище. Програма училища, розрахована на 3 роки, передбачала вивчення турецької, арабської і перських

мов, риторики, географії, арифметики, основ геометрії та геодезії. Однак програма втілювалася у скороченому вигляді, оскільки студенти, випускники медресе, були погано підготовлені до її сприйняття в повному обсязі. У перші роки свого існування педагогічне училище мало чим відрізнялося від медресе. Вранці учні продовжували відвідувати звичайні заняття в медресе. Таким чином, цей формально світський навчальний заклад випускав учителів, які за рівнем знань і підготовки мало відрізнялися від ходжу, які закінчили медресе. Природно, що це відображалося на всьому процесі розвитку турецької світської школи, тим більше, що випускники світського училища довгий час становили лише незначний відсоток учителів. У 1849 р. в Стамбулі мати правлячого султана відкрила спеціальну школу з підготовки чиновників – «Будинок освіти» («Дарул Мааріф») відому в Європі під назвою «Коледж Валіде-султан». Крім підготовки чиновників ця чотирирічна школа мала на меті готувати слухачів для університету. Оскільки школа носила привілейований характер, її випускників, вихідців з заможного стану, очікувала кар'єра в центральному державному апараті [5]. У 1850 році створено Академію наук Туреччини, яка сприяла розгортанню діяльності наукових товариств, відкриттю різнотипних навчальних професійних закладів – сільськогосподарських шкіл, військових, медичних, інженерних, педагогічних коледжів, що згодом стали основою для відкриття на їх базі університетів [10].

Таким чином, підводячи підсумки реформ Османської імперії, які вплинули на розвиток вищої університетської освіти Туреччини у п.п. XIX столітті, необхідно констатувати, що при Селімі III модернізація торкнулася лише військово-інженерного комплексу, який гарантував обороноздатність Османської імперії. У період Танзимату освіта продовжувала носити двоїстий характер, незважаючи на створення нової системи. Медресе виховували прихильників середньовічної ідеології, а оскільки релігія зберігала у суспільстві свої позиції, то їх вихованці користувалися знавчним авторитетом. В цей же період засновано цілий ряд училищ європейського зразка. У спеціальних цивільних навчальних закладах стали готувати чиновників нового типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Akyıldız A. Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform / A. Akyıldız. – İstanbul, 1993. – 338 s.
2. Akyüz Y. III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Desiplin Islahatına İlişkin Bir Belge / Y. Akyüz // Belleten. – Ekim, 1979. – Sayı 172. – S. 761–765.
3. Feyzioğlu T. Ataturkun eğitime verdiğiunem. Milenyum Yayınları / T. Feyzioğlu. – İstanbul, 2002. – 192 p.
4. Kuran, Ercüment. Sultan II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşa'nın Gerçeklestirdiği Reformların Karşılıklı Tesirleri / Ercüment Kuran // Sultan II Mahmut ve Reformları. – İstanbul, 1990. – S. 107–111.
5. Levend A. S. Edebiyat tarihi dersleri. Tanzimat edebiyati / A. S. Levend. – Istanbul, 1934.
6. Sapolyo E. B. Mustafa Resit Pasa ve Tanzimat devri tarihi / E. B. Sapolyo. – Istanbul, 1945.
7. Semaan Kh. Education in Islam, from the Jahiliyyan to Ibn Khaldun / Kh. Semaan // Muslim World. – 1966. – V. 56. – № 3. – P. 188–200.
8. Vasif Efendi A. Mehasintil Asar ve HakaikQl Ahbar. Yayma haz. Mticteba Ilgiirel / A. Vasif Efendi. – Ankara, 1994.
9. Гутор М. Д. Новейшая история Турции и Персии (XVIII, XIX и XX столетия) / М. Д. Гутор. – Тифлис : тип. Штаба Кавк. воен. окр., 1913. – Ч. 1 – 75 с.
10. Усманова С. М. Тенденції розвитку системи вищої педагогічної освіти в Республіці Туреччина : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Усманова С. М. – Ялта, 2011. – 301 с.

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Пустовіт Л.А.

У XIX - на поч. XX ст. українські землі не мали власної державності, позаяк були поділені між двома імперіями. З іншого боку це період жіночої емансипації в європейських країнах та

Північній Америці, який був тривалим і складним з огляду на пануючи в суспільстві традиції. В українських землях, незважаючи на традиційний уклад суспільного та сімейного життя, жінки також долучалися до національно-культурних, духовних процесів. Тож, вивчення проблеми суспільно-правового статусу жінки, еволюції її становища в Наддніпрянській Україні протягом XIX – поч. XX ст., на наш погляд, є актуальним.

Проблеми жіноцтва, роль жінок, їх суспільно-правовий статус у різні часи, вивчали С.Геник, М. Богачевська-Хомяк, О. Козуля, Л. Смоляр, О. Драч, В. К. Борисенко [1;2;3;4;5;6]. Мета нашої доповіді – показати як змінилося становище жінок в Наддніпрянській Україні на тлі модернізації суспільства протягом XIX – поч. XX ст.

Входження українських земель до складу Російської імперії, втрата автономії суттєво вплинули на правовий статус жінок, який є важливою складовою визначення їх становища в суспільстві. Застосування норм місцевого права на території України було практично припинено і в І пол. XIX ст. тут набув чинності «Звід Законів Російської імперії». Права і свободи особистості в Російській імперії для більшості населення були обмежені. При цьому, жінки були обмежені в своїх правах значно більшою мірою, ніж чоловіки. Правове становище жінки в сім'ї регулювалося сімейним законодавством Російської імперії, норми якого сформувалися ще за феодальних часів, не відповідали життєвим реаліям XIX ст. і надзвичайно повільно пристосовувалися до нових умов капіталістичного розвитку. У дореволюційному російському праві дійсним визнавався лише релігійний шлюб. Вже у церкві, під час вінчання, жінці навівали через читання апостольських послань, що чоловік її господар і що вона повинна не лише підкорятися йому, але й боятися його. Тобто жінка пряма власність чоловіка яка повинна слухати його у всьому. Шлюб дітей влаштовували батьки, ґрунтуючись не на їх почуттях, а на факторах, які мали, на їх думку, велике практичне значення для міцності майбутньої сім'ї, можливості отримання здорового потомства, працездатності нареченого та нареченої, та, відповідно, економічної самостійності нової сім'ї. Тож, керувалися часто прямим розрахунком[5,с.77-79]. Антигуманність примусового шлюбу та правову незахищеність у ньому жінки відзначала Олександра Єфименко: «Старик до 80 лет может жениться на девушке 16 лет и подобные безобразные аномалии, не предупреждаемые законом, являются прямым издевательством над всякими идеалами» [5,с.77].

Законодавчі акти, які були залишками феодально-кріпосницької системи, ставили жінку у повну залежність від чоловіка. Активно втягуючись у трудову діяльність, жінки постійно наштовхувалися на кабальні статті, які забороняли їм свободу пересування, вимагали дозволу від чоловіка при влаштуванні на роботу, отриманні паспорта. В галузі політичних прав жінки Російської імперії були віднесені до категорії неправоздатних громадян. Вони не мали пасивного виборчого права і були позбавлені можливості приймати участь в державному управлінні та самоуправлінні. Переважаюча більшість суспільства, не тільки чоловіки, але і самі жінки, дотримувалися погляду, що жінка ні в якому випадку не є істота рівноцінна чоловікові, і навіть прихильники жінок не ставили питання про визнання рівноцінності її людської гідності [5,с.80-82].

Низький правовий статус, обмеженість права на освіту, неможливість приймати участь в творчій суспільній діяльності стали підґрунтям виникнення жіночого руху в Наддніпрянській Україні. Осмислення суспільних проблем жіноцтва в Наддніпрянській Україні розпочалося у першій половині XIX ст. Але про певні зрушення можна говорити лише в результаті ліквідації кріпосного права та певних реформ політичної системи, які спричинилися до змін політичної свідомості населення, поширення ідеї рівноправності людської особистості [5,с.76-90].

Криза старої системи активізувала інноваційний підхід до жіночої освіти. У столичних інститутах могли навчатися лише доньки заможних поміщиків, представниці ж бідних дворянських родин вступали на державне утримання за заслуги батьків. Організація загальнодоступних відкритих дівочих гімназій у Російські імперії з кінця 1850-х.рр. ознаменувала суттєвий крок уперед на шляху формування нової освіти «слабкої статті» модерного часу. Жіноча гімназія, що ґрунтувалася на принципах загального виховання, надавала певну суму знань, формувала світоглядні засади, пробуджувала прагнення розширити свій кругозір[3,с.224]. Зокрема, в II пол. XIX ст. українські жінки боролися за право на освіту. Першими жіночими

школами були інститути для жінок вищих класів, зокрема Київський інститут шляхетних дівчат (середня школа для дворянок). Згодом уряд змушений був надати обмежену можливість отримання жінками вищої освіти. У 1869 р. було засновано перші курси для жінок університетського рівня спочатку в Петербурзі потім і в Москві, а пізніше вищі жіночі курси і у Києві. Деякі жінки зайнялися науковою працею (Софія Ковалевська, Олександра Ставровська-Єфименко)[6,с.74]. Гостроту питання вищої освіти для жінок пришвидшувала страшенна неписьменність населення – 32%. Окрім того, для українців в Російські імперії питання освіти для жінок на всіх рівнях було пов'язане з питанням шкіл де мовою викладання буде українська [2,с.67-83]. Публіцистика та практика життя все більше підказували молоді потурбуватися про набуття освітнього капіталу, що зможе забезпечити визначене матеріальне становище та суспільний вплив. На початку XX ст. потяг до отримання вищої освіти став колосальним, оскільки вона давала молодому поколінню можливість змінити свій соціальний статус, самореалізуватися та досягнути матеріального добробуту[3,с.228-229].

У другі половині XIX – на поч. XX ст., набули розповсюдження жіночі рухи. Л. Смоляр зазначає, що жіночий рух Наддніпрянщини як складова визвольного руху був започаткований в 50-х - на початку 60-х років XIX ст. і його ідейне формування проходило в умовах суспільно-політичних змін, визначальними серед яких були передусім пошук шляхів оновлення і модернізації політичної системи, формування громадянського суспільства, піднесення на вищий рівень самопізнання і прагнення самореалізації. Гострота соціально-економічних проблем, обмеженість політичного життя в Російській імперії, загальна безправність визначили широту діяльності жіночих організацій [5,с.90]. Жіночий рух Наддніпрянської України характеризували жертовність, толерантність, демократизм, прагнення поступатися власними інтересами заради суспільних. Жінки виступали за рівну чоловічій освіту, за право застосування жіночої сили в інтересах та на користь суспільства, за рівність шлюбу тощо.

На початковому етапі створювалися благодійні жіночі організації, професійні, а також просвітницькі жіночі товариства. В 90-х роках XIX ст., розпочався другий етап жіночого руху. В цей період жінки Наддніпрянської України приймали участь в Міжнародних конгресах, Всесвітніх виставках, які сприяли залученню жінок до загальноцивілізаційних процесів, розширювали коло уявлень та понять про механізми та методи боротьби за жіночі права, роль жіночих товариств [5,с.90-110].

Таким чином в XIX – на поч. XX ст. на тлі модернізаційних процесів, що відбувалися українських землях Російської імперії, зазнало певних змін і становище жінок. І хоча їх правовий статус майже не покращився, українське жіноцтво, все ж таки, отримало певний доступ до вищої освіти. Найважливішим була активізація жіночого руху, що вилився в появу різноманітних товариств, які давали можливість жінкам відстоювати свої інтереси, реалізуватися в громадській діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геник С. М. 150 видатних українок / С. Геник. – Івано-Франківськ: Лілея,2003. - 236 с.
2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України. 1884-1939 / М. Богачевська-Хомяк.− К. : Либідь, 1995. - 424 с.
3. Драч О. О. Велика реформа як чинник прагнень жіночої молоді Російської імперії до вищої освіти / О. О. Драч // Проблеми історії України XIX - початку XX ст.: збірник наукових праць. – К.:2011. С. 223-230.
4. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К.: Укр. Центр дух. культ, 1993. - 255 с.
5. Смоляр Л. Жінки Наддніпрянської України в XIX− на початку XX століття : монографія / за загальн. ред. Л.О. Смоляр // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні.−Одеса, 1999.− Розд. 4.− С. 76-109.
6. Українки в історії: нові сторінки / відп. ред. В. К. Борисенко.− К. :Либідь, 2010. - 264 с.

МІЖНАРОДНИЙ МОЛОДІЖНИЙ ПРОЕКТ «ІСТОРІЯ ПОЧИНАЄТЬСЯ В РОДИНІ…» ВІДВІДАННЯ МІСЦЬ ПАМ`ЯТІ (ЛЬВІВ, АУШВІЦ-БІРКЕНАУ ТА БЕРҐЕН-БЕЛЬЗЕН)

Самойленко А.В.

Міжнародний молодіжний проект «Історія починається в родині» започаткований та здійснюється Міжнародною громадською організацією «Основи свободи» як частина програми «Україна активна: загоєння минулого» спільно з Міжнародним домом зустрічей молоді в Освенцимі (Польща) та Фундацією Нижньосаксонських місць пам'яті / Місце пам'яті Берґен-Бельзен (Німеччина). Проект мав п`ять етапів, з них три міжнародні: з 3 липня по 9 липня 2017 р. (Львів, Україна), з 5 по 11 листопада 2017 р. (Освенцим, Польща), з 18 по 24 березня (Олдау, Німеччина) та дві проміжні зустрічі української команди 15-17 вересня 2017р. (м. Вінниця), 15-17 грудня 2017р. (м. Київ).

В цьому проекті молоді люди з Польщі, Німеччини та України досліджували тему родини та історії під час Другої світової війни. Перебуваючи в Україні, Польщі та Німеччині учасники відвідали місця пам'яті у Львові, Освенцимі та Олдау.

У Львові представники міжнародної групи ділилися родинними спогадами, досліджували спогади як елемент передачі інформації від одного покоління до іншого, а також застосували анкету-опитувальник, метою якої було набуття навичок коректного опитування свідків. Пізніше проходила зустріч зі Степаном Горечим - свідком подій Другої світової війни, а також членом підпільної організації ОУН у кінці 40-х на початку 50-х рр. XX ст. Учасники задавали питання, щодо дитинства Степана. Насамперед цікавими були історії його родини під час окупації німецькими військами, а також його підпільна діяльність, арешт і висилка до таборів ГУЛАГу. Покарання він відбував у виправно-трудових таборах Кенгіру, Спаська, Актасу, Карабасу, Сарані (Казахстан), Норильська (Росія) вже після закінчення війни. Після зустрічі зі свідком, молоді люди мали змогу детально вивчити історію Львова під час нацистської окупації завдяки квесту. Екскурсія була проведена на місці колишнього німецького концтабору Цитадель-Stalag 328, який був створений спеціально для радянських військовополонених (пізніше поповнений військовополоненими і в'язнями з інших країн), що існував у 1941-1944 рр. у Львові. Місце смерті близько 140 тисяч військовополонених.

Перша проміжна зустріч української групи проходила у Вінниці, учасники готувалися до інтерв`ювання своїх близьких, обговорювали феномен пост правди та працювали з сайтом, на якому можна ознайомитися з історіями родин учасників. Також була проведена екскурсія до Ставки Гітлера «Вервольф» та місцями пам'яті у Вінниці.

У Польщі молоді люди мали змогу відвідати колишній концентраційний табір смерті Аущвіц-Біркенау (Освенцим). Комплекс таборів Освенцима був найбільшим серед тих, що були створені нацистським режимом. Він був заснований 20 травня 1940 р. та розташовувався на території Польщі неподалік від Кракова. Основною метою нацистів було знищення єврейського населення завдяки газовим камерам, які складали частину концтабору, внаслідок чого було згублено більш ніж мільйон життів, в тому числі 900 тис. євреїв.

Для учасників проекту провели екскурсії місцями пам'яті, на території яких розповідали історію табору. В якості експонатів виступали особисті речі ув'язнених (окуляри, одяг та інше), а також карти подій, портрети і фотоматеріали. Відвідавши меморіальний комплекс, учасники обговорили питання, які їх вразили.

Друга проміжна зустріч проходила у Києві, українська група мала змогу відвідати Галузевий архів Служби безпеки України, прослухали екскурсію від директора архіву — Андрія Когута, а також попрацювали зі справами репресованих 1937-1938рр. Учасники прослухали екскурсію на території національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» та підготувались до візиту до місця пам`яті Берґен-Бельзен.

Одним із перших таборів на території Німеччини був Берген-Бельзен, що слугував спочатку як тренувальна база для німецьких солдатів (заснований у 1936 р.). Діяти як трудовий табір почав з травня 1940 р., а вже у липні 1941р. в ньому перебувало 15 тис. радянських військовополонених.

Зараз цей меморіальний центр в Берген-Бельзені присвячений жертвам нацистського режиму. На території колишнього табору не залишилось будівель, тільки фундамент, однак про масові вбивства свідчать колективні могили, в найменшій з яких захоронено тисячу людей. Учасники проекту відвідали музей, де могли познайомитися з історіями ув'язнених, що вижили. Окрім цього випала можливість поспілкуватися зі свідком тих подій, а саме з колишнім солдатом британської армії, що брав участь у визволенні табору 15 квітня 1945 р.

Окрім вивчення подій історії Другої світової війни, учасники проекту мали дослідити історію власних родин та вплив Другої світової війни на сімейну пам`ять. Саме тому, вони підготували інтерв`ю зі свідками (родичами). Результати цього проекту опубліковані на сайті: http://www.dialogue-of-generations.org/uk/

Міжнародний молодіжний проект «Історія починається в родині..» засвідчив значний інтерес у молоді з України, Польщі та Німеччини. Отже, є підстави сподіватися, що молодіжні проекти зацікавлять й студентів, що професійно займаються історією. Бо, відвідання таких місць пам`яті, як Цитадель-Stalag 328, Аушвіц-Біркенау та Берген-Бельзен це можливість не тільки доторкнутися до минулого, але й запобігти насильству у майбутньому.

ДЕРЖАВНИЦЬКІ УСТРЕМЛІННЯ УКРАЇНЦІВ В XVI СТ.: ВІД КНЯЗІВ ДО КОЗАЦТВА

Святнюк К.Д.

Історія будь-якої державності обов'язково проходить два періоди, а саме: виникнення ідеї щодо створення держави та утворення держави безпосередньо та її подальший розвиток. Проте іноді, у випадку фатальної ситуації, коли держава зникає, то відповідно, може з'явитись третій період, суть якого полягає в намаганні еліти відновити втрачену державу. У вітчизняній історії маємо період XVI є найбільш цікавим і от чому.

Як відомо українська державність – князівства та Руське Королівство на чолі з представниками династій Рюриковичів та Гедиміновичів зникли наприкінці XV – поч. XVI ст.: Волинське князівство перестало існувати 1452 р., Київське 1471 р., а Новгород-Сіверське 1520 р. Перші два були поглинені Великим князівством Литовським, а останнє – Московським князівством. В той же час, з кінця XVI ст. все більшого значення набуває Запорізька Січ, яка мала багато ознак держави і стала в решті-решт нею у 1648 р. Проте, як показала практика, бажання відновити державу, принаймні в межах Волині й Київщини, продовжувало існувати. Якщо добавити той факт, що разом Волинь і Київщина зразка XV – XVI ст. охоплювали терени від Дністра та Західного Буга до Сіверського Дінця, тому мова взагалі йде про більшість території нашої сучасної держави. Тому саме ці регіони України й є об'єктом мого дослідження.

Слід відмітити, що на сьогодні, дослідження даної теми стало можливим, завдяки потужній роботі, проведеній українськими науковцями за останні тридцять років. Саме в працях Фелікса Шабульдо [9-11], Олени Русиної [5, 6], Сергія Леп'явка [3, 4], Дмитра Ващука [1, 2] та Бориса Черкаса [7, 8] було виведено основний фактаж та окреслені напрямки проблеми.

Вже скасовуючи князівства і перетворюючи їх в області, литовська влада, під тиском українського нобілітету, була змушена піти на поступки. По-перше, в цілому збереглись кордони князівств, вони лише стали обласними. Волинське князівство було перейменовано на Волинську землю на чолі з маршалком, а Київське князівство – на воєводство на чолі з воєводою, відповідно. Крім цього абсолютна більшість посад та й влади в цілому залишилась в руках саме місцевих еліт. Більше того, в Київському воєводстві, хоча литовська влада й на початку намагалось ставити воєводами осіб з числа литовської та білоруської шляхти, проте право місцевих було закріплено юридично: «а городки київські мають тримати лише земянє київські». На Волині ж навіть маршалок призначався з числа місцевих панів та князів.

В XVI ст. волинські князі й заможне панство поширили свою владу на сусідню Київщину. Як наслідок, згідно дослідження Б.Черкаса, з часу правління Литвою Сигізмундом Старим та його сином Сигізмундом Августом, всі українські землі цієї держави фактично були віддані в управління українським магнатам Сангушкам, Вишневецьким, Корецьким та іншим. Проте найбільшої влади мали саме князі Острозькі. Недарма князя Василя Острозького називали в другій

половині XVI ст. некоронованим королем Русі (в даному випадку мова йшла саме про Волинь та Київщину). Проте слід розуміти, що хоча вище означена ситуація й створювала українським землям деяке відчуття автономності й окремішності, проте все ж базувалось воно, передусім, на економічному підґрунті – українська еліта відстоювала тут свої права на експлуатацію українських земель.

Перша реальна спроба отримати політичну автономію відноситься до 1595-1596 рр. Саме тоді українські можновладці запропонували литовцям відновити Київське князівство з Сигізмундом Ягелончиком (в майбутньому «Старий») на чолі. Під час заколоту князя Михайла Глинського ходили чутки про його бажання відновити знову ж таки Київське князівство. В подальшому, на деякий час в силу низки причин бачимо спад активності на цьому поприщі. Новий спалах виникнення ідей щодо саме українського князівства відбувся після Люблінської унії 1569 р. в наслідок якої Польща і Литва об'єдналися в єдину державу - Річ Посполіту, яка в середині складалась з Королівства Польського та Великого князівства Литовського, причому Україна відійшла саме полякам. Відповідно український нобілітет намагався в цих умовах отримати гарантії власних політичних прав. Як наслідок виникають ідеї щодо створення українського князівства з Волині та Київщини, чи навіть і Молдавії теж. Причому ці проекти підтримали навіть у Відні при дворі Габсбургів – правителів Священної Римської імперії.

Проте слід відзначити, що поступово ця активність української аристократії створити виключно на монархічній князівській основі політичну автономію почали згасати. Але, як не парадоксально, почала набирати обертів ідея створення князівства на основі/або в поєднанні з козацьким соціумом. Перші проекти щодо козаків були направлені лише на створення окремого прикордонного регіону в пониззі Дніпра, де козацтво мало нести прикордонну службу. Проте вже князь Дмитро Вишневецький, заснувавши на острові Хортиця першу Січ, фактично вивів ідею козацького регіону в політичну плоскість. Ця ідея почала набирати обертів у своєму сприйнятті. Фіналом чого стала концепція висунута католицьким єпископом Йсипом Верещинським. Згідно неї на Подніпров'ї мало бути створено козацьке князівство зі своєю структурою та устроєм. Фактично ідея Верещинського знаменувала собою політичний рубікон. З одного боку це був фінал, так би мовити останній акорд панівних верств українського народу створити князівство, проте з іншого боку це знаменувало собою обґрунтування саме за козацтвом політичних прав на відновлення Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващук Д.П. «АБЫХМО ДЕРЖАЛИ ИХЪ ПОДЛЕ ПРАВА ИХ ЗЕМЛИ» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV – XVI ст.). – К., 2009. – 320 с.
2. Ващук Д.П. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 59–72.
3. Леп'явко С.А. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Рецензенти: В. А. Смолій, Н. М. Яковенко. НАН України. Інститут історії України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Чернігів, Сіверянська думка, 1996. – 287 с.
4. Леп'явко С.А. Українське козацтво на державній службі (початковий період) / Леп'явко С.А. // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 57-62.
5. Русіна О.В. Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – 348 с.
6. Русіна О.В. Українські землі у московській зовнішній та внутрішній політиці кінця XV – початку XVII ст. // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 62-74.
7. Черкас Б.В. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.): науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2011. – 144 с.
8. Черкас Б.В. Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515-1540)/ Б. Черкас. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 244 с.
9. Шабульдо Ф.М. Включення Київського князівства до складу Литовської держави у другій половині XIV ст. // Український історичний журнал. – 1973. – № 6. – С. 79–88.

10. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Отв. ред. Ф. П. Шевченко. АН Украинской ССР. Институт истории. – К.: Наукова думка, 1987. – 185 с.

11. Шабульдо Ф.М. Про початок приєднання Великим князівством Литовським земель Південно-Західної Русі // Український історичний журнал. – 1984. – № 6. – С. 38–49.

НАУКОВА ЧАСТИНА ЕКСПЕДИЦІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА ДО ЄГИПТУ

Сегеда Д.А.

Похід Наполеона до Єгипту, безперечно, мав військовий характер, та був обумовлений запеклим протистоянням між Англією та Францією. Захопивши Єгипет, Бонапарт хотів послабити колоніальну імперію та підготувати плацдарм для наступу на Індію. Проте, в похід відправилися не лише солдати, але й багато вчених. Дослідники, фахівці в самих різних областях, працювали в єгипетських землях впродовж трьох років. Це також була і найбільша наукова експедиція тих часів, її результати змінили уявлення дослідників про історію та культуру стародавнього Єгипту, що, зрештою, призвело до становлення нової науки – єгиптології.

Мета роботи полягає у висвітленні наукового аспекту експедиції Наполеона Бонапарта в Єгипті.

Серед дослідників, які у своїх працях приділяли увагу цьому питанню необхідно назвати Е. В Терле та В. З. Манфреда [1, 2]. Вони наголошували про важливість для Наполеона наукових досліджень в Єгипті, в контексті збагачення культурного надбання Франції. Щодо джерельної бази, то неймовірно цінними є гравюри письменника та художника Домініка Вівана Денона, який у своїх малюнках закарбував археологічні памя`тки давнини, що були знайдені та досліджені під час експедиції [3]. Ще одним важливим для дослідження джерелом є спогади самого Наполеона, в яких містяться відомості стосовно підготовки та ключових моментів експедиції [4].

Ідея часткової трансформації військової експедиції в наукову прийшла до Наполеона ще у 1798 році під час підготовки до неї. За його задумом, вчені повинні були детально вивчити нову країну. Генерал поділився своїми думками з математиком Монжем, який з ентузіазмом сприйняв проект. У Бонапарта, який нещодавно був обраний членом Академії наук, також зародилася ідея створити Комісію наук і мистецтв [5]. 16 березня 1798 р. Директорія розпорядилася передати в розпорядження генерала інженерів, художників, діячів науки і культури, а також засоби, необхідні для здійснення наукових досліджень. До створеної комісії, за ініціативою генерала, увійшли багато відомих вчених: К.Л. Бертолле, Кафареллі, Фур'є, Вилье де Терраж. З Комісією співпрацювали провідні наукові установи Франції: Центральна, Політехнічна і Гірська школи, Національна школа мостів і доріг, Національна школа мистецтв та ремесел, Музей природознавства, медонський Аеростатичний парк та ін. Бонапарт хотів, щоб в експедиції були представлені науковці різних галузей: літератори, художники, економісти, інженери [6].

Всього до складу експедиції ввійшли 167 учених і людей мистецтва. Серед них були знамениті, на той час, вчені. Хімік Клод Луї Бертолле; вивчав медицину та заробив репутацію серйозного ученого в Парижі. Він досліджував процеси виникнення і розпаду солей і кислот; у Єгипті він досліджував, зокрема, властивості каустичної соди. Письменник і гравер барон Домінік Віван Денон, захоплювався юриспруденцією. Ще за Людовика XVI він вдало виконував дипломатичну місію в Швейцарії, багато подорожував. За дорученням Наполеона, після повернення з походу, в 1802 р., видав проілюстрований чудовими гравюрами твір «Подорож по Нижньому і Верхньому Єгипту». У 1808 р. він зайняв пост директора імператорських музеїв [7].

Ще одним видатним вченим був механік і живописець Ніколя Жан Конте. В 1792 р. він запропонував використати повітряну кулю для спостереження за ворогом; механіка призначили директором Аеростатичного інституту і начальником Бригади аеронавтів. Під час єгипетської експедиції за пропозицією Наполеона Конте створив в Каїрі спеціальні майстерні, які обслуговували армію.

Математик Гаспар Монж під час походу Наполеона очолив Каїрський інститут, а повернувшись у Францію, зайнявся розробкою документів експедиції. Ще один знаменитий

математик барон Жан-батист Жозеф Фур'є був секретарем Каїрського Інституту і згодом взяв діяльну участь у виданні «Пам`ятки єгипетської експедиції», до якого написав вступ. Проте загалом іменитих учених у складі експедиції було, звичайно, не дуже багато. Більшість ще не встигли прославитися; серед дослідників зустрічалися навіть студенти. Наймолодшому, було всього п`ятнадцять років; найстарішому п`ятдесят дев`ять.

Члени Комісії були розподілені по десяти категоріях з урахуванням їх компетентності і отримували зарплатню від 50 до 500 ліврів на місяць. Пізніше один з учасників напише: «Ми не знали, куди нас поведе Бонапарт, але ми хотіли цього». Монж писав про це: «Ось і я перетворився на аргонавта» [8].

Після Битви біля пірамід Бонапарт [9], бажаючи влаштуватися в Єгипті, вирішив створити Науковий інститут. 22 серпня вийшла постанова, в якій містилося 26 статей. Мета створення Інституту полягала в «дослідженні, вивченні (з подальшою публікацією результатів) природних явищ, промислової діяльності історичних родій та особливостей цієї країни». Інститут складався з чотирьох відділів, в кожному з яких було 12 членів; вищі офіцери мали право бути присутнім на усіх засіданнях Комісії. 23-а стаття постанови передбачала щоквартальну публікацію звітів, а 24-а - присудження двох щорічних премій, за досягнення в гуманітарній та технічній області. Комісія розмістилася в палаці високопоставленого оттоманського чиновника на південному заході Каїра, недалеко від резиденції Бонапарта. Сам палац був перероблений. Засідання проходили у великому залі гарему; у інших приміщеннях знаходилися друкарня, хімічна лабораторія, кабінет фізики, бібліотека і обсерваторія. Палац був дуже затишний, як згадував Денон, йому допомагали працюва ти «виняткова тиша і спокій» [10].

Перше засідання Інституту відбулося 23 серпня 1798 року, на якому був присутній і сам Наполеон. Він запропонував обговорити низку актуальних проблем: будівництво печей для забезпечення хлібом армії, використання місцевих рослин замість хмелю при виготовленні пива, можливі засоби для очищення Нілу, спорудження вітряних млинів, стан законодавчої системи Єгипту, тощо. Упродовж майже трьох років членами Інституту і Комісії було проведено 48 засідань. Обговорювалися як практичні питання, так і абстрактні наукові теми: метеорологія, одиниці часу, культура виноробства, і т. д.. Під час 20-го засідання, 19 липня 1799 м. Ланкре проінформував своїх колег про надзвичайну знахідку капітана Бушера: поблизу міста Розетти, під час земляних робіт, він виявив чорний камінь, на якому були накреслені староєгипетські написи. Двадцятьма роками пізніше цей знаменитий чорний камінь дозволив вченому Шампольону розшифрувати єгипетські ієрогліфи [11].

Незабаром після прибуття в Каїр вчені розсіялися по єгипетській території. Інститут створив ряд комісій і визначив кожній своє завдання. Були виконані топографічні зйомки Суецького перешийку, щоб оцінити різницю в рівнях води між Червоним і Середземним морями. Комісія з вивчення сучасного стану Єгипту була розділена на десять підкомісій, які, об'їжджали провінції і фіксували відомості, що торкалися топоніміки, демографії, культури, комерції, промисловості, зоології, вивчали стан шляхів сполучення, якість повітря та води.

Систематичне вивчення зібраних зразків і робота по їх класифікації привели до дивовижних результатів. У Єгипті було зроблено багато важливих відкриттів, сформульовані цікаві гіпотези. Так, Монж дав пояснення ефекту міражів; він же припустив, що древні єгиптяни використали при муміфікації каустичну соду. Савиньї обґрунтував новий варіант систематичного опису ракоподібних і комах [12].

Проте робота проходила в нелегких умовах. Одразу ж після прибуття в Александрію затонув вантажний корабель, який віз багато необхідних для дослідження інструментів та матеріалів. Відносини між дослідниками теж складалися не безконфліктно. Відчувалися розбіжності між знаменитими вченими, про яких завжди піклувалося керівництво, і молодими ентузіастами, яким доводилося самостійно шукати дах над головою та харчування. Також багато хто з військових зневажливо ставилися до «нестройових», сприймаючи їх як зайвий тягар. До того ж, на війні, як це завжди буває, трапляються різні лиха: нещасні випадки, епідемії холери, чуми і т. д. Через це 32 з 167 вчених не повернулися у Францію [13].

Французи пережили в Єгипті багато потрясінь. Вони очикували потрапити у багату країну – адже долина Нілу завжди славилася своєю родючістю. Проте населення, особливо в селах, було

дуже бідним. Людей, вихованих у дусі ідей Просвітництва, допитливих та амбітних, єгиптяни вражали своєю пасивністю і апатією [14]. Доломье писав про це: «У цього народу немає ні цікавості, ні духу суперництва; найдивовижніше, на мій погляд, в образі життя єгиптянина – це повна байдужість до всього, що не відноситься до його громадського положення, до його професії і до його звичок. Ніщо їх не дивує, оскільки вони не звертають ніякої уваги на те, чого вони не знають [15].

Дослідники намагалися бути терплячими, бо такий був наказ головнокомандувача із самого початку: «не повинно бути ніяких конфліктів на релігійному ґрунті, або у зв'язку з місцевими звичаями». Бонапарт публікував відозви на арабській мові; деякі вчені вивчали цю мову ще до експедиції; багато хто намагався освоїти діалекти. Друкар Марсель і інженер Конте охоче наймали єгипетських робітників. Та все ж контакти з місцевим населенням налагоджувалися повільно [16].

Після походу, «Єгиптяни», як називали учасників наукової експедиції після повернення у Францію, зберігали свою співдружність. Їх робота тривала багато років і завершилася публікацією праці «Опис Єгипту». Це масштабне видання, що побачило світ у 1809-1828 роках, дає уявлення про обсяг наукової роботи, виконаної на Сході. Дев'ять томів, що включають 126 наукових досліджень, діляться на три частини: «Старовина», «Сучасна держава» і «Природознавство». Текст супроводжуєвався ілюстраціями, а також атласом і топографічними картами [17]. Після експедиції європейські музеї і багато колекціонерів стали виявляти підвищену цікавість до єгипетської культури. Зворотною стороною цього інтересу стало розграбування старожитностей країни скарбошукачами [18].

Таким чином, експедиція Наполеона до Єгипту посилила дослідницького інтерес до цієї країни в Європі. Можна сказати, що вона сприяла перетворенню поверхневого інтересу на інтерес науковий, а також сприяла нагромадженню великої кількості джерел та їхньому подальшому вивченню. Одним із наслідків цього стала розшифровка розетського напису Шампольоном у 1822 року. З іншого боку, до Єгипту потрапило чимало авантюристів, які руйнували пам’ятники давнини та викрадали цінні історичні джерела, які назавжди, або на тривалий час стали недоступними для наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / Альберт Захарович Манфред. – М: Мысль, 1989. – 697с.
2. Тарле Е.В. Наполеон / Евгений Викторович. Тарле. – М: Госиздат, 1941. – С. 238.
3. Доминик Виван Денон. Путешествие в Нижний и Верхний Египет во времена кампаний генерала Бонапарта Доминик Виван Денон. – М: Кучково поле, 2014. – 288 с.
4. Корсиканец. Дневник жизни Наполеона в его собственных словах. Остров Св. Елены // 22 ноября 1815, 16 декабря 1815, 18 января 1816, 5 марта 1816 [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://adjudant.ru/lib/napSt_Helena_ru.htm.
5. Там само.
6. Руссильон В. Египетская экспедиция / Виго Руссильйон – Казань: Центрполиграф, 1990. – 409с.
7. Стендаль. Жизнь Наполеона: Воспоминание о Наполеоне / Стенлаль // Собр.соч. – Т.11. – М: Наука, 1959. – 530 с.
8. Там само. – С. 121.
9. Луи-Франсуа Лежен. Битва у Пирамид. Картина // Версальский дворец: Альбом / Авт. Б.И. Рывкин. – М: Музеи мира, 2002. – С. 50.
10. Доминик Виван Денон. Вказ. праця. – С. 34.
11. Руссильон В. Вказ. праця. – С. 211.
12. Доминик Виван Денон. Вказ. праця. – С. 109.
13. Манфред А.З. Вказ. праця. – С. 427.
14. Абдуррахман аль-Джабарти. Удивительная история прошлого в жизнеописаниях и хронике событий / Абдуррахман аль-Джабарти. – М: Наука, 1963. – 310с.
15. Доминик Виван Денон. Вказ. праця. – С. 120.

16. Наполеон. Вказ. праця.
17. Руссильон В. Вказ. праця. – С. 352.
18. Тураев Б. История древнего Востока / Борис Тураев. – Минск: Харвест, 2002. – 393 с.

КОРІННЯ ІДЕЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ЄДНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ОКРЕМІШНОСТІ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ XVII – XVIII СТ.

Сорокіна О.С.

Актуальність. Багато сучасних непорозумінь між Росією та Україною є проявом фундаментального конфлікту різних поглядів на історичне минуле України. Проблема конфлікту пам'яті двох сусідніх народів є глибокою і сягає корінням періоду XVII століття. В контексті сучасних непростих відносин між Росією та Україною і з огляду на значимість проблеми формування ідентичності українців, важливим є питання витоків ідей справжньої або уявної єдності українців та росіян, як і витоків ідеї окремішності українців. У зв'язку зі значимістю духовних та аристократичних еліт в житті ранньомодерного суспільства, досить актуальним є дослідження ґенези ідей російсько-української єдності та української окремішності в поглядах світської та церковної еліти України в XVII – XVIII ст.

Ступінь досліджуваності проблеми. Над цією темою працювало багато дослідників, зокрема заграничні історики: Зенон Когут та Едвард Кінан, та такі діячі як Наталя Яковенко, С. Голубев, С.А. Терновського.

Мета і методи дослідження. Метою публікації є висвітлення коріння ідей російсько-української єдності та української окремішності в поглядах української еліти XVII – XVIII ст. Під час роботи над цією темою були використані такі методи дослідження, як порівняльно-історичний та світоглядний.

Сутність дослідження. Підвалини світогляду українських еліт сформувалися в польсько-литовський період [2, с.137]. Ідея про руський народ і Давню Русь як пряму історичну попередницю тогочасної України поширювалася в історичних творах. Частина українського суспільства вірила в політичні «права та вольності» окремих земель і соціальних верств, зокрема козацтва [2, с.139 – 140].

Українське духівництво перейняло від польських істориків, зокрема Стрийковського, ідею, що Русь була спільним минулим русинів і московитів. Було створено образ Русі, що виходив за межі тогочасних політичних кордонів. У своїх творах українські автори поєднали різні суперечливі візії Русі – польську, українську та російську, що пов'язували Україну й Московію: віра, династія, земля і навіть народ [2, с.141 – 143]. Це зіграло на користь Московії в «збиранні руських земель» [1, с. 20 – 23]. Найуспішнішим у пошуку таких зв'язків був «Синопсис». Для написання цієї праці були використані західні джерела, через що було розгорнуто міф про сприйняття Московією київської спадщини. Ідеї І. Гізеля відіграли велику роль і стали основою поглядів російської історіографії щодо єдності українських земель з Росією, а малоросів з великоросами [1, с.33].

Духовне та культурне відродження Slavia Orthodoxa через українську вченість було мрією М. Смотрицького. Він вбачав, що є ув'язненим в кайданах за винятком Московії, де цей світ був вільним, але неписемним, та України, де православ'я було і вільним, і вченим. Цю вченість українське духівництво прагнуло принести в Московію [2, с.144 – 145].

В свою чергу, представники світської політичної еліти, яку становили козацька старшина та козацька адміністрація, були прибічниками політичної та соціальної окремішності українців (русинів). [2, с.146]. В козацьких літописах XVII-XVIII ст. починає поширюватись назва «Малоросія». До найвизначніших з них відносимо літописи Григорія Гребінки (1710) і Самійла Величка (1720) [2, с.148]. Обидва літописи відрізняють Україну від Московії та визначають термін «Україна».

Козацькі літописи містили чимало визначних положень, що сформувалися на той час: 1) Мала Росія та Велика Росія – різні країни й народи; 2) ці дві країни поєднує спільний цар; 3)

Військо Запорізьке добровільно уклали угоду із царем Московії; 4) Малоросія та її народ завжди посідали певні «права та вольності» [2, с.149-151].

У ІІ пол. XVIII ст. з'являється два важливих літературних джерела – поема «Разговор Великороссии с Малороссией» і твори Григорія Полетики. Малоросією починають називати українські землі по обидва береги Дніпра. Важливою зміною була поява української шляхти – вищої соціальної верстви Малоросії. У вищезгаданих творах відбивалась ідея української автономії [2, с.152].

Основні висновки. Упродовж декількох століть українці входили до складу двох великих держав: Речі Посполитої та Московії. В обох випадках ми прослідковуємо перейняття певних форм єдності Русі з цими державами, при одночасному збереженні суттєвих відмінностей локальної ідентичності. Українська еліта промосковської орієнтації заявляла про релігійну, династичну культурну та навіть етнічну єдність із Московією. Це, в свою чергу, формувало міфи, що: 1) Московська держава є прямою спадкоємицею Київської держави; 2) московські князі є очільниками національної православної церкви, яка була носієм візантійської культурної традиції (ідея Росії як третього Риму); 3) експансію на українські землі надихала занепокоєність Московії долею місцевого православного населення. Проте українська еліта наполягала на збереженні окремішності в політичних, соціальних та церковних структурах. Еліта вважала, що український народ говорить «вульгарною» мовою, відмінною від російської, має інакші народні пісні та звичаї, але в доромантичну добу цим відмінностям у народній культурі не надавали значення. Для української еліти XVIII ст. Малоросія давно померла. Залишилася тільки ностальгія за власним окремим минулим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кінан Едвард. Російські історичні міфи. – К.: Критика, 2001. – С. 283
2. Когут Зенон. Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – С. 352

ВИКОРИСТАННЯ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО КОСТЮМА В СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ ОДЯГУ

Соць В.А.

Анотація. У студентському дослідженні подана інформація про елементи традиційного українського костюма та його роль в житті людини. На прикладі деяких регіонів України, описано особливості крою, носіння, оздоблення та соціальна символіка традиційного костюму українців. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: український костюм, традиційний костюм, сучасний костюм.

Український традиційний костюм з давніх-давен був невід'ємним елементом матеріальної культури і побуту народу. Кожний елемент одягу виконував певну функцію, виконувався з різного матеріалу, крою, зшивання, його різними способами носили та пов'язували. Доповненням до нього були прикраси, що яскраво представляли вік, стать, соціальний статус людини. Особливості народного костюму в кожного регіону мали свої особистості, що залежали від історичного, економічного, соціального розвитку народу, антропологічної, етнічної спорідненості. Саме тому ознаки етнічної специфіки та етнокультурної спорідненості в костюмі різних народів є важливим джерелом пізнання етнічної історії від найдавніших часів до наших днів. Традиційні та найбільш поширені форми українського костюма були сформовані до початку XIX ст. та деякі його елементи залишаються актуальними й досі.

Формування традиційного вбрання Закарпаття є одним із важливих джерел вивчення повсякденного сучасного одягу західного регіону України. Традиційний жіночий одяг особливо вирізняється своєю колоритністю, різнобарв'ям. У сучасному одязі жінок даного регіону, в основному, збереглися особливості крою та оздоблення, знання про які передавалися з покоління в покоління. Найбільш типовим елементом костюму була безрукавка. Безрукавки були складовою частиною як жіночого, так і чоловічого строю. Жінки одягали її поверх сорочки, таким чином,

прикривали спину та груди [1, с.124]. Залежно від району, поширеними були такі назви цього виду одягу, як «світери», «кофти», «брюшлаки», «камізельки», «кожушки». Цікавим є те, що час практично не вплинув на сучасний жіночий одяг, елементи якого й сьогодні мають схожі назви та зовнішнє оздоблення.

У XIX ст. основним матеріалом для виготовлення жіночого нагрудного одягу була шкіра, домоткане полотно, сукна. Проте, вже у 20-30-х рр. XX ст. в моду входить шовк, атлас, сатин, оксамит. Зовнішній вигляд традиційного жіночого одягу стає більш колоритним, насиченим. Одяг починають оздоблювати вишивкою, бісером та використовувати нові техніки в його виготовленні. У 20-40-і рр. XX ст. жіночі безрукавки починають оздоблювати бісером. Від цього одяг стає ще дорожчим та привабливим.

У Поліссі поширеними елементами одягу в XIX ст. були андарки, спідниці смугастого орнаменту. Наприкінці століття з'являються плахта, дерга, запаска. Відбувається поступова заміна поясного одягу спідницею, найшвидше це відбувалося в тих регіонах, де добре розвивалося фабричне виробництво [3, с.130]. Заможні жінки носили коротку юпочку з краму, оздоблювали її бісером та вишивкою, шили з добротних тканин. Тоді ж починають використовувати й куртку. Спочатку це був жіночий одяг, досить зручний для праці. Шили його з домашньої тканини, іноді залишали місце для карманів. Згодом, такий вид одягу удосконалили і зараз він широко розповсюджений не тільки в Україні, а й по всьому світу. Взимку чоловіки носили кожухи, які відігравали в житті українця і практичну і символічну роль. Це був практичний теплий елемент верхнього одягу, вироблений з овчини. Під час весільного обряду він використовувався як символ домашнього вогнища, тепла, на ньому благословляли молодих, його передавали з покоління в покоління.

Не менш важливим була соціальна диференціація костюму, різниця між одягом міщанина та селянина. Бідні люди переважно носили одяг з саморобних тканин, здебільшого льон та вовна. Заможні свій одяг шили на замовлення, прикрашали його бісером, вишивкою, дорогим хутром.

Доволі цікавим є й те, що на формування традиційного костюму українців вплинуло прикордонне розташування, культурно-побутові стосунки з сусідніми народами. І навпаки, в таких державах як Росія, Польща, Білорусь в національному одязі присутні й українські елементи. Наприклад, українська знать постійно намагалася наслідувати у побуті і костюмі елементи польського строю [2]. Сорочка заможних панянок мала глибокий виріз, поверх якого одягали ліф з рукавами, що зашнуровувалися. Особливістю тодішнього та сучасного смаку є використання найяскравіших кольорів матерій та сукна. Темні кольори вживалися та й досі вживаються переважно для сумних подій. Серед кольорів переважав червоний, синій, зелений, вишневий, жовтий.

Ми акцентували увагу лише на певні питання, пов'язані з формуванням українського традиційного костюму. Актуальним на теперішній час є повернення до минулого, в тому числі й в одязі. Такі елементи, як куртка, спідниця, сорочка досить поширені й сьогодні. Більше того, одяг також починають оздоблювати красивими вишивками, бісером, використовувати доступні усім тканини. На день незалежності та державні свята все частіше одягають вишиванки, особливо ця тенденція поширена серед молоді. Отже, можна з впевненістю стверджувати, що зацікавленість до української минувшини не стає менш актуальною, а вивчення традиційного костюму не тільки дає можливість зрозуміти особливості культурного розвитку, а й етнічні корені українців, їх ментальність, світосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцан В.В. Традиційний жіночий одяг / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету
– С. 124.

2. Макарчук С. А. Етнографія України – Л.: "Світ", 2004.

3. Синицька А. С. Еволюція українського народного костюма в соціокультурному контексті – С. 130-135.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ С.М. СОЛОВЙОВА

Старовєров В.О.

У другій половині XIX ст. з'явився ряд узагальнюючих праць з російської історії, найбільш значні з яких належали С.М.Соловйову. Творчість Соловйова наглядно показує, як з потреб історичного дослідження виростає історична концепція. У той же час, сама дослідницька установк а російського історика формувалася під впливом вже сформованих філософсько-історичних установок. Соловйов, акцентує певні філософсько-історичні та теоретичні моменти, зміг створити оригінальну концепцію російського історічного процесу.

Головний твір Соловйова – двадцятидевятитомна «История России с древнейших времен» (1851-1879). Перші дванадцять томів присвячені історії допетрівської Русі, шість томів займає історія петровського правління і одинадцять томів оповідають про післепетрівську історію. Філософсько-історичні питання торкаються у передумові до першого тому і в першому розділі тринадцятого тому. Для з'ясування теоретичних основ концепції Соловйова також важливі такі його роботи, як «Взгляд на историю установления в государственный порядка в России до Петра Великого» (1851), «Исторические письма» (1858-1859), «Публичные чтения о Петре Великом» (1872),» Прогресс и религия» (1872),» Начала русской земли» (1877-1878) [7].

В історичній концепції Соловйова вдалося синтезувати достатньо широке коло філософських ідей. Історіографи майже однозначно вказують на рецепцію російським істориком позитивізму Г. Спенсера, К. Ріттера, Г. Бокля, філософсько-історичних уявлень французьких істориків О. Тьєррі і Ф. Гізо і, перш за за все, філософії історії Г. Гегеля. Гегельянство за свідченням самого Соловйова: Из Гегелевых сочинений я прочел только «Философию истории»; она произвела на меня сильное впечатление; на несколько месяцев я сделался протестантом, но дальше дело не пошло, религиозное чувство коренилось слишком глубоко в моей душе, и вот явилась во мне мысль – заниматься философией, чтобы воспользоваться ее средствами для утверждения религии, христианства; но отвлеченности были не по мне; я родился историком» [1].

Історичні зміни, згідно з загальним уявленням про органіку розвитку, залежать як від внутрішніх причин, так і від зовнішніх умов. Все, що відбувається в історії визначається «передувала розвитком народного життя «Історичні явища визрівали всередині суб'єкта історії – «живого тела, составленного из людей, народа». «Народное тело», вважав Соловйов, проживає два віку в своєму історичному розвитку: юність і змужнілість. Період юності народу, як правило, «дуже тривалий». Саме тоді створюються «політичні форми» і «куются памятники народной жизни». У першому віці, повторював Соловйов, «народ живет преимущественно под влиянием чувства». На зміну йому приходить «период господства мысли». Вирішальну роль в історичному розвитку народу грає освічена частина суспільства, яка сприяє духовному зростанню народу і тим самим сприяє розвитку самої народності. Носіями і виразниками «народного духу» являють не простолюдини, а освічені класи, «ибо здесь выше, духовная область, область сознания». Зі зміцненням цивілізації і поширенням культури, таким чином, зростає і міцніє «народный дух» За словами Соловйова, «прогресс, цивилизация не уничтожить народности, а наоборот – мощно развивают ее» [2].

Свою концепцію російської історії Соловйов протиставляв ідеям «политических буддистов», як він називав слов'янофілів, вважає їх погляди «антиисторическими». Ідеалізація слов'янофілами громади не може бути, згідно Соловйову, виправдана історичними аргументами. Це цілком сучасна тенденція, притаманна європейської цивілізації. «Русская жизнь и российская наука, – відзначав Соловйов, – не могли оставаться чуждыми этих вопросов. Здесь дело не в подражании: дело в том, что волей-неволей мы в уходили в семью европейских народов, живем общей с ними жизнью: «Мы европейцы, и ничто европейское быть не может быть нам чуждое» [2].

Філософсько-історичні погляди Соловйова, теоретичні судження, розкидані в його різних роботах, не виходили за рамки «основної думки» його головного праці м «Истории России с древнейших времен». Думка ця, за його власним свідченням, з стояла в тому, щоб дати синтетичне побудова російської історії, що виявляє взаємозв'язок історичних фактів, залежність історичних

подій від внутрішніх причин. «Не делить, не дробить русскую историю на отдельные части, периоды, – закликав Соловйов на початку своєї роботи, «но соединять их, следить преимущественно за связью явлений, за непосредственным наследования форм, не разделять начал, но рассматривать их во взаимодействии, стараться объяснить каждое явление из внутренних причин, прежде чем выделить его из общей связи событий и подчинить внешнему влияния – вот обязанность историка в настоящее время, как понимает автор предлагаемого труда» [6].

Даний підхід не міг не позначитися на оцінці головного твору Соловйова. «Выдающимся событием в российской историографии второй половины XIX в., – пише А. Н. Цамуталі, – з'явилась праця С. М. Соловйова «История России с древнейших времен». Использовал огромное количество источников, Соловьев постарался эту массу фактов представить в логической последовательности на основе теории развития родовых отношений и их постепенного перерастания в отношение государственные. Вместе с тем, он ввел и новые элементы -теорию борьбы леса со степью, теорию колонизации, не только при Узнав влияние географического фактора на историческое развитие, но и преувеличив его значение» [7].

Обробити і систематизувати громадську масу фактів можна було тільки підпорядкувавши факти теорії. А це, в свою чергу, призводило до неминучого апріоризму, нав'язування фактами заздалегідь прийнятої схеми. Такою схемою для Соловйова стала родова концепція. До філософської аксіоматиці Соловйова слід віднести й ідею закономірності. «Соловьев всегда и везде, – зазначав Н. Л. Рубінштейн, – ставит своей целью установить закономерность развития, показать ее в непрерывной связи и взаимной обусловленности исторических явлений, в сохранении целостности живой ткани исторического процесса во всем его многообразии и конкретности» [8].

Ідея закономірності дозволяла структурувати різноманітний матеріал, вбудувати його дедуктивно виводиться послідовність теорії. Все це, безсумнівно, виділяла працю Соловйова з попередньої і сучасної йому історіографії. «Мнение о закономерном характере общественного прогресса появилась наиболее сильной стороной мировоззрения С. М. Соловйова», – констатує дослідник А. Н. Шаханов [9].

Суворе проведення принципу закономірності давало можливість подолати тягне в еклектизм залежність від філософських теорій, в тому числі Гегеля, і в той же час дозволяло залишатися на ґрунті наукового дослідження.

Теоретичні, методологічні і філософські питання не займали головного місця в науковій творчості Соловйова. вчений приходив до узагальнень у міру розробки своєї історичної концепції з метою розширення горизонтів історичних пошуків, обґрунтування історії як науки. «Основная направленность сциентистской философии истории С. М. Соловйова, – подводит итог философские историческим поискам историка А. Н. Єригін, – стремление к свержению гегелевской спекулятивно-идеалистической методологии как априорной конструкции ума. По его мнению, ученый ищет умом не разум истории, а только необходимую и устойчивую связь явлений, то есть исторической закономерности. С помощью наблюдений на основе сравнительного исследования он устанавливает особенности исторических особенностей (цивилизаций, народов, эпох и выдающихся личностей). В силу этого для сциентистиського историзма Соловьева оказываются неприемлемыми также ни методология романтического историзма, ни социология позитивизма. Он стремится к синтезу на основе просветительских и романтических, позитивистских и ранкеанських, а также некоторых гегелевские идей и ориентаций» [10].

У той же час, Соловйов розумів неможливість з ізольованого вирішення поставлених перед істориком проблем. Він не прагнув дати закінчений виклад загальних, філософсько-історичних питань, до яких неминуче приходив в процесі своєї роботи, тому в його філософії російської історії ще помітно якесь інтуїтивний рух думки, не завжди виливається в чіткі формулювання, а, скоріше, лише позначає загальний напрямок філософських поглядів.

Таким чином, перші читачі творів Соловйова, особливо «Истории России с древнейших времен», не раз дорікали автора за те, що на сторінках його досліджень немає російського народа. Неравномерность академічного інтересу Соловйова, тим не менш, не скасовує той факт, що

Соловйов складається в ряду найбільших вчених XIX століття. С.М. Соловйов не був безумовним лідером державної школи, проте, як представник державної школи, він своїми працями, фактично, першим запропонував концептуально аргументовану версію російської історії. Історична концепція С.М. Соловйова, модернізована згодом його учнем В.О. Ключевський, панувала в російській історичній науці до початку XX століття. В цілому наукова спадщина Соловйова, перш за все «История России с древнейших времён», є суттєвою невід'ємною частиною російської суспільно-історичної думки та національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловьев С.М. Мои записки для детей моих, а если можно, и для других // Соловьев С.М. Избранные труды. Записки. – М.: 1983. С. 268–269.
2. Соловьев С.М. Исторические письма // Соловьев С.М. Избранные труды. Записки. – С. 215.
3. Соловьев С.М. Публичные чтения о Петре Великом // Соловьев С.М. Избранные труды. Записки. – С. 57.
4. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Том 13 // Соловьев С.М. Сочинения. Книга VII. – М.: 1991. С. 8.
5. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. М.: – С. 8.
6. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. 1. Т. 1–2. «История России с древнейших времени». М.: – С. 8.
7. Цамутали А.Н. Борьба течений в русской историографии во второй половине XIX века. – С. 246.
8. Рубинштейн Н.Л. Русская историография. – М.: 1941. С. 321.
9. Шаханов А.Н. Русская историческая наука второй половины XIX – начала XX века. М.: – С. 20.
10. Ерыгин А.Н. Традиционная и модернизирующаяся Россия в философии истории русского либерализма. М.: – С. 348–349.

Т.І. АЛАКОЗОВ – ПРЕДСТАВНИК МАНГУШСЬКОГО КУПЕЦТВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Харахурсах В.Е.

З часів заселення в Приазов'я в 1780 р. мангушські греки, як відомо, не знали кріпосного ярма і мали всі умови, щоб досить впевнено піти по фермерському шляху, на який їх підштовхувало те, що у кожної грецької сім'ї в Приазов'ї була досить велика земельна ділянка за межами поселення. Господарська кмітливість приносила їм не тільки непогані економічні результати, а й суспільне визнання. Так у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в Мангуші стають заможними, а разом з тим і відомими родини Чернових, Каракуркчі, Яримбаш, Котенджи і.т.д. Але, мабуть, не було в цей час в Мангуші більш відомої людини, ніж Тимофій Іванович Алакозов – купець, депутат, один з найзаможніших людей Приазов'я, який поступався у статках лише деяким маріупольським буржуа.

В 1862 р. у мангушського грека Івана Алакозова народився син Тимофій – найвідоміший представник роду Алакозових, що з урумської мови перекладається, як «кароокий» [4, с. 38]. Хлопчика вирощували в православній духовній традиції того часу. Батько, вже тоді розуміючий важливість навчання, зробив все, щоб його син отримав як можна кращу освіту. Тимофій закінчив народну школу, а потім навчався у Маріупольському духовному училищі, після чого закінчив ще 6 класів гімназії. У майбутньому сам Тимофій Іванович, усвідомлюючи важливість вищої освіти, відправить на вище навчання усіх своїх дітей [1, с. 98].

Отримавши добру освіту, Тимофій Іванович почав займатись фермерством. Ще від народження він мав 16 десятин землі, яка й стала його стартом для заняття фермерством [2]. На своїй землі Алакозов вирощував хліб, який потім перепродував в Маріуполі.

Втім, продаж зерна та хлібу була не єдиним джерелом прибутку Тимофія Івановича. Наявність великої площі землі в сільській місцевості давала змогу тримати велике поголів'я худоби. Зі звіту земського ветеринарного лікаря К. Ф. Захарченко ми можемо дізнатись, що 1886 р. запам'ятався мангуським жителям Кальяно та Каракурчі (також володарі крупних господарств) падінням їх худоби, що знаходилася в межах Каранської волості, на Ласпінській землі, на орендованій ділянці в червні. 20 серпня епідемія вже дійшла до самого Мангуша, де на хуторі ще одного великого господарського власника з Мангуша Т. І. Алакозова з 56 голів худоби захворіло 28, пало – 18, одужало – 6, залишилося хворіти на довгий час – 4 [11, с. 144-150]. Але такі невдачі не зупиняли Т.І. Алакозова.

Приблизно в 1902-1903 рр. він будує свій власний завод по виготовленню цегли та марсельської черепиці [6]. Товар такий був більш ніж затребуваний, адже по всьому Маріупольському повіті у другу половину XIX ст. проходить масштабна споруда приватних будинків та державних споруд. Найкращою за якістю була продукція заводу Д.А. Хараджаєва, але з нею гідно конкурували два цегельно-черепичних заводи з Мангуша, один з яких належав Т. І. Алакозову [2]. Навіть зараз на дахах старих будівель в Мангуші можна побачити черепицю, вироблену на його заводі.

Різноплановий бізнес збагачував родину Алакозових і вже на початку XX ст. вона мала приватну власність не тільки в Мангуші, але й в Маріуполі. Наприклад, саме Т. І. Алакозову належав будинок по вул. Фонтанній, 11 [3]. Разом зі збагаченням приходила і повага та визнання односельчан. Тимофій Іванович протягом 9 років перебував на почесній посаді Мангуського волосного старшини [1]. Разом с тим, у кризову добу правління Миколи II, він відбував тюремне ув'язнення за «политическую неблагонадежность», але навіть це не зіпсувало репутацію Тимофія Іванович і він, безпартійний, 6 лютого 1907 р. був обраний до Другої Державної Думи від загального складу вибірників Катеринославського губернського виборчого зборів [8]. Т. І. Алакозову випала честь бути одним з дев'яти депутатів від Катеринославської губернії. Входив до Трудової групи і фракції Селянської спілки. Член комісій: для прийому приміщень Державної Думи, по місцевому управлінню і самоврядуванню [1; 5; 9].

Що стосується особистого життя Т. І. Алакозова, то в 1891 р. він одружується з Вірою Михайлівною, про що ми дізнаємось з запису в метричній книзі Миколаївської церкви села Нікольське [10]. Цікаво, що і перший син – Володимир Тимофійович народився в селі Кальчик, що недалеко від села Нікольське [12]. Це дає нам привід подумати, що дружина Т. І. Алакозова була десь з цих місць. Окрім сина Володимира у Тимофія Івановича було ще дві доньки Олена 1908 р. народження та ще одна, ім'я якої не зберіглося – 1912 р. народження. Усім дітям Тимофій Іванович дав добру освіту.

Доля Володимира Тимофійовича склалася досить цікаво, але в ній немало білих плям. Після початку Громадянської війни він, як представник заможної верстви населення, подався у білий рух. Потрапив до Сибіру, вступив в армію Колчака, де воював в чині поручика. Після розпаду армії Колчака був в 1920 р. ув'язнений та прийнятий на особливий облік НК Іркутська. 15 січня 1924 р Володимир Тимофійович Алакозов був знятий з обліку одеським ДПУ. На той момент він працював районним землеміром в селищі Дворічна, що в Харковській обл. [12, с. 235]. Подальша доля сина Т. І. Алакозова невідома. Можливо він, як його сестри Олена та К., дожив до старості, можливо попав під репресії у 1930-ті рр., як син крупного землевласника, представника буржуазії.

Не менш таємнича доля і самого Т. І. Алакозова. Відомо, що після початку повстанського руху в Мангуші на початку 1919 р. він втік до Маріуполя, який в той час знаходився під владою білогвардійців. Цю інформацію ми можемо знайти в щоденнику А.С. Кабакова – командувача мангушського повстанського загону [7]. В його великий мангушський будинок заселили бідних жителів Мангуша, хати яких знаходились на північно-східній частині села, тобто на лінії зіткнення загону повстанців А. С. Кабакова та білогвардійців полковника Воронова, які обстрілювали Мангуш з артилерії [6]. Подальша його доля невідома.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боиович М.М. Члены Госсударственной Думы (портреты и биографии) Второй созыв 1907-1912 г. / М.М. Боиович // Типография Т-ва И.Д. Сытина – М., 1907 г. – С. 98. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://s47.radikal.ru/i118/1007/7e/05d1238d378e.jpg

2. Боровков И. Терракотовые крыши». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://old-mariupol.com.ua/terrakotovye-kryshi/

3. Буров С. Улица Фонтанная. [Електронний ресурс] / С. Буров. Режим доступу: http://old-mariupol.com.ua/ulica-fontannaya/

4. Гаркавець О.М. Урумський словник / О.М. Гаркавець. – Алма-Ата: Баур, 2000. – 632 с.

5. Иванов Б.Ю. Государственная дума Российской империи: 1906-1917 / Б.Ю. Иванов, А.А. Комзолова, И.С. Ряховская. – Москва: РОССПЭН, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tez-rus.net/ViewGood41970.html

6. Кабаков А.С. Коротко о Мариуполе и селах уезда в прошлом. О событиях за 1918-1919 годы / Маріупольський краєзнавчий музей. – Фонди.

7. Кабаков А.С. Краткий очерк о восстании в селе Мангуше и в селах Мариупольского уезда в 1919 году против деникинщины / Маріупольський краєзнавчий музей. – Фонди.

8. Короткая история российского парламентаризма. Фото Т.І. Алакозова – депутата ІІ Державної думи Російської імперії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://so-l.ru/news/show/korotkaya_istoriya_rossiyskogo_parlamentarizma_chast_9

9. Леонов О.Л. Греки и экономическое развитие Украины в конце XIX – начале XX вв. / О.Л. Леонов, Л.Г. Леонов // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального, национального и духовного развития. Тезисы докладов Международной научно-практической конференции г. Мариуполь, 26-27 мая 1993 р. – Мариуполь, 1993. – С. 125-127.

10. Метрическая книга Николаевской церкви села Никольское Мариупольского уезда за 1891 год. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.azovgreeks.com/gendbmvc/agdb.cfm?page_id=tree&fam_id=1198

11. Отчет земского ветеринарного врача 1 участка Мариупольского уезда К.Ф. Захарченко за 1886 р. // Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1886 год, очередной сессии Земского Собрания 1887 г. – Мариуполь: Типография А.А. Франтова, 1887. – 346 с.

12. Тинченко Я. Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х тт. Том 1. – Харьков: издательство САГА, 2011–2012 гг. – 481 с.

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОГЛЯДАХ ЗАХІДНИХ ВЧЕНИХ

Чегринець Д.І.

Актуальність. Вивчення джерел формування національної ідентичності в поглядах західних вчених є вельми актуальною проблемою на даний момент. Сьогодні ми щораз більше чуємо такі вирази, як «нація», «національна ідентичність», «національні почуття», «національна приналежність». Сучасне суспільство під терміном «нація» розуміє історичну спільність людей, яка пов'язана економічно, має спільну літературну мову та деякі риси культури і характеру. Слід узяти до уваги те, що протягом останніх двохсот років саме це почуття єдності змушувало мільйони й мільйони людей йти на смерть. Сучасна нація – історичний результат цілого ряду факторів, які вимагають особливої уваги дослідників.

Ступінь досліджуваності проблеми. Історіографія проблеми дослідження представлена рядом праць. Деякі її аспекти в різні часи висвітлювали, такі науковці, як Е. Ґеллнер, Е. Ренан, Б. Андерсон та ін. Серед українських дослідників доцільним буде виділити І. Лисяка-Рудницького.

Мета і методи дослідження. Метою роботи є дослідження джерел формування національної ідентичності в поглядах західних вчених. Під час роботи над цією темою були використані такі методи дослідження, як порівняльно-історичний та світоглядний.

Сутність дослідження. На думку більшості західних вчених нації є молодим явищем в історії, пов'язаним з модернізаційними процесами XIX ст. Стародавній Світ не знав націй;

спільноти Стародавніх Єгипту чи Китаю зовсім не були націями. В античному світі існували відомі центри патріотизму: Афіни, Спарта, але все це незначні міста з відносно невеликою територією. Явище нації в історії, на думку західних вчених з'являється внаслідок появи індустріального суспільства, яке характеризується переважанням промислового виробництва над аграрним [3, с.107].

Двоє людей, на думку Е. Ренана, відносяться до однієї нації тоді й лише тоді, коли вони самі визнають свою належність до цієї нації. Нації це результат праці людей; нації є витвором людських переконань, вірності і солідарності. Певна сукупність осіб стає нацією, саме в той час коли її члени твердо визнають певні взаємні права і обов'язки один щодо одного на підставі їхньої спільної належності до неї. Оце їхнє взаємне визнання як і перетворює їх на націю [2, с.298].

Такому складному процесу, як утворення націй, в історії передував процес пробудження національної самосвідомості. Одним з основних факторів, який вплинув на пробудження національної самосвідомості, на думку Б. Андерсона, стало винайдення друкованого слова [1, с.569]. Якщо рукописний твір був доступний тільки для вузького кола обраних читачів, то друкований твір став об'єктом, що користувався значним попитом у суспільстві. Френсіс Бекон дійшов до висновку, що друковане слово змінило «вигляд і стан усього світу». Виникнення зрозумілої і свобідної літератури швидко створило нового масового читача. Процес книгодрукування заклав основи національної свідомості двома чітко виявленими способами. По-перше, було створено об'єднаний простір обміну й передачі. Цей гурт одномовних читачів, пов'язаних між собою друкованим словом, утворили зародок уявленої національної спільноти. По-друге, мові було надано стабільності, що, допомогло створити такий важливий для суб'єктивної ідеї нації образ старовинності [1, с.575].

Один із значних західних вчених, Ернест Ґеллнер зазначає, що саме епоха переходу до індустріалізму, збігається з добою націоналізму – періодом бурхливої перебудови, коли або політичні, або культурні кордони, або те й те водночас перетворюються так, щоб задовольняти нову націоналістичну настанову, яка саме в цей час вперше і заявляє про себе [2, с.299].

Однією з провісниць виникнення такого феномену, як національна ідентичність, на думку західних вчених, є процес Реформації. Наголос Реформації на писемності, її індивідуалізм та зв'язки з мобільним міським населенням, – усе це надало їй характеру провісника тих соціальних ознак та настроїв, які породили згодом епоху націоналізму [2, с.300].

На процес формування національної ідентичності справили ефект і певні специфічні наслідки ранньої індустріалізації. Демографічний вибух, швидка урбанізація, міграція робочої сили, а також економічне та політичне проникнення глобальної економіки та централізованої держави у більш чи менш зосереджені в собі спільноти [2, с.301]. Це стало причиною зміни відносно стабільної системи традиційних аграрних спільнот, зорієнтованих на себе та відокремлених географічними обширами, на цілком новий тип – з новими культурними кордонами, які є не стабільними, а навпаки перебувають у постійному та драматичному русі.

Ґеллнер вважав, що «доба націоналізму» не є простим підсумком пробудження та політичного самоствердження якоїсь окремішньої нації. Саме націоналізм породжує нації, а не навпаки. На його думку, націоналізм не виникає на порожньому місті. Він використовує наявне раніше, історично успадковане культурне багатство, хоча й дуже критично переосмислюючи його, і найчастіше радикально змінюючи його [2, с.307].

Ґеллнер досить категорично заявляв: «Націоналізм – це не пробудження самосвідомості націй: він винаходить нації там, де їх немає» [1, с.568].

Основні висновки. Отже, нація є спільнотою, що має певні географічні межі. Навіть найбільша з націй, яка, може, налічувати цілий мільярд людей, обмежена певними, хоч і розтяжними кордонами, поза якими існують інші нації.

Поняття національної ідентичності, як і поняття нації чи того самого націоналізму, згідно з поглядами західних вчених-модерністів, є доволі молодими в історії. Їх виникнення такі дослідники як Е. Ренан, Е. Ґеллнер, та Б. Андерсон відносили до часів індустріального суспільства.

Першим вагомим чинником, який немовби був передвісником початку процесу утворення націй, а звідси і національної ідентичності, дослідники вважали Реформацію. Другим і більш

важливим чинником виступає індустріалізація. Саме в цей час стає актуальним таке явище як національна ідентичність та націоналізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Бенедикт Уявлена спільнота / Бенедикт Андерсон ; пер. з англ. Олександра Тереха // Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ. ред. Л. Білик. – Київ: Смолоскип, 2000.- С. 567-579.

2. Ґелнер Ернест Нації та націоналізм / Ернест Ґелнер ; пер. з англ. Богдана Суся // Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ. ред. Л. Білик. – Київ: Смолоскип, 2000. – С. 292-310.

3. Ренан Ернест Що таке нація? / Еренст Ренан ; пер. з фр. Миколи Залізняка Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ. ред. Л. Білик. – Київ: Смолоскип, 2000. – С. 107-120.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕСКРИПТІВ В. НАЗІМОВУ ТА О. СТРОГАНОВУ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ

Шаргородський В. В.

Вивчення значення для історичного процесу актових документів пояснюється тим, що саме вони розпочинають необхідні для суспільства трансформаційні зміни. Використання зазначених джерел надає можливість виявити особливості виникнення і розвитку емансипаторських тенденцій в політиці царату. Рескрипти В. Назімову та О. Строганову знаменували злам в осмисленні імперською верхівкою селянського питання, спрямований на скасування кріпацтва. Зазначене актуалізує необхідність вивчення поставленої проблеми.

Мета розгляду – вивчення історичного значення рескриптів Володимиру Назімову й Олександру Строганову для втілення селянської реформи 1861 р. загалом, та у Катеринославській губернії зокрема.

Шляхи розв’язання наукової проблематики, пов’язаної з підготовкою селянської реформи 1861 р., історики торують більше 100 років. До вивчення сутності рескриптів (оприлюднених листів імператора на ім’я зазначених службових осіб з покладенням на них доручень) долучилися В. Вишняков [1], П. Зайончковський [4], М. Улащік [9], А. Медушевський [7], І. Кочергін [5] та Т. Лазанська [9].

20 листопада 1857 р. на ім’я віленського генерал-губернатора В. Назімова був надісланий перший рескрипт про організацію дворянських комітетів за підписом Олександра II, який офіційно поклав початок реалізації селянської реформи [6]. У царському указі були накреслені основні положення майбутнього скасування кріпацтва: необхідність викупу селянами у власність садиб, залишення в їхньому користуванні земельних ділянок, поступовість реформи. У документі була сформульована перша урядова програма реформи – особисте звільнення селян, їхнє право користуватися землею за повинності, визначалися головні принципи для розробки реформи в урядових колах і в спеціально створюваних губернських дворянських комітетах. Для розробки усіх умов реформи рескрипт пропонував створити губернські дворянські комітети для створення первісних проектів [2, с. 21 – 22]. Сам документ носив локальний характер, проте його зміст відразу ж було офіційно оприлюднено: текст розіслано всім губернаторам і губернським предводителям дворянства для ознайомлення. Не забарилася й публікація документу в «Журналі Міністерства внутрішніх справ».

Подібні рескрипти були надіслані Санкт-Петербурзькому воєнному губернатору, а також у Московську, Оренбурзьку, Самарську, Київську, Подільську, Волинську, Саратовську, Симбірську, Орловську, Тверську, Новгородську, Казанську, Рязанську, Костромську та Астраханську губернії [8, с. 5].

Височайший рескрипт на ім’я Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора О. Строганова набув чинності 5 квітня 1858 р. [5, с. 170]. Його публікація відбулася 26 квітня

1858 р. на шпальтах «Екатеринославских губернских ведомостей» [3]. Зміст документу в основному повторює головні принципи рескрипту Назімову. Характерна особливість рескрипту Строганову – правовий акт був відповіддю на клопотання дворянства Катеринославської губернії про дозвіл відкрити особливий комітет для складання проекту правил про кращий устрій «побуту своїх селян» та визначення їхніх обов'язків по відношенню до поміщиків.

Імператорський правовий акт дозволяв створити спеціальний губернський комітет. Його членів мало обрати місцеве дворянство – по два від кожного повіту, а у рескрипті В. Назімову визначалося обрання по одному члену від повіту до подібного ж комітету [2, с. 21]. Для повного складу цього органу ще двох членів мав призначити Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор. Посаду голови комітету за посадою обіймав губернський предводитель дворянства [3, с. 154].

Царські настанови встановлювали суперечливий механізм наділення селян землею. Уся земля залишалася власністю поміщика, але у той же час селянин отримував право викупити садибу («усадебную оседлость»), а ще частину (польовий наділ) отримував у користування за повинності. Отже, поміщик становився неповним власником землі [2, с. 22; 3, с 154]. У наслідок цих рескриптів у листопаді 1858 – квітні 1859 р. відкрилося 46 губернських комітетів.

Отже, історичне значення означених офіційних документів полягає у державному санкціонуванні процесу визначення змісту діяльності та повноважень дворянських комітетів, створених для складання місцевих проектів селянської реформи. Її підготовка потрапила цілком у руки дворянства у відповідності до зазначених документів. Рескрипти встановлювали організаційні форми для розробки проектів. Фактично поява рескриптів – це перший, серед інших, крок правлячих кіл імперії у розв'язанні селянського питання. Опублікування рескриптів означало перехід до гласного обговорення питання про кріпосне право.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишняков Е. И. Начало законодательных работ // Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем: в 6 т. – Москва: изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1911. – Т. 4. – С. 138 – 146.
2. Высочайший рескрипт виленскому военному, гродненскому и ковенскому генерал-губернатору В. И. Назимову // Хрестоматия по истории СССР. 1861 – 1917 / Под ред. В. Г. Тюкавкина. – М.: Просвещение, 1990. – С. 21 – 23.
3. Высочайший рескрипт Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-Губернатору // Екатеринославские губернские ведомости. – 1858. – №17. – 26 апреля. – С. 154 – 155.
4. Зайончковский П. А. Отмена крепостного права в России / П. А. Зайончковский. – М.: Просвещение, 1968. – 369 с.
5. Кочергін І. О. Катеринославське дворянство в умовах трансформації соціальних відносин (друга половина XIX – початок XX ст.). Дис. …док. іст. н. [Електронний ресурс] / І. О. Кочергін. – Дніпро, 2016. – 449 с. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/D08.051.14/ dissertation_583c71a27a707.pdf
6. Лазанська Т. І. Дворянські комітети [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Dvoryanski_komitety
7. Медушевский А. Н. Ключевые проблемы российской модернизации. Курс лекций [Електронний ресурс] / А. Н. Медушевский. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 673 с. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=bzhAwAAQBAJ&pg=PA104&lpg=PA104&dq
8. Ребрин И. А. Крестьянская реформа в Екатеринославской губернии (исторический очерк) / И.А. Ребрин // Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь 1903 года. – Екатеринослав: Типо-Литография Губернского Правления, 1903. – Вып. 3. – 305 с.
9. Улащик Н. Н. Из истории рескрипта 20 ноября 1857 года [Електронний ресурс] / Н. Н. Улащик. – Режим доступу: http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000256/st006.shtml
10.

РУКОЯТКИ МЕЧІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Шуйський Д.В.

Середньовічний меч – це своєрідний символ феодального ладу, невід'ємна приналежність воїна-дружинника, могутня і дорогоцінна зброя. Тому рукоятку та саме лезо прикрашали різними написами, знаками та узорами. Я розглянув історії формування, розвитку, форми і орнаменту рукоятки мечів київської русі. Мечі IX - XI століття були знайдені дослідниками в східній Європі, від Дунаю та Чорного моря до великих північних озер, а з заходу на схід – від Прибалтики до Уралу та Волги. Леза з написами нагадують сторінки «залізної» книги, текст якої був прихований багато сотень років і раптом побачив світ. Якщо ми все-таки зможемо прочитати ці «сторінки», то отримаємо досить ефективну і вірну відповідь про виготовлення лез мечів.

Прорив у вивченні давньоруської зброї внесли роботи А.В. Арциховського, Б.О. Рибакова та інших дослідників. Арциховський дослідив розвиток форм меча з X по XIII ст. і чітко показав, що мечі IX – X ст. не скандинавського походження. Так, він писав: «Немає жодних підстав називати мечі норманськими. Цей термін виник тільки тому, що наші археологи не були знайомі з старожитностями західного середньовіччя»[5]. На думку Рибакова, в IX – X ст. на Русі переважали франкські клинки [3, с. 5].

Близько 2000 норвезьких мечів систематизував Я. Петерсен. Серед мечів IX-XI століття він виділив 26 типів з підтипами. Основою типології послужили рукоятки мечів. Я. Петерсен визначив датування кожного типу, виходячи з хронологічного датування комплексів, що супроводжували знахідки. Він показав, що деякі типи характерні, як правило, тільки для якогось певного часу [4, с. 7].

Меч - це вид холодної зброї із прямим клинком, призначений для рубання або уколу, у найширшому значенні - збірна назва всієї довгої клинкової зброї із прямим клинком. Він складається з ефеса та самого клинка. Ефес складається з навершя, руків'я, гарди і рікасо. Клинок з леза, ділу, ребра жорсткості та вістря [3, с. 216].

Якщо говорити про самі мечі, то, не зважаючи на свою схожість, на перший погляд, між ними є ряд розбіжностей, що полягають основним чином в оздобленні. Це зокрема написи або клейма. На меч часто наносили один або кілька священних термінів. В клеймах інколи відображено посвяту клинка Богу, Хресту. Тоді напис виступає як одна або кілька присвятних формул при цьому іноді додавались символи. Для рукоятей також характерні: візерунки геометричного малюнку, виконані кольоровими металами, стрічкоподібні прикраси, оформленні черню і сріблом і щедро орнаментовані,що утворюють рослинну орнаментацію. Деякі майстри підписували свої вироби. Також існували й такі, які таврували різними знаками нескладного геометричного малюнка – хрести, кола, спіралі, півмісяці [1, с. 374].

Написи і знаки на мечах виконані, як правило, інкрустацією з металевого дроту залізним, золотим, срібним у верхній третині або половині долу леза. Для наведення клейма на виробах X ст. в розігрітій смузі штампувались канавки, що відповідають контуру майбутніх літер, в них укладався холодний, попередньо нарубаний шматочками дріт довжиною в середньому 25 мм, який потім проковують, ущільнюють і зварюють з залізною чи сталевою основою при температурі приблизно 1300°С. Весь процес був гарячим і вимагав точності і швидкості, особливо при висіканні гнізд і укладанні в них букв. Бували випадки, коли рука підводила коваля і напис виходив нерівним, а букви – похилими. «Проволочні» літери X ст. нагадують викладки із сірників, вони складаються з двох-чотирьох складових, з'єднаних у стик [3, с. 248-249].

Отже є такі типи мечів київської русі:

Тип А місцевий. Рукояті цих мечів мають легкий вигин перехрестя і верхів'я. Облік і декор цих мечів відрізняються особливою орнаментацією.

Тип В. Мечі цього типу з нешироким перехрестям і простою трикутною головкою, прямокутною в поперечному перерізі. На голівці і перехресті мається поперечний ребристий виступ.

Тип D. Рукояті мечів цього типу з масивним округлим навершям, відрізняються багатою обробкою і прикрашені бронзовим рельєфним орнаментом. Рукоять такого меча забезпечена

литими бронзовими, спочатку позолоченими накладками з трикутними заглибленнями. На лезі – знаки з кругів, стовпчиків і перехрещених смуг.

Тип I. Мечі цього типу в одиничних екземплярах поширені від Норвегії до Угорщини і датуються не пізніше IX ст. Мечі цього типу виявилися найпізнішими серед клинків типу D в Європі, що не суперечить думці про його ймовірне місцеве виготовлення якщо не всього меча, то у всякому разі його рукояті[2, с. 20].

Давньоруські мечі Типу H. Мечі цього типу нагадують клинки типу B, від яких, отримали свій розвиток. Характерні особливості мечів типу H: головка у фас і в профіль трикутна, нешироке пряме перехрестя не має ребра. Серед інших мечів мечі типу H представлені найбільшою кількістю знахідок. Вони зустрічаються майже у всіх районах Русі, де виявляють клинки, – від Приладожжя до Київщини Прикраси мечів типу H також відрізняються строгою простотою. Рукояті найчастіше прикрашені срібною набивкою по залізу у вигляді рівномірно розподілених вертикальних насічок. Також бронзові накладки з вертикальним лінійним орнаментом, на наверші клинка помітний срібний візерунок «в ялинку», крім того, на бічних частинах головки насічка утворює візерунок шахового малюнка.

Тип S. Відмінною особливістю мечів цього типу є розділена на три, рідше на п’ять частин головка рукояті з підвищеною середньою частиною і перехрестя з розширеними кінцями. Знахідки мечів типу S вказують на їх поширення по всій території стародавньої Русі. Стилістична близькість прикрас клинків типу S очевидна. Часто зустрічається петлеподібний джгутовий орнамент, де товщина джгутів підкреслюється частими косими штрихами. Малюнок стрічкового плетіння обох був по контуру прокладений червоною міддю, що надає йому особливу ясність. Давньоруські мечі мають у всіх випадках, коли можна визначити дату, мечі типу S відносяться до другої половини X – першої половини XI ст., що відповідає даті виготовлення цих пам’яток в Центральній Європі і Скандинавії.

Тип T-1. Мечі цього типу близькі мечам попереднього типу S, але середня частина головки у них більша, а бічні частини менші, і оформлені як звірині морди. Мечі типу T-1 мають яскраво виражені західноєвропейські риси.

Тип T-2. На держаках мечів цього типу округле трьохгранне навершя і пряме перехрестя. Порівняно з примірниками попереднього типу бічні частини навершя мечів типу T-2 більш згладжені. В обробці їх рукоятей використані срібло, мідь, рідше золото у техніці насічки. Орнамент завжди у вигляді ромбів. Число клинків з ромбічної орнаментацією невелике. Обриси рукояток наступних типів E і V нагадують рукояті типу T-2. Головка має три частини, частіше напівовальна, перехрестя пряме. Типи E і V розрізняються тільки по орнаментації.

Тип E. Клинки цього типу поширені на Русі повсюдно. Їх прикраси оригінальні. У металі рукоятки висвердлені осередки. Вони з’єднані між собою прихованими бічними канальцями, крізь які пропущений кручений срібний дріт. У крайніх осередках дріт закручений в петлі, все інше розташовується навхрест. Поверхня рукояті набивалася сріблом.

Тип V. На держаках майже всіх мечів цього типу візерунок геометричного малюнка. Майстер, комбінуючи різні метали, набивав близько 1000 насічок на заздалегідь підготовлену поверхню залізної рукояті. Обгорнуті срібною пластинкою з рослинним орнаментом, стрічкове плетіння у вигляді ланок ланцюга і зигзагоподібна лінія. Всі датовані екземпляри типу V відносяться до X ст. Представники даного типу зустрінуті в Норвегії, Швеції, Польщі, Фінляндії, Данії, Німеччині, Ірландії.

Тип X. Для всіх знайдених у нас мечів цього типу характерна напівкругла головка, викувана з одного шматка зі своєю основою. На смузі меча більшості мечів видно візерунок в «ялинку». Зазначені особливості говорять про західноєвропейське походження мечів типу X.

Тип Y. Мечі цього типу характеризуються прямим або злегка зігнутим донизу перехрестям, сідловидним навершям з піднесенням в центрі. Вони, так само як зразки типу X, не мають прикрас і за своєю формою є перехідними до більш пізнього часу.

Тип Z. Мечі цього типу мають такі ознаки - зігнуте повністю догори навершя і перехрестя, зігнуте донизу. Тридольна голівка з піднятою серединою і зігнуте перехрестя трохи нагадують попередні форми типу Y. На держаках іноді зустрічається орнамент. Рукоять цих мечів, судячи по характерному візерунку, виконаному гравіюванням по позолоченому сріблу, може підтвердити

виготовлення якщо не клинків, то принаймні рукоятей типу Z особливо на Русі. Орнамент меча складається з рослинних завитків в петлевидному обрамленні. Подібні прикраси на речах часу вікінгів з Північно-Західної Європи можна пов'язати з «східним» впливом, яке наприкінці X ст. призводить до перетворення скандинавської звірячої орнаментики у все більш розвинену рослинну [2, с. 26-49].

Таким чином, розглянуті вище групи мечів демонструють місцеві зразки, оформлені в західноєвропейських традиціях. Такі клинки представлені з розкішними бронзовими рукоятями. Мечі в Київській Русі була не лише знаряддям війни, але й справжнім витвором мистецтва. Прикрашення меча – це різноманітна інкрустація дорогоцінними металами золото, срібло, мідь, покрите черню сплав зі срібла, міді, свинцю і сірки. І хоча таке оздоблення було дуже дорогим, воно зустрічається на більшості мечів цього часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арциховский А.В. История культуры Древней Руси. Оружие / А.В. Арциховский // – Т.1. Материальная культура. – М.: АН СССР, 1948. – 435 с.

2. Кирпичников А.Н. Археология СССР / А. Н. Кирпичников// Свод археологических источников. – М.,Л.: Издательство «Наука». – 1966. – 109 с.

3. Рыбаков Б.А. Военное дело (Стратегия и тактика) / Б.А. Рыбаков// История культуры Древней Руси. Домонгольский период. – М.: АН СССР, 1948. – 413 с.

4. Петерсен Ян. Норвежские мечи эпохи викингов /Ян Петерсен // - СПб.: Альфарет, 2005. – 350 с.

5. Мечі Київської Русі (IX – першої половини XI ст.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://we.org.ua/history/kyyivska-rus/mechi-kyyivskoyi-rusi-ix-pershoyi-polovyny-xi-st/

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Щекутьєв О.М.

Питання Люблінської унії знайшли відображення в працях польських науковців – Ю. Шуйського, М. Бобжинського, С. Кутшеби, О. Галецького. Історіографічний аналіз їхніх студій становить значний науковий інтерес. Погляди польських істориків другої половини XIX – початку XX ст. щодо проблематики Люблінської унії висвітлювалися у працях О. Рудої [8], Н. Білоус [7] та А. Стемпніка [5].

Погляди Юзефа Шуйського на польсько-литовську унію формувалися під впливом краківського політичного консерватизму. В основі оцінки істориком Люблінської унії лежав дуалістичний підхід: поділ польської історії на політичну та цивілізаційну. Політичний підхід передбачав розгляд польсько-литовської унії у площині польських державних інтересів. Вчений вбачав в унії одну з причин слабкості Речі Посполитої та її краху у XVIII ст, основною перешкодою на шляху до створення сильної та однорідної польської держави Шуйський вважав запровадження унією федеративної форми співіснування Корони, Литви та Русі [5, с. 176]. Негативна політична оцінка Шуйським польсько-литовської унії базувалася на «теорії простору», згідно з якою просування кордонів на схід, безуспішні спроби полонізації великих литовських та українських територій, зусилля для їх розвитку перевищували можливості польської держави та призвели до її занепаду [8]. Оцінка вченим унії з точки зору цивілізаційного підходу була позитивною. Шуйський наголошував на вирішальній ролі поляків у поширенні цивілізації на широкі простори до Дніпра шляхом насаджування католицизму та польської колонізації на руських та литовських землях, підкреслював позитивне значення унії для їх господарського розвитку, зазначаючи, що Підляшшя, Волинь та Київщина, приєднавшись до польської держави, звільнилися від литовських феодальних повинностей [6, с. 191].

У висвітленні проблематики Люблінської унії більш цілісний підхід сформував Міхал Бобжинський. Історик виступав прихильником сильної влади, тому оцінював польсько-литовську унію як помилку з точки зору державних інтересів, лишаючи на другому плані її цивілізаційний доробок. Вченим була сформована «теорія відсутності характерів. На думку Бобжинського, брак політичних здібностей еліти призвів до занепаду можливостей та перспектив, отриманих в результаті приєднання нових територій і був спричинений відсутністю внутрішньої боротьби. Використавши в своїй концепції елементи «теорію простору» Юзефа Шуйського історик зазначав, що цивілізаційний аспект унії мав негативні риси, оскільки колонізація литовських та українських земель призвела до децентралізації та виснаження польської держави, втягнення Корони Польської до геополітичного конфлікту на сході Європи [8, с. 148-150]. Міхал Бобжинський змінював свої погляди на польсько-литовську унію, з часом відходячи від її категорично негативної оцінки, зосереджуючи увагу на «польській цивілізаційній місії на Сході» та прагненні литовських та українських земель до тісного союзу з Польщею. Така еволюція поглядів простежується у праці “Історія Польщі в нарисах”, яка двічі перероблялася та перевидавалася Бобжинським [1, с. 287; 2, с. 356].

Станіслав Кутшеба наголошував, що Люблінська унія стала логічним продовженням державно-правових стосунків між Польщею та Литвою, які поєднували дві держави ще з початку XV ст. Вчений зазначав, що унію було запроваджено на засадах повної рівноправності обох держав. Приєднання українських земель до Корони Польської не порушило їх прав і свобод, а навпаки – гарантувало та розширило привілеї. Унія залишила для Великого Князівства Литовського власні військо та адміністрацію, грошову систему. Звеличуючи Люблінську унію, історик наголошував на свободі, яку отримало грецьке віровизнання, на позитивному ставленні польського суспільства до руської мови, відзначаючи, що для новоприєднаних територій гарантувалося використання руської мови як у королівській канцелярії, так і в судочинстві [4, с. 654].

Оскар Галецький був прихильниками Люблінської унії та Речі Посполитої в кордонах 1772 р. Генезу унії він виводив від вікового польсько-литовського співіснування. Розглядаючи взаємне польсько-литовське існування крізь призму культури, історик зазначав, що, завдяки християнізації Короною литовських теренів, тут виник найглибший чинник ідейної польсько-литовської спільності. Навіть через освіту, на думку автора, Литва все більше переймала споріднену з польською західну латинську культуру [7, с. 67-69]. Дослідник, зазначав, що провідна ініціатива в укладенні польсько-литовського політичного союзу належала Литві. Головною причиною відокремлення руських земель від Великого Князівства Литовського історик вважав потребі оборони перед татарськими нападами та у вікових прагненнях волинської землі до об’єднання з Галицькою Руссю, від якої її відділяв штучний політичний кордон. Говорячи про збереження мовно- правової автономії приєднаних до польської держави земель, автор відкидав думку про можливість виокремлення, поряд з Польщею й Литвою, “Великого Руського Князівства Аргументуючи це недостатньою розвиненістю, на на той час, у русинів національних почуттів [3, с. 11, 29-31].

Отже, проблематика Люблінської унії викликала зацікавлення у польських дослідників різних поколінь та різних політичних переконань. Розбіжність у поглядах істориків спричинена відмінними політичними уподобаннями та належністю до різних історіографічних напрямків. Ю.Шуйський у запровадженні унії бачив головну причину краху Речі Посполитої у XVIII ст. С.Кутшеба заперечував виведення передумов занепаду польської держави від встановлення федеративної держави та збереження руської мови. Натомість, власне відсутність спільних державних органів влади, на його думку, спричинила нетривале співіснування трьох народів у кордонах Речі Посполитої У відсутності сильної монархічної влади основну причину краху Речі Посполитої вбачав і М. Бобжинський, який він критично оцінював наслідки Люблінської унії. Протилежні позиції, які полягали у звеличуванні унії, займав О. Галецький.

Висвітлення Люблінської унії у працях польських істориків потребує подальшого дослідження, зокрема питання впливу української та російської історичної науки на формування

поглядів польських вчених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa, 1879. – Wyd. I. – 495 s.
2. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa, 1887. – Wyd. III. T.2. – 387 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.org/details/dziejepolskiwza01bobrgoog
3. Halecki O. Unia Lubelska. Wykiad habilitacyjny, wygioszony na uniwersytecie Jagiellonskim 10 grudnia 1915 r. – Krakow, 1916. – 35 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=14019
4. Kutrzeba S. Unia Polski z Litwa // Polska i Litwa w dziejowym stosunku: praca zbiorowa. – Krakow, 1914. – 700 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=14042&from=publication
5. Stepnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795-1918. – Lublin, 1998. – 320 s.
6. Szujski J. Historyi polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. – Warszawa, 1880. – 429 s.
7. Білоус Н.О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) / Н.О. Білоус // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 65-83.
8. Руда О. Висвітлення проблематики Люблінської унії у працях краківських істориків зламу XIX- XX ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С. 146-155.

ЮНІ ІСТОРИКИ

ТРАНСФОРМАЦІЇ У СВЯТКУВАННІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО СВЯТА АЙ-ВАСИЛЬ У СЕЛИЩІ СТАРИЙ КРИМ

Бельбєклі К.В.

Кожна людина має своє коріння. Гармонійно розвинену особистість не можна уявити без почуття національної гідності. Людина стає активним членом суспільства, коли досконально знає, хто вона, якого роду. Серед факторів, які мають найбільший вплив на визначення національності, називають виховане почуття патріотизму, місце проживання, володіння мовою. Не менш важливими вважають такі чинники, як релігія, національні страви та календарно-обрядові свята. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні для піднесення національної гідності, для використання кращих традицій у практиці сьогодення.

За останні роки зросла культурна активність греків Маріупольщини, виросла їх національна самосвідомість, тому цілком виправданою є цікавість до побуту, духовної і матеріальної спадщини, бажання зберегти свої традиції, обряди. Етнограф О. Пенькова зазначила, що для представників різних народів, які проживають в Україні, звернення до свого коріння, до своїх свят, обрядів, традицій – це вияв національно-етичної самобутності і етнічного ренесансу [4, с.199].

Актуальність теми полягає в тому, що традиції та обряди греків Приазов'я, зокрема селища Старий Крим потребують детальнішого дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей святкування Нового року жителями селища Старий Крим.

Християнське свято «Ай-Василь» зародилось на материковій Греції ще в IV столітті. Історики припускають, що свято пов'язано з відомим грецьким святим – Василем Кесарійським. За легендою, на честь перемоги над ворогами він наказав випікти сотні хлібів та покласти в кожний по монеті.[3] Щоб вшанувати святого, 13 січня і святкується Ай-Василь, і всі греки випікають пиріг з монетою, у тому числі й греки Приазов'я. Можна констатувати, що, незважаючи на деякі відмінності, в ритуальній обрядовості Нового року різних грецьких сіл було багато спільних ознак. При цьому святкування Нового року в урумському селищі Старий Крим має свої специфічні особливості. І.С. Паномарьова зазначила, що сукупність обрядів, якими супроводжують відзначення святкового дня релігійної відправи, становить ритуал [5, с.300].

Кримчани надавали особливе значення приготуванню та випіканню тіста для ритуального пирога. До 70-80-х років XX ст., кожна грецька господиня селища Старий Крим готувала два пирога. Перший пиріг, який називався «Ай-Василь», пекли один раз на рік тільки на свято Василя. Він був прісний, листовий, без м'яса і складався з 40 листів. У цей пиріг клали завітну монету. Деякі господині зверху прикрашали пиріг маленькими сонечками, натискаючи наперстком або виделкою поверхню пирога. Перед тим, як ставити пиріг в піч, промовляли слова: «Тютер сім панаям» («Хай підніметься тісто з Божою матір'ю») або «Тирьєс Христос, тирьєс докса Панаянам» («З нами Христос і Божа матір») [6, с.20].

Другий пиріг, який уруми Старого Криму називали «ґюбете», робили з м'ясною начинкою і випікали його вранці. Його могли робити як круглої, так і квадратної форми. Зверху пиріг прикрашали решітчастими або ромбоподібними нарізами. Ромб вважався символом землі та сімейного дерева. Варто зауважити, що м'ясний пиріг ґюбете – це не лише святкова страва на свято Нового року, а й на весілля, родини. Слово «ґюбете» (з тюркського «кобесі») означає «багато». У такому значенні пиріг ґюбете слід вважати символічним побажанням достатку і багатства всій родині.

Символічно, що свято «Ай-Василь» об'єднувало всю рідню: дорослі діти, навіть якщо вони жили далеко, на ранок 14 січня обов'язково разом зі своїми дітьми поспішали до батьків, щоб привітати своїх близьких з наступаючим Новим роком і скуштувати мамин пиріг «гюбете».

Взаємне побажання щастя в Новому році, спільна молитва за святковим столом об'єднували родину, робили взаємини теплішими, більш щирими.

Перед святом кримчани дивились на димарі своїх сусідів і якщо диму не було, то це означало, що в господаря нема з чого пекти пиріг. Тоді таких сусідів пригощали, тому що греки уміли розуміти чужу біду. Святкування починалося приблизно о 5-6 годині вечора. Вся родина, святково вдягнута, сідала на софу і нетерпляче чекала моменту, коли старший в домі (дідусь чи батько) розріже пиріг. Навіть якщо голова родини затримувався з якоїсь причини, його могли чекати до ранку, не розрізаючи пиріг. У святковий вечір домочадці запалювали перед іконами лампадку. Перед ритуальним дійством на стіл ставили стакан води і свічку. Господар дому брав ніж і починав проводити ритуальне дійство зі словами: «Хвала Богу, ми і цього дня дочекались». Далі він робив хрест на пирозі та по часовій стрілці різав його на іменні шматки, а члени сім'ї в цей час промовляла молитву «Безим Бабас» і трикратно хрестилися. Різали пиріг на трикутники.

Обов'язково перший шматок нарізали святому Василю, другий – для оселі, третій – врожаю (цей шматок несли в поле), четвертий – криниці, далі – для худоби і для інших домашніх тварин. Потім – членам родини за старшинством, а на останок ділили шматок пирога для бідних та для гостей. Той, кому пощастило знайти завітну монету в пирозі, як правило, ніс її до церкви, купував в церкві свічку і молився за здоров'я. Поганим знаком вважалось, коли під час розрізання пирога монета потрапляла під ніж. [7, с.330]. Також в селищі існувала добра традиція залишати один шматок святкового пирога біля криниці. Той, хто прийшов до колодязя, забирав залишений чужий шматок, і залишав там свій. Кращі людські якості: чуйність, щедрість, любов до ближнього – проявлялися саме в тиждень новорічних свят. [7, с.330]

Греки перейняли в українців традицію співати новорічні меланки. Також в селищі існує традиція посівання. Посівання виконувалось хлопцями та чоловіками, які рано вранці ходили по будинках разом із палицями, на які чіпляли бубонці та калачі, що давали їм господині. Також, посівальники носили із собою відро води, оскільки вірили в її магічну силу. [1, с.92]

На другий день новорічного свята старокримські господині накривали в залі святковий стіл і запрошували своїх хрещених батьків та кумів. Якщо куми уже святкували в інших кумів, то запрошували і кумів своїх хрещених. Часто збиралося до двадцяти гостей або більше. Святкувати в цей день мали право тільки дорослі. Діти, сидячи на софі, спостерігали через віконце між кімнатами, як святкували хрещені з батьками, але не приєднувалися до них. Повага до старших була в грецьких сім'ях настільки сильною, що не дозволяла дітям навіть переступати поріг зали.

Протягом XX – XXI ст. грецькі свята зазнали стрімкої трансформації. Досліджуючи цю тему, серед молоді селища Старий Крим було проведено анкетування. Ми прийшли до висновку, що свято перетворилось з релігійного на сімейне, скоротились деякі обряди. Зараз господині печуть святковий пиріг з м'ясною начинкою – один, і різної форми. Наслідком трансформації є також те, що більшість мешканців залишають знайдену в пирозі вдома біля ікон або носять як оберіг, нанизуючи на шнурок. Також, результатом змін є перейнята в українців традиція співати меланки.

Але незмінним залишився головний сакральний зміст цього свята. Він полягає в тому, що святкування об'єднує родину, сусідів та навіть різні національності. Це і є найголовнішим сенсом дня Ай-Василь і причиною його актуальності. Прекрасне свято Василя сьогодні набуває неабиякого культурного та духовного значення. Разом з тим, сучасний звичай святкування починає втрачати самобутність, все більше виявляє ознаки відірваності від традиційного народного коріння. Зберегти, відновити та розповсюдити серед молоді давню народну традицію – наш обов'язок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арабаджи С.С. Свято Ай-Василь як невід'ємна частина повсякденного життя греків Приазов'я / С.С. Арабаджи // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 90-94.
2. Балабанов К.В. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині XX на початку XXI століття / К.В. Балабанов, С.П. Пахоменко. – Маріуполь, 2006. – 260 с.

3. Кесарійський Василь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wisdoms.ru/avt/b38.html
4. Пенькова О.Б. Панаїр – престольне свято греків Приазов'я: державна політика й повсякдення (1960-1985 рр.) / О.Б. Пенькова // Розвиток еллінізму в Україні у XVIII – XXI ст. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – Маріуполь: МДГУ, 2007. – С. 197-199.
5. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження/ І.С. Пономарьова. – К.: Реферат, 2006. – 300 с.
6. Пономарьова І.С. Этническая специфика духовной культуры греков украинского Приазовья: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 / І.С. Пономарьова. – Киев, 1997. – 20 с.
7. Романцов В. Старый Крым: история и современность. Историко-этнографическое исследование/ В. Романцов, Г. Наметченюк, С. Арабаджи. - Мариуполь, 2010. – 330 с.

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У ВІКТОРІАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЗА РОМАНАМИ ШАРЛОТТИ БРОНТЕ

Берко К.Г

XX століття виділилося серед інших виходом на історичну арену так званої «жіночої революції», передумови до з'явлення цього явища були закладені ще у XIX столітті. Жіночий фактор у сучасній картині світу потребує переосмислення основ цивілізації, що склалися протягом останніх століть, висуваючи принципово нові актуальні проблеми визначення місця жінки у сучасному суспільстві, без рішення яких неможливі подальший прогрес та стабільний розвиток людства в цілому.

Тема ролі жінки у суспільств є однією з домінуючих у літературному процесі Вікторіанської епохи. Особливої уваги у цьому питанні заслуговує виявлення характерних рис відображення особливостей життя та становища жінки з точки зору жінок-письменниць того часу. Саме у необхідності багатоаспектного розгляду художньої інтерпретації жіночої теми у розвитку літератури, виявленні характеру еволюції художньої концепції особистості жінки у її історико-літературному розвитку, зміни місця у сім'ї та соціумі у літературо-художній практиці письменниць Великобританії, творчість яких приходиться на 1840-1870 роки вбачається нам актуальність представленої роботи. Та твори Шарлотти Бронте цікаві нам не лише у якості літературного пам'ятнику, а й історичного джерела, що дає нам змогу побачити становище жінки у вікторіанському суспільстві саме з точки зору сучасниці.

Об'єкт дослідження – жіноча проблематика і її взаємозв'язок з соціальним статусом жінки у вікторіанському суспільстві та її художня інтерпретація у англійській літературі Вікторіанської епохи. Предметом дослідження стали романи Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» та «Вчитель».

Виявляючи значний інтерес до долі англійки, досліджуючи особливості жіночого початку, жіночого погляду на світ, жіночих цінностей, вивчаючи роль жінки у різних сферах суспільного життя, вікторіанські письменниці і своїх творах намагалися об'єктивно відтворити життя сучасниць, проблеми жіночої емансипації та фемінізму, що тоді знаходився на ембріональному етапі свого розвитку, а окрім того показати розвиток нових пріоритетів та суспільних цінностей, що дозволяє розглядати їх літературну творчість як своєрідну реакцію на зміну духовного змісту усієї вікторіанської епохи [6].

Не менш важливим у формуванні уявлень про соціальний статус жінки стало поширення релігійних течій того часу. У 1790 роки виник рух за моральну реформу, що пропагував «Доктрину істинної жіночності». Ця ідея призвела до звуження самого поняття «жіноча природа»: такі відмінні рими, як тендітність, простота, чистота, ніжність, доброта, терпіння, прихильність і т.і. стали означати, що жінка належить тільки дому та повинна прислуговувати власній сім'ї, що виступає морально облагороджуючою силою [5]. З заміжжям жінка отримувала власний дім, впевненість у собі, повагу оточуючих та визнання у суспільстві. Навіть у колі власної родини – серед батьків, сестер та братів – вона отримувала свій голос тільки після одруження. Повага до майбутнього чоловіка виховувалась у жінках з самого дитинства [4, с. 145].

Збереження гендерної асиметрії і соціальній, духовній, політичних сферах виявлялося надзвичайно показовим для вікторіанської Англії. У її патріархальному суспільстві жінка традиційно уявлялась лише як похідна від чоловіка: у відповідності з концепцією про природну ієрархію статей, у суспільстві набував широкого розповсюдження стереотип про те, що чоловікам властиві розум та соціальна активність, а жінка сприймалася як істота ірраціонального складу, пасивна та здатна здебільшого лише для ведення домашнього господарства. Поняття «жіноча стать» конструювалося на засадах удосконалення природнього материнського інстинкту, моральної та фізичної цнотливості, присутності у особистості жінки чоловічих рис характеру (агресивність, наполегливість, незалежність) не схвалювалась та засуджувалася [6].

Шарлотта Бронте була однією з найяскравіших представниць вікторіанського реалізму. Її Шарлотти, труднощі при видавництві власних книг, з якими доводилося повсякчас зустрічатися їй та її талановитим сестрам, дискримінація у повсякденному житті глибоко обурювали молоду розумну жінку, та у наслідку сильно вплинули на теми та мотиви, що вона відображала у своїй творчості. Під кінець життя, переживши смерті обох сестер та брата, вона зіткнулася з тим, що так засуджувала у своїй творчості – чоловіком, який бачив у ній лише жінку, а не талановиту письменницю. Коли Елізабет Гаскелл, після смерті Шарлотти, надіслала листа її чоловіку з проханням передивитися архіви померлої, то отримала відмову. Артур Ніколас сказав, що його жінка «всього на всього дочка пастора та наречена пастора, а не літературна знаменитість» [3, с. 145].

Головні героїні Шарлотти Бронте – духовно витонченні, незалежні, благородні жінки, що гостро усвідомлюють власну гідність, впевнені у тому, що реалізація жінки у суспільстві не обмежується вузькими рамками сімї та шлюбу, вони відмовляються бути просто жінками заможних чоловіків та наполягають на праві власного вибору та самостійних суджень. Але з іншої сторони вони не позбавлені певної кількості традиційних уявлень про взаємовідносини між чоловіками та жінками, але з обмовкою на те, що такі відносини можуть бути представлені виключно як союз рівноправних людей, що базується на взаємній довірі та повазі [6].

«Джейн Ейр», як вершина літературної творчості Шарлотти Бронте ясно відображує погляди письменниці на становище жінки у суспільстві та її взаємовідносини з чоловіками. У Вікторіанську епоху було прийнято ставитися до жінок поблажливо, вибачаючи їм слабкості та недоліки, але не визнаючи таких рис за собою. Розповідати друзям про сімейні проблеми вважалось негідним джентльмену. Образ хазяїну дому, зовнішнє сурового та мовчазного з усіма, змінювався лише у клубі або на полюванні, у суспільстві рівних [4, с. 108].

Так містера Рочестера ми бачимо типовим представником чоловічої половини людства, коли сама Джейн дуже далека від вікторіанського ідеалу жіночності. Вона вільна, в міру освідчена та достатньо сильна духом, щоб стерпіти будь-які незгоди та пережити невдачі. Протягом усієї книги ми бачимо, що Джейн належить Рочестеру лише як робітниця роботодавцю. Відсутність сім'ї дозволяє їй самій обирати супутника життя. Містер Рочестер, що втомився від жінок залежних та невільних, знаходить у її особі кандидатку на роль нареченої. Наприкінці роману Шарлотта Бронте кардинально зміщую акценти. Читач бачить, що вона хоч і поступається своїй гордості на догоду почуттів, але не опиняється у залежному становищі «жінки і матері», а навпаки, Едвард, який тепер потребує турботи та опіки, стає залежним від неї [1].

Шарлотта Бронте акцентує увагу на проблемах жіночої реалізації у соціумі, заміжжі і здатності героїнь-жінок осмислювати себе та власну цінність і у соціумі, і у взаємовідносинах з чоловіками. Особливе місце у спадщині письменниці посідає її перший роман «Вчитель», який містить ідеї та жіночу проблематику, що відобразяться у всіх її наступних творах. Саму тут вперше у вікторіанській літературі достатньо чітко простежується невідповідність між прагненнями жінки до самореалізації та її потребою у емоційній підтримці [6].

У «Вчителі» жіноча проблематика та концепція дуалізму жіночої особистості пов'язана не лише з образом Френсіс, а й з образом Вільяма Кримсворта, що поєднав у собі і чоловічі і жіночі риси, та, відповідно, виконуючого дві функції: по-перше, він представляє чоловічу точку зору на взаємовідносини статей, по-друге, як володар суперечливого характеру, він служить засобом донесення поглядів його авторки на особистість жінки та її положенні у суспільстві [2].

Отже, одним з основних досягнень англійської літератури 1840-1870-х років є висування жіночого персонажу у центр літературної прози. У проаналізованих нами романах Шарлотти Бронте присутні різноманітні героїні, що виступають проти підлеглого положення жінки як у сім'ї, так і у суспільстві в цілому.

Специфіка підходу до художнього осмислення жіночої проблематики жінками-письменницями складається в тому, що створені ними твори допомагають читачам переосмислити цінності на користь особистої сфери життя жінки та зміни її ролі та функцій жінки у суспільстві. Характеризуючи особливості жіночого сприйняття дійсності, у жінок-письменниць наявні також суб'єктивізм оцінювання, єдність раціонального та емоційно-інтуїтивного, здатність мислити «крізь почуття». Жінки-письменниці відкрили у своїй творчості шлях до індивідуального сприйняття світу. Їх характеризує більш глибоке проникнення у психологію жінки, дослідження внутрішніх світів її поведінки. При цьому авторка, творчість якої ми розглядаємо у нашій роботі, стає одною з тих, хто закладає традицію інтерпретації теми жінки у суспільстві, що продовжується у літературному процесі Великобританії наступних десятирічь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бронте Ш. Джен Ейр / Ш. Бронте, – Саранськ: Мордов. кн. видав-во, 1988. – 464 с.

2. Бронте Ш. Вчитель / Ш. Бронте, – СПб.: НПО «Мир та сім'я - 95», 1997. – 384 с.

3. Гаскелл Е. Життя Шарлотти Бронте / Е. Гаскелл, – видав-во КоЛібрі «Персона», 2015 – 680 с.

4. Диттрич Т. Повседневная жизнь Викторианской Англии / Т. Диттрич, – М.: изд-во Молодая гвардия, 2007 – 382 с.

5. Роль жінки у вікторіанську епоху [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://anna-warvick.livejournal.com/162589.html

6. Шаміна Н. Жіноча проблематика у Вікторіанському романі 1840-1870-х років: Джейн Остін, Шарлотта та Емілі Бронте, Джордж Еліот [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/zhenskaya-problematika-v-viktorianskom-romane-1840-1870-kh-godov-dzhein-osten-sharlotta-i-em

ПОСТАТЬ МУХАММЕДА АЛІ У ІСТОРІЇ

Бочаров С. С.

Вихід Єгипту на світову арену в якості суверенної держави поставив перед дослідниками завдання поглибленого вивчення етапів боротьби цієї країни за самостійний політичний розвиток. Багато сучасних реалій Єгипту пов'язані з періодом правління Мухаммеда Алі, який став засновником династії, що правила в країні до 1952 р. Мухаммед Алі-паша офіційно іменується в історіографії засновником сучасного Єгипту. Він отримав це почесне звання в 1905 році, коли відзначалося 100-річчя його приходу до влади. При ньому, завойовникові і реформаторові, відбулася модернізація та європеїзація цієї північно-африканської країни, що зберігає значимість для неї і до сьогодні. Він одним з перших лідерів на Близькому Сході зробив спробу в умовах жорсткого колоніального суперництва між провідними європейськими державами проголосити незалежну арабо-мусульманську імперію. Для досягнення своєї мети Мухаммед Алі здолав нерозуміння необхідності реформ основною частиною населення і його небажання адаптуватися до нових умов, реорганізував практично усі сфери життя Єгипту і заклав основу для подальшого політичного і соціально-економічного розвитку незалежної держави. Мета статті – проаналізувати життя, діяльність та роль Мухаммеда Алі в історії.

Мухаммед Алі був ймовірно, уродженцем Албанії курдського походження, з небагатої і незнатної родини османських військових. Точний рік його народження невідомий, але вже в зрілі роки Мухаммед Алі висував як свій рік народження 1769 рік, можливо під впливом того, що в цей рік народилися такі видатні воєначальники як Наполеон, Веллінгтон, Ней.

Ставши дорослим, Мухаммед Алі завів тютюнову торгівлю. Коли Мухаммеду Алі виповнилося 30 років за наказом Порти Кавалла повинна була послати в Єгипет невеликий

албанський загін чисельністю близько 300 чоловік. Мухаммед Алі був узятий в цей загін як помічник командира. Незабаром він став командиром усіх албанських військ, що знаходилися у складі турецької експедиційної армії в Єгипті. Володіючи твердою волею, безмежним честолюбством і великими даруваннями, скоро висунувся з мамлюків і в 1805 році був призначений пашею Єгипту.

Історичними передумовами створення сучасного Єгипту були такими: обтяжливі податки на користь османів, тяжкий турецько-мамлюцький режим та колоніальна загарбницька політика Франції та Англії. Ці події були головною перешкодою на шляху прогресу Єгипту.

Прихід до влади Мухаммеда Алі став для єгипетського народу дуже важливою подією. Його вважали героєм – рятівником, що відстояв Єгипет від чужоземних загарбників. Але була і інша думка, що позбавившись від ярма турецько-мамлюцьких феодалів, єгиптяни підпали під владу нового феодального угрупування на чолі з Мухаммедом Алі.

Дуже важливу роль в розвитку Єгипту відіграли реформи Мухаммеда Алі.

Аграрна реформа відповідала інтересам єгипетських поміщиків і купців і для свого часу була прогресивна. У результаті реформи Мухаммед Алі став головним розпорядником практично всієї сільгосппродукції країни, власником величезних земельних угідь. Це свідчить про одночасне уведення нових рис у систему землеволодіння і землекористування та консервацію старих законів, передусім, повного контролю держави над земельним фондом. До того ж єгипетський паша був змушений зважати на закони Османської імперії.

Сільське господарство переорієнтувалося з виробництва продуктів харчування на виробництво експортної сировини. Результати аграрної реформи послужили основою реорганізації промисловості, створення нових заводів і фабрик. Перетворення в аграрних відносинах, незважаючи на свою обмеженість, все ж сприяли подальшому розвитку продуктивних сил Єгипту і на короткий час полегшили становище єгипетського селянина.

Цією реформою Мухаммед Алі, з одного боку, завдав удару по мамлюкам, а з іншого, сприяв формуванню нової землевласницької знаті.Багато уваги Мухаммед Алі приділив військовій реформі. Найважливішим напрямом його діяльності було створення регулярної армії і флоту. Перші війська Мухаммеда Алі складалися з албанських турецьких найманців. Поступово Мухаммед Алі дійшов думки про рекрутський набір фелахів. Вони чинили опір, але до середини 20-х років перші регулярні полки були створені. У 1839 року армія була доведена до 200 тис. чоловік.

Все, за що брався Мухаммед Алі, будь то створення армії, реформа державного апарату, або створення промислових підприємств, натрапляло на відсутність підготовлених кадрів. При створенні армії і флоту єгипетський уряд використовував досвід європейських армій. Але це не було сліпим наслідуванням європейським зразкам. Європейські фахівці, які навчали єгипетські війська, перебували на єгипетській службі і підпорядковувалися вимогам уряду. Поступово вони були замінені місцевими фахівцями.

Подібно до перетворень Петра I, реформи Мухаммеда Алі носили прогресивний характер, хоча вони і лягали величезним тягарем на населення Єгипту. Він реорганізував управління країною, широко вдавався до допомоги іноземних фахівців, заснував низку світських шкіл, в яких готувались національні кадри. Була відкрита перша в Єгипті друкарня, стала виходити перша єгипетська газета, широкого розвитку досягла медицина.

Основні військово-політичні акції М. Алі по-різному позначилися на Єгипті, Османській державі, міжнародній ситуації і самому єгипетському паші.

Аравійська кампанія, яка йшла з перемінним успіхом для обох сторін, в кінцевому підсумку завершилася розгромом ваххабітської держави. В результаті єгипетського походу майже вся Аравія формально увійшла до складу Османської імперії, але на ділі вона належала Єгипту.. На вимогу держав Мухаммед Алі був змушений очистити Морею, де армія Ібрагіма опинилася в неймовірно важких умовах. 9 серпня 1828 року Мухаммед Алі підписав в Олександрії конвенцію про евакуацію єгипетських військ з Мореї і повернення грецьких полонених і рабів. У вересні 1828 р. в Мореї висадилися частини французького корпусу і почалася евакуація єгиптян. Так закінчилася ця безплідна війна, в якій Єгипет поніс великі втрати (близько 30 тис. чоловік) і позбувся свого флоту. До 1833 року під владою Мухаммеда Алі знаходилася величезна територія,

що тягнулася від сучасного Судану до Туреччини. Але процес створення в Єгипті потужної і дійсно незалежної держави викликав занепокоєння не тільки Османської імперії, але і деяких європейських держав, які побоювалися порушення балансу сил на Близькому Сході. Плани створення в цьому регіоні зони свого впливу виношувала Франція, не приховувала своєї зацікавленості і Великобританія, стурбована збереженням безпеки життєво важливих комунікацій на шляху в Індію.

Розпочата в 1841 році спільна збройна акція європейських держав та Османської імперії змусила Мухаммеда Алі вивести єгипетські війська з Сирії та прийняти такі умови капітуляції, які фактично означали його відмову від претензій на створення сильної єгипетської держави з потужною армією і розвиненою промисловістю.

Таким чином, перша половина XIX ст. увійшла в історію Єгипту як епоха Мухаммеда Алі, який зумів стати пашею Єгипту і засновником єгипетської династії, яка перебувала при владі з 1805 до 1952 р. При ньому внутрішня і зовнішня політика була спрямована на боротьбу за виведення Єгипту з-під впливу Туреччини і створення нової арабо-мусульманської імперії, яка включала б великі території і на рівних з європейськими державами брала участь в світових політичних і економічних процесах. Мухаммед Алі – яскрава історична фігура XIX ст., шанована єгиптянами як засновник сучасного Єгипту. Незважаючи на суперечливі здобутки єгипетського паші, країна зазнала кардинальних змін, наблизилася до світового рівня у багатьох сферах. Мухаммед Алі своїм правлінням і способом життя сприяв розвиткові єгипетського суспільства, економіки і культури. Тому ця історична постать заслуговує на вивчення та вшанування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ацамба Ф. М. История стран Азии и Африки в новое время / Ф. М. Ацамба, В.И. Павлов, М. Н. Пак. – М.: МГУ, 1989. – Ч.1. – 384 с.
2. Васильев А. М. История Саудовской Аравии / Алексей Михайлович Васильев. – М.: Наука, 1982. – 605 с.
3. Добрецова Н. Н. Мухаммед Али: возрождение империи / Н. Н. Добрецова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cairo-city.info/islamic-cairo/muhammad-ali.php.
4. Добрецова Н. Н. Мухаммед Али: великий реформатор / Н. Н. Добрецова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cairo-city.info/islamic-cairo/muhammad-ali-political-reformer.php.
5. Чихачев П. А. Великие державы и восточный вопрос / Петр Александрович Чихачев. – М.: Наука, 1970. – 224 с.

СТАНОВЛЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ ІНКВІЗИЦІЇ XIII-XVI ст.

Горбачова М.С.

Іспанська інквізиція, як історичне явище, тривалий час цікавить широке коло дослідників та науковців. Сучасна європейська спільнота загалом, як і церкви Іспанії, вже багато років не застосовують жорстоких засобів проти невірних, став на шлях гуманістичного розвитку, демократичного і шанобливого відношення до особистості та людини. Існування тривалий час інквізиції Іспанії поклало негативний відбиток на іспанське суспільство, викликало багато протиріч. Окрім того, це змінило перебіг історії іспанського державотворення, та мало надзвичайні наслідки для майбутнього усієї Європи.

Інквізиція, як державна установа, більше трьох століть давала багату поживу для лихослів'я, якої, мабуть, ніяка інша установа не могла б дати. Поглиблене дослідження основних етапів становлення іспанської інквізиції є важливою складовою аналізу проблеми. Тому актуальність теми продиктована, передусім, важливістю об'єктивного розуміння основних етапів формування, а також чинників, які впливали на становлення іспанської інквізиції.

Авторка дослідження поставила за мету аналіз джерел та фактів, які вплинули на становлення іспанської інквізиції. Вочевидь ці факти й сформували основні ідеологічні напрямки

розуміння, історичні оцінки та виокремлення основних етапів цього історичного явища, тому потребували ретельної уваги.

Латинське слово «інквізиція» увійшло в європейські мови за часів середньовіччя. Латинською слово inquisito означало «розшук», «розслідування». В Іспанії інквізиційні суди спочатку існували в Арагоні - каталонському королівстві. По всій країні інквізиційний суди були засновані лише в 1478 р. Загалом іспанська інквізиція була знаряддям не тільки католицької церкви, а й абсолютистської монархії [3, с.5].

Ледве утворилася християнська релігія на землі, як серед її чад зародилася єресь. Виникнення інквізиції цілком пов'язано з появою та досить активним поширенням єресі. На початку XII ст. в Франції виникли течії альбігойської і вельденськой єресі. Католицька церква і світська влада європейських держав усвідомлювали цю небезпеку, тому перейшли в наступ на них. У 1184 році папа Люций III підписав угоду з імператором Фрідріхом I Барбароссой про спільну боротьбу проти єретиків, визначивши максимальне покарання для них – вигнання з рідних земель і конфіскацію майна. Таким чином, церковні суди, були праобразом інквізиції.

Вплив єретичних поглядів катарів і вальденсів був досить сильним в Каталонії. Ще зовсім недавно вона входила до складу Провансу, але унія 1137 р. об'єднала Каталонію і Арагон. У 1164 році графи Барселонські стали королями Арагона, включивши до свого складу область Валенсії і Балеарські острови. Єретичні вчення отримали тут особливого поширення, під час Альбігойських війн, величезна кількість альбігойців бігла сюди в пошуках порятунку. Це дуже турбувало місцеву церкву і світську владу. Король Арагона оголошує єретиків відкритими ворогами. У 1232 році відбулося отримання згоди на заснування інквізиції в Арагоні. У всіх провінціях Каталонії і Арагона були створені інквізиційні суди [3, с. 24].

Тим часом інквізиційні суди продовжували шукати та судити єретиків, не наважуючись на жорстоке покарання, але з приходом у другій половині XIV ст. інквізитора Ніколау Еймеріка, арагоно-каталонська інквізиція набула жорстокості. В своїй діяльності головний інквізитор, являв собою яркий приклад упередженості, несправедливого засудження жертв, що виконував свої обов'язки з певною суворістю. Наприкінці XIV ст. Еймеріка було звільнено від керівництва інквізицією.

В наступному XV ст. інквізиція в Арагоні переживає період кризи, але порятунком було заснування загальноіспанського трибуналу. Майже за 80 років до цього, пройшло більше десятка процесів, проти відьом, чаклунів і чорної магії. Слід зазначити, що серед засуджених в ці роки виявилися особи, звинувачені за «іудейську єресь». Це одна з ознак, яка засвідчувала новий період в історії народів Іспанії. Ця епоха ознаменувалася посиленням ворожнечі між трьома національно-релігійними громадами, що утворилися на Іберійському півострові [1, с. 143].

Слід нагадати, що на початку VIII ст. більшу частину півострова завоювали араби, це сприяло утворенню двох груп держав – іспано-християнські та арабо-мусульманські. Невдовзі й розпочинається процес відвоювання іспанських земель, які опинилися під владою арабів, так званої реконкісти. Ці події тривали до 1492 р, коли відбулося падіння Гранади [4].

Араби і християни прожили багато століть на одній землі, поруч, а євреї вільно переміщалися по півострову. Це мирне співіснування трьох народів і релігій, виявилося нетривким та досить уразливим. Адже саме інквізиція сприяла розколу населення Іберійського півострова. Маври, євреї і християни, вже не могли жити під одним дахом. Це пояснюється тим, що християни вважали себе досить сильними, щоб відмовитися від сформованих століттями традицій, згідно з якими християни опікувалися землеволодінням, маври – будівництвом, а євреї – банківською справою. Християни почали вважати себе здатними замінити іновірців у всьому [5].

Якщо ворожнеча, щодо маврів, стримувалася церквою, то євреї піддалися максимальному переслідуванню. Варто зауважити, що черга арабів не змусила їх довго чекати, вона прийде після падіння Гранади. У зв'язку з цим, багато єврейських родин, вважали за краще перейти формально в християнську віру. В цей час католицька церква та інквізиція суворо стежили за «новими християнами», і вживали заходи проти тих, хто таємно продовжував дотримуватися єврейських релігійних обрядів.

В кінці XV ст. Ізабелла I Кастильська та Фердинанд II Арагонський одружуються, і таким чином об'єднавши Кастилію і Арагон в єдину іспанську державу. У 1478 р іспанські монархи

запросили папську буллу на заснування в своїх королівствах інквізиції для боротьби з криптоіудаїзмом. Але згодом, під тиском інквізиційних переслідувань, кріптоіудаізм зійшов нанівець. Іншою великою групою, що переслідувалася іспанською інквізицією, були моризики. Їх чисельність різко зросла після насильного навернення до християнства всіх маврів Кастилії і Арагона. Крім «нових християн» єврейського і мусульманського походження іспанська інквізиція в XVI - XVII ст. переслідувала й протестантів. У XVIII ст. жертвами інквізиції однаково становились так само як просвітителі, так і масони [2 с. 404].

Численні арешти, у тому числі серед аристократичних родин, тортури, суворі вироки, постійні скарги населення змусили Сикста IV у 1483 р. видати буллу із засудженням дій інквізиції в Арагоні [6]. Пізніше під тиском Фердинанда V папа відкликав буллу. Того ж року було утворено Раду найвищої і загальної інквізиції, яка пізніше стала державним органом. Першим генеральним інквізитором Іспанії став домініканець Томас Торквемада, який сам походив із маронітів. Протягом 1480-1490-х років він опрацював чотири детальні інструкції про принципи фінансування та організації інквізиційних трибуналів, які з невеликим змінами діяли до XIX ст.

У XVIII ст. діяльність інквізиції в Іспанії пішла на спад. Це відбулося у зв'язку зі скороченням числа єретиків, а також через негативну критику раціоналістів і просвітителів. Останні десятиліття, інквізиція була зосереджена на цензурному контролі. Занепад інквізиції стався за часів Карла IV. У період влади над країною брата Наполеона Жозефа Бонапарта (1808-1812 рр.), інквізиція була ліквідована, але після реставрації Бурбонів – воцаріння Фердинанда VII, 1 липня 1814 року, інквізицію було знову відновлено. Остаточна ліквідація інквізиції відбулася 15 липня 1834 року. Цей указ було підписано регентом монарха Марією Христиной Бурбон-Сицілійською, вдовою Фердинанда VII в період неповноліття Ізабелли II і за згодою Франціско Мартінеса де ла Роси [2 с. 404].

Таким чином у якості висновку, ми можемо зазначити, що насамперед на заснування іспанської інквізиції вплинули єретичні погляди французького суспільства. Втікачі та єретики, перш за все, шукали порятунку на іспанських землях від церковних судів у Франції. У зв'язку з цим на території Арагона та Каталонії почали виникати інквізиційні суди. І цей період ми можемо виділити, як перший етап становлення інквізиції в Іспанії. Другий етап відзначився офіційним затвердженням іспанської інквізиції в 1478 р. ЇЇ мета не змінювалась, а була спрямована на підтримування чистоти католицької віри у її підданих. Особливо великих масштабів, у цей період, набуло переслідування маврів та євреїв. Третій етап свого становлення, інквізиція проходить в XVII-XVIII ст. кількість єретиків стала меншою, та всі сили були направлені на цензурний контроль.

Проаналізувавши основні етапи становлення інквізиції можемо сказати, що релігія була найголовнішим фактором її діяльності. За весь цей час, іспанська інквізиція переживала падіння та злети, в марних спробах зробити віру своїх підданих чистіше. Дуже багато крові було пролито, заради уніфікації християнської релігії, зрівнянні релігійних поглядів. Без сумнівів XV століття стало періодом розквіту іспанської інквізиції, саме у цей час вона набуває нової організації та політичної значимості. На початку XIX ст. інквізиція перестає існувати, через велику негативну критику раціоналістів та просвітителів.

Ми визначили, що на Піренеях інквізиція була важливим чинником національно-визвольної боротьби - Реконкісти. Не менш важливу роль відігравала інквізиція й в процесі абсолютизації та укріпленні монархічної влади в Іспанії. Це підтверджується тим, що папа Сикст IV у 1478 р. видав королям Іспанії привілеї призначати інквізиторів, але суттєво обмежував права іспанської інквізиції над християнами. Основним об'єктом уваги іспанської інквізиції, становились так звані мароніти-юдаїзанти. Звідси випливає те, що посиленню іспанської держави та боротьбі за її незалежність передувала, та значною мірою сприяла, саме інквізиція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании / Р. Альтамира-и-Кревеа, – М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – 520 с.

2. Ведюшкин В.А, Попова Г.А. История Испании. Том 1. С древнейших времен до конца XVII века / В.А. Ведюшкин, Г.А. Попова. – М.: Индрик, 2012. – 696 с.

3. Плавскин З. И. Испанская инквизиция: палачи и жертвы / З. И. Плавскин, –СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 201 с.

4. Лозинский С.Г. История Инквизиции Испании / С.Г. Лозинский: [Електронний ресурс]. Издания XVIII XX вв. Режим доступу: http://relig library.pstu.ru/modules.php?name=1053

5. Пискорский В.К. История Испании и Португалии / В.К. Пискорский: [Електронний ресурс]. Издания XVIII XX вв. Режим доступу: http://relig library.pstu.ru/modules.php?name=1053

6. Протокол пытки над Франциско Робертом: [Електронний ресурс]. Библиотека сайта XIII век. Мадрид, Arch, hist. секция Толедская Инквизиция, leg. 7/2, № 61, Schafer, I, 417 420. Режим доступу: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Spain/XVI/Inkvisition/pytka_1569.htm

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ – ВИЗНАННЯ СЛАБКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ЧИ ОБАЧЛИВІСТЬ В УМОВАХ ТЕРОРУ?

Гурицан К.О.

В сучасних українських реаліях часто постає питання – будь-яка політична сила, яка діє більш зважено, йде на поступки, не проявляє радикальних дій – приречена на програш в політичному житті чи навпаки? На початку XX століття в Наддніпрянщині була поширена така форма організації громадсько-політичних сил, як партія. Поруч із політичними партіями продовжували виникати інші об’єднання громадян – товариства, союзи тощо. Ці об'єднання нерідко називали себе партіями, проте насправді були гуртковими структурами з програмними та статутними елементами. До таких громадсько-політичних організацій належало і Товариство українських поступовців (ТУП), яке в міжреволюційний період зіграло важливу роль координатора українського національного руху. Оскільки діяльність Товариства українських поступовців була спрямована на зміцнення українського руху, гармонізацію відносин з нацменшинами, поширення ідеї національно-територіальної автономії України, але не була підтримана радикальними діями, ця тема є **актуальною** для розгляду.

Метою дослідження є розгляд діяльності Товариства українських поступовців та визначення історичного значення існування такої політичної сили.

Ця тематика знайшла наукову розробку у працях наступних вчених Яневського Д., Реєнт О Рибалки І., Шевченка В., Зверькова Ю., Кривошея О., Петровського В., Бобіної О., Юрченка О., Демченка М., Ассонової Н.

Товариство українських поступовців – це нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація, що діяла у Наддніпрянській Україні протягом 1908-1917 рр. ТУП було створено на початку 1908 р. у Києві за ініціативою членів Української демократично-радикальної партії (УДРП) для координації діяльності українського національного руху [1, 256].

ТУП взяв на себе керівництво всією культурно-національною роботою в Україні, відносини з російськими партіями та Державною Думою. Хоча діяльність ТУПу поширювалась на справи легальні, проте з огляду на те, що проводилось переслідування з боку уряду, товариство мало нелегальний характер. ТУП очолювала Рада, яка обиралася щорічним з'їздом. До Ради входили М. Грушевський, Є, Чикаленко, І. Шраг, С. Єфремов, С. Петлюра, В. Винниченко. Головою був Є. Чикаленко. Рада ТУПу перебувала в Києві і координувала діяльність всіх громад в Україні, а також громад на території Російської імперії.. В Києві існувало 12 громад товариства. ТУП випускали щоденну газету «Рада» в Києві і місячник «Українське життя», який почав виходити з 1910 року зусиллями О.Саліковського. Товариство Українських поступовців вело широку культурно-просвітницьку, пропагандистську, інформаційну роботу. ТУП визначав напрям української преси, впливав на діяльність майже всіх «Просвіт», культурологічних клубів, українських книгарень, кооперативних установ. На початку 1911 року товариство налічувало близько 2 тисяч членів [3, 187].

На з'їздах ТУПу обговорювалися політичні та культурницькі питання. Основними напрямами діяльності були культурницька робота (створення «Просвіт», клубів, поширення

видань), виховання національної свідомості, створення блоків з іншими організаціями у відстоюванні політичних свобод, участь у виборах і роботі Державної думи, поширення кооперативного руху. ТУП виступало за проведення українізації освіти, судівництва, церковного життя.

Політична програма ТУП зводилась до трьох основних вимог:

- впровадження парламентаризму;
- перебудова Російської держави на федеративних засадах;
- національно-територіальна автономія України.

З початку Першої світової війни виникли розходження серед членів ТУП щодо участі Росії у війні. Одна частина тупівців (Є. Чикаленко, А. Ніковський та ін.) виступила за поразку Росії у війні; інша - стояла за повний розгром Австро-Угорщини та приєднання Галичини до Росії.

Восени 1914 р. було прийнято рішення – ТУП зайняло нейтральну позицію щодо війни та воюючих сторін. Рада ТУП засудила російську політику в окупованій Галичині, а в грудні 1916 р. випустила декларацію під заголовком «Наша позиція» з вимогами: припинення війни, надання Україні автономного статусу у федеративній Росії, забезпечення культурно-національних і політичних прав українського народу тощо [5, 152].

Після Лютневої революції 1917 р. Рада ТУП разом із представниками інших громадських і політичних організацій утворили Українську Центральну Раду. Наприкінці березня 1917 р. у Києві відбувся з'їзд ТУП. Резолюція з'їзду включала такі вимоги: підтримка Тимчасового уряду; досягнення легальними кроками автономії України у складі демократичної Російської держави; зміна назви організації на Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ); забезпечення прав національних меншин. У червні 1917 р. Союз українських автономістів-федералістів було перетворено на Українську партію соціалістів-федералістів [5, 154].

Отже, проголошуючи програму українізації громадського життя, тупівці не завжди були послідовні та радикальні в своїх діях щодо її практичного втілення. У квітні 1917 року Товариство українських поступовців було реформовано в Спілку українських автономістів-федералістів, а в червні цього ж року – на Українську партію соціалістів-федералістів. Створення в березні 1917 року товариством разом з представниками різноманітних організацій Української Центральної Ради стало вагомим здобутком Української революції 1917 – 1920 років. Як на початку XX століття, так і сьогодні в Україні гостро відчувається потреба в могутній, авторитетній всеукраїнській громадсько-політичній організації, яка б об'єднала всі соціальні верстви населення, розрізнені у своїй діяльності політичні сили під гаслом розбудови української державності. Для цього корисним міг би стати і повчальний досвід Товариства українських поступовців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нарис Історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століть. / Я. Грицак - К., 1996. – 360 с.
2. Петровський В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. / В. Петровський - Х., 2007. – 315 с.
3. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX - початок XX ст.). / О. Реєнт - К.,2003. – 334.
4. Рибалка І.К. Історія України. Частина 2: Від початку XIX ст. до лютого 1917 року: (Підр. для іст. фак. виших навч. закладів). / І. Рибалка - Х.: Основа, 1997. – 480 с.
5. Українські політичні партії кінця XIX - початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали / Укл. Шевченко В., Зверьков Ю., Кривошея О. - К., 1993. – 336 с.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УАПЦ У 1920-1930-Х РР.

Семенова В. С.

Розвиток відносин держави і церкви становить найважливішу і невід’ємну частину історії України. Найбільш трагічним для УАПЦ став період 1920 – 1930-х рр., коли проходило утвердження тоталітарного режиму. Духовенство і віруючі, які сприймались владою як вогнище

інакодумства й опозиції, піддавалися переслідуванням. Гоніння на церкву сприяли укоріненню нової політичної ситуації і відповідали загальній атмосфері страху і доносів. Відбувалися підміна християнських і загальнолюдських цінностей класовими, знищення національної самосвідомості, ліквідація багатьох тисяч віруючих. Наслідками гонінь стали загибель значної частини культурних цінностей і знищення інтелектуального потенціалу суспільства. Усвідомлення важливості релігійної сфери для громадського життя в процесі побудови демократичного суспільства, пошук основних векторів та визначення пріоритетів державно-церковних відносин на сучасному етапі актуалізують важливість вивчення в Україні досвіду минулих десятиріч, зокрема періоду 1920 – 1930-х років.

Метою роботи є висвітлення державної політики СРСР стосовно УАПЦ у 1920 – 1930-ті рр. коли розсекречено сотні тисяч таємних справ, вітчизняні історики отримали в свої руки унікальний за ступенем достовірності матеріал, який ніколи не потрапляв до рук зарубіжних дослідників. За короткий період вітчизняна історіографія зробила величезний крок вперед у вивченні теми державної церковної політики УСРР/ УРСР. Саме праці цього періоду створюють основу, за допомогою якої ми можемо продовжити теоретичне осмислення історичних подій, пов'язаних зі становищем українського духовенства у досліджуваний період.

Радянська влада з перших днів свого утвердження в Україні вела відкриту антицерковну атеїстичну політику. Духовність і церква оголошувались ворогами нової влади. Вона всіляко намагалась обмежити вплив церкви на суспільне життя. Партійне керівництво постійно тримало в полі зору питання роботи школи та дитячих організацій, коректуючи й впливаючи на зміст і форми навчально-виховного процесу, подавляючи самостійність і незалежність учителя, його педагогічну ініціативу й творчість. Командно-адміністративна система не допускала й стійко боролася проти всіляких спроб протягнути в народне середовище чужу пролетаріатові ідеологію. Офіційна ідеологія кваліфікувала релігію як світогляд, ворожий пролетарським цінностям, оскільки вона виступає носієм моралі в її загальнолюдських проявах. Антирелігійна політика завдала непоправних деформацій духовному розвитку українського народу, призвело до втрати багатьох цінностей і моральних норм загальнолюдського характеру.

Українська автокефальна православна церква була створена у 1921 році. Найбільшим ідеологом, натхненником і першим першоієрархом цієї церкви був митрополит Василь Липківський. Оголосивши релігію антиподом культури, влада повела проти неї безкомпромісну боротьбу не лише пропагандою войовничого атеїзму, а й адміністративними, репресивними заходами. Зокрема, під тиском властей у 1930 р. припинила своє існування УАПЦ. Ряд відомих її діячів репресували за так званою справою Спілки визволення України. Духовенство переслідувалося і виселялося за межі України разом з так званими куркулями, оскільки було віднесено до категорії населення з нетрудовими доходами. З числа вищих ієрархів Руської православної церкви в Україні на кінець 1930-х років залишилося чотири з кількох десятків, решта були репресовані за сфальсифікованими звинуваченнями. В умовах утвердження тоталітарної системи в Україні відбувалася боротьба, з одного боку, більшовиків-атеїстів, озброєних всіма важелями економічного, політичного та адміністративного тиску на церкву, а з іншого – переслідуваного владою духовенства та віруючих. Неоціниму допомогу в ній відіграли радянські закони, двозначність яких дозволяла органам влади маніпулювати ними, тлумачити на свій розсуд. У державно-церковні відносини дуже швидко стали проникати риси тоталітарної системи, зокрема насилля, зневага до церкви, духовенства та віруючих, їхніх прав і свобод; органи влади активно залучали репресивно-каральний апарат. Відбувалася повна руйнація церкви як цілісного організму. Усвідомивши важливість свят і обрядів як інструмента впливу на масову свідомість, більшовики не випускали з поля зору питання «нової радянської обрядовості», щоразу наголошуючи на її принциповій відмінності від обрядовості старої, чужої матеріалістичному світоглядові та побудові соціалізму. Поряд із влаштуванням «червоних» державних свят влада вела титанічну роботу з витиснення релігійних обрядів, аби замінити їх «червоними». Впровадження перших «червоних» обрядів здійснювалося як гучна пропагандистська акція, що мала продемонструвати перемогу «нового» над «віджилим». Процес поступової атеїзації українського соціуму в 1920 – 1930-х роках не є виключно результатом радянського просвітництва, педагогіки та пропаганди; частина провини за це лежить і на духовенстві,

авторитет якого впливав на рівень суспільної підтримки церкви. Внаслідок репресій загинуло багато єпископів, архієпископів УАПЦ та просто віруючого населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Дослідження історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1930-ті роки) у незалежній вітчизняній та зарубіжній історичній літературі / С. Білокінь // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К.:Генеза, 1993. – С. 96-97.
2. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В.Даниленко, Г.Касьянов, С.Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
3. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). – К.:Генеза, 1991. – 172 с.
4. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні (1917-1930 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – [Електронний ресурс]./А. Киридон.– Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=331&start=1
5. Ченцов В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В.Ченцов. – К.: Генеза, 2005. – 479 с.

ДИСКУСІЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКІВ ЩОДО ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1943 Р.

Трокачевська Ю.О.

Україна та Польща - це дві сусідні держави, яки мають багато спільних сторінок історії. У наш час, гостро постало питання про непрості стосунки цих держав у минулому. Більш поглиблене вивчення і аналіз історичних процесів, що відбувалися в минулому цих народів, дозволяють відповісти на питання, що вимагає сучасна наука, враховувати ці особливості при майбутній побудові дипломатичних відносин країн європейської спільноти, поліпшення відносин між поляками та українцями.

Окрім того події на Волині у 1943 році є чи не найбільш резонансною історичною темою в польському та українському інформаційному просторі. Підхід, та принципи історичних досліджень, за яких стає можливим використання у наукових дискусіях неперевірених документів є помилковим та веде тільки до створення нових історичних міфів. А це вкотре доводить необхідність проведення ретельного аналізу джерел замість перекручування фактів та сумнівного походження доказів під власні популярні концепції [3, с.210].

Метою дослідження авторка ставить аналіз процесів збройного протистояння на території Волині. Аналіз історіографічного матеріалу засвідчує, що дослідники не знайшли остаточного вирішення, щодо поставленого питання. Предметом нашої роботи ми обрали наукові дослідження відомих істориків польського Ґжеґожа Мотики та українського Володимира В'ятровича. В них ми маємо справу з різними думками та історичними оцінками, передусім в понятійному та категоріальному апараті. Наша робота, є наукова спроба вирішити поставлену проблему "волинської різанини", чи «польсько-української війни».

Зазначимо, що «польсько-українська війна» є відносно новим терміном в історіографії даного періоду, який використовує В. В'ятрович. Польська наука здебільшого використовує термін «винищення», «етнічна чистка», або «геноцид». Щодо застосування слова «війни»: так само, неточним і надто загальним є використання терміну «конфлікт», або «різанина». На думку В. В'ятровича, автора однієї з робіт, конфлікт може й не мати таких кривавих форм, яких він набув між поляками та українцями в роки Другої світової. Тож таке визначення потребує додаткове пояснення, тому автор використовує у своїй роботі термін «війна». Автор каже, що жодна зі сторін не оголошувала війну, тож не можна точно назвати дату її початку [1, с.34]. Однак трактування термінології, що використовується українським та польським істориками значно відрізняється, на нашу думку від академічного розуміння цих термінів та категорій [8].

Висновки істориків про те, що антипольська акція УПА мала скоординований характер і ставила за мету знищення усього польського населення, базуються саме на тезі, що в ніч із 11 на

12 липня відбулася масштабна операція, яка водночас охопила десятки, а то й понад сотню населених пунктів.

Причому розмах операції в історіографії постійно зростає: у книзі Ґжегожа Мотики йдеться про 96 населених пунктів. У вступному слові до збірника документів, виданого Інститутом національної пам'яті Польщі та Службою безпеки України у 2005 році, - про 99, у інших роботах науковців ця цифра може коливатися, аж до 167. Зокрема, ці цифри та висновки істориків стали підставою для юридичних обґрунтувань про антипольські акції як геноцид. Нарешті вони стали й підґрунтям підготовки відповідних політичних рішень Сейму та Сенату [5, с.332].

Польська сторона, на думку В'ятровича, постає жертвою, а активні дії поляків проти українського населення представляються лише як вимушені дії оборони проти українського нападу. Тим часом, як свідчать документи, поляки проявляли, як мінімум, не менше ініціативи у протистоянні з українцями. Головною метою для обох сторін у цьому протистоянні було встановлення власного контролю над територіями, які кожна сторона вважала своїми. Але, зазначимо, що за словами В'ятровича, в польський історіографії, поширеною є теза **про рішення антипольського контексту,** з початком проти польських акцій на Волині у 1943 році.

На переконання Ґжеґожа Мотики, сутність проблеми, яка все ще стоїть перед українською історіографією, полягає в тому, щоб визнати, що характер і мета антипольських дій бандерівських збройних формувань на цих територіях в 1943 – 1994 р. були дещо іншими, ніж дії польських військових формацій [5, с.330].

Автор вважає, що теза про «волинську різанину», що була поширена у польській історіографії, наочно показує польську сторону, як абсолютно безборонну. Вочевидь, використання саме такої назви має за мету лише підкреслити цій дискусійний аспект. Тим часом, як свідчать документи, які приводить нам автор, між поляками та українцями відбувається не «різанина», а «війна». Причому автор наводить приклад розпорядження найвищого українського керівництва, щодо масової ліквідації польського населення. Але важливо те, що такого «наказу» не знайдено в жодних документах. Можемо лише стверджувати наявність рішення керівництва про усунення польського населення.

Стосовно «волинської різанини», Мотика вважає, що «різанина» в першу чергу досягла апогею якраз на Волині, бо одразу ж після перших вбивств поляки організовували збройну самооборону. Також польський автор нагадує про події 11–12 липня 1943 року та напади підрозділів «Дубового», як прояв антипольської акції та найбільшого терору проти поляків. ОУН за словами автора, спочатку «виселяли» поляків з Волині, а тих, які не «виселялись» просто вбивали. Ґжегож Мотика також торкається й ще одного питання. А саме питанням того, що українські історики, іноді, події на Волині намагаються представити, як стихійний народний бунт, породжений багатолітнім польським пануванням. Польський автор вважає, що цю думку сформулював командувач УПА Василь Кук.

Але, немає жодного сумніву, що вже перше масове вбивство поляків зробили не вище українське керівництво, а насамперед українські селяни з власної ініціативи. Автор не заперечує, що поляки, також, вдавалися безлічі окремих страт українців, причому це робили й в містах, і в селах. Також польський історик піднімає питання, щодо ставлення польських воїнів до українського населення. На думку польських дослідників, накази польського командування дозволяли вбивати тільки воїнів УПА, але подану картину кількості українських жертв треба розглядати як неповну, і в цьому польські історики, як зазначає Ґ. Мотика згодні [2, с.54].

Отже, як бачимо, у новітній історії поляків і українців не бракує драматичних подій. Обидві нації в XX столітті постраждали від жорстоких репресій нацистів і комуністів. Після падіння комунізму та заангажованої радянської історіографії, нарешті, поляки та українці стали відверто говорити про своє минуле. Намагаючись надолужити згаяне, історики двох країн неминуче зачіпають складну проблематику польсько-українських відносин, у яких особливо трагічно дався взнаки період Другої світової війни та перших повоєнних років [6, с.12].

Дослідники польсько-українського конфлікту, під час Другої світової війни, та в перші повоєнні роки, стикаються у своїй роботі з браком первинних джерел для аналізу, що мало наслідки у формі низки історичних неточностей. Десятки років мовчання, якими оповила цей конфлікт комуністична влада, позбавили істориків ще одного цінного джерела – спогадів свідків,

занотованих незабаром після подій. Цей брак джерел, науковці почали активно надолужувати щойно після падіння комуністичних режимів, збираючи спогади серед живих учасників забутої війни.

Дискусія з цього приводу триває й надалі. Спогади свідків, на жаль, не можуть бути достатньо надійним джерелом інформації для дослідника, без неупередженого, об'єктивного співвідношення з аналогічними та альтернативними історичними джерелами. Перші публікації матеріалів щодо Другої польсько-української війни з'явилися в середовищах ветеранів ще в комуністичні часи. Найцікавішими для дослідників є документи безпосередніх учасників конфлікту - діячів польського та українського підпілля [4, с.23]. Втім, і досі бракує праці, яка б у популярній формі, не претендуючи на вичерпне висвітлення проблеми, та все ж упорядкувала поточні дискусії та впровадила в суспільний обіг найновіші дані, здобуті науковцями.

На жаль, в оцінці подій 11 липня 1943 року деякі дослідники, які займалися цим питанням, відіграли здебільшого політичну, а ніж історичну роль. Висунуті ними гіпотези, попри те, що не опиралася на надійну джерельну базу, стали підставою для різноманітних політичних спекуляцій довкола важких сторінок минулого. Масштаби трагедії були значними і без перебільшень. Їх достатньо, щоб оцінити вартість взаємин між двома найбільшими націями Східної Європи, та не допустити намагання політичних спекулянтів ці взаємини зруйнувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині / Я. Антонюк, Л.: «Волинська книга», 2007. — 176 с.
2. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942 – 1947. / В В'ятрович, К.: «Києво-Могилянська академія», 2012. — 368 с.
3. Козлов А.с Волинська різанина: українсько-польське збройне протистояння в 1943-1944 рр. / А. В. Козлов. «Військово-історичний журнал». 2012, № 12.
4. Звиглянич С. Волинська трагедія чи Волинська різанина?/ С. Звиглянич [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ua.112.ua/statji/volynska-trahediia-chy-volynska-rizanyna-323660.html
5. Мотика Ґ. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. / Ґ. Мотика, К.:Дух і літера, 2013. — 360 с.
6. Мотика Ґ. Антипольська акція ОУН-УПА/ Ґ. Мотика, В.: Український Альманах, 2003. — 50с.
7. ОУН і УПА в 1943 році: Документи Ч. 3 / Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 400 с.
8. Даль В. Тлумачний словник / В. Даль [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://sum.in.ua/s/dalj

ІСТОРІЯ БУДІВЕЛЬ СТАРОГО МАРІУПОЛЯ (ЗА ПРОЕКТАМИ В. О. НІЛЬСЕНА)

Шандрова О. Є.
Шуліка О. А.

Кожне місто унікальне і має власні здобутки. Воно, як і людина, має ім'я, вік, свою історію виникнення, літопис подій, культуру, статус, свою «сім'ю», до якої належать розташовані в ньому будинки, вулиці, його мешканці. Місто Маріуполь має більш, ніж двохсотрічну історію, а в історичному центрі міста домінують будівлі, що з'явилися на межі XIX-XX століть.

План Маріуполя був затверджений імператором Олександром I в травні 1811 року (Маріуполь на той час був частиною Катеринославської губернії Російської імперії). Саме цей план здійснювався протягом усього XIX століття. Основним будівельним матеріалом був камінь. Житлові будинки були одноповерховими, зовні замкнутими [1]. У 20-30-і рр. XIX століття Маріуполь, незважаючи на зростання числа будівель різного характеру, залишався глибоко провінційним містом. З'явилися лише так звані «ознаки цивілізації»: трактири, магазини, постоялі

двори, кав'ярні, винні погреби. Були в Маріуполі і дрібні промислові підприємства: кузні, шкіряні, повстяні, цегляні і черепичні майстерні [3].

До середини XIX століття більшість будинків першопоселенців застаріло і зруйнувалося. Тому господарі почали замінювати безликі, примітивні споруди кінця XVIII століття на більш зручні, з красивою зовнішньою обробкою будинки. Багаті купці і міщани будували двоповерхові будинки. При будівництві переважно використовувалася цегла місцевого виробництва; камінь-вапняк тепер йшов на влаштування фундаментів, огорож, для замощення дворів і тротуарів [1]. Поява будівель з цегли в Маріуполі є логічною та закономірною, тому що на початку 60-х років XIX століття в місті існувало десять цегляно-черепичних заводів. У 1892 році число таких підприємств зросла до тридцяти одного.

На початку XX століття вигляд міста змінився. На його вулицях будували красиві будівлі з цегли, криті черепицею. Фасади будинків прикрашали архітектурними деталями, решітками. Парадні входи обрамляли кованими візерунчастими навісами. За процесом будівництва тепер спостерігав міський архітектор, посаду якого затвердили в кінці XIX століття [1]. Цю посаду, починаючи з 1901 року, обіймав Віктор Олександрович Нільсен, діяльність якого мала вирішальний вплив на формування образу Маріуполя початку XX століття.

Віктор Нільсен народився в 1874 році в Петербурзі. Далі гімназія, Санкт - Петербурзький інститут громадянських інженерів, який він успішно закінчив та отримав диплом архітектора. Як архітектор і інженер почав працювати в місті Рибінськ (тоді Ярославська губернія), де спроектував та вибудував міський водогін. За його успіхи в галузі інженерії, він був запрошений маріупольською управою на посаду міського архітектора. Прибув у місто приблизно у 1901 році. Новому архітекторові доручили розробити проект міського водогону, що мав на той час значний кошторис. Саме з споруди цієї вежі і почав Віктор Олександрович майже двадцятирічний шлях архітектора в Маріуполі. Для затвердження детальний план водогону Нільсена відіслали в міністерство і в 1908р. дозвіл на будівництво дав Столипін Петро Аркадійович [6]. І лише в грудні 1909 року В. А. Нільсен зумів приступити до спорудження водопровідної системи в Маріуполі. Саме через цей проект водопроводу В. О. Нільсен став відомим маріупольським архітектором [4]. Популярність молодого архітектора в місті була колосальною, замовлень вистачало. Архітектор брав активну участь у громадському житті Маріуполя - маріупольці кілька разів обирали його голосним (депутатом) міської думи.

Віктор Олександрович, перебуваючи на посаді головного архітектора Маріуполя, власноруч намалював фасади всіх маріупольських будівель, що виходили на вулиці міста. Коли йому приносили на узгодження проект нового будинку або реконструкції будинку старого, він дивився, як він буде виглядати в оточенні вже існуючих будівель. На жаль, цей альбом замальовок архітектора, разом з квартирою В. А. Нільсена були знищені при спаленні Маріуполя гітлерівцями перед відступом у вересні 1943 року [4]. За часів радянської влади ставлення до архітектора погіршилося, як до успішного представника царського періоду. З 1935 року розпочалась «чистка кадрів», що мали дворянське чи неробітниче походження. Архітектор був позбавлений права працювати архітектором-практиком і працював у технічному відділі нового заводу «Азовсталь».

Не зважаючи на це, споруди, автором яких був В.Нільсен, назавжди прикрасили обличчя м. Маріуполь, серед них: водонагнітна вежа [2], [8], церква святих Костянтина та Олени (зруйнована у 30-тих роках XX століття), школа при заводі «Нікополь» (зараз ЗОШ №21), власний будинок В. Нільсена, будівля першого корпусу ПДТУ [6], будівля краєзнавчого музею, готель Спартак [5], будинок судновласника Петра Регіра [12], будинок купця Натана Рябінкіна (вул. Георгіївська, 11), будинок з левами (вул. Нільсена,10) [7], [11]. Яка ж доля цих споруд?

Водонагнітна вежа, яка стала не тільки вдалим рішенням для водопостачання на певному історичному етапі, але й зважаючи на вдале архітектурне рішення визнана архітектурною пам’яткою місцевого значення (вул. Нільсена, 2-А; охор. №31-ДЦ) [2].Також ця споруда стала візитною карткою та неофіційним символом міста. Ще її називають «молодшою сестрою» Рибінської водонагнітної вежі, тому що має з нею дуже схожий вигляд [10]. Водонагнітна вежа Віктора Нільсена в наші дні відкриває двері для культурно-освітнього проекту «VEZHA - creative space». Тут буде працювати лекторій, IT-кластер, оглядовий майданчик, туристичний центр і музей, де будуть демонструватися документальні фільми про Маріуполь [9].

Краєзнавчий музей відкриває свої двері для всіх, хто не байдужий до історії Приазов'я та Маріуполя.

Готель «Спартак» зараз один з найбільших та комфортабельніших готелів Маріуполя.

В будинку купця Натана Рябінкіна у грудні 2017 року відкрився зовсім новий для Маріуполя заклад - Таверна легенд «Натан Рябінкін», де зберегли старовинний інтер'єр та частково екстер'єр будівлі.

Будівля першого корпусу ПДТУ також зберегла свій первинний вигляд донині.

На жаль, не всі споруди Віктора Нільсена зберіглися в гарному стані. В останні десятиліття особливо постраждав зовнішній вигляд старої частини міста. Час руйнує старі будівлі, і маріупольці, в свою чергу, без докорів сумління знищують архітектурні деталі, зрубують елементи фігурної кладки, викидають візерункові ковані решітки минулого століття. Так трапилося і з власним будинком В. Нільсена, будинком судновласника Петра Регіра, будинком з левами. Церква святих Костянтина та Олени взагалі зруйнована у 30-тих роках XX століття. Найчастіше за все нові споруди абсолютно не узгоджуються з сусідніми будівлями. Маріуполь потроху втрачає своє унікальне обличчя…

Проте в 2016 році ім'я Віктора Олександровича Нільсена увіковічили в назві однієї з вулиць Маріуполя. На засіданні маріупольської міської комісії з питанням перейменувань вулиць вирішено присвоїти колишній вулиці Енгельса ім'я головного архітектора дореволюційного Маріуполя. До речі, водонагнітна вежа знаходиться саме на вулиці Архітектора Нільсена.

Історичні споруди м. Маріуполя, створені за проектами Нільсена, потребують ретельного дослідження та збереження, оскільки стали наочним втіленням «історичної пам'яті». Збереження архітектурних пам'яток дозволить зберегти неповторну унікальність архітектурного образу нашого міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архитектура Мариуполя. Определения основных архитектурных элементов, фрагменты истории архитектуры и градостроительства: справочный бюллетень / сост. Е. В. Дейниченко. – Мариуполь : МГУ, 2013. – 29 с.
2. Божко Р. Водонапорной башне Мариуполя – 100 лет! / Р. Божко // Приазовский рабочий. – 2010. – 14 апр. (№56). – С. 4.
3. Боровков И. Терракотовые крыши [Электронный ресурс] / И. Боровков // Старый Мариуполь : краеведческий портал. – 2011.– 19 сент.– Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/terrakotovye-kryshi/
4. Буров С. Лицо города [Электронный ресурс] : 2006 год / С. Буров // Старый Мариуполь : краеведческий портал. – 2012. – 13 апр. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/lico-goroda/
5. Буров С. Улица Харлампиевская [Электронный ресурс] : 1998 год / С. Буров // Старый Мариуполь : краеведческий портал. – 2012. – 22 окт. – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/ulica-xarlampievskaya/
6. Буров С. Старый корпус «епархиалки» [Электронный ресурс] / С. Буров // Приазовский рабочий. – 2005. – 01 марта (№30). – С.1. – Режим доступа: http://pr.ua/news.php?new=899
7. В одном доме и на двух улицах Мариуполя [Электронный ресурс] / авт. не ук. // Мариупольские новости: официальный сайт. – Режим доступа: http://mariupolnews.com.ua/news/view/v-odnom-dome-i-na-dvuh-ulitsah-mariupolya
8. Коробка В.Н. Архитектор Нильсен и его водонапорная башня, ставшая символом Мариуполя [Электронный ресурс] / В.Н. Коробка // Приазовский рабочий. – 2008. – 15 окт. (№155). – С. 4. – Режим доступа: http://papacoma.narod.ru/articles/nilsen_biography.htm
9. Котихова Г. Символ Мариуполя: Как старинную башню превращают в культурный центр [Электронный ресурс] / Г. Котихова. – 2017. – 22 янв.– Режим доступа: https://dn.depo.ua/rus/mariupol/simvol-mariupolya-yak-starovinnu-vezhu-peretvoryuyut-na-kulturniy-22012017100000

10. О двух сестрах, переживших уже 100-летний юбилей [Электронный ресурс] / авт. не ук. // Мариупольские новости: официальный сайт. – Режим доступа: http://mariupolnews.com.ua/news/view/o-dvuh-sestrah-perezhivshih-uzhe-100-letnij-yubilej

11. Проценко А. Загадка дома со львами [Электронный ресурс] / А. Проценко // Старый Мариуполь : краеведческий портал. – 2013.– 07 май – Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/zagadka-doma-so-lvami/

12. Проценко А. Итальянская,12: Дом купца Регира [Электронный ресурс] / А. Проценко // Приазовский рабочий. – 2008. – 09 июль (№100). – Режим доступа: http://pr.ua/news.php?new=5723

13. Руденко Н. Как строился Мариуполь [Электронный ресурс] / Н. Руденко. Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/kak-stroilsya-mariupol/

14. Саенко Р. «Мариуполь – мой любимый город...» : Очерки по истории города и края / Р. Саенко. – Мариуполь, 2010. – 320 с.

15. Станиславский И. Исчезающий Мариуполь. Иллюстрированная биография памятников архитектуры и достопримечательностей [Электронный ресурс] / И. Станиславский // Новостной сайт Мариуполя. – Режим доступа: https://mariupol.tv/news/society/mariupol/11556/ischezayushij_mariupol_illyustrirovannaya_biografiya_pamyatnikov_arhitektury_i_dostoprimechatelnostej.html

16. Холявин М . Секреты старого города [Электронный ресурс] / М. Холявин // Старый Мариуполь: краеведческий портал. – 2012.– 06 июн.– Режим доступа: http://old-mariupol.com.ua/sekrety-starogo-goroda/

17. Чаплинская О.М. Памятники Мариуполя рассказывают… /О.М. Чаплинская, Н.В. Пасько, М.И. Солодкая. – Мариуполь : Рената, 2005. – 88 с.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ	
БІЛАЙ ЮРІЙ ВІКТОРОВИЧ, аспірант кафедри історії та філософії Бердянського державного університету, м. Бердянськ. «ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ З ДЕРЖАВООХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ БІЛОГО РУХУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1919–1920 РР.)»	4
ЗАДУНАЙСЬКИЙ ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ, доктор історичних наук, професор кафедри світової історії нового та новітнього часу УКУ, м. Львів. **ЗАДУНАЙСЬКИЙ ДАНИЛО ВАДИМОВИЧ,** студент 3 курсу ОС «Бакалавр», спеціальності «Історія» ЛНУ ім. Івана Франка, м. Львів. «ПОЄДНАННЯ ВІЙСЬКОВИХ СТРУКТУР ЧОРНОМОРСЬКОГО І КАВКАЗЬКОГО ЛІНІЙНОГО КОЗАЦЬКИХ ВІЙСЬК В КУБАНСЬКОМУ КОЗАЦТВІ: ПРИЧИНИ, ЗМІСТ І НАСЛІДКИ»	6
ЛОЗОВИК МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ, старший викладач кафедри фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського «РОЗВИТОК СТРІЛЕЦЬКОГО СПОРТУ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.»	10
МЕЛЬНИКОВ ЕДУАРД ОЛЕКСАНДРОВИЧ, аспірант кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РОЗФОРМУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ»	13
НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ, учасник археологічної експедиції МДУ «ОХРА В РИТУАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ ПЛЕМЕН ИНГУЛЬСКОЙ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ»	15
РОМАНЦОВ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інститут історії України НАН України, м. Київ. «ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ГУЖОВИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ (ХІХ СТ.)»	18
РОМАНЮК БОГДАН ІВАНОВИЧ, здобувач НПУ ім. М. Драгоманова, м. Київ «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В СЕРЕДИНІ 1940-Х РОКІВ»	21
РЯБУХА ЮРІЙ, кандидат історичних наук, доцент кафедри «Культурології та інформаційної діяльності» МДУ, м. Маріуполь, **ГОРБ ЄВГЕН,** магістр спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь, **ЦИБРІЙ АНДРІЙ,** дизайнер, м. Київ. «УКРАИНСКО-ТАТАРСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ ОСЕНЬЮ 1655 ГОДА»	24
ТЕМІРОВ БОГДАН ЮРІЙОВИЧ, здобувач кафедри історії України ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця. «ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В МІЖНАРОДНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВЧОМУ ПОЛІ»	27
ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь «АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ» ТА «ОПЕРАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ»	30
ШИПІК НАТАЛЯ ФЕОФАНІВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ПЛИННІСТЬ РОБІТНИЧИХ КАДРІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДОНЕЧЧИНИ В УМОВАХ МОБІЛІЗАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ (1943-1945 Р.Р).»	32
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ГРЕКИ-КУПЦІ В УКРАЇНІ XVII - XIX СТ. В ДОСЛІДЖЕННЯХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ»	36
ДОВБНЯ ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА, кандидат історичних наук, доцент, м. Краматорськ.	38

«ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1920-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1950-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ»	
ІСАЄНКО ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА, вчитель історії України Маріупольського міського ліцею, м. Маріуполь. «ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ЗАХІДНИХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ»	42
КРИЛОВА НІНА ІВАНІВНА, доктор філософії, доцент, завідувач кафедри філософських наук та історії України ПДТУ, м. Маріуполь. «ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА».	45
ПАПАЗОВА АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»	47
РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ, доктор історичних наук, професор кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «МОДЕРНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ СЕРГІЯ ПЛОХІЯ»	50
РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ЮВІЛЕЙНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС І. БОЙКА ТА Є. КИРИЛЮКА ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ СТУДІЯХ»	53
ТАРАСОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь «О ЧИСЛЕННОСТИ МОСКОВСКОГО ВОЙСКА В ПОЛТАВСКОМ БОЮ 1709 Г. К ИСТОРИИ ВОПРОСА»	55
ПОВСЯКДЕННІСТЬ, СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
ВЕРЕМЕЄВА МІЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА, аспірантка кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь «СТИПЕНДІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДЯНСЬКИХ СТУДЕНТІВ 1960-1980 РОКІВ ЗГІДНО З ОФІЦІЙНИМИ ДОКУМЕНТАМИ»	59
ДЕМЧЕНКО АНАСТАСІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА, аспірантка кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь «МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ., В КОНТЕКСТІ ЇХ ПОВСЯКДЕННЯ»	61
РОГОЗОВСЬКА-КОСУНЕЦЬ АНАСТАСІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА, викладач історії ДНЗ «Вінницький Центр ПТО технологій та дизайну», здобувач ВДПУ імені М. Коцюбинського, м. Вінниця «ПОБУТ ТА УМОВИ НАВЧАННЯ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ В СІЛЬСЬКИХ ТА МІСЬКИХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩАХ У 1960-Х РР.»	63
РОМАНЮК ІВАН МИРОНОВИЧ, доктор історичних наук, професор кафедри історії і культури України ВДПУ імені М. Коцюбинського, м. Вінниця. **РОМАНЕЦЬ ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА**, кандидат історичних наук, голова циклової комісії суспільних дисциплін Вінницького коледжу Національного університету харчових технологій, м. Вінниця. «ЗАРОДЖЕННЯ ЧУМАЦТВА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ВЕРСТВИ В УКРАЇНІ»	66
САЛАГУБ ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА, аспірантка кафедри спеціальних галузей історичної науки ДонДУ імені В. Стуса, м. Вінниця «ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ»	69
ТЕМІРОВА НАДІЯ РОМАНІВНА, доктор історичних наук, професор ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця. «АГРАРНА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ВИРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА ЗЛАМІ XIX-XX СТ.»	72

УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я. СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ XVIII – XXI СТ	
АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «МАРІУПОЛЬЦІ ОЧИМА ГОСТЕЙ МІСТА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ)»	75
НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ, учасник археологічної експедиції МДУ **ЗАБАВИН ВЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ**, старший викладач кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь, «ПОСЕЛЕНИЯ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО ПРИАЗОВЬЯ (ИСТОРИЯ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ)»	76
КУЧУГУРА ЛІДІЯ ІВАНІВНА, зберігач фондів Маріупольського краєзнавчого музею, м. Маріуполь «КОЛЕКЦІЯ ФОТОНЕГАТИВІВ КАМ'ЯНИХ БАБ МАРІУПОЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ З ЕКСПЕДИЦІЙ 1930-х – ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ»	80
КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. **КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «КОЗАЦЬКЕ КОРІННЯ МІСТА МАРІУПОЛЯ»	83
МЕЛЬНИК АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА, аспірант кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «ХАРЧОВИЙ РАЦІОН СІМЕЙ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УКРАЇНИ У 1950-Х РР.»	85
МІЛІЦІНА ЛЮБОВ МИХАЙЛІВНА, науковий співробітник Маріупольського краєзнавчого музею. «ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАНКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	87
НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ, м. Маріуполь. «РОЗВИТОК СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ У МАРІУПОЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»	89
САЛЬНІКОВА НАТАЛЯ ВАЛЕРІЇВНА, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та філософії МДУ, м. Маріуполь. «ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ ГРОМАДЯН»	93
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ. УКРАЇНА У СВІТОВОМУ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ	
MAŁYGA GRZEGORS, doktorant Uniwersytet Wrocławski, Wrocław. «ROLA PRASY LOKALNEJ W PROCESACH DEMOKRATYZACJI W POLSCE PO 1989 R. NA PRZYKŁADZIE WOŁOWA»	95
ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ, кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики МДУ, м. Маріуполь «ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ»	98
БОГАТІКОВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА, магістр історії, освітянка, м. Маріуполь. «НАУКОВА ТАВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. ПАВЛУЦЬКОГО (1861 – 1924 РР.) У СПОМИНАХ СУЧАСНИКІВ	102
ДАБЛО ЛЮБОВ ГРИГОРІВНА, старший викладач кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, м. Маріуполь. «ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ НАУКОВЦІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ»	104
ДЕМІДКО ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА, здобувач кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, м. Маріуполь «ТЕАТР ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ»	107

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ, доцент кафедри «Культурології та інформаційної діяльності» МДУ, заслужений працівник культури України, м. Маріуполь. «ДО ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ВЕРТЕПУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ І ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ»	110
ФЕДОРОВА ЮЛІЯ, ЯНКОВСЬКИЙ СТЕПАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ, кандидат філософських наук, доцент кафедри культорології та інформаційної діяльності МДУ, «WHAT IS THE SENSE OF HISTORICAL EDUCATION, IF HISTORY DOES NOT TEACH ANYTHING AND DID NOT TEACH ANYONE ELSE?»	114
МОЛОДІ НАУКОВЦІ	
АНДРЮЩЕНКО КАТЕРИНА ДМИТРІВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР: ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ»	116
БОЖКО ВІКТОРІЯ.ВОЛОДИМИРІВНА, студент ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта (Історія)», м. Докучаєвськ. «ВИНИКНЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО МІСТА ДОКУЧАЄВСЬК»	117
БОНДАР ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, студент ОС «Магістр» спеціальності «Середня освіта (Історія)», м. Маріуполь. «СТАНОВЛЕННЯ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ У С. ТЕМРЮК (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)»	119
ВОРОТІЛОВА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «МІГРАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ УКРАЇНО-ТУРЕЦЬКИЙ КОРДОН У 1921 Р.»	121
ГАРМАТЮК МАКСИМ АНДРІЙОВИЧ, студент ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь «ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ І, ФРАНКА»	123
ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ, студент 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «БРИТАНСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ АВСТРАЛІЇ»	125
ДЕЙНЕКА ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка 4 курсу ОС «Бакалавр», спеціальності «Історія» ДонНУ ім. В. Стуса, м. Вінниця. «ВПЛИВ СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД ЯЗИЧНИЦТВА НА ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНЦІВ»	127
ДОЛГАНОВА АННА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка 2 курсу спеціальності «Історія та археологія» ДонНУ ім. В. Стуса, м. Вінниця «ІМПЕРАТОР НЕРОН: ЗЛОДІЙ ЧИ ІЗГОЙ»	128
ЗАБРОДСЬКА АННА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «КИТАЙ У ПЕРІОД РЕФОРМ ВІДКРИТОСТІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ»	130
КАРПЕНКО ОЛЕКСАНДР, студент 3 курсу ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця. «ГАЗЕТА «НОВА РАДА» ПРО ПОДІЇ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЬСКІЙ ГУБЕРНІЇ»	132
КОПЕНСЬКИЙ МИКИТА В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ, студент ОС Магістр спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь. «ПЕРЕГОВОРИ УЦР З ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ У ТРАВНІ 1917 Р.»	134
ЛИНСЬКА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» МДУ, м. Маріуполь «ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА»	136
ОРОС ВІКТОРІЯ АНДРІЇВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ПРИВАТНІ УЧИЛИЩА М. МАРІУПОЛЯ У ДР. ПОЛ. XIX – П.П. XX СТ.»	138
ПАНДАЗІ АНАСТАСІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, студентка 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь	140

«ВПЛИВ РЕФОРМ ТАНЗИМАТУ НА СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТУРЕЧЧИНИ В П.П.XIX СТОЛІТТЯ»	
ПУСТОВІТ ЛІЛІАНА АНАТОЛІЇВНА, студентка 2 курсу спеціальності «Історія та археологія» ДонНУ ім. В. Стуса, м. Вінниця. «СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)»	142
САМОЙЛЕНКО АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ, студент 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь. «МІЖНАРОДНИЙ МОЛОДІЖНИЙ ПРОЕКТ «ІСТОРІЯ ПОЧИНАЄТЬСЯ В РОДИНІ…». ВІДВІДАННЯ МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ (ЛЬВІВ І АУШВІЦ-БІРКЕНАУ, БЕРГЕН-БЕЛЬЗЕН) (ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ)»	145
СВЯТНЮК КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ, студент IV курсу НПУ ім. М.П. Драгоманова напрям підготовки «Історія і слов'янознавство», м. Київ. «ДЕРЖАВНИЦЬКІ УСТРЕМЛІННЯ УКРАЇНЦІВ В XVI СТ.: ВІД КНЯЗІВ ДО КОЗАЦТВА»	146
СЕГЕДА ДАНИЛО АНДРІЙОВИЧ, студент ОС Магістр спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь «ЕКСПЕДИЦІЯ НАПОЛЕОНА ДО ЄГИПТУ: НАУКОВИЙ АСПЕКТ»	148
СОРОКІНА ОЛЕНА СЕРГІЇНА, студентка Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ. «КОРІННЯ ІДЕЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ЄДНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКО ОКРЕМІШНОСТІ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ XVII – XVIII СТ.»	151
СОЦЬ ВІКТОРІЯ АНДРІЇВНА студентка 3 курсу спеціальності «Історія» ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця. «ВИКОРИСТАННЯ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО КОСТЮМА В СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ ОДЯГУ»	152
СТАРОВЄРОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ, студент ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь. «ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ С.М. СОЛОВЙОВА»	154
ХАРАХУРСАХ ВЛАДИСЛАВ ЕЛЬМАРОВИЧ, магістр першого року навчання ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь. «Т.І. АЛАКОЗОВ – ПРЕДСТАВНИК МАНГУШСЬКОГО КУПЕЦТВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.»	156
ЧЕГРИНЕЦЬ ДІАНА ІВАНІВНА, студентка 3 курсу кафедри історії та філософії БДПУ, м. Бердянськ «ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОГЛЯДАХ ЗАХІДНИХ ВЧЕНИХ»	158
ШАРГОРОДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ, студент 4 курсу спеціальності «Історія» МДУ, м. Маріуполь «ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕСКРИПТІВ НАЗІМОВУ І СТРОГАНОВУ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ 1861 Р.»	160
ШУЙСЬКИЙ ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ, студент 2 курсу спеціальності «» МДУ, м. Маріуполь. «РУКОЯТКИ МЕЧІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ»	162
ЩЕКУТЬЄВ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ, студент ОС Магістр спеціальності «Історія та археологія» МДУ, м. Маріуполь «ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.»	164
ЮНІ ІСТОРИКИ	
БЕЛЬБЄКЛІ КРИСТИНА ВІКТОРІВНА, учениця ЗОШ №46, м. Маріуполь «ТРАНСФОРМАЦІЇ У СВЯТКУВАННІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО СВЯТА АЙ-ВАСИЛЬ У СЕЛИЩІ СТАРИЙ КРИМ»	167
БЕРКО КАТЕРИНА, учениця НВК «Ліцей-школа №14», м. Маріуполь. «СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ У ВІКТОРІАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЗА РОМАНАМИ ШАРЛОТТИ БРОНТЕ»	169

БОЧАРОВ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ, учень 11 класу НВК «Ліцей-школа №48», м. Маріуполь «ПОСТАТЬ МУХАММЕДА АЛІ У ІСТОРІЇ»	171
ГОРБАЧОВА МАРІЯ, учениця НВК «Ліцей-школа №14», м. Маріуполь. «СТАНОВЛЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ ІНКВІЗИЦІЇ (XIV – XVI СТ.)»	173
ГУРИЦАН КАРИНА ВІТАЛІЇВНА, учениця 10 класу НВК «Ліцей-школа № 48», м. Маріуполь «ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ – ВИЗНАННЯ СЛАБКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ЧИ ОБАЧЛИВІСТЬ В УМОВАХ ТЕРОРУ?»	176
СЕМЕНОВА ВІОЛЕТТА СЕРГІЇВНА, учениця 9 класу НВК «Ліцей-школа №48», м. Маріуполь. «ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УАПЦ У 1920-1930-Х РР.»	177
ТРОКАЧЕВСЬКА ЮЛІЯ, учениця 10-А класу НВК «Ліцей-школа №14», м. Маріуполь. «ДИСКУСІЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКІВ ЩОДО ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1943 Р.»	179
ШАНДРОВА ОЛЕНА ЄВГЕНІВНА, ШУЛІКА ОЛЬГА АНДРІЇВНА, учениця 10 класу Маріупольського міського технологічного ліцею, м. Маріуполь «ІСТОРІЯ БУДІВЕЛЬ СТАРОГО МАРІУПОЛЯ (ЗА ПРОЕКТАМИ В.О. НІЛЬСЕНА)»	181
ЗМІСТ	185

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

20 КВІТНЯ 2018 р.

м. МАРІУПОЛЬ

ПІД ЗАГ. РЕД. К. В. БАЛАБАНОВА

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В.М. Романцов
Технічна редакція – А.В. Демченко
Комп'ютерна верстка – М.В. Веремеєва
Дизайн обкладинки – Д. Тімотіна

Підписано до друку
Папір офсетний
Умов. друк. арк. 21
Тираж 50 прим.

Видавець і виготовлювач:
«Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи.
ДК №4930 від 07.07.2015 р.